O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI VAZIRLIGI

ANDIJON VILOYATI PEDAGOGIK MAHORAT MARKAZI

"KELISHILDI"
Akademik faoliyat bo'yicha direktor
o'rinbosari O'.Qurbonov
"18" 03 2026-yil

"TASDIQLAYMAN"
Andijon viloyati PMM direktori
T.Turg'unov
2026-yil

IJTIMOIY-IQTISODIY FANLAR METODIKASI KAFEDRASI

UMUMIY O'RTA TA'LIM MUASSASALARI TARIX FANI O'QITUVCHILARI UZLUKISZ KASBIY RIVOJLANTIRISH (Malaka oshirish) KURSINING

III. DAVLAT VA HUQUQ ASOSLARI FANI O'QITISHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR.

3.1. "Davlat va huquq asoslari fanida darsliklar tahlili" modulining o'quv-mavzu rejasi

(2-toifali va mutaxassis o'qituvchilar uchun)

Andijon – 2026

3.1.1-mavzu. Davlat va huquq asoslari fanining me’yoriy huquqiy asoslari (2 soat nazariy mashg‘ulot)

1. Davlat va huquq asoslari fanining konseptual asosi: Yangi tahrirdagi Konstitutsiya va yangi avlod darsliklarining o‘zaro mutanosibligi.

2. Xususiy huquq normalari: Oila va Fuqarolik kodekslarining o‘quv jarayonidagi pedagogik interpretatsiyasi.

3. Ommaviy huquq va himoya: Ma’muriy javobgarlik hamda voyaga yetmaganlar huquqlariga doir qonunchilik tahlili.

4. Amaliy metodika: Huquqiy manbalar (Lex.uz) bilan ishlash va terminologik kompetensiyalarni rivojlantirish.

Ma’ruza maqsadi: O‘qituvchilarga Yangi O‘zbekiston sharoitida huquqiy ta’limning mazmun-mohiyati, yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning darsliklardagi in’ikosi va zamonaviy pedagogik yondashuvlarni yetkazish.

Kirish: Huquqiy ong – millat barqarorligi asosi

Insoniyat sivilizatsiyasi tarixida shunday tushunchalar borki, ular jamiyatning tayanchi hisoblanadi. Bular – Adolat, Davlat va Huquqdir. Buyuk mutafakkir Abu Nasr Forobiy o‘zining “Fozil odamlar shahri” asarida shunday yozadi: *“Har bir inson o‘z tabiati bilan shunday tuzilganki, u yashash va oliy darajadagi yetuklikka erishish uchun ko‘p narsalarga muhtoj bo‘ladi, u bir o‘zi ularni qo‘lga kirita olmaydi, ularga ega bo‘lish uchun kishilar jamoasiga ehtiyoj sezadi”*.

Bugungi kunda "Davlat va huquq asoslari" fani shunchaki qonunlar majmuasini o‘rgatish emas, balki Forobiy aytgan o‘sha "yetuklikka erishish" yo‘lidagi huquqiy madaniyatni shakllantirishdir. 2023-yil 30-aprelda o‘tkazilgan umumxalq referendumi asosida qabul qilingan yangi tahrirdagi Konstitutsiya ushbu fanning konseptual asosini tubdan o‘zgartirdi. Endilikda biz "Davlat – jamiyat – inson" emas, balki "Inson – jamiyat – davlat" tamoyili asosida dars o‘tamiz.

I. Yangi tahrirdagi Konstitutsiya: Huquqiy ta’limning yangi paradigmasi

Yangi tahrirdagi Konstitutsiyamiz matni 65 foizga yangilandi. Bu shunchaki raqamlar emas, balki ijtimoiy munosabatlarning yangi sifat bosqichidir.

Ilmiy asos va qiyos: Dunyo huquqshunosligida "Konstitutsionalizm" tushunchasi mavjud. Ingliz huquqshunosi Albert Venn Daysi (Albert Venn Dicey) "Law of the Constitution" asarida qonun ustuvorligini (Rule of Law) davlatning eng oliy burchi deb ataydi. O‘zbekistonning yangi Konstitutsiyasida ilk bor O‘zbekiston – huquqiy davlat ekanligi qat’iy belgilandi (1-modda).

Muhim sana va hujjatlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 8-maydagi PF-67-sonli Farmoni – ushbu farmon bilan yangi tahrirdagi Konstitutsiyani amalga oshirishning ustuvor yo‘nalishlari belgilandi.

2. 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Taraqqiyot strategiyasi va uning uzviy davomi bo‘lgan "O‘zbekiston – 2030" strategiyasi.

Terminologik izoh: * Paradigma – (yunoncha *paradeigma* – namuna, andoza) – muayyan davrda ilmiy tadqiqotlar va muammolarni hal qilishda asos qilib olinadigan nazariy va metodologik qarashlar tizimi.

- Konstitutsionalizm – davlat hokimiyatini cheklash, inson huquqlarini himoya qilish va qonun ustuvorligini ta’minlashga qaratilgan siyosiy-huquqiy g‘oya va amaliyot.

II. Yangi avlod darsliklarining metodologik asoslari

Yangi avlod darsliklari (9-11 sinf "Davlat va huquq asoslari") avvalgi yillardagi darsliklardan nima bilan farq qiladi? Avvallari darsliklar asosan informativ (ma’lumot beruvchi) xarakterga ega edi. Bugungi darsliklar esa kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan.

Kompetensiya – bu egallangan bilim, ko‘nikma va malakalarni kundalik hayotda, kutilmagan vaziyatlarda qo‘llay olish qobiliyatidir.

Sitseron aytganidek: *"Biz erkin bo‘lishimiz uchun qonunlarning quli bo‘lishimiz kerak"*. Yangi darsliklar o‘quvchiga qonunni jazo vositasi sifatida emas, balki o‘z erkinligini himoya qiluvchi qalqon sifatida o‘rgatadi.

Yangi darsliklardagi innovatsiyalar:

- Keyslar tizimi: O‘quvchi nazariyani o‘qib, darhol uni hayotiy vaziyatda (masalan, do‘kondan sifatsiz mahsulot sotib olganda nima qilish kerakligi) sinab ko‘radi.
- QR-kodlar: Normativ-huquqiy hujjatlarning doimiy yangilanib turishini hisobga olib, darsliklarga elektron manbalarga havolalar kiritilgan.

Ilmiy iqtibos: Fransuz faylasufi Jan-Jak Russo "Ijtimoiy shartnoma" (The Social Contract) asarida ta’kidlaganidek: *"Inson ozod tug‘iladi, biroq u hamma yerda kishanlangan"*. Zamonaviy huquqiy ta’limning vazifasi – o‘sha "kishanlarni" (huquqiy savodsizlikni) huquqiy bilim orqali yechishdir.

III. Ta’lim tizimidagi islohotlar va Prezident qarorlari

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 23-sentyabrdagi "Ta’lim to‘g‘risida"gi O‘RQ-637-sonli Qonuni ta’limning barcha bosqichlarini huquqiy jihatdan tartibga soldi.

Xususan, PF-60-sonli (2022-yil 28-yanvar) Farmoni bilan tasdiqlangan Taraqqiyot strategiyasida "Inson qadrini ulug‘lash" tamoyili ilgari surilgan. Bu tamoyil "Davlat va huquq asoslari" fanining "yuragi" hisoblanadi.

Dunyo statistikasi va qiyosiy tahlil: YuNESKO ma’lumotlariga ko‘ra, huquqiy savodxonlik darajasi yuqori bo‘lgan mamlakatlarda (Finlyandiya, Norvegiya, Singapur) korrupsiya darajasi 40-50 foizga past va iqtisodiy o‘sish 20 foizga barqarorroqdir. Chunki huquqiy bilimga ega fuqaro o‘z haq-huquqini talab qiladi va davlat boshqaruvida faol qatnashadi.

Amir Temur bobomizning "Tuzuklar"idan iqtibos: *"Davlat ishlarining to‘qqiz ulushini kengash, tadbir va mashvarat, qolgan bir ulushini esa qilich bilan amalga oshirdim"*. Bu – bugungi kun tili bilan aytganda, huquqiy konstruktivizm va demokratiya darsidir.

IV. Neyro-o‘yin va dam olish daqiqasi: "Huquqiy detektiv"

O‘qituvchilarning diqqatini jamlash va miya faoliyatini stimullash (neyrobika) uchun quyidagi kichik metodni dars o‘rtasida qo‘llash tavsiya etiladi:

Metod: "Mantiqiy zanjir"

- Shart: Ishtirokchilarga uchta so‘z beriladi: *Konstitutsiya, Oila, Adolat*. Ulardan ushbu uchala so‘zni bog‘lagan holda, mantiqiy bitta gap tuzish so‘raladi. (Masalan: "Konstitutsiya oiladagi adolatning huquqiy kafolatidir").
- Maqsad: Miya yarim sharlari o‘rtasidagi neyron aloqalarini kuchaytirish va ijodiy fikrlashni uyg‘otish.

V. Mutafakkirlar merosi va huquqiy madaniyat uzviyligi

O‘zbek huquqshunoslik maktabining ildizlari islom huquqi (Fikh) bilan ham chambarchas bog‘liq. Burhoniddin al-Marg‘inoniyning "Al-Hidoya" asari 800 yildan ortiq vaqt davomida butun dunyoda huquqiy manba sifatida o‘rganib kelinmoqda.

Taqqoslash:

- O‘tmish: Marg‘inoniy mulk huquqi va shartnoma masalalarini adolat tarozisiga qo‘ygan.
- Bugun: Yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning 41-moddasida mulk huquqi daxlsizligi va uning himoyasi Marg‘inoniy g‘oyalarining zamonaviy ko‘rinishidir.

Badiiy asarlardan misol: Abdulla Qodiriyning "O‘tkan kunlar" asaridagi Kumush va Otabek taqdiri orqali o‘sha davrdagi huquqiy muhit, sud tizimi (qozixonalar) va inson huquqlari poymol etilishi tahlil qilinadi. O‘qituvchi darsda ushbu asardan parcha keltirib, bugungi kundagi sud mustaqilligi (Konstitutsiya 130-141 moddalar) bilan solishtirsa, darsning ta’sirchanligi ortadi.

VI. Huquqiy terminlar lug‘ati va izohi

Ma’ruzamiz davomida ishlatilgan va yangi avlod darsliklarida uchrashi shart bo‘lgan muhim terminlar:

1. Ombudsman – (shvedcha *ombudsman* – vakil) – davlat organlari tomonidan inson huquqlari buzilishini nazorat qiluvchi mustaqil mansabdor shaxs.
2. Preambula – (lotincha *praeambulus* – oldinda boruvchi) – qonun yoki xalqaro shartnomaning kirish qismi, unda hujjatning maqsad va vazifalari bayon etiladi.
3. Referendum – (lotincha *referendum* – bildirilishi lozim bo‘lgan narsa) – davlat ahamiyatiga molik eng muhim masalalar bo‘yicha fuqarolarning umumxalq ovoz berishi.
4. Huquqiy nigilizm – huquqni, qonunlarni va huquqiy tartibotni mensimaslik, inkor etish. (O‘qituvchining vazifasi – jamiyatda huquqiy nigilizmni yo‘qotishdir).

VII. Xulosa va kelajakdagi vazifalar

Nelson Mandela aytganidek: *"Ta’lim – bu dunyoni o‘zgartirish uchun ishlatishingiz mumkin bo‘lgan eng kuchli quroldir"*. "Davlat va huquq asoslari" fani o‘qituvchisi esa bu qurolni ushlab turgan asosiy posbondir.

Yangi tahrirdagi Konstitutsiya va yangi avlod darsliklari o‘rtasidagi mutanosiblik – bu shunchaki matnlarning mosligi emas, balki qadriyatlarning birligidir. Biz o‘quvchiga moddalarni yodlatishimiz emas, balki "Nima uchun men ushbu qonunga itoat qilishim kerak?" degan savolga uning qalbi orqali javob topishiga ko‘maklashishimiz lozim.

Muhokama uchun savollar:

1. Yangi tahrirdagi Konstitutsiyada inson huquqlari bo‘yicha qaysi xalqaro standartlar (masalan, "Miranda qoidasi") aks etgan?
2. Nima deb o‘ylaysiz, huquqiy madaniyatni shakllantirishda badiiy adabiyotning roli qonun matnidan ustun bo‘lishi mumkinmi?

Amaliy tavsiya: "3-2-1" metodi

Dars yakunida o‘qituvchilardan quyidagilarni yozib berishni so‘rang:

- 3 ta darsda qo‘llash mumkin bo‘lgan yangi ma’lumot.
- 2 ta qiziqarli g‘oya.
- 1 ta hali ham tushunarsiz qolayotgan yoki bahsli savol.

I. Oila kodeksi: Milliy qadriyat va huquqiy kafolat mutanosibligi

Oila – jamiyatning tayanchi, davlatning esa eng kichik bo‘g‘inidir. Yangi tahrirdagi Konstitutsiyamizning **XIV bobi (76-80-moddalar)** to‘liq oila, bolalar va yoshlar masalasiga bag‘ishlangan.

Ilmiy asos va qiyos: G‘arb huquqshunosligida (masalan, Fransiya Fuqarolik kodeksi – Napoleon kodeksida) oila ko‘proq shartnomaviy munosabat sifatida ko‘rilsa, bizning milliy qonunchiligimizda oila nafaqat huquqiy, balki **muqaddas ijtimoiy institut** sifatida talqin etiladi.

Muhim sanalar va iqtiboslar:

- **Oila kodeksi** – 1998-yil 30-aprelda qabul qilingan.
- Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev aytganlaridek: *"Agar oila sog‘lom bo‘lsa – jamiyat barqaror, agar oila tinch bo‘lsa – mamlakat osoyishta bo‘ladi"*.

Darsda qo‘llash uchun metod: "Sokratona suhbat" O‘qituvchilarga o‘quvchilar bilan nikoh yoshi (18 yosh) haqida munozara o‘tkazishni tavsiya qiling. Nima uchun qonunchilikda istisno holatlarda bu yoshni 1 yilga kamaytirishga ruxsat beriladi? Bu savol orqali o‘quvchi qonunning insonparvarlik (humanizm) tamoyilini tushunadi.

II. Fuqarolik kodeksi: Bozor iqtisodiyoti va shaxs huquqi

Fuqarolik kodeksi huquqshunoslar orasida **"Iqtisodiy Konstitutsiya"** deb ataladi. Maktab darsliklarida ushbu kodeksni o‘qitishda eng qiyin jihat – uning murakkab terminologiyasidir.

Terminologik izoh va yangi so‘zlar:

- **Muomala layoqati** (lotincha *capacitas*) – shaxsning o‘z harakatlari bilan fuqarolik huquqlariga ega bo‘lish va ularni amalga oshirish qobiliyati.
- **Emansipatsiya** (lotincha *emancipatio*) – 16 yoshga to‘lgan voyaga yetmagan shaxsning (agar u mehnat shartnomasi bo‘yicha ishlayotgan bo‘lsa) to‘la muomala layoqatli deb e’lon qilinishi.
- **Reis vindicatio (Vindikatsiya)** – mol-mulkni boshqaning qonunsiz egaligidan qaytarib olish haqidagi da’vo.

Buyuk siymolar qarashlari: Buyuk huquqshunos olim **Alixontura Sog‘uniy** "Turkiston qayg‘usi" asarida adolatli savdo va mulk daxlsizligi haqida to‘xtalib, "Mulk – insonning erkinligi asosi" ekanligini ta’kidlaydi. Bu g‘oya bugungi Fuqarolik kodeksining **164-moddasida** (Mulk huquqi tushunchasi) o‘z aksini topgan.

III. Yangi avlod darsliklarida "Soft Skills" va Huquq

Yangi avlod darsliklari o‘quvchida quyidagi **hayotiy ko‘nikmalarni** shakllantirishga xizmat qiladi:

1. **Iste’molchi madaniyati:** Fuqarolik kodeksining oldi-sotdi shartnomasi qismini o‘rganish orqali o‘quvchi chek olish, kafolat muddati va mahsulotni qaytarish huquqini o‘rganadi.
2. **Moliyaviy savodxonlik:** Bank omonatlari, qarz shartnomalari va mulkiy javobgarlik tushunchalari darsliklarda sodda misollar bilan berilgan.

Dunyo statistikasi: Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) tadqiqotlariga koʻra, maktab davridanoq shartnoma huquqini oʻrgangan yoshlar tadbirkorlikda 30% kamroq xatoga yoʻl qoʻyadi.

IV. Neyro-mashq: "Qonuniy mantiq" (Dam olish daqiqasi)

Ushbu mashq oʻqituvchilarning diqqatini vizual va mantiqiy bogʻliqlikka qaratadi.

Mashq sharti: Ishtirokchilarga quyidagi zanjir beriladi: **"Nikoh → FHDYO → Guvohnoma"**. Endi ulardan quyidagi zanjirni davom ettirish soʻraladi: **"Mulk → Davlat roʻyxatidan oʻtkazish → ???"** (Javob: Kadastr/Reyestr). *Maqsad:* Huquqiy jarayonlarning izchilligini anglash.

V. Voyaga yetmaganlar masalalariga doir me'yoriy hujjatlar

Darsning ushbu qismida oʻqituvchi quyidagi asosiy hujjatlarni tahlil qilishi shart:

1. **"Bolalarni ularning sogʻligʻiga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish toʻgʻrisida"gi** Qonun (2017-yil).
2. **"Voyaga yetmaganlar oʻrtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi toʻgʻrisida"gi** Qonun (2010-yil).

Badiiy va hayotiy misol: Fransuz yozuvchisi **Viktor Gyugoning "Xoʻrlanganlar"** asaridagi Jan Valjan obrazi orqali oʻquvchilarga jinoyat va jazo, adolat va insoniylik oʻrtasidagi farq tushuntiriladi. Bir boʻlak non oʻgʻirlagani uchun 19 yil qamoqda oʻtirgan inson taqdiri – bugungi kunda Oʻzbekistonda amal qilinayotgan **"Insonparvarlik"** tamoyiliga qanchalik zid ekanligini tahlil qilish juda samarali usuldir.

VI. Amaliy metodika: "Lex.uz" bilan ishlash algoritmi

Oʻqituvchi darsda shunchaki ma'ruza qilmay, balki manba bilan ishlashni koʻrsatib berishi kerak.

Algoritm:

1. **Qidiruv:** Kalit soʻz orqali (masalan, "aliment") hujjatni topish.
2. **Tahrir:** Hujjatning oʻng burchagidagi "Kuchda" belgisiga qarash (hujjat oʻzgargan boʻlishi mumkin).
3. **Tahlil:** Moddaning ichidagi havola (snoska) orqali unga bogʻliq qarorlarni koʻrish.

VII. Yakuniy xulosa va muhokama

Bugun oʻrganganimiz – Oila va Fuqarolik huquqi nafaqat qogʻozdagi moddalar, balki har bir oʻquvchining shaxsiy daxlsizligi va kelajagi kafolatidir. Buyuk bobomiz **Alisher Navoiy** aytganlaridek: *"Adolat bilan ish koʻrish kishini har qanday tashvishdan qutqaradi"*.

Oʻqituvchilar uchun "Uyga vazifa": Oila kodeksining 16-moddasi (Nikoh tuzishga monelik qiladigan holatlar)ni darslikdagi yangi pedagogik metodlar orqali qanday tushuntirish boʻyicha 1 daqiqalik dars ssenariysini tuzish

I. Ma'muriy javobgarlik: Profilaktika va Jazo mutanosibligi

Ma'muriy javobgarlik toʻgʻrisidagi kodeks (MJtK) kundalik hayotda eng koʻp toʻqnash kelinadigan huquqiy hujjatdir. Maktab oʻquvchilari uchun bu kodeks "ogohlantirish chirogʻi" vazifasini oʻtaydi.

Ilmiy asos va qiyos: Yuridik fanda **"Davlat majburlovi"** tushunchasi mavjud. Nemis huquqshunosi **Rudolf fon Iering** oʻzining "Huquq uchun kurash" asarida: *"Huquq – bu bir qoʻlida adolat tarozisini, ikkinchi qoʻlida esa uni himoya qiluvchi qilichni ushlab turgan tushunchadir"*, – deb yozadi. Ma'muriy jazo – bu oʻsha "qilich"ning jamiyat tartibini saqlashdagi eng birinchi darajali koʻrinishidir.

Muhim normalar (Oʻquvchilar uchun):

- **MJtK 13-modda:** Ma'muriy javobgarlik yoshi **16 yosh** etib belgilangan.
- **MJtK 47-modda:** Bolalarni tarbiyalash va oʻqitish boʻyicha majburiyatlarni bajarmaslik (Ota-onalar javobgarligi).
- **MJtK 183-modda:** Mayda bezorilik.

Yangi tahrirdagi Konstitutsiya bilan bogʻliqlik: Konstitutsiyaning **28-moddasida** shaxsning aybdorligi qonuniy tartibda isbotlanmaguncha u aybsiz hisoblanishi (**aybsizlik prezumpsiyasi**) mustahkamlangan. Bu tamoyil ma'muriy bayonnomalar rasmiylashtirilayotganda ham ustuvor hisoblanadi.

II. Voyaga yetmaganlar masalalari: Xalqaro va Milliy tajriba

Voyaga yetmaganlar bilan ishlashda biz **"Yuvenal adliya"** (Juvenile justice) tushunchasiga duch kelamiz.

Terminologik izoh:

- **Yuvenal adliya** – voyaga yetmagan huquqbuzarlar bilan ishlashga ixtisoslashgan sud va huquqni muhofaza qilish tizimi.
- **Prevensiya** (lotincha *praeventio*) – huquqbuzarliklarning oldini olish, ogohlantirish chorasi.

Dunyo statistikasi: Skandinaviya mamlakatlarida (Shvetsiya, Daniya) voyaga yetmaganlarga nisbatan jazo emas, balki **"Restorativ adolat"** (tiklovchi adolat) qo‘llaniladi. Ya’ni, o‘quvchi qamoqqa olingandan ko‘ra, yetkazilgan zararni mehnat yoki uzr so‘rash orqali qoplashi samaraliroq deb topilgan. Bizning yangi avlod darsliklarida ham aynan huquqbuzarlikning oqibati bilan kurashish emas, balki uning sabablarini bartaraf etish (profilaktika) g‘oyasi ilgari surilgan.

III. Huquqiy manbalarni topish va xulosa chiqarish ko‘nikmasi

O‘qituvchi o‘quvchiga shunchaki "bu mumkin emas" demasdan, uni manba bilan ishlashga o‘rgatishi kerak.

Metod: "I-R-A-C" tahlili (Xalqaro huquq maktablarida qo‘llaniladi):

1. **I (Issue) – Muammo:** Huquqiy muammoni aniqlash.
2. **R (Rule) – Qoida:** Ushbu vaziyatga mos keladigan qonun moddasini topish.
3. **A (Analysis) – Tahlil:** Qonun moddasini vaziyatga tatbiq etish.
4. **C (Conclusion) – Xulosa:** Huquqiy yechim chiqarish.

Prezident Qarori va Amaliyot: O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 9-yanvardagi **"Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida"gi** PF-5618-son Farmonida huquqiy ta’limni "hayotiy misollar orqali tushuntirish" ustuvor vazifa qilib belgilangan.

IV. Neyro-o‘yin va Metod: "Mantiqiy Labirint" (Dam olish daqiqasi)

Ushbu o‘yin tinglovchilarning charchog‘ini yozib, ularni diqqatni jamlashga chorlaydi.

O‘yin sharti: Ishtirokchilarga chalkashtirilgan so‘zlar beriladi:

- *S-A-N-K-S-I-Y-A*
- *G-I-P-O-T-E-Z-A*
- *D-I-S-P-O-Z-I-T-S-I-Y-A* Ulardan ushbu so‘zlarni tezlikda tartibga solish va huquqiy norma tarkibini (Gipoteza + Dispozitsiya + Sanksiya) yodga olish so‘raladi. *Neyrobika effekti:* Chap va o‘ng yarim sharlar hamkorligini kuchaytiradi.

V. Buyuk siymolar va Badiiy asarlar: Huquqiy saboqlar

Amir Temur bobomiz aytadilar: *"Qayerdaki qonun hukmron bo‘lsa, u yerda erkinlik bo‘ladi".*

Adabiy misol: Fyodor Dostoyevskiyning "Jinoyat va Jazo" asari. Raskolnikovning "Men maxluqmanmi yoki huquqqa egamanmi?" degan savoli huquqiy nigilizmning (qonunni tan olmaslik) eng cho‘qqisidir. O‘qituvchi darsda ushbu asar orqali har qanday jinoyatning muqarrar jazosi (nafaqat qonuniy, balki ma’naviy) borligini o‘quvchilarga yetkazadi.

VI. Huquqiy terminlar bilan ishlash (Glossariy)

Ma’ruzamizning ushbu qismida o‘rganilishi lozim bo‘lgan tayanch so‘zlar:

1. **Litsenziya** – (lotincha *licentia* – ruxsatnoma) – muayyan faoliyat turi bilan shug‘ullanish uchun davlat tomonidan beriladigan maxsus ruxsatnoma.

2. **Sudyaviy immunitet** – sudyaning daxlsizligi, uning faoliyatiga aralashishning taqiqlanishi.

3. **Huquqiy layoqat** – tug‘ilgan kundan boshlab o‘limga qadar shaxsning huquq va majburiyatlarga ega bo‘lish qobiliyati (muomala layoqatidan farqli ravishda).

VII. Darsning yakuniy xulosasi va o‘qituvchilar uchun tavsiyalar

Dilmurodjon A’zamjonovich, darsingiz so‘ngida o‘qituvchilarga quyidagi **"Oltin qoidani"** yetkazishingizni so‘rayman: *"Huquqshunoslik darslari – bu shunchaki kodekslarni o‘qish emas, bu kelajakdagi ongli fuqaroni tarbiyalash jarayonidir. O‘quvchi qonunni jazolovchi kuch sifatida emas, balki o‘zini himoya qiluvchi, jamiyatda tartib o‘rnatuvchi adolatli tizim sifatida his qilsin".*

Interaktiv savol-javob (Refleksiya):

- "Agar siz qonun chiqaruvchi bo‘lganingizda, voyaga yetmaganlar uchun MJtKga qanday o‘zgartirish kiritgan bo‘lardingiz?"
- "Nima uchun biz "Huquq" fanini o‘qitishda Konstitutsiyani eng yuqori pog‘onaga qo‘yamiz?"

Dilmurodjon A’zamjonovich, tayyorlangan ma’ruza matnlarining ilmiy asosini tasdiqlash, tinglovchilarda ishonch uyg‘otish va ularning mustaqil mutolaasini yo‘naltirish uchun quyidagi **tavsiya etilayotgan adabiyotlar ro‘yxatini** taqdim etaman.

Bu ro‘yxat normativ-huquqiy hujjatlar, darsliklar, ilmiy asarlar va xalqaro manbalarni o‘z ichiga olgan holda tizimlashtirildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

I. Normativ-huquqiy hujjatlar (Asosiy manbalar)

1. **O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.** – Toshkent: "O‘zbekiston", 2023-y. (Yangi tahrir).
2. **O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi.** – Toshkent: "Adolat", 2024-y. (Oxirgi o‘zgarish va qo‘shimchalar bilan).
3. **O‘zbekiston Respublikasining Oila kodeksi.** – Toshkent: "Adolat", 2023-y.
4. **O‘zbekiston Respublikasining Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi.** – Toshkent: "Adolat", 2024-y.
5. **"O‘zbekiston — 2030" strategiyasi.** O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi PF-158-son Farmoni.
6. **"Ta’lim to‘g‘risida"gi** O‘zbekiston Respublikasi Qonuni. – O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentyabr.

II. Darsliklar va o‘quv-uslubiy qo‘llanmalar

7. **Davlat va huquq asoslari.** 9-sinf darsligi (Yangi avlod darsligi). – Toshkent: "O‘qituvchi", 2023-y.
8. **Davlat va huquq asoslari.** 10-11-sinflar uchun darsliklar. – Toshkent: "Yangi yo‘l poligraf servis", 2022-2023-y.
9. **Huquqshunoslik.** Akademik litseylar uchun darslik. – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2023-y.

III. Ilmiy va falsafiy asarlar (Iqtiboslar uchun manbalar)

10. **Abu Nasr Forobiy.** "Fozil odamlar shahri". – Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2014-y.
11. **Amir Temur.** "Temur tuzuklari". – Toshkent: "G‘afur G‘ulom", 2018-y.
12. **Alisher Navoiy.** "Munshaot" (va boshqa asarlari majmuasi).
13. **Jan-Jak Russo.** "Ijtimoiy shartnoma to‘g‘risida". (Rus yoki o‘zbek tillaridagi tarjimalari).
14. **Burhoniddin al-Marg‘inoniy.** "Al-Hidoya" (1-4-jildlar). – Toshkent: "Adolat", 2000-y.

IV. Xalqaro manbalar va elektron resurslar

15. **Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi.** (BMT Bosh Assambleyasining 1948-yil 10-dekabrdagi rezolyutsiyasi).
16. **Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya.** (BMT, 1989-yil).
17. **Lex.uz** – O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.
18. **Constitution.uz** – O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining rasmiy veb-sayti.
19. **Huquqiy.uz** – Adliya vazirligining huquqiy-ma’rifiy portali.

V. Badiiy adabiyotlar (Pedagogik mahorat uchun)

20. **Abdulla Qodiriy.** "O‘tkan kunlar" (Huquqiy munosabatlar tahlili uchun).
21. **Fyodor Dostoyevskiy.** "Jinoyat va jazo" (Axloq va qonun mutanosibligi uchun).
22. **Viktor Gyugo.** "Xo‘rlanganlar" (Inson huquqlari va jazo tizimi tahlili uchun).

3.1.2-Mavzu: Davlat va huquq asoslari fanidan yangi avlod darsliklari bilan ishlashda interaktiv va kognitiv yondashuv

Bugungi kunda ta’lim tizimidagi yangilanishlar zamonaviy pedagogik metodlarni qo‘llash va o‘quvchilarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishga katta e’tibor qaratmoqda. Ayniqsa, davlat va huquq asoslari fanidan yangi avlod darsliklari bilan ishlash jarayonida interaktiv va kognitiv

yondashuvlar asosida ta’lim berish dolzarb masala hisoblanadi. Ushbu ma’ruzada mazkur yondashuvlarning afzalliklari va ularni amalga oshirish usullari keng yoritiladi.

Zamonaviy pedagogik metodlarni qo‘llash orqali ta'lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilish mumkin. Quyida keltirilgan metodlar ta'lim jarayonini faollashtirish va talabalarning bilimlarni mustahkamlashiga yordam beradi:

1. **Aqliy hujum (Brainstorming)** ijodiy fikrlashni rag‘batlantirish uchun ishlatiladi. Biror mavzu yoki muammo bo‘yicha barcha ishtirokchilar o‘z fikrlarini ochiq ifoda etadi. Takliflar to‘planadi va keyin tahlil qilinadi.Muammolarni hal qilish, yangi g‘oyalar topish va darsni faollashtirishda ishlatiladi.O‘quvchilarni erkin fikrlashga undaydi, ijodiy yondashuvni rivojlantiradi.

2. Eyler diagrammasi (Venn Diagram) Bu usul mavzular yoki tushunchalar o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlarni aniqlash uchun grafik tarzda qo‘llaniladi.

Qo‘llash imkoniyatlari: Ikkita yoki undan ortiq mavzularni taqqoslash, ular orasidagi bog‘liqlikni tushuntirishda ishlatiladi.

Afzalliklari: Mavzularni tushunishni soddalashtiradi, vizual fikrlashni rivojlantiradi.

3. Kichik guruhlarda ishlash Kichik jamoalarda ishlash orqali o‘quvchilar birgalikda muammo yoki topshiriq ustida ishlaydi, natijada o‘z xulosalarini taqdim etadi. Jamoaviy ishlash, o‘zaro fikr almashish va mas'uliyatni taqsimlashda qo‘llanadi. Jamoaviy ko‘nikmalarni rivojlantiradi, o‘zaro yordam va hamkorlikni oshiradi.

4. Davra suhbati (Roundtable Discussion) Muammo yoki mavzu yuzasidan barcha qatnashchilar teng ishtirok etadigan erkin muloqot. Qiziqarli mavzularni muhokama qilish, turli fikrlarni o‘rganish va umumiy xulosa chiqarishda qo‘llanadi.O‘z fikrini aniq bayon qilish va boshqalarni tinglash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

5. Loyiha metodi (Project Method) O‘quvchilar amaliy masalalarni hal qilishga qaratilgan loyihalar ustida ishlaydi. Loyiha jarayoni tadqiqot, rejalashtirish, bajarish va taqdimot bosqichlaridan iborat.Real hayotdagi muammolarni hal qilish, mustaqil o‘qish va ijodiy ishlashda qo‘llanadi.Masalalarni hal qilish qobiliyatini oshiradi, mustaqillik va javobgarlikni rivojlantiradi.

6. Bahs-munozara (Debate) Mavzuga oid qarama-qarshi nuqtai nazarlarni himoya qilish orqali mantiqiy fikrlash va dalillar keltirish usulidir.Muammoli savollarni muhokama qilish, turli nuqtai nazarlarni o‘rganishda ishlatiladi.Tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi, argumentatsiya qobiliyatini shakllantiradi.

7. Vaziyatlarni tahlil qilish (Case Study)

Mazmuni: Muayyan vaziyat yoki masalani tahlil qilish orqali undan yechim topishga qaratilgan usul. Hayotiy vaziyatlarni tushunish, ularga yondashuvni shakllantirish va qaror qabul qilishda qo‘llanadi.Amaliy fikrlashni rivojlantiradi, real vaziyatlarga moslashish qobiliyatini oshiradi.

8. Esse yozish (Essay Writing)

O‘quvchilar mavzu bo‘yicha yozma fikrlarini mantiqiy izchillikda ifoda etadi. Fikrlarni tizimli ravishda bayon etish, mavzuni chuqur o‘zlashtirish va tahlil qilish uchun ishlatiladi. Yozuv va fikrlarni bayon qilish ko‘nikmasini rivojlantiradi, ijodiy fikrlashni oshiradi.

Interaktiv metodlar – bu o‘quvchilarni ta’lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirishga qaratilgan usullar bo‘lib, ular o‘zlashtirish samaradorligini oshirish va mustaqil fikrlashni shakllantirishni maqsad qiladi. Quyida interaktiv metodlarning ayrim turlari va ularning mohiyati keltirilgan:

1. Reproduktiv metodi

Bu metodda o‘quvchilar tayyor bilimlarni qayta eslab, ular asosida ishlashadi. Nazariy materialni o‘zlashtirishga va uni amalda qo‘llashga yo‘naltirilgan.Tayyor bilimlarni takrorlash va mustahkamlash.Mashqlar, misollar va nazorat ishlari orqali o‘rgatiladi.Asosiy tushunchalarni tezda o‘zlashtirish.Bilimlarni mustahkamlashga yordam beradiO‘quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatini kamroq rivojlantiradi.

2. O‘qitishning faol shakllari (Active Teaching Forms)

Bu shakllar o‘quvchilarni ta’lim jarayonida faol ishtirok etishga undaydi. Ular savol-javob, rolli o‘yinlar, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish kabi usullarni o‘z ichiga oladi.O‘quvchilar va o‘qituvchi o‘rtasidagi ikki tomonlama muloqot.

Muammoli vazifalarni hal qilish orqali ta’lim.Faollik va o‘z fikrini erkin bayon qilish ko‘nikmasini rivojlantiradi.O‘zaro muloqot orqali bilimlarni mustahkamlaydi.

3. Seminar

Seminar mashg‘ulotlarida o‘quvchilar oldindan belgilangan mavzular bo‘yicha mustaqil tayyorlanadi va dars jarayonida o‘z bilimlarini taqdim etadi.Muayyan mavzu bo‘yicha chuqur tayyorgarlik talab qilinadi.Guruhli yoki individual muhokamalar o‘tkaziladi.Mavzuni chuqur o‘zlashtirish va tahlil qilishni rivojlantiradi.Muloqot ko‘nikmalarini oshiradi.

4. Suhbat

Mazmuni: Suhbat usuli savol-javob asosida bilimlarni o‘zlashtirishga qaratilgan. O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida fikr almashiladi.Savollar orqali mavzuni aniqlashtirish.O‘quvchilarning fikrlarini ochiq ifodalashga rag‘batlantirish.

Muloqot orqali mavzuni tushunish darajasini oshiradi.O‘quvchilarning faolligini rag‘batlantiradi.

5. Tadqiqot metodi (Research Method)

Bu metodda o‘quvchilar mustaqil izlanish orqali bilimlarni o‘zlashtiradi. Muammolarni tadqiq qilish va yechim topish asosida o‘qitiladi.O‘quvchilarga real muammolar taqdim etiladi.Mustaqil izlanish, tajriba va natijalarni tahlil qilish talab qilinadi.Mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi.Innovatsion yondashuvlarni shakllantiradi.

6. O‘quvchilarning bevosita o‘zlari individual tarzda izlanishi

Ushbu yondashuvda o‘quvchilar individual tartibda o‘rganish va izlanish jarayonida faol ishtirok etadi.O‘quvchilar o‘zlari materiallarni o‘rganadi va tahlil qiladi.O‘z bilimi asosida yangi ma’lumotlarni shakllantiradi.Mustaqil ish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.Mas’uliyat va bilimga qiziqishni oshiradi.

Interaktiv metodlar bilim olish jarayonini qiziqarli va samarali qiladi.Faol ishtirokni ta’minlaydi va o‘zaro hamkorlikni oshiradi.Nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog‘laydi.Mustaqil fikrlash va innovatsion yondashuvlarni shakllantiradi.

Ushbu metodlarni darsning maqsadlariga moslashtirish orqali o‘quv jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshirish mumki.

Zamonaviy pedagogik metodlarni qo‘llash bo’yicha qisqacha ma’lumot berilgandan so‘ng Tinglovchilar **kichik guruhlarga** bo‘linadi va amaliy mashg‘ulot qoidalari bilan tanishtiriladi.

1-topshiriq Tinglovchilar **kichik guruhlarga** bo‘linadi va amaliy mashg‘ulot qoidalari bilan tanishtiriladi. Ta'lim beruvchi tinglovchilarga **“Nima uchun?”** metodi bo‘yicha “Ta'lim-tarbiyada zamonaviy ta'lim texnologiyalardan foydalanish nima uchun muhim?” degan savol bilan murojaat qiladi. Tinglovchilar o‘z fikrlarini asoslagan holda quyidagi sxemaga asoslanib javob berishadi. Javoblar uchun 3 daqiqia ajratiladi.

«Nima uchun?» sxemasi

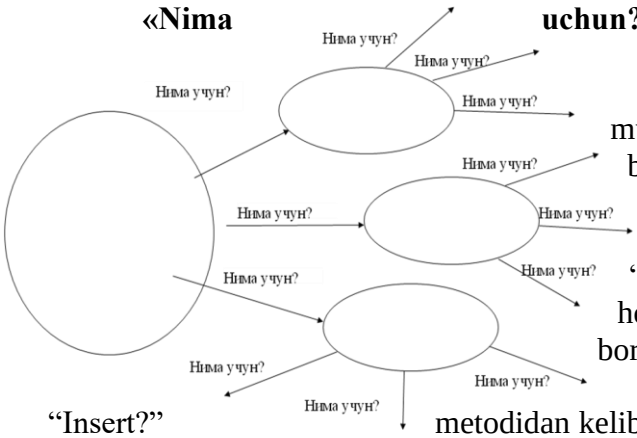

Belgilangan vaqt davomida tinglovchilar ushbu muammoning dolzarbligini va ahamiyatini o‘z fikrlari bilan izohlab beradilar. Zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning maqsad va vazifasini ochib beradilar. Har bir bergan javoblariga “Nima uchun?” degan savol bilan murojaat qilgan holda o‘z javoblarini asoslab to‘ldirib, umumlashtirib boradilar.

2-topshiriq. Ta'lim beruvchi tinglovchilarga “Insert?” metodidan kelib chiqib matn beradi.Bugungi ta’lim tizimida davlat va huquq asoslari fanini o‘qitishda yangi avlod darsliklari va zamonaviy pedagogik yondashuvlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Yangi darsliklar o‘quvchilarning huquqiy bilimlarini oshirish, ularning mustaqil fikrlash va mantiqiy tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan.

Yangi avlod darsliklarining asosiy xususiyati — ularning interaktiv va kognitiv yondashuvlar bilan boyitilganligidir. Masalan, ushbu darsliklarda real hayotiy vaziyatlarga oid keyslar, muammoli

savollar va tahlil qilish uchun grafikalar keltirilgan. Bunday materiallar o‘quvchilarni faqat bilim olish bilan cheklanmay, balki o‘rganilgan ma’lumotlarni amaliyotda qo‘llashga undaydi.

Shuningdek, kognitiv yondashuv orqali o‘quvchilarning fikrlash jarayonlarini faollashtirishga e’tibor qaratiladi. Masalan, bahs-munozara va vaziyatlarni tahlil qilish kabi metodlar yordamida o‘quvchilar o‘z nuqtai nazarlarini bildirishga va dalillar keltirishga o‘rgatiladi.

Biroq, yangi avlod darsliklarining samaradorligi o‘qituvchilarning ushbu materiallardan foydalanish ko‘nikmalariga ham bog‘liq. Ta’lim jarayonida interaktiv va kognitiv yondashuvlarni muvaffaqiyatli joriy qilish uchun o‘qituvchilar zamonaviy pedagogik metodlarni puxta egallagan bo‘lishlari kerak. Bu esa huquqiy bilimlarning o‘quvchilar tomonidan chuqurroq va qiziqarli tarzda o‘zlashtirilishini ta’minlaydi degan Tinglovchilar matn mazmunini tahlil qilib, javoblarini quyidagi toifalarga ajratadilar."

- √ **(Bor):** Yangi avlod darsliklari bilan ishlashning muhim tomonlarini ifodalaydi.
- **- (Yo‘q):** Yangi avlod darsliklarining kamchiliklarini aniqlaydi yoki noto‘g‘ri tushunchalarni ko‘rsatadi.
- **+ (Qo‘shish kerak):** Tinglovchilar yangi taklif va g‘oyalarni bildiradi.
- **? (Savol):** Noaniq yoki hali tushunarsiz jihatlarni belgilaydi.

Tinglovchilar o‘z fikrlarini asoslagan holda quyidagi jadvalga asoslanib javob berishadi. Javoblar uchun 3 daqiqia ajratiladi

INSERT JADVALI

V	-	+	?

Belgilangan vaqt davomida tinglovchilar ushbu muammoning dolzarbligini va ahamiyatini o‘z fikrlari bilan izohlab beradilar.

2 topshiriq Ta'lim beruvchi **“Keys stadi”** metodi orqali kichik guruhlarga keyslar yozilgan kartochkalarni tarqatadi va ushbu topshiriqni amalga oshirish uchun 15 daqiqa vaqt beriladi. Tinglovchilar flipchartlarga marker orqali qog‘oz varaqlarida yozma ravishda ma'lumot tayyorlaydilar. Belgilangan vaqt yakuniga yetganch har bir kichik guruhdan vakil chiqib, keyslarning yechimi izohini (magnitlar yordamida) yoki «pinbord» doskasiga (skotch yordamida) mahkamlaydi va 5 daqiqa davomida tushuntirib beradi.

1-Matnli keys

Halimaning hech kimi yo‘q, u qarindoshlarining tarbiyasida bo‘lib, ota-onasidan meros uyi bor. U 17 yoshida tuman hokimining ruhsati bilan turmushga chiqdi. Erining uyiga ko‘chib o‘tishi munosabati bilan o‘ziga meros bo‘lib qolgan shaxsiy mulki bo‘lmish uyini sotishga qaror qildi. Shu maqsadda oldi-sotdi ishlarini rasmiylashtirish maqsadida qishloq fuqarolar yig‘ini raisiga yordam so‘rab murojaat qilgan edi, yig‘in raisi Halimani to‘la muomala layoqatiga yetmagan deb, shartnomani rasmiylashtirishga ruxsat etmadi. Bundan xafa bo‘lgan Halima qishloq fuqarolar yig‘ini

raisining qaroridan norozi holda sudga murojaat etmoqchi.

1.Sizningcha, Halimaning QFY raisidan xafa bo‘lishi o‘rinlimi?

2. Agar Halima sudga murojaat qilsa, uning shikoyati bo‘yicha sud qanday qaror chiqarishi mumkin deb o‘ylaysiz? Halimaning ota-onasi bor bo‘lsa, qanday vaziyat yuzaga kelishi mumkin? Yo‘q bo‘lsa-chi?

3. Oilangizdagi qaysi buyumlarni mustaqil tasarruf etishingiz mumkin?

4. O‘zingizga shaxsan tegishli bo‘lgan buyumlaringiz bormi?

2-Matnli keysi

12-umumiy o‘rta ta'lim maktabning direktori boshqa ishga o‘tganligi tufayli jamoaga yosh ammo qaysidir kollejda o‘quv bo‘limining mudiri bo‘lib ishlagan insonni tayinlashdi. Jamoa yangi rahbarni iliq kutib oldi, ayniqsa uning yoshligi va “men bu yerda tartib o‘rnatishga keldim, o‘zim ham kuchimni ayamayman va Sizlardan ham shuni talab qilaman”, deb ishontirishi ko‘pchilikka yoqib qoldi. Rostdan ham kollejda tartib intizom ancha yaxshilanib qoldi. Oldingi direktorning “erkatoy” larini yangi direktor “joyiga o‘tkazib qo‘ydi”. Kollejning o‘quv jarayonida, tashqi va ichki ko‘rinishida sezilarli o‘zgarish yuz berdi. Lekin, yangi direktor yoshligi uchunmi yoki o‘zining qattiqqo‘llligini ko‘rsatish uchunmi, o‘qituvchilar bilan gaplashganda, yig‘ilishlarda qo‘pol, ortiqcha gapirganidan ayrimlar qattiq ranjiy boshlashdi. Shundaylar orasida kollejning o‘quv bo‘limi mudiri ham bo‘lib, u ancha tajribali, jamoada o‘rni va obro‘siga ega edi. Yangi direktorning o‘zidan ancha yosh bo‘lishiga qaramasdan ayrim vaqtda qo‘pol munosabatda bo‘lishi mudirning nafsoniyatiga tegdi. U bir-ikki marotaba rahbarga odamlarga nisbatan munosabatini o‘zgartirishini maslahat berdi. Asta-sekinlik bilan kollej jamoasi ikkiga bo‘linib, bir qismi rahbar atrofida, ikkinchi qismi mudir atrofida kichik guruhchani tashkil etdilar. Tashqaridan qaraganda bu hol sezilmas, odamlar bir-biri bilan oldingiday salomlashar, birgalikda tadbirlarni o‘tkazishar ammo, o‘rtada ishonch yo‘qolib, “o‘zimizniki” va “dushman tomon” ga jadal bo‘linishgan edi. O‘zaro tortishuvlar, bir-birini ustidan shikoyat yozishlar, yig‘ilishlardagi janglar ko‘pchilikni asabini buza boshladi. Ba'zilar bunga dosh berolmay ishdan bo‘shashga ariza ham yozishdi. Konfliktlar jiddiy tus oldi.

Ta'lim beruvchi tinglovchilar tomonidan berilgan to‘g‘ri javoblar bilan o‘zining shaxsiy munosabatini taqqoslaydi, farqlarini aniqlaydi va o‘z bilim darajasini tekshirib, baholaydi.

Tinglovchilar o‘zini-o‘zi boshqarish, o‘z imkoniyatlarini amalga oshirishan iborat asosiy ehtiyojlarni qondirish imkoniyatini yaratadi.

O‘quvchilarda kognitiv qobiliyatni rivojlantirish.

Yangi darsliklar shakl va mazmun jihatidan tubdan yangilangan bo‘lib, ushbu jarayonda xalqaro miqyosda tan olingan rivojlangan davlatlar tajribasi va darsliklarining ilg‘or yutuqlari inobatga olingan. Ushbu yangiliklar nafaqat darsliklarning mazmunini, balki o‘quv jarayonini tashkil etish yondashuvini ham o‘zgartirdi. Eng asosiysi, maktablarimizga yangi darsliklar bilan birgalikda zamonaviy pedagogik metodikalar, shu jumladan kompetensiyaga asoslangan ta'lim va faol o‘qitish usullari kirib kelmoqda. Bu o‘zgarishlar ta’lim sifatini oshirishga va o‘quvchilarning XXI asr talablari darajasida bilim va ko‘nikmalarni egallashiga xizmat qilmoqda.

Yangi darsliklarning kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishdagi ahamiyati: Yangi darsliklar o‘quvchilarning nafaqat bilimlarini oshirishga, balki ularning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishga ham katta hissa qo‘shadi. Kognitiv qobiliyatlarga diqqat, xotira, tafakkur, tasavvur, nutq kabi aqliy jarayonlar kiradi. Yangi darsliklar quyidagi yo‘llar bilan o‘quvchilarda kognitiv qobiliyatlarni rivojlantiradi:

Kritik fikrlashni rivojlantirish: Darsliklardagi matnlarni tahlil qilish, ma’lumotlarni saralash, turli fikr-mulohazalarni ko‘rib chiqish, xulosalar chiqarish va o‘z fikrini asoslash o‘quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Ijodkorlikni stimullash: Loyiha ishlari, amaliy mashqlar, ijodkorlikka asoslangan topshiriqlar o‘quvchilarning tasavvurini rivojlantiradi, ularni yangi g‘oyalarni yaratishga, nostandart yechimlar topishga undaydi.

Kommunikativ ko‘nikmalarni shakillantirish: Guruh loyihalari, munozaralar, taqdimotlar o‘quvchilarga fikrlarini aniq va tushunarli tarzda ifoda etish, boshqalarni tinglash, fikrlariga hurmat

bilan qarash, jamoada ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Mustaqil o‘rganishga undash: Darsliklar o‘quvchilarni mustaqil o‘rganishga undaydi. Ular qo‘shimcha ma’lumotlarni izlash, manbalar bilan ishlash, o‘z bilimlarini kengaytirish uchun mustaqil ravishda izlanishga o‘rganadilar.

Axborot va kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) bilan Ishlash Ko‘nikmalarini Hosil qilish: Yangi darsliklar AKT bilan integrallashgan bo‘lib, o‘quvchilarga internetdan ma’lumot qidirish, onlayn resurslardan foydalanish, dasturiy ta’minotlar bilan ishlash, prezentatsiya tayyorlash va boshqa ko‘nikmalarni egallaydilar.

Yangi darsliklarda qo‘llaniladigan rivojlantiruvchi usullar:

Kompetensiyaga asoslangan ta’lim: Bu yondashuv o‘quvchilarni bilim, ko‘nikma va qobiliyatlarini amalda qo‘llashga, muammolarni hal qilishga, qarorlar qabul qilishga o‘rgatadi.

Faol o‘qitish usullari: Loyiha usuli, muammoli o‘qitish, guruhda ishlash, taqdimotlar, rollar bo‘yicha o‘yinlar kabi usullar o‘quvchilarning faolligini oshiradi, ularni o‘rganish jarayoniga chuqur jalb etadi.

Interaktiv elementlar: Darsliklarda qo‘llaniladigan interaktiv elementlar, masalan, QR-kodlar, onlayn resurslarga havolalar, amaliy mashqlar, o‘yinlar o‘quv jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi.

Yangi darsliklar shakl va mazmun jihatidan tubdan yangilangan bo‘lib, ushbu jarayonda xalqaro miqyosda tan olingan rivojlangan davlatlar tajribasi va darsliklarining ilg‘or yutuqlari inobatga olingan. Ushbu yangiliklar nafaqat darsliklarning mazmunini, balki o‘quv jarayonini tashkil etish yondashuvini ham o‘zgartirdi. Eng asosiysi, maktablarimizga yangi darsliklar bilan birgalikda zamonaviy pedagogik metodikalar, shu jumladan kompetensiyaga asoslangan ta'lim va faol o‘qitish usullari kirib kelmoqda. Bu o‘zgarishlar ta’lim sifatini oshirishga va o‘quvchilarning XXI asr talablari darajasida bilim va ko‘nikmalarni egallashiga xizmat qilmoqda.

Yangi avlod darsliklaridan foydalanishda baholash tizmi ta'lim jarayonining muhim qismi hisoblanadi. U o'quvchilarning bilimlarini baholash, ularning rivojlanishini kuzatish va o'qitish jarayonini takomillashtirishda muhim rol o'ynaydi. Buning uchun turli yondashuvlar, metodlar va vositalar qo‘llaniladi. Quyida baholash tizimini yanada chuqurroq tahlil qilamiz.Baholash jarayoni asosan uchta asosiy bosqichga bo‘linadi: diagnostik, formativ, va summativ baholash. Ushbu jarayonlarni mezonlarga asoslangan baholashni keltirib o‘tamiz.

D**iagnostik baholash** shakli jihatida kirish bo‘lib,o‘quvchi kompetentligining qay darajada shakllanganligini aniqlash uchun xizmat qiladi. U o‘quv yili boshida o‘tkaziladi va yil yakunida kutilgan natijalarga o’quvchini erishgan yutug’ini aniqlashga imkon beradi.

2. **Formativ baholash** – bu o‘quv jarayonida o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va tushunchalarini rivojlantirishni doimiy kuzatish va qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan baholash usuli. Ushbu baholash turi jarayon davomida amalga oshiriladi va uning maqsadi – o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini aniqlash orqali o‘qituvchilarga kerakli tuzatishlarni kiritish imkonini yaratishdir.Formativ baholashning summativ baholashdan farqi norasmiy shaklarda (guruhlarda ishlash,ogzaki savol-javob,muzokarala) o’tkaziladi.

3.Summativ baholash – bu o‘quv jarayonining ma’lum bir bosqichi yakunida amalga oshiriladigan baholash turi bo‘lib, uning asosiy maqsadi o‘quvchilarning o‘zlashtirgan bilim, ko‘nikma va malakalarini umumiy ravishda aniqlashdir. Ushbu baholash usuli yakuniy natijalarni tahlil qilishga, o‘quvchilarning o‘quv dasturidagi muvaffaqiyatlarini baholashga va ta’lim jarayonining samaradorligini aniqlashga qarati

Mezonlarga asoslangan baholash

Baholash tizimini yanada aniqroq ko‘rsatish uchun, yana bir yondashuv mezonlarga asoslangan baholash.Ta’lim jarayonida o‘quvchilarni baholash uchun aniq va oldindan belgilangan standartlar yoki mezonlardan foydalanishni anglatadi. Ushbu yondashuv baholash jarayonini shaffof, ob’ektiv va samarali qilishga yordam beradi. Mezonlarga asoslangan baholashda asosiy e’tibor o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini maqsadga muvofiq baholashga qaratilgan.Bu tizimda baholash jarayoni bilish,mulohaza, va qo‘llash darajalari orqali amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

Foydalanilgan manbalar:

1.O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi – O'zbekiston Respublikasi, 2023

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF- 5712-son Farmoni. 29.04.2019 y.

3. M.Pardaeva. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida kompetensiyaviy yondashuvni joriy etishning metodik tizimi boshqarish. Ped. fan. dok. (PhD) ... diss. – T. : 2020.

4. Internet materiallari: https://edunews.ru/onlajn/info/distacionoe-obuchenit-v-schole.html.

5. B. Xodjaev. Metod, usul va texnologiya… mazkur tushunchalarni farqlay olasizmi?.Ma’rifat. – T.: 2018.

6. Xodjaev B. Umumta’lim maktabi o‘quvchilarida tarixiy tafakkurni modernizatsiyalashgan didaktik ta’minot vositasida rivojlantirish. Ped. fan. dok. ... diss. – T. : 2016

7. Vaxobov M. Umumiy o‘rta ta’lim tizimida o‘qitish sifati monitoringi modelini takomillashtirish.

Ped. fan. dok. ... diss. – T.

8. Safarova R va b. O‘quvchilarda o‘zaro do‘stona munosabatlarga asoslanib hamkorlikda faoliyat ko‘rsatish ko‘nikmalarini shakllantirish strategiyasi // Fan va texnologiya . – T.: -2014

9. Ibragimova G. Interfaol o‘qitish metodlari va texnologiyalari asosida talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish. Ped. fan. fal. dok. ... diss. – T. : 2017

10. Saidov A., Tojixonov U. Davlat va xuquq nazariyasi. 2-jild. Huquq nazariyasi. -T.: Adolat, 2001.

11. Axunova G.N., Golish L.V., Fayzullaeva D.M. Pedagogik texnologiyalarni loyihalashtirish va rejalashtirish. O‘quv uslubiy qo‘llanma. - T.: 2009

12. “Innovatsion ta’lim texnologiyalari va pedagogik kompetentlik moduli bo‘yicha o‘quv-uslubiy majmua. (Tuzuvchilar: N.A. Muslimov, M.Usmonboeva, M.Mirsolieva) T.: 2016

13. Olimov K.D. “Zamonaviy ta’lim va innovatsion texnologiyalari bo‘yicha ilg‘or xorijiy tajribalar” moduli bo‘yicha o‘quv -uslubiy majmua. 2015y.

3.1.3-MAVZU: DARSNI REJALASHTIRISHDA MAQSAD, MAZMUN VA FAOLIYATLAR O‘RTASIDAGI UYG‘UNLIKNI TA’MINLASH

MASHG‘ULOT REJALARI:

1. Dars maqsadini loyihalashning zamonaviy metodikasi: SMART mezonlari va Bloom taksonomiyasi asosida kompetensiyaviy yondashuv.
2. Mazmun va strukturaviy uyg‘unlik: Maqsadga yo‘naltirilgan o‘quv materialini tanlash va "Teskariga loyihalash" (Backward Design) tamoyili.
3. Metodik faoliyatlar va motivatsiya: O‘quvchilarni "huquqiy faollik"ka undovchi interfaol metodlarni (Case-study, Debat, Scaffolding) maqsadga moslashtirish.
4. Natijadorlik va monitoring: O‘quv faoliyatlari orqali kutilayotgan natijalarni baholash va dars samaradorligini tahlil qilish.

Davlat va huquq asoslari fani o‘qituvchisi uchun darsni rejalashtirish bu shunchaki qog‘ozdagi mashg‘ulot emas, balki jamiyatning huquqiy arxitekturasini yaratadigan yosh avlod ongini shakllantirish jarayonidir. Biz darsni rejalashtirish haqida gapirganimizda, avvalo, maqsadning aniqligi va uning kutilayotgan natija bilan mutanosibligiga e’tibor qaratishimiz lozim. Maqsad bu darsning kompasidir. Agar kompas noto‘g‘ri sozlangan bo‘lsa, dars qanchalik mahorat bilan o‘tilmasin, u kutilgan manzilga, ya’ni o‘quvchi qalbida huquqiy ongga olib bormaydi.

Ushbu jarayonda bizga dunyo pedagogika fanida tan olingan ikki yirik ustun yordamga keladi. Bu SMART mezonlari va Bloom taksonomiyasidir. Bu tushunchalar shunchaki nazariya emas, balki huquqiy ta’limning samaradorligini o‘lchash imkonini beruvchi asboblardir.

MAQSADNI BELGILASHDA SMART STRATEGIYASI VA UNING HUQUQIY TA’LIMDAGI O‘RNI

Dars maqsadini belgilashda SMART tizimi o‘qituvchidan nihoyatda katta mas’uliyat va aniqlikni talab qiladi. SMART so‘zi inglizchadan olingan bo‘lib, aqlli degan ma’noni beradi, biroq uning zamirida beshta muhim talab yotadi.

Birinchisi aniqlikdir. Huquq darsida biz maqsadni o‘quvchilarga Konstitutsiyani tushuntirish deb belgilasak, bu nihoyatda mavhum bo‘ladi. Chunki Konstitutsiya juda keng qamrovli hujjat. Aniq maqsad esa o‘quvchi yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning o‘n uchinchi moddasida aks etgan inson qadri tushunchasini tushuntirib bera oladi tarzida bo‘lishi kerak. Aniqlik o‘qituvchini ortiqcha chalg‘ishlardan asraydi.

Ikkinchisi o‘lchanadigan bo‘lishidir. Bilimni qanday o‘lchaymiz. Agar o‘quvchi dars oxirida kamida uchta ma’muriy huquqbuzarlik turini sanab bera olsa yoki ularning farqini ko‘rsata olsa, demak, maqsadimiz o‘lchovli. O‘lchanmagan bilim havoga uchgan ovoz kabidir.

Uchinchisi erishish mumkin bo‘lgan maqsad. Sakkizinchi yoki to‘qqizinchi sinf o‘quvchisiga bir dars davomida butun Fuqarolik kodeksini o‘rgatishga urinish samarasizdir. Maqsad o‘quvchining yoshi va intellektual salohiyatiga mos bo‘lishi shart. Buyuk mutafakkir Alisher Navoiy o‘zining hayratul abror asarida bilim olishni zinapoyaga o‘xshatadi, ya’ni har bir qadam o‘z vaqtida va ketma-ket qo‘yilishi kerak.

To‘rtinchisi dolzarblikdir. Bugungi o‘quvchi uchun o‘zi yashayotgan jamiyatda qo‘llay olmaydigan nazariyani o‘rganish zerikarli. Shuning uchun maqsad hayotiy ehtiyojlarga xizmat qilishi kerak. Masalan, iste’molchi sifatida o‘z huquqini himoya qilishni o‘rganish bu dolzarb maqsad.

Beshinchisi va eng muhimi vaqt bilan chegaralanganlik. Bizning darsimiz bor yo‘g‘i qirq besh yoki sakson minut. Shu vaqt ichida nimalarga ulguramiz. Vaqtni to‘g‘ri taqsimlash dars samaradorligining yarmi demakdir.

BLOOM TAKSONOMIYASI: HUQUQIY FIKRLASHNI POG‘ONAMA-POG‘ONA YUKSALTIRISH

Benjamin Bloom tomonidan ishlab chiqilgan ushbu taksonomiya ta’lim jarayonini oltita darajaga ajratadi. Bu darajalar pastdan yuqoriga qarab murakkablashib boradi.

Eng quyi pog‘ona bu eslab qolishdir. Masalan, Oila kodeksi qabul qilingan yilni bilish. Bu muhim, lekin yetarli emas. Ikkinchi pog‘ona tushunish. O‘quvchi nikoh yoshi nima uchun aynan o‘n sakkiz yosh etib belgilanganini tushunishi va mohiyatini anglab yetishi kerak.

Uchinchi pog‘ona qo‘llashdir. Bu yerda o‘quvchi olgan bilimi asosida biror hayotiy vaziyatni yechishi kerak. Masalan, do‘konda unga nisbatan qo‘pollik qilishsa, qaysi qonunga tayanib o‘zini himoya qilishini bilishi qo‘llash darajasidir.

To‘rtinchi pog‘ona tahlil darajasi. Bu darajada o‘quvchi ma’muriy va jinoiy javobgarlik o‘rtasidagi nozik farqlarni ajrata olishi, qonunlardagi o‘zaro bog‘liqliklarni ko‘ra olishi kerak.

Beshinchi pog‘ona baholash. O‘quvchi muayyan bir huquqiy vaziyatga o‘z munosabatini bildira olishi, qonun ustuvorligining ahamiyatini qadrlashi va ijtimoiy adolat mezonlari bo‘yicha xulosa chiqarishi lozim.

Eng yuqori pog‘ona bu ijod qilish yoki yaratishdir. Bu darajada o‘quvchi darsda olingan bilimlar asosida o‘zining kichik huquqiy loyihasini, maktab ichki tartib qoidalariga taklifini yoki inson huquqlari bo‘yicha prezentatsiyasini yarata oladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ikki ming yigirma uchinchi yil o‘n birinchi sentyabrdagi O‘zbekiston yigirma o‘ttiz strategiyasi to‘g‘risidagi farmoni ta’lim tizimi oldiga yangi va ulkan vazifalar qo‘ydi. Ushbu strategiyada ta’limni kompetensiyaviy yondashuvga o‘tkazish alohida ta’kidlangan.

Kompetensiya so‘zi lotinchadan olingan bo‘lib, layoqatlilik, munosiblik degan ma’nolarni anglatadi. Ya’ni, o‘quvchi shunchaki bilimlar ombori bo‘lib qolmasdan, o‘sha bilimlarni jamiyatda ishlata oladigan shaxsga aylanishi kerak. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev o‘qituvchi va murabbiylar bilan uchrashuvlarida bot-bot takrorlaydilar: Bizga quruq yodlangan bilim emas, balki fikrlaydigan, tahlil qiladigan yoshlar kerak.

Ushbu yo‘nalishda ikki ming yigiramaninchi yil yigirma uchinchi sentyabrdagi Ta’lim to‘g‘risidagi qonunning yangi tahriri ham dars maqsadlarini belgilashda erkinlik va shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim tamoyillarini qonuniy mustahkamlab berdi.

DUNYO STATISTIKASI VA QIYOSIY TAHLIL

Xalqaro baholash dasturlari, masalan, PISA va PIRLS natijalari shuni ko‘rsatadiki, dunyodagi eng ilg‘or ta’lim tizimlarida (Singapur, Estoniya, Finlyandiya) darsning maqsadi darslikdagi matnni o‘qib berish emas, balki o‘sha matn orqali hayotiy muammoni hal qilishga yo‘naltirilgan.

Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, o‘quvchilarda maqsadli faoliyat tashkil etilganda, bilimni o‘zlashtirish samaradorligi yetmish foizdan oshadi. Oddiy ma’ruza usulida esa bu ko‘rsatkich bor-yo‘g‘i yigirma foiz atrofida bo‘ladi. Bu bizga nima deydi. Bu bizga darsimizda faoliyatlar zanjirini to‘g‘ri qurishimiz kerakligini uqtiradi.

MUTAFAKKIRLAR MEROSI VA HUQUQIY TA’LIM UYI

Buyuk bobomiz Abu Nasr Forobiy o‘zining baxt-saodatga erishish haqida asarida ta’kidlaydiki, inson faqatgina bilish orqali emas, balki o‘sha bilganlariga amal qilish orqali komillikka erishadi. Forobiy ta’lim va tarbiyani bir butun deb bilgan. Huquq o‘qituvchisi uchun bu o‘git shundan iboratki, biz qonunlarni o‘rgatayotganimizda ularni o‘quvchining ichki e’tiqodiga aylantirishimiz kerak.

Sitseronning shunday gapi bor: Biz qonunlarning quli bo‘lishimiz kerak, toki biz erkin bo‘la olaylik. Bu iqtibos dars maqsadining eng oliy nuqtasi bo‘lishi mumkin. O‘quvchi erkinlik nima ekanligini qonun doirasida his qilishi darsning mazmunini tashkil etadi.

NEYRO O‘YIN VA METOD: DIQQATNI JAMLASH JORIYOTI

Darsning qizg‘in pallasida, o‘qituvchilar yoki o‘quvchilar charchashni boshlaganda, neyrobika yoki neyro o‘yinlardan foydalanish miya faoliyatini qayta tiklaydi.

Metodning nomi: Rangli so‘zlar. O‘qituvchi ekranda yoki qog‘ozda ranglarning nomini boshqa rangda yozib ko‘rsatadi. Masalan, qizil so‘zi yashil rangda yozilgan bo‘ladi. Vazifa shundan iboratki, so‘zni o‘qimasdan, u yozilgan rangni tezlikda aytish kerak. Bu mashq miyaning chap va o‘ng yarim sharlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni kuchaytiradi va diqqatni yangilaydi. Bu usul o‘quvchini huquqiy atamalarni tahlil qilishda ham hushyorlikka o‘rgatadi.

Darsning amaliy qismida o‘qituvchilar guruhlarga bo‘linib, yangi avlod darsliklaridan birorta mavzuni tanlab, unga SMART maqsad yozishlari kerak bo‘ladi. Savol: Nima deb o‘ylaysiz, agar darsda maqsad aniq bo‘lmasa, darsning mazmuni o‘quvchiga qanday yetib boradi. Bu savol orqali o‘qituvchilar o‘z amaliyotlaridagi xatolarni tahlil qilish imkoniga ega bo‘ladilar.

HAYOTIY MISOLLAR VA BADIIY ADABIYOT IN’IKOSI

Huquqiy tushunchalarni badiiy asarlar orqali tushuntirish ularning xotirada muhrlanib qolishini ta’minlaydi. Masalan, Abdulla Qodiriyning O‘tkan kunlar romanidagi Otabek va Kumush taqdiri orqali o‘sha davrdagi huquqiy boshboshdoqlik, qonunlarning yo‘qligi inson hayotini qanday fojiaga olib kelishi mumkinligini ko‘rsatish mumkin.

Yoki Viktor Gyugoning Xo‘rlanganlar asaridagi Jan Valjan obrazi orqali adolat va jazo o‘rtasidagi nomutanosiblikni muhokama qilish mumkin. Bu kabi misollar darsning mazmunini boyitadi va o‘quvchining emotsional ongiga ta’sir qiladi. Zero, quruq qonun matni ongni, hayotiy misol esa qalbni uyg‘otadi.

TERMINLARNING IZOHI VA TA’RIFI

Ma’ruza matnida uchraydigan ayrim yangi so‘zlarning mazmuni quyidagicha. Sintez bu turli elementlarni yoki qismlarni bir butun qilib birlashtirish demakdir. Huquqshunoslikda sintez turli qonun normalarini birlashtirib, yangi huquqiy xulosa chiqarishni anglatadi. Layoqat bu shaxsning biror ishni bajarishga bo‘lgan qobiliyati va huquqiy imkoniyatidir. Kontekst biror bir voqea yoki hodisaning atrofidagi muhit, u sodir bo‘layotgan sharoitdir. Qonunni faqat matn sifatida emas, balki kontekstda, ya’ni hayotiy sharoitda o‘rganish samaraliroqdir.

Xulosa qilib aytganda, darsni rejalashtirish bu shunchaki qog‘oz to‘ldirish emas, balki huquqiy davlat poydevorini qo‘yishdir. Maqsad, mazmun va faoliyat o‘rtasidagi uyg‘unlik darsning muvaffaqiyatini belgilaydi. SMART va Bloom uslublari bizga bu yo‘lda eng ishonchli qo‘llanma bo‘lib xizmat qiladi. Dilmurodjon A’zamjonovich, siz kabi tajribali pedagoglar ushbu metodlarni mahorat bilan qo‘llasa, Davlat va huquq asoslari fani o‘quvchilar uchun eng sevimli va eng foydali fanga aylanadi.

DARSNING MAZMUNI, METODIKASI VA NATIJADORLIGI: PEDAGOGIK STRATEGIYALARNING ILMIY TAHLILI

Darsni rejalashtirishning ikkinchi va uchinchi bosqichlari bu belgilangan maqsadga qaysi yo‘l bilan borish va qanday yuk bilan borish masalasidir. Biz maqsadni aniq belgilab olganimizdan so‘ng, unga mos mazmunni tanlashimiz va o‘quvchi qalbini zabt etadigan faoliyatlarni belgilashimiz lozim. Huquqiy ta’limda mazmun va metodning birligi shaxsning huquqiy immunitetini shakllantirishda bosh mezon hisoblanadi.

MAQSADGA MOS MAZMUNNI TANLASH VA STRUKTURAGA KELTIRISH

Darsning mazmuni bu o‘quvchiga beriladigan axborot emas, balki u o‘zlashtirishi kerak bo‘lgan tajribadir. Davlat va huquq asoslari darsida mazmunni tanlashda o‘qituvchi filtr vazifasini o‘tashi kerak. Chunki qonunlar va huquqiy normalar dengiz kabi cheksizdir. Bizning vazifamiz esa o‘sha dengizdan o‘quvchi uchun eng kerakli durdonani ajratib olishdir.

Ilmiy tilda buni didaktik transformatsiya deb atashadi. Bu murakkab ilmiy yoki huquqiy matnni o‘quvchi yoshiga mos, tushunarli va qiziqarli shaklga keltirish jarayonidir. Masalan, Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksning barcha moddalari emas, balki aynan voyaga yetmaganlarga taalluqli bo‘lgan o‘quvchining kundalik hayotida duch kelishi mumkin bo‘lgan normalarni tanlash darsning mazmunini dolzarblashtiradi.

Mazmunni strukturaga keltirishda teskariga loyihalash tamoyili nihoyatda qo‘l keladi. Bu tamoyilga ko‘ra, o‘qituvchi dars materialini shunchaki kitobdagi ketma-ketlikda emas, balki mantiqiy zanjir asosida joylashtiradi. Bunda asosiy e’tibor o‘quvchining avvalgi bilimlari bilan yangi ma’lumot o‘rtasida ko‘prik qurishga qaratiladi. Buyuk mutafakkir Forobiy ta’kidlaganidek, ilm o‘rganuvchining ongi avval tushunilgan narsalardan tushunilmagan narsalarga qarab harakat qilishi lozim.

O‘QUVCHILARNING MOTIVATSIYASINI KUCHAYTIRISH VA FAOLIYATLARNI MOSLASHTIRISH

Motivatsiya bu darsning dvigatelidir. Agar dvigatel ishlamasa, maqsad va mazmun qanchalik mukammal bo‘lmasin, dars joyidan jilmaydi. Huquq darslarida motivatsiyani uyg‘otishning eng samarali yo‘li bu muammoli ta’limdir. O‘quvchi darsning boshidayoq o‘zini huquqiy yechim kutayotgan vaziyatning ichida his qilishi kerak.

Metodlarni tanlashda biz interfaol va amaliy yondashuvlarga tayanamiz. Interfaol so‘zi inglizchadan olingan bo‘lib, o‘zaro harakat qilish demakdir. Bu darsda o‘qituvchi faqat gapiruvchi emas, balki jarayonni boshqaruvchi moderator yoki fasilitator vazifasini bajarishini anglatadi.

Fasilitator bu lotinchadan olingan so‘z bo‘lib, yengillashtiruvchi, yordam beruvchi degan ma’nolarni anglatadi. Ya’ni, o‘qituvchi o‘quvchining bilim olish yo‘lidagi qiyinchiliklarini bartaraf etadi va unga mustaqil xulosa chiqarishga imkon beradi.

Mashhur pedagog Lev Vigotskiyning yaqin rivojlanish zonasi nazariyasiga ko‘ra, o‘quvchi o‘zi mustaqil bajara olmaydigan, lekin o‘qituvchi ko‘magida uddalashi mumkin bo‘lgan vazifalarni bajarganda uning intellekti jadal o‘sadi. Shu sababli, huquq darslarida murakkab keyslar ustida ishlash o‘quvchilarni tahlil qilishga o‘rgatadi.

INTERFAOL METODLARNING HUQUQIY TA’LIMDAGI SAMARASI

Darsda qo‘llaniladigan Case-study yoki keys usuli huquqiy ta’limning yuragi hisoblanadi. Bunda hayotda sodir bo‘lishi mumkin bo‘lgan aniq bir huquqiy muammo o‘rtaga tashlanadi. O‘quvchilar guruhlarga bo‘linib, Konstitutsiya yoki kodekslardan foydalangan holda ushbu muammoning yechimini topishlari kerak. Bu jarayonda o‘quvchi shunchaki moddani yodlamaydi, balki uning hayotiy kuchini his qiladi.

Yana bir samarali metod bu rolli o‘yinlardir. Masalan, sud jarayoni simulyatsiyasi. Bir o‘quvchi sudya, biri prokuror, biri advokat va biri ayblanuvchi rolida chiqishi o‘quvchilarda nafaqat huquqiy bilimni, balki notiqlik, dalillarni keltirish va mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarini ham shakllantiradi. Bu kabi faoliyatlar o‘quvchida darsning mazmuni bilan emotsional bog‘liqlik yaratadi.

NATIJALARNI ANIQLASH VA MONITORING QILISHNING ILMIY YO‘LLARI

Dars oxirida biz kutilayotgan natijaga erishganimizni qanday bilamiz? Buning uchun monitoring tizimi bo‘lishi shart. Monitoring bu jarayonni doimiy kuzatib borish va nazorat qilish demakdir. Ta’limda bu formativ baholash orqali amalga oshiriladi.

Formativ baholash bu o‘quvchiga baho qo‘yish emas, balki uning o‘sishini qo‘llab-quvvatlashdir. O‘qituvchi dars davomida o‘quvchilarning faoliyatini kuzatar ekan, ularga o‘z vaqtida qayta aloqa berishi lozim. Qayta aloqa bu o‘quvchining qayerda xato qilayotgani va uni qanday tuzatishi mumkinligini ko‘rsatuvchi pedagogik ko‘makdir.

Darsning oxirgi bosqichida qo‘llaniladigan refleksiya metodi o‘quvchiga o‘z bilimini sarmoyaga aylantirishga yordam beradi. Refleksiya bu aks etish, o‘z-o‘ziga nazar solish demakdir. O‘quvchi Men bugun nima o‘rgandim va bu menga nima uchun kerak degan savolga javob bera olsa, demak, dars o‘z maqsadiga erishgan bo‘ladi.

DUNYO TA’LIM TIZIMIDAGI YANGILIKLAR VA O‘ZBEKISTON TAJRIBASI

Bugungi kunda dunyoda STEAM ta’lim texnologiyasi ommalashmoqda. Garchi bu ko‘proq aniq fanlarga tegishli bo‘lsa-da, ijtimoiy-huquqiy fanlarda ham uning elementlarini qo‘llash mumkin. Masalan, huquqiy statistikani tahlil qilish yoki huquqiy infographics yaratish orqali o‘quvchilarning texnik va huquqiy ko‘nikmalarini birlashtirish mumkin.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 21-iyundagi Pedagogik mahorat markazlari faoliyatini takomillashtirishga oid qarorlari ham aynan o‘qituvchilarning darsni rejalashtirishda zamonaviy metodikaga tayanishini talab qiladi. Biz darsda shunchaki ma’lumot yetkazuvchi emas, balki o‘quvchini fikrlashga chorlovchi daho bo‘lishimiz kerak.

NEYRO-METOD: HUQUQIY TASAVVUR VA MIYA INTEGRATSIYASI

Darsning o‘rta qismida tinglovchilarni biroz charchoqdan chiqarish uchun tasavvur metodini qo‘llash mumkin. Shart: Ishtirokchilar ko‘zlarini yumib, o‘zlarini biror bir qonun loyihasi muallifi sifatida tasavvur qilishadi. Ular o‘z hayotlarini yaxshilash uchun qaysi birinchi qoidani joriy qilgan bo‘lishardi? Bu mashq nafaqat dam beradi, balki ijodiy va mantiqiy fikrlashni uyg‘unlashtiradi.

XULOSA VA KEYINGI QADAMLAR

Maqsad, mazmun va faoliyatlar uyg‘unligi bu mukammal darsning uchta ustunidir. Agar ulardan biri bo‘lmasa, dars binosti qulab tushadi. Dilmurodjon A’zamjonovich, siz tayyorlayotgan o‘qituvchilar ushbu zanjirni to‘g‘ri qurishni o‘rgansalar, yurtimizda huquqiy savodxonlik darajasi yangi bosqichga ko‘tariladi.

O‘quvchilarda huquqiy madaniyatni shakllantirish bu davlatning mustahkamligini ta’minlash demakdir. Zero, buyuk bobomiz Amir Temur aytganlaridek: Adolat va insof bilan barcha ishlarning poydevorini qo‘ydim. Bizning darslarimiz ham adolat va insof tamoyillariga tayangan huquqiy jamiyatning poydevori bo‘lib xizmat qilsin.

METODIK FAOLIYATLAR VA MOTIVATSIYA: O‘QUVCHILARNI HUQUQIY FAOLLIKKA UNDOVCHI INTERFAOL METODLARNI MAQSADGA MOSLASHTIRISH

Darsning muvaffaqiyati o‘qituvchining mahoratiga, ya’ni u tanlagan metodlarning dars maqsadiga qanchalik xizmat qilishiga bog‘liq. Motivatsiya bu darsning "yoqilg‘isi" bo‘lsa, metodika bu o‘sha yoqilg‘ini harakatga keltiruvchi "dvigatel"dir. Davlat va huquq asoslari darslarida o‘quvchi passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylanmas ekan, huquqiy ong shakllanmaydi.

HUQUQIY TA’LIMDA MOTIVATSIYA PSIXOLOGIYASI

O‘quvchining o‘rganishga bo‘lgan motivatsiyasini uyg‘otish uchun avvalo u fanning amaliy ahamiyatini his qilishi kerak. Psixologiyada "Kutilayotgan natija va qadriyat" nazariyasi mavjud. Ya’ni, o‘quvchi o‘rganayotgan bilimini o‘zi uchun qadrli deb bilsagina (masalan, o‘zini himoya qila olishi), uning diqqati darsga qaratiladi.

Buyuk mutafakkir **Ibn Sino** o‘zining "Tib qonunlari"da bo‘lmasa ham, pedagogik qarashlarida shunday degan: *"O‘quvchiga bilimni shunday beringki, u o‘zi izlab topgandek his qilsin"*. Bu so‘zlar bugungi "Muammoli ta’lim" (Problem-based learning) metodining tamal toshidir.

METODLARNI MAQSADGA MOSLASHTIRISH: "TOOLS FOR TASK" TAMOYILI

Har bir metod ma’lum bir maqsadga xizmat qiladi. O‘qituvchi metodni shunchaki "qiziqarli bo‘lgani uchun" emas, balki "maqsadga erishtirgani uchun" tanlashi shart.

1. "Aqliy hujum" (Brainstorming) – Bilish va Tushunish uchun: Bu metod darsning kirish qismida o‘quvchilarning mavzu bo‘yicha tushunchalarini aniqlash uchun qo‘llaniladi. Masalan, "Qonun deganda nimani tushunasiz?" degan savol orqali barcha fikrlar qabul qilinadi. Bu o‘quvchida erkin fikrlash va darsga daxldorlik hissini uyg‘otadi.

2. "Case-study" (Keys usuli) – Qo‘llash va Tahlil uchun: Huquq darslarida eng samarali metod. O‘quvchilarga hayotiy vaziyat beriladi. Masalan: *"17 yoshli fuqaro do‘kondan telefon sotib oldi, lekin u ikki kundan keyin buzildi. Sotuvchi uni qaytarib olishni rad etdi"*. O‘quvchilar Fuqarolik kodeksi va Iste’molchilar huquqlarini himoya qilish to‘g‘risidagi qonun asosida muammoni hal qilishlari kerak.

3. "Scaffolding" (Tirgak) metodi – Murakkablikni yengish uchun: Bu metod huquqiy terminlarni tushuntirishda juda qo‘l keladi. O‘qituvchi murakkab tushunchani (masalan, "Presedent") o‘quvchiga tanish bo‘lgan kichik bo‘laklarga bo‘lib tushuntiradi. Avval "namuna" tushunchasi, so‘ngra "majburiy namuna" va oxirida "huquqiy manba sifatidagi namuna" zanjiri quriladi.

INTERFAOL METODLAR VA RAQAMLI TA’LIM

Bugungi "Z avlodi" o‘quvchilari vizual ma’lumotlarni tezroq qabul qilishadi. Shu sababli, darsda Multimedia va Gamifikatsiya (o‘yinlashtirish) elementlarini qo‘shish motivatsiyani keskin oshiradi.

- **Kahoot yoki Quizziz** kabi platformalar orqali dars oxirida huquqiy terminlar bo‘yicha musobaqa o‘tkazish.
- **QR-kodlar** orqali o‘quvchilarni Lex.uz saytidagi qonunning asl matniga yo‘naltirish.

DUNYO TAJRIDASI: "SOCRATIC METHOD"

G‘arbiy Yevropa va AQSHning huquq maktablarida "Sokrat metodi" (Socratic questioning) juda mashhur. Bunda o‘qituvchi tayyor javobni bermaydi, balki ketma-ket savollar berish orqali o‘quvchini o‘z-o‘zidan to‘g‘ri huquqiy xulosaga kelishiga majbur qiladi. Bu usul tanqidiy fikrlashni (Critical thinking) eng yuqori darajaga olib chiqadi.

NEYRO-MASHQ: "ASSOTSIATIV FIKRLASH" (Dam olish daqiqasi)

O‘qituvchilarning charchog‘ini yozish uchun:

- **Vazifa:** Men bir huquqiy so‘z aytaman (masalan, "Adolat"), siz esa u bilan bog‘liq bo‘lgan, lekin huquqqa aloqador bo‘lmagan so‘zni tezlikda ayting (masalan, "Tarozi", "Nur", "Onam").
- **Natija:** Bu mashq miyaning kreativ qismini uyg‘otadi va darsning keyingi amaliy qismiga diqqatni safarbar etadi.

TERMINOLOGIK IZOHLAR

- **Moderator** – (lotincha *moderor* – jilovlayman, boshqaraman) – guruhli muhokamalarni yo‘naltiruvchi, tartibga soluvchi shaxs.
- **Simulyatsiya** – (lotincha *simulatio* – o‘xshatish) – haqiqiy jarayonni sun’iy ravishda, o‘quv maqsadida qayta yaratish (masalan, sud simulyatsiyasi).

- **Labbayeffekti** (Psixologik termin) – o‘quvchining o‘qituvchiga yoqish uchun beradigan javobi. Interfaol metodlar aynan shu effektni yo‘qotib, haqiqiy bilimni yuzaga chiqarishga xizmat qiladi.

XULOSA: METODIK UYG‘UNLIK

Metod o‘qituvchining darsdagi "sehrli tayoqchasi"dir. Agar maqsad o‘quvchini darslikni yodlashga emas, balki qonunni hurmat qilishga yo‘naltirilgan bo‘lsa, u holda darsda bahs, munozara va amaliy tahlil ustuvor bo‘lishi kerak.

Napoleon Bonapart aytganidek: *"Dunyo ko‘p narsani ko‘rdi, biroq qonun va metodning birlashishi kabi buyuk qudratni ko‘rmadi"*. Bizning darslarimizda ham qonun mazmuni va uning o‘qitish metodi bir butun bo‘lishi shart.

NATIJADORLIK VA MONITORING: O‘QUV FAOLIYATLARI ORQALI KUTILAYOTGAN NATIJALARNI ANIQLASH VA DARSNING SAMARADORLIGINI TAHLIL QILISH

Darsning yakuniy bosqichi bu shunchaki "qo‘ng‘iroq chalinishini kutish" emas, balki amalga oshirilgan barcha mehnatning hosilini yig‘ishdir. Agar o‘qituvchi dars oxirida o‘z oldiga qo‘ygan maqsadiga qanchalik erishganini aniq o‘lchay olmasa, u holda darsning samaradorligi haqida gapirish qiyin. Monitoring — bu darsning "sifat nazorati"dir.

I. MONITORING VA BAHOLASHNING ILMIY FARQI

Pedagogikada monitoring va baholash tushunchalari ko‘pincha aralashtirib yuboriladi. Baholash bu yakuniy xulosa (masalan, "5" baho), monitoring esa jarayonni doimiy kuzatishdir.

Ilmiy asos: Britaniyalik pedagog **Dylan Wiliam** o‘zining "Embedded Formative Assessment" asarida ta’kidlaganidek: *"O‘qituvchi dars davomida o‘quvchilarning tushunish darajasini doimiy tekshirib borsa, ta’lim samaradorligi ikki baravar ortadi"*. Bu huquq darslarida juda muhim, chunki bitta noto‘g‘ri tushunilgan huquqiy termin butun bir qonunning mazmunini buzib ko‘rsatishi mumkin.

Terminologik izoh:

Formativ baholash – o‘quvchi o‘zlashtirishini dars davomida yaxshilashga xizmat qiladigan "yo‘naltiruvchi" baholash.

Summativ baholash – ma’lum bir bosqich (mavzu yoki chorak) yakunida qo‘yiladigan "xulosalovchi" baholash.

II. KUTILAYOTGAN NATIJALARNI ANIQLASH MEZONLARI

Dars oxirida o‘quvchilarning natijasi quyidagi uchta yo‘nalishda namoyon bo‘lishi kerak:

Kognitiv natija: O‘quvchi huquqiy tushunchani eslay oladi va tushuntira oladi (Bloom taksonomiyasining quyi darajalari).

Operatsional natija: O‘quvchi qonun moddasini hayotiy vaziyatga tatbiq qila oladi (Qo‘llash va Tahlil).

1. **Affektiv (Qadriyatli) natija:** O‘quvchi qonunga rioya qilishni o‘zining burchi deb his qiladi.

III. MONITORINGNING ZAMONAVIY METODLARI

Amaliy darsda o‘qituvchi monitoringni quyidagi interfaol usullar orqali amalga oshirishi mumkin:

- **"Chiqish chiptasi" (Exit Ticket):** O‘quvchi darsdan chiqishidan oldin kichik qog‘ozga "Bugun men uchun eng kutilmagan ma’lumot nima bo‘ldi?" yoki "Qaysi huquqiy masala bo‘yicha hali ham savolim bor?" degan savolga javob yozadi. Bu o‘qituvchiga keyingi darsni rejalashtirish uchun material beradi.
- **"Gultojixona" (Traffic Lights):** O‘quvchilarda uchta rangdagi (yashil, sariq, qizil) kartochkalar bo‘ladi.
  - *Yashil:* Mavzuni to‘liq tushundim.
  - *Sariq:* Savollarim bor.
  - *Qizil:* Tushunmadim, yordam kerak.
- **Peer-assessment (O‘zaro baholash):** O‘quvchilar guruhlarda bir-birining chiqishlarini yoki yozgan huquqiy xulosalarini oldindan berilgan mezonlar (rubrikalar) asosida baholaydilar.

IV. DARSNING SAMARADORLIGIGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR

Maqsad, mazmun va faoliyat uyg‘unligi (Alignment) dars samaradorligining poydevoridir. Agar o‘qituvchi maqsadda "tahlil qilishni o‘rgatish"ni qo‘ygan bo‘lsa-yu, lekin dars davomida faqat o‘zi gapirsa (mazmun va faoliyat nomutanosibligi), kutilgan natijaga erishilmaydi.

Dunyo statistikasi: PISA (International Student Assessment) tadqiqotlariga ko‘ra, o‘qituvchidan sifatli **"Qayta aloqa" (Feedback)** olgan o‘quvchilarning natijalari o‘rtacha 25-30 foizga yuqori bo‘ladi. Qayta aloqa – bu monitoringning natijasidir.

V. PREZIDENTNING TA’LIMGA OID QARORLARIDAGI NATIJADORLIK TALABI

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yilga mo‘ljallangan davlat dasturida va ta’limga oid qarorlarida "o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashini baholash tizimini yaratish" ustuvor vazifa qilib belgilangan. Bu "Davlat va huquq asoslari" o‘qituvchisidan monitoring jarayonida o‘quvchining shunchaki "yodlaganini" emas, balki "mushohada qilganini" tekshirishni talab etadi.

VI. NEYRO-MASHQ: "KODNI TOP" (Yakuniy diqqatni jamlash)

Tinglovchi o‘qituvchilar bilan:

- **Vazifa:** Men dars davomida ishlatilgan 3 ta kalit so‘zni (masalan, SMART, Bloom, Monitoring) aytaman. Siz ularning bosh harflaridan foydalanib, yangi bir "shifrlangan" huquqiy shior tuzing. (Masalan: S-B-M -> "Sifatli Bilim — Maqsadimiz").
- **Natija:** Bu darsning barcha qismlarini bitta mantiqiy nuqtaga birlashtirishga yordam beradi.

VII. XULOSA VA REFLEKSIYA

Buyuk o‘zbek mutafakkiri **Abdurauf Fitrat** aytganidek: *"Haqiqiy ilm natijasi bilan go‘zaldir"*. Darsning oxiri — bu yangi huquqiy dunyoqarashning boshlanishidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

I. Normativ-huquqiy hujjatlar

1. **O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.** – Toshkent: "O‘zbekiston", 2023.
2. **O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonuni.** – Toshkent, 2020.
3. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi PF-158-sonli "O‘zbekiston – 2030" strategiyasi to‘g‘risida"gi Farmoni.**
4. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 21-iyundagi PQ-289-sonli "Pedagogik mahorat markazlari faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi Qarori.**
5. **O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrdagi 824-sonli "Oliy ta’lim muassasalarida o‘quv jarayonini tashkil etish bilan bog‘liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi Qarori** (Kredit-modul tizimi va o‘quv faoliyatlari uyg‘unligi uchun).

II. Metodik va ilmiy adabiyotlar

6. **Bloom, B. S.** "Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals". – New York: Longmans, Green, 1956.
7. **Anderson, L. W., & Krathwohl, D. R.** "A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives". – Allyn and Bacon, 2001.
8. **Wiggins, G., & McTighe, J.** "Understanding by Design". – ASCD, 2005 (Teskariga loyihalash — Backward Design metodologiyasi uchun).
9. **Doran, G. T.** "There's a S.M.A.R.T. way to write management's goals and objectives". – Management Review, 1981.
10. **Wiliam, D.** "Embedded Formative Assessment". – Solution Tree Press, 2011 (Monitoring va formativ baholash uchun).
11. **Tolipov O‘., Usmonboyeva M.** "Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari". – Toshkent, 2006.
12. **Ziyomuhammadov B.** "Pedagogika". – Toshkent, 2002.

III. Elektron resurslar va platformalar

13. **Lex.uz** – O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.
14. **Ziyonet.uz** – Axborot-ta’lim tarmog‘i (Metodik ishlanmalar bo‘limi).
15. **Edutopia.org** – Zamonaviy o‘qitish metodikalari va sinfni boshqarish bo‘yicha xalqaro resurs.

3.2.1-MAVZU: O‘QUVCHILARNING TA’LIM OLISHGA MOTIVATSIYASINI OSHIRISH VA DARSLARDA O‘QUVCHINI SINF MARKAZIGA QO‘YISH

REJA:

1. O‘quvchiga yo‘naltirilgan ta’limning nazariy asoslari: Individual ehtiyojlar, abstrakt fikrlash darajasi va differensiallashgan ta’lim tamoyillari.

2. Ichki motivatsiyani rivojlantirish va o‘rganish uslublari: O‘quvchilarni faol o‘rganishga undovchi psixologik nazariyalar va texnologik ko‘nikmalardan foydalanish.

3. Individual yondashuv va hamkorlik uyg‘unligi: Hayotiy tajribaga asoslangan amaliy mashg‘ulotlarni loyihalash hamda o‘z-o‘zini baholash ko‘nikmalarini shakllantirish.

Ta’lim tizimi insoniyat sivilizatsiyasining barcha davrlarida jamiyatni harakatga keltiruvchi asosiy kuch bo‘lib kelgan. Biroq, XXI asrga kelib, ta’limning falsafasi tubdan o‘zgardi. Ilgari o‘qituvchi ma’lumotning yagona manbai va darsning mutlaq hukmroni bo‘lgan bo‘lsa, bugun darsning markaziga o‘quvchi shaxsi chiqdi. Bu shunchaki metodik o‘zgarish emas, balki huquqiy va ijtimoiy ongning yangi bosqichidir.

1. O‘quvchiga yo‘naltirilgan yondashuv: Tarixiy ildizlar va zamonaviy talqin

O‘quvchini dars markaziga qo‘yish g‘oyasi yangi paydo bo‘lgani yo‘q. Sharq Uyg‘onish davrining buyuk mutafakkiri Abu Nasr Forobiy o‘zining "Fozil odamlar shahri" asarida ta’limni har bir shaxsning tabiatidan kelib chiqib tashkil etish lozimligini uqtirgan. Forobiy yozadi: "Har bir inson o‘z tabiati bilan shunday tuzilganki, u yashash va oliy darajadagi yetuklikka erishish uchun ko‘p narsalarga muhtoj bo‘ladi, lekin u bir o‘zi ularni qo‘lga kirita olmaydi". Bu so‘zlar bugungi hamkorlikda o‘qitish va individual yondashuvning asosi hisoblanadi.

G‘arbda esa Jan-Jak Russo o‘zining "Emil yoxud tarbiya haqida" asarida bolani tabiatning bir bo‘lagi sifatida ko‘rib, uni qoliplarga solmasdan, o‘z qiziqishlari orqali rivojlantirish kerakligini ilgari surgan. Bugungi kunda bu qarashlar "Student-Centered Learning" (O‘quvchiga yo‘naltirilgan ta’lim) paradigmasiga aylandi.

2. Individual ehtiyojlar va o‘rganish uslublari: Kognitiv xilma-xillik

Har bir o‘quvchi — alohida olam. Ularning dunyoni qabul qilish uslublari turlicha. Pedagogikada bu "VAK" modeli (Visual, Auditory, Kinesthetic) sifatida tanilgan.

- Vizual o‘quvchilar: Ma’lumotni ko‘rib, grafiklar va rangli sxemalar orqali o‘zlashtiradi.
- Audial o‘quvchilar: Eshitish, muhokama va hikoya orqali yaxshi o‘rganadi.
- Kinestetik o‘quvchilar: Harakat, amaliy ish va narsalarni ushlab ko‘rish orqali bilim oladi.

Darsni rejalashtirishda ushbu xususiyatlarni inobatga olmaslik, barcha o‘quvchilarga bir xil o‘lchamdagi poyabzal kiygizishga o‘xshaydi. Amerikalik psixolog Govard Gardnerning "Ko‘p qirrali intellekt" nazariyasiga ko‘ra, bir bolaning matematik qobiliyati past bo‘lishi mumkin, lekin uning huquqiy-ijtimoiy yoki lingvistik intellekti o‘ta yuqori bo‘ladi. Davlat va huquq darslarida biz o‘sha "yashirin" intellektni uyg‘otishimiz kerak.

3. Abstrakt fikrlash darajasi va texnologik ko‘nikmalar

Huquqshunoslik — abstrakt tushunchalar (adolat, erkinlik, suverenitet, javobgarlik) fanidir. O‘smirlarda abstrakt fikrlash shakllanish jarayonida bo‘ladi. Jan Piaje nazariyasiga ko‘ra, 11-15 yoshli o‘smirlar "rasmiy amallar" bosqichiga o‘tadilar, ya’ni ular gipotetik (taxminiy) vaziyatlarni tahlil qila oladilar.

Bugungi yoshlar — "raqamli avlod" (Digital Natives). Ularning texnologik ko‘nikmalari o‘qituvchinikidan yuqori bo‘lishi mumkin. Bu holatda o‘qituvchi texnologiyadan cho‘chimasligi, aksincha, uni "sinf markazidagi o‘quvchi"ga xizmat qildirishi lozim. Virtual sud zallari, interaktiv huquqiy o‘yinlar orqali abstrakt normalarni konkret hayotiy tasvirlarga aylantirish mumkin.

Terminologik izoh: *Abstrakt* (lotincha "abstractio" — uzoqlashtirish) — narsa va hodisalarning uncha muhim bo‘lmagan belgilaridan fikran uzoqlashib, ularning eng asosiy, umumiy tomonlarini ajratib ko‘rsatish. Huquqda "qonun ustuvorligi" abstrakt tushuncha bo‘lsa, ko‘chadagi svetoforning qizil chirog‘ida to‘xtash — uning konkret in’ikosidir.

4. Differensiallashgan ta’lim: Teng imkoniyatlar formulasi

Differensiallashgan ta’lim (Differentiated Instruction) — bu o‘quvchilarga ularning qobiliyati va qiziqishidan kelib chiqib turli darajadagi topshiriqlar berishdir. Bu o‘quvchini ajratish emas, aksincha, har biriga o‘z cho‘qqisiga chiqish uchun mos zinapoya qo‘yishdir.

Yurtimizda bu borada O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi "Maktab ta’limini rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida"gi PF-134-sonli Farmoni muhim huquqiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Unda o‘quvchilarning qobiliyati va qiziqishiga qarab differensial yondashuvni joriy etish vazifasi belgilangan.

Dunyo statistikasi: Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) tadqiqotlariga ko‘ra, differensial yondashuv qo‘llaniladigan sinflarda o‘quvchilarning umumiy o‘zlashtirishi o‘rtacha 30 foizga yuqori bo‘ladi.

5. Prezident Farmonlari va ta’limdagi "Inson qadri"

Yangi tahrirdagi Konstitutsiyamizning 1-moddasida O‘zbekiston — ijtimoiy davlat ekanligi mustahkamlandi. Ta’lim sohasida bu har bir o‘quvchining shaxsiy ehtiyojlarini qondirishda namoyon bo‘ladi. 2023-yil 11-sentyabrdagi "O‘zbekiston — 2030" strategiyasi to‘g‘risidagi PF-158-sonli Farmonda ta’lim sifatini oshirishning asosiy omili sifatida "o‘quvchini mustaqil va tanqidiy fikrlashga o‘rgatish" ko‘rsatilgan.

Buyuk bobomiz Abdulla Avloniy "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida aytganidek: "Tarbiya biz uchun yo hayot — yo mamot, yo najot — yo halokat, yo saodat — yo falokat masalasidir". Agar biz o‘quvchini dars markaziga qo‘ya olmasak, biz shaxsni emas, qolipni tarbiyalagan bo‘lamiz.

6. Motivatsiyani oshirish nazariyalari: Ichki va Tashqi kuchlar

Motivatsiya — bu insonni harakatga keltiruvchi ichki drayver. Abraham Maslouning "Ehtiyojlar iyerarxiyasi" nazariyasiga ko‘ra, o‘quvchi o‘zini xavfsiz his qilmasa va sinfda o‘z o‘rniga ega bo‘lmasa (ijtimoiy ehtiyoj), u hech qachon bilim olishga intilmaydi.

Shutterstock

Открыть

O‘qituvchi darsda "Knut va pranyik" (jazo va mukofot) usulidan voz kechib, o‘quvchining qiziqishi va avtonomiyasiga (erkin tanloviga) tayanib ish ko‘rishi lozim. Edvard Desining "O‘z-o‘zini aniqlash" nazariyasiga ko‘ra, inson uch narsaga ehtiyoj sezadi:

1. Kompetentlik (o‘zini uddaburon his qilish).
2. Avtonomiya (tanlash huquqi).
3. Aloqadorlik (atrofdagilar bilan bog‘liqlik).

7. Neyro-o‘yin: "Mantiqiy zanjir" (Dam olish daqiqasi)

O‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasidagi psixologik to‘siqni yengish va miyani "qayta yuklash" (restart) uchun kichik bir metod: Metod nomi: "Ranglar paradoksi". *Shart:* Ekranda "Qizil" so‘zi yozilgan, lekin u ko‘k rangga bo‘yalgan. Ishtirokchi so‘zni o‘qimasdan, uning rangini aytishi kerak. Bu mashq miyaning kognitiv moslashuvchanligini oshiradi. Bu metod o‘quvchiga huquqiy masalalarda ham so‘zga emas, mohiyatga qarash kerakligini o‘rgatadi.

8. Badiiy misollar va hayotiy falsafa

Lev Tolstoy o‘zining pedagogik maqolalarida yozadi: "Agar o‘quvchi maktabda o‘zi biror narsani ijod qilishni o‘rganmasa, hayotda u har doim faqat taqlidchi bo‘lib qoladi". Davlat va huquq asoslari darsida biz o‘quvchini shunchaki qonunni biladigan emas, qonunni yaratishda ishtirok eta oladigan shaxs sifatida ko‘rishimiz kerak.

G‘afur G‘ulomning "Shum bola" asaridagi qahramonni eslang. Uning hayotiy tajribasi va o‘rganish uslubi maktab qoliplariga sig‘maydi. Agar Shum bola bugungi o‘quvchiga yo‘naltirilgan sinfda o‘qiganida, balki u o‘zining kinetik va ijtimoiy intellekti bilan buyuk huquqshunos bo‘lib yetishgan bo‘lardi.

9. Hamkorlikda ishlash va o‘z-o‘zini baholash

O‘quvchini dars markaziga qo‘yish uning hamkorlik qilish qobiliyatini rivojlantirish bilan uzviy bog‘liq. "Vygotskiy nazariyasi"ga ko‘ra, bilim ijtimoiy muloqot jarayonida tug‘iladi. O‘quvchi o‘z tengdoshi bilan huquqiy muammoni muhokama qilganda, u o‘qituvchining ma’ruzasidan ko‘ra ko‘proq narsani o‘zlashtiradi.

O‘z-o‘zini baholash (Self-assessment) esa o‘quvchining sub’ektivligini oshiradi. O‘quvchi "Men bugun nimani o‘rgandim?" va "Qaysi xatoyimni tuzatishim kerak?" deb o‘ziga savol berishi — bu shaxsiy mas’uliyatning eng yuqori cho‘qqisidir.

Yangi so‘z izohi: *Sub’ektivlik* (lotincha "subjectus" — asosda yotuvchi) — insonning o‘z faoliyati, bilimi va hayotining faol ijrochisi sifatidagi xususiyati. Ta’limda o‘quvchi ob’ekt (o‘qituvchi tomonidan bilim quyiladigan idish) emas, balki sub’ekt (bilimni quruvchi usta) bo‘lishi shart.

10. Xulosa: Maqsad va natija uyg‘unligi

Xulosa qilib aytganda, o‘quvchiga yo‘naltirilgan ta’lim — bu qog‘ozdagi shior emas, balki har bir darsning tirik jarayoni bo‘lishi kerak. Biz darsni rejalashtirishda o‘quvchining hayotiy tajribasini (masalan, uning do‘kondagi huquqlari yoki internetdagi xavfsizligi) asos qilib olsak, motivatsiya o‘z-o‘zidan paydo bo‘ladi. Ta’lim jarayonida o‘quvchini dars markaziga qo‘yishning eng murakkab bosqichi — uning ichki motivatsiyasini uyg‘otishdir. Tashqi turtki (baho, qo‘rquv yoki mukofot) vaqtinchalik samara beradi, biroq faqatgina ichki ehtiyojga aylangan bilim shaxsning hayotiy pozitsiyasini belgilaydi. Ayniqsa, Davlat va huquq asoslari kabi ijtimoiy-siyosiy fanlarda o‘quvchining qiziqishini texnologik va psixologik usullar bilan quvvatlash darsning hayotiyligini ta’minlaydi.

1. Ichki motivatsiya — ta’limning asosi: Psixologik determinizm

Ichki motivatsiya (Intrinsic Motivation) — bu biror faoliyatni uning oqibati yoki mukofoti uchun emas, balki jarayonning o‘zidan zavq olish va bilish ehtiyojini qondirish uchun bajarishdir. Amerika psixologiya maktabining taniqli vakillari **Edvard Desi** va **Richard Rayan** tomonidan ishlab chiqilgan "O‘z-o‘zini belgilash nazariyasi" (Self-Determination Theory) insonning uchta tayanch ehtiyojini ko‘rsatib beradi: **Muxtoriyat, Kompetentlik va Aloqadorlik**.

Dars jarayonida o‘quvchiga tanlov imkoniyatining berilishi (muxtoriyat), uning kichik yutuqlari ham e’tirof etilishi (kompetentlik) va o‘qituvchi bilan samimiy muloqotda bo‘lishi (aloqadorlik) ichki motivatsiyaning poydevori hisoblanadi. Buyuk mutafakkir **Imom al-Buxoriy** "Al-adab al-mufrad" asarida ta’lim beruvchining yumshoq muomalasi va o‘quvchi ko‘nglini topishi ilmning barakasiga sabab bo‘lishini ta’kidlaganlar. Bu bugungi kun tilida "psixologik xavfsizlik" deb ataladi.

Terminologik izoh: *Determinizm* (lotincha "determinare" — belgilamoq) — barcha hodisalar va harakatlar muayyan sabablar natijasida yuzaga kelishini anglatuvchi falsafiy ta’limot. Ta’limda motivatsion determinizm — o‘quvchi harakatining orqasida qanday ichki sabab yotganini tushunishdir.

2. Faol o‘rganish uslublari (Active Learning) va "O‘rganish piramidasi"

O‘quvchining motivatsiyasi u darsda qanchalik faol ishtirok etishi bilan bevosita bog‘liq. AQSHdagi Milliy o‘quv laboratoriyasi (National Training Laboratories) tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotlar natijasida "O‘rganish piramidasi" shakllangan. Unga ko‘ra, oddiy ma’ruza orqali bilimning bor-yo‘g‘i 5 foizi, o‘qish orqali 10 foizi saqlanib qolsa, amaliyotda qo‘llash va boshqalarga o‘rgatish orqali bu ko‘rsatkich 75-90 foizga yetadi.

Davlat va huquq darslarida "faol o‘rganish"ni tashkil etish uchun **"Sokratona suhbat"** metodidan foydalanish o‘rinli. Bunda o‘qituvchi tayyor ma’lumotni bermaydi, balki ketma-ket savollar berish orqali o‘quvchini mantiqiy xulosaga yetaklaydi. Bu usul o‘quvchining abstrakt fikrlash darajasini oshiradi.

3. Texnologik ko‘nikmalar va "Raqamli pedagogika"

Bugungi o‘quvchi — **"Alpha avlodi"**. Ular uchun axborot olish tezligi hayotiy zaruriyatdir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-oktyabrdagi "Axborot texnologiyalari sohasida ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi **PQ-4851-sonli Qarori** ta’lim jarayonini raqamlashtirish uchun huquqiy zamin yaratdi.

Huquq darslarida texnologiyadan foydalanishning bir qancha afzalliklari bor:

- **Multimedia keyslar:** Qonun moddasini shunchaki o‘qish emas, balki biror huquqiy vaziyat aks etgan qisqa videoni ko‘rib, uni tahlil qilish.
- **Gamifikatsiya (O‘yinlashtirish):** "Kahoot" yoki "Quizizz" kabi platformalar orqali o‘quvchilar o‘rtasida interaktiv musobaqalar o‘tkazish. Bu o‘quvchida "dozamin" (baxt gormoni) ajralishiga sabab bo‘lib, fanga bo‘lgan qiziqishni mustahkamlaydi.
- **Elektron manbalar bilan ishlash:** O‘quvchilarni bevosita **Lex.uz** yoki **Constitution.uz** saytlaridan ma’lumot qidirishga o‘rgatish ularning mustaqil huquqiy qidiruv ko‘nikmalarini shakllantiradi.

4. O‘z-o‘zini baholash (Self-Assessment) va Meta-kognitsiya

O‘quvchi markazga qo‘yilgan darsda u o‘z bilimining egasiga aylanishi kerak. Buning uchun "Meta-kognitsiya", ya’ni o‘zining fikrlash jarayoni haqida fikrlash ko‘nikmasini rivojlantirish lozim. O‘quvchi dars oxirida: "Men bugun nimalarni tushundim?", "Qaysi qismda qiynaldim?", "Keyingi safar qanday qilsam yaxshiroq bo‘ladi?" kabi savollarga javob berishi kerak.

Buyuk siymo iqtibosi: Abu Rayhon Beruniy aytganlaridek: *"O‘rganuvchi kishi o‘zining bilmagan narsasini bilganidan ko‘p deb bilishi va doimo izlanishda bo‘lishi lozim"*. O‘z-o‘zini baholash — bu kamtarlik emas, balki ongli ravishda o‘z ustida ishlash san’atidir.

5. Hamkorlikda o‘qitish (Collaborative Learning) va jamoaviy intellekt

Motivatsiyani oshirishning yana bir kaliti — bu guruhda ishlashdir. **Lev Vigotskiy**ning "Ijtimoiy konstruktivizm" nazariyasiga ko‘ra, bola kattalar yordamida bajara olmagan ishini o‘z tengdoshlari orasida tezroq o‘rganadi. Buni **"Zona of Proximal Development"** (Yaqin rivojlanish zonasi) deb ataladi.

Guruh ishlarida o‘quvchilar o‘rtasida "ijobiy bog‘liqlik" yaratiladi: agar guruhning bitta a’zosi tushunmasa, butun jamoa natijaga erisha olmaydi. Bu huquqshunoslikda jamoaviy mas’uliyat va fuqarolik birdamligi tushunchalarini amalda his qilish imkonini beradi.

6. Neyro-o‘yin va Metod: "Mantiqiy uzilish" (Dam olish daqiqasi)

Darsning eng intensiv qismida ishtirokchilarning diqqati pasayishi tabiiy hol. Bunda quyidagi metodni qo‘llash tavsiya etiladi: **Metod nomi:** "Aks harakat". *Shart:* O‘qituvchi "o‘ng" desa, o‘quvchilar chap qo‘lini ko‘taradi, "o‘tir" desa — turadi. Bu miyadagi odatiy neyron zanjirlarini vaqtincha uzib, yangi diqqat markazini yaratadi. Bu usul o‘quvchini huquqiy normalardagi istisno holatlarga (masalan, zaruriy mudofaa) diqqatli bo‘lishga o‘rgatadi.

7. Badiiy-hayotiy tahlil: Adabiyot va Huquq

O‘quvchi motivatsiyasini oshirishda badiiy asarlar "jonli laboratoriya" vazifasini o‘taydi. Masalan, **O‘tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari"** asaridagi onaning insoniy fazilatlari orqali oila va axloq normalarini tushuntirish mumkin. Yoki jahon adabiyotidan **Harper Lining "Masxarabozni o‘ldirish"** (To Kill a Mockingbird) asari orqali adolatli sud va inson huquqlari poymol qilinishi oqibatlarini muhokama qilish o‘smir yoshidagi o‘quvchining qalbiga chuqurroq yetib boradi.

Filmdan misol: "12 g‘azablangan erkak" (12 Angry Men) filmi sud maslahatchilarining qaror qabul qilish jarayonidagi psixologik va huquqiy bosimlarni ko‘rsatib beruvchi eng yaxshi manbadir. Bunday misollar dars mazmunini "o‘lik matn"dan "tirik taqdir"ga aylantiradi.

8. Xulosa: Ichki kuch va ta’lim samaradorligi

Xulosa qilib aytganda, ichki motivatsiyani rivojlantirish — bu o‘quvchining darsdagi sub’ektivligini ta’minlashdir. Texnologik vositalar bu yo‘lda faqat ko‘prik vazifasini o‘taydi, asosiy maqsad esa o‘quvchining qalbida adolatga va ilmga muhabbat uyg‘otishdir. **Abdulla Avloniy** ta’kidlaganidek: *"Ilm — dunyoning izzati, oxiratning sharofatidir"*.

Dilmurodjon A’zamjonovich, 1-mavzuning yakuniy va eng amaliy qismi bo‘lgan **3-reja** bo‘yicha keng ko‘lamli, ilmiy-metodik va hayotiy misollarga boy ma’ruza matnini taqdim etaman. Ushbu qism nazariyani amaliyotga, qonunni hayotga va o‘quvchini jamiyatga bog‘lovchi ko‘prik vazifasini o‘taydi.

Ta’limda "shaxsga yo‘naltirilganlik" tamoyilining eng yuqori nuqtasi — bu o‘quvchining shaxsiy hayotiy tajribasini darsning mazmuniga aylantira olishdir. Huquqshunoslik darslari faqat kodeks moddalaridan iborat emas, u inson taqdiri, jamiyat tartibi va shaxsiy daxlsizlik haqidagi hayotiy darslikdir. Ushbu rejada biz individual ehtiyojlarni guruhdagi hamkorlik bilan qanday qilib

uyg‘unlashtirish va o‘quvchining o‘z bilimi ustidan nazoratini qanday o‘rnatish masalalarini tahlil qilamiz.

1. Individual yondashuvning pedagogik arxitekturasi

Individual yondashuv — bu har bir bola bilan alohida o‘tirish emas, balki darsda shunday muhit yaratishki, unda har bir o‘quvchi o‘z darajasidagi "muvaffaqiyat cho‘qqisi"ga erisha olsin. Buni zamonaviy pedagogikada **"Inlyuziv va moslashuvchan muhit"** deb ataladi.

Amerika ta’lim psixologi **Jerom Bruner** ta’kidlaganidek: *"Har qanday mavzuni har qanday yoshdagi bolaga ma’lum bir intellektual halollik bilan tushuntirish mumkin"*. Bunda o‘qituvchi o‘quvchining **"abstrakt fikrlash"** darajasini hisobga olishi shart. Sakkizinchi sinf o‘quvchisi uchun "suverenitet" tushunchasi mavhum bo‘lishi mumkin, lekin "o‘z xonasiga ruxsatsiz kirmaslik huquqi" orqali u daxlsizlik va mustaqillikni tushunib oladi.

2. Hayotiy tajribaga asoslangan (Experiential Learning) amaliy mashg‘ulotlar

O‘quvchilar hayotida har kuni huquqiy munosabatlarga duch keladilar: avtobusda yo‘l haqi to‘lash, do‘kondan non sotib olish, ijtimoiy tarmoqlarda sharh qoldirish. **Devid Kolb**ning "Eksperiensial o‘rganish" (Tajriba orqali o‘rganish) nazariyasiga ko‘ra, bilim quyidagi to‘rt bosqichli sikldan o‘tishi kerak:

1. **Konkret tajriba:** O‘quvchi boshidan kechirgan voqea.
2. **Refleksiv kuzatish:** O‘sha voqea haqida o‘ylash.
3. **Abstrakt konsepsiyalash:** Voqeani qonun moddasi bilan bog‘lash.
4. **Faol eksperiment:** Yangi bilimni hayotda sinab ko‘rish.

Hayotiy misol: Darsda "Iste’molchi huquqlari" mavzusini o‘tayotganda, o‘quvchilarga o‘zlari yaqinda sotib olgan va sifatsiz chiqqan mahsulot haqida so‘zlab berish topshiriladi. So‘ngra qonun yordamida ushbu vaziyatdan chiqish yo‘li izlanadi. Bu — bilimning hayot bilan tirik bog‘lanishidir.

3. Individual ehtiyojga moslashtirilgan guruh ishlari

Guruh ishlarida individual yondashuvni saqlab qolish uchun **"Rollar strategiyasi"** qo‘llaniladi. Guruhdagi har bir a’zoga uning kuchli tomonlaridan kelib chiqib vazifa beriladi:

- **"Tadqiqotchi"** — darslikdan kerakli moddani topadi (analitik qobiliyat egalari uchun).
- **"Notiq"** — guruh xulosasini himoya qiladi (lingvistik intellekt egalari uchun).
- **"Rassom/Dizayner"** — muammoni sxema yoki rasmda ifodalaydi (vizual intellekt egalari uchun).
- **"Tanqidchi"** — yechimdagi zaif nuqtalarni topadi (tanqidiy fikrlovchilar uchun).

Bu usul o‘quvchida **"hamkorlikda ishlash"** (Collaboration) ko‘nikmasini shakllantirish bilan birga, uning shaxsiy qadrini ham oshiradi.

4. O‘z-o‘zini baholash (Self-Regulation) ko‘nikmalari

O‘quvchini sinf markaziga qo‘yish uning zimmasiga mas’uliyat yuklash demakdir. O‘quvchi o‘zining bilimini o‘zi o‘lchashni o‘rganishi kerak. **Metod: "Baholash rubrikasi" (Rubrics).** O‘qituvchi dars boshida o‘quvchiga baholash mezonlarini beradi. Masalan:

- *3 ball* — agar moddani topsangiz;
- *4 ball* — agar moddani hayotiy misol bilan tushuntirsangiz;
- *5 ball* — agar muammoning huquqiy yechimini taklif qilsangiz. O‘quvchi dars oxirida qaysi pog‘onaga chiqqanini o‘zi aniqlaydi. Bu o‘quvchining **"ichki motivatsiyasi"**ni kuchaytiradi, chunki u endi o‘qituvchi uchun emas, o‘zining o‘sishi uchun harakat qiladi.

5. Prezident farmonlari va milliy pedagogikaning uyg‘unligi

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 29-apreldagi "Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida"gi **PF-5712-sonli Farmoni**da o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash, axborotni mustaqil izlash va tahlil qilish malakalarini shakllantirish asosiy vazifa qilib belgilangan.

Buyuk mutafakkir **Alisher Navoiy** "Mahbub ul-qulub" asarida ta’kidlaganidek: *"Hunar (ilm) shunday bir daraxtdirki, uning mevasi — sharaf va e’tibordir"*. Navoiy hazratlari har bir insonning o‘ziga xos iste’dodi borligini va tarbiya o‘sha iste’dodni ochib berishi kerakligini uqtirganlar.

6. Neyro-metod: "Mantiqiy maydon" (Dam olish daqiqasi)

Diqqatni jamlash va individual hissiyotlarni guruh bilan bo‘lishish uchun: **Metod nomi:** "Huquqiy haykal". *Shart:* Guruhga bitta tushuncha beriladi (masalan, "Adolat" yoki "Tartib"). Guruh

a’zolari 30 soniya ichida hech qanday so‘z ishlatmasdan, o‘z tanalari orqali ushbu tushunchani ifodalovchi "jonli haykal" yaratishlari kerak. *Samarasi:* Bu mashq miyaning kreativ (o‘ng) va mantiqiy (chap) yarim sharlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni kuchaytiradi, hamkorlik instinktini uyg‘otadi.

7. Badiiy asarlar va hayotiy ssenariylar tahlili

Amaliy mashg‘ulotlarda **"Adabiy sud"** metodini qo‘llash nihoyatda samarali. Masalan, **O‘tkir Hoshimovning "Ikki eshik orasi"** asaridagi qahramonlarning xatti-harakatlariga bugungi kungi qonunchilik prizmasidan turib baho berish. Yoki **Cho‘lponning "Kecha va kunduz"** asaridagi adolatsiz sud sahnasini tahlil qilish orqali o‘quvchilarda "Nima uchun mustaqil sud tizimi kerak?" degan savolga hayotiy javob shakllanadi.

8. Terminologik izohlar

- **Hamkorlikda ishlash (Collaboration)** — umumiy maqsadga erishish uchun bir necha kishining birgalikdagi intellektual va jismoniy harakati.
- **Rubrika** — o‘quvchi ishini ma’lum mezonlar asosida baholash uchun mo‘ljallangan yo‘riqnoma yoki jadval.
- **Eksperiensial ta’lim** — bevosita tajriba va amaliyot orqali bilim olish jarayoni.

9. Xulosa: O‘quvchi — darsning haqiqiy egasi

Xulosa qilib aytganda, individual yondashuv va hayotiy tajribani darsga olib kirish — bu o‘quvchini shunchaki darsda o‘tirgan odamdan, hayotga tayyor shaxsga aylantirish demakdir. **Abdulla Avloniy** aytganlaridek: *"Ilm insonga rahbar, yo‘lboshchidir"*. Biz o‘quvchini markazga qo‘yar ekanmiz, unga o‘z hayoti va huquqlari uchun mas’uliyatni his qilishni o‘rgatamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

I. Normativ-huquqiy hujjatlar

1. **O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.** – Toshkent: "O‘zbekiston", 2023.
2. **O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonuni.** – Toshkent, 2020.
3. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi PF-158-sonli "O‘zbekiston — 2030" strategiyasi to‘g‘risida"gi Farmoni.**
4. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PF-134-sonli "Maktab ta’limini rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida"gi Farmoni.**
5. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-oktyabrdagi PQ-4851-sonli "Axborot texnologiyalari sohasida ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi Qarori.**

II. Ilmiy-pedagogik va psixologik adabiyotlar

6. **Gardner, H.** "Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences". – Basic Books, 2011 (Ko‘p qirrali intellekt nazariyasi uchun).
7. **Piaget, J.** "The Psychology of Intelligence". – Routledge, 2001 (Kognitiv rivojlanish va abstrakt fikrlash uchun).
8. **Deci, E. L., & Ryan, R. M.** "Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior". – Plenum Press, 1985 (Ichki motivatsiya nazariyasi uchun).
9. **Vygotsky, L. S.** "Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes". – Harvard University Press, 1978 (Ijtimoiy konstruktivizm va yaqin rivojlanish zonasi uchun).
10. **Kolb, D. A.** "Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development". – Pearson FT Press, 2014 (Tajriba orqali o‘rganish modeli uchun).
11. **Bruner, J.** "The Process of Education". – Harvard University Press, 1960 (Spiral o‘quv dasturi va Scaffolding uchun).

III. Milliy mutafakkirlar va pedagogik manbalar

12. **Abu Nasr Forobiy.** "Fozil odamlar shahri". – Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2016.
13. **Abdulla Avloniy.** "Turkiy guliston yoxud axloq". – Toshkent: "O‘qituvchi", 1992.
14. **Abu Rayhon Beruniy.** "Tanlangan asarlar". – Toshkent: "Fan", 1968.
15. **Alisher Navoiy.** "Mahbub ul-qulub". – Toshkent: "G‘afur G‘ulom", 2011.
16. **Ziyomuhammadov B.** "Pedagogik mahorat". – Toshkent: "TIB-KITOB", 2009.

IV. Elektron resurslar va xalqaro platformalar

3.2.2 Mavzu: Davlat va huquq asoslari darslarida 5-E modelini qo‘llash.

(2 soat amaliy mashg‘ulot)

Reja:

1. **5 E modelining asosiy bosqichlari.**
2. **5 E modelinig huquqiy darslarda qo‘llanilishi.**

Huquq fanlari yo‘nalishida har bir yoshning huquqy bilim olishi muhimdir. Huquq fanlari maktab o‘quv dasturining majburiy qismidir.
Nega aynan huquq fani? Yoshlarni huquqiy bilimlarni oshirish va huquqiy madaniyatga ega qilib tarbiyalash, huquqiy vaziyatlarni chuqur o‘rganish yoki tushunish uchun kerak. Chunki o‘qituvchilar har qanday muvaffaqiyatli maktab islohotlarining kalitidir.

Maqsad va kutilayotgan natijalar.

• O‘quvchilarga ilmiy izlanish va o‘rganishda tegishli ilmiy jarayon ko‘nikmalaridan qanday foydalanishni o‘rgatish.
• O‘quvchilarning oldingi bilimlarini faollashtirish muhimligini aniq tushuntira olish (oldindan mavjud tushunchalar orqali).
• “5E”ning har bir punktini aniq tushuntira olish va ilmiy tadqiqotning “5E” modelidan aql bilan foydalana olish

Asosiy qoidalar

A – Agar nimagadir ikkilansangiz yoki shubha bo‘lsa, so‘rang.
B – Faol ishtirok etish uchun hamisha tayyor bo‘ling.
C – Qanday foydalanish mumkinligi haqida o‘ylang.

5E modeliga asoslangan ta’lim — bu o‘quvchilarda bilimlarni faol o‘zlashtirishga yordam beradigan interaktiv ta’lim metodologiyasidir. Ushbu model o‘quvchilarning bilimni kashf qilishlari, tushunishlari, mustahkamlashlari va amalda qo‘llashlari uchun turli bosqichlarni o‘z ichiga oladi. 5E modeli o‘quvchilarning o‘z-o‘zini anglashi va bilimlarni chuqurroq o‘rganishi ta’minlashga qaratilgan.

Ushbu modelning beshta asosiy bosqichi quyidagilardan iborat:

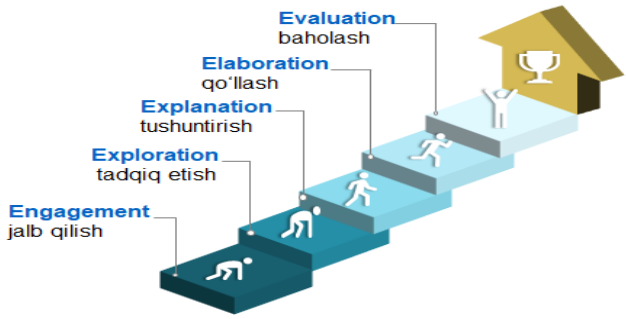

Engage – qiziqtirish.
Ushbu bosqichda o‘quvchilarning tayanch bilimlarini faollashtirish, ularning diqqatini mavzuga jalb qilish, yangi mavzuni o‘rganishga qiziqtirish, o‘rganilayotgan obyekt, ilmiy hodisa yoki muammoga e’tibor qaratishga undash zarur. Ushbu bosqichning muhim qismi o‘quvchilarning tayanch bilimlari va xato tushunchalarini aniqlashdan iborat. O‘qituvchi ushbu bosqichni amalga oshirish uchun o‘quvchilarni savol berishga undaydigan rasm, jadval, grafik, model kabilarni ko‘rsatishi yoki mavzuga doir qanday hayotiy tajriba, tasavvur va tushunchalarga egaligi haqida savol berishi mumkin.

1-bosqich natijasida o‘quvchilarning tayanch bilimlari va xato tushunchalari aniqlanadi, ularda savollarga javob topish ishtiyoqi ortadi.

5 E modelini jalb qilish bosqichini **"Case Study" (Vaziyatni o‘rganish)** metodi orqali ko‘rib chiqamiz.

Maktabda ikki o‘quvchi o‘rtasida kelishmovchilik yuzaga keladi. Bir o‘quvchi boshqa bir o‘quvchining daftarini ruxsatsiz olgan va unga zarar yetkazgan. Bu holat o‘qituvchiga ma’lum bo‘ladi, lekin bu muammo qanday hal qilinishini bilish uchun sinfda muhokama qilinadi.

1.**Savol:** Sizningcha, bu holatda kimning huquqlari buzilgan? 2.**Savol:** Bu muammoni hal qilish uchun qanday huquqiy choralar ko‘rilishi kerak? **3.Savol:** Bunday holatlarning oldini olish uchun qanday qoidalar kiritilishi mumkin? **4.Savol:** Sizningcha, maktab qoidalariga amal qilmasak, qanday oqibatlarga olib keladi? **5.Savol:** Shunday vaziyatda muammo sudga qadar yetib borsa, qanday huquqiy jarayonlar sodir bo‘ladi?

2-bosqich Exploration – tadqiqot. Ushbu bosqichda savollarga javob izlash talab etiladi. Bu turli ma'lumot manbaalari bilan ishlash yoki kuzatish, tajriba o'tkazish tarzida amalga oshiriladi. O'qituvchi o'quvchilarga ilmiy tadqiqot metodlari va mavzuga oid ilmiy tushunchalarni o'rganishni taklif etadi. So'ng ular guruhlarda ishlab, tadqiq etiladigan savollar qo'yadi. Guruhlar o'zi tanlagan ilmiy tadqiqot metodini asoslaydi. Guruhning har bir a'zosi maqsadga erishishda mas'uliyatni o'z zimmasiga olishi kerak. Guruhda qizg'in bahs-munozara o'tkazilishini rag'batlantirishi maqsadga muvofiq. Tadqiq etish bosqichida o'quvchilar tadqiqot natijalaridagi qonuniyatni payqashi, sabab oqibat bog'lanishlarni aniqlashi kerak. O'qituvchining vazifasi o'quvchilarning o'quv faolliyatini tashkil etish, o'quvchilarni kerakli material va jihozlar bilan ta'minlash, ularni tinglash, savol va ko'rsatmalar berish, ilmiy tushunchalar mohiyatini anglash va yangi ko'nikmalarni rivojlantirishda o'quvchilarga ko'maklashishdan iborat.

2- bosqich muammoli savollar orqali o'quvchilar o'tkazilgan tadqiqotni va uning natijalaridagi qonuniyatlarni muhokama qiladi. Bu har bir o'quvchiga sinfdoshlarining kuzatishlari va dastlabki tushuntirishlarini tinglashga, shuningdek, darsning keyingi bosqichiga tayyorgarlik ko'rishga imkon beradi.

Muammoli savol: Maktabda bir necha o'quvchilar jismoniy tarbiya darsida bir-biriga telefonlarini qarama-qarshi joylarda qo'yib, o'ynashmoqda. Vaqt o'tishi bilan o'quvchilardan biri, Jasur darsni tugatib, telefonini topa olmaydi. Jasur telefonini topishga urinishadi va oxir-oqibat, uning telefoni o'quvchilar tomonidan yashirilganini tushunadi. O'qituvchidan telefonni topishga yordam so'raydi. O'qituvchi telefonni boshqa o'quvchi, Davronning sumkasidan topadi, ammo Davron bu holatni tasodifiy deb izohlaydi va uning mobil telefonini olib ketganini inkor qiladi. Jasur o'zining telefonining o'g'irlanganini da'vo qiladi va maktabga shikoyat qiladi.

O'qituvchi o'quvchilarga maktabdagi telefon yo'qolishi holatini, muammoli savollar orqali taqdim etadi.

Savollar: Bu vaziyatda asosiy muammo nima?

Davronning telefoni topilishiga aloqadorligi bor-yo'qligini qanday aniqlash mumkin?

Guruhlar tashkil etiladi va muammoni yechimi aniqlanadi

Har bir guruhga aniq tadqiqot savollari yoki vazifalari belgilab beriladi.

Guruh quyidagi tadqiqot savollariga javob berish ustida ishlaydi:

1-guruh: Telefonning yo'qolishi sabablarini qanday aniqlash mumkin?

Bunday vaziyatlarning oldini olish uchun qanday choralar zarur?

2-**guruh:** Davronning aybsiz yoki aybdorligini qanday aniqlash mumkin?

Huquqiy javobgarlik qachon va qanday hollarda qo'llaniladi?

3-guruh:

Maktabda o'quvchilar huquqlarini qanday himoya qilish kerak?

Jamoaviy javobgarlik nima va uning ahamiyati qanday?

4-guruh:

O'quvchilarni huquqiy savodxonligini oshirish uchun qanday yo'llar mavjud?

Har bir guruh tanlagan ilmiy tadqiqot metodlari yordamida ishlaydi:

Kuzatish: Voqeani simulyatsiya qilish yoki tasavvur qilish orqali sabablarni tahlil qilish.

Intervyu: Voqeada ishtirok etgan tomonlar bilan suhbat.

Hujjatlarni o'rganish: Maktab ichki qoidalari va huquqiy me'yorlarni o'rganish.

Bahs-munozara: Guruh ichida har bir a'zoning fikrini tinglash va umumiy xulosaga kelish.

Har bir guruh o'z topilmalarini quyidagi tartibda tayyorlaydi:

Telefoni yo'qolgan sabablar va muammoning mohiyati.

Yechim taklif qilish: Telefon yo'qolishi va boshqa shaxsiy buyumlarning xavfsizligini ta'minlash choralari.

Huquqiy mas'uliyatni belgilash: Qaysi hollarda huquqiy choralar ko'rilishi mumkin.

Bu bosqich yakunida: Har bir guruh muammoni tahlil qilishda o'z yondashuvini taklif qiladi.

O'quvchilar sabab-oqibat bog'lanishlarini tushunadi.

Vaziyat bo'yicha huquqiy va amaliy yechimlarni ishlab chiqishga tayyor bo'ladilar.

Ushbu vaziyat o'quvchilar o'rtasidagi huquqiy munosabatlar, shaxsiy huquqlarni himoya qilish va javobgarlikni tahlil qilish imkoniyatini beradi.

3-*bosqich. Tushuntirish - explanation*

O‘quvchilarning “Diqqatni jalb qilish” va “Tadqiq etish” bosqichlarida egallagan bilimlari bu bosqichda yuzaga chiqadi. Bu bosqichni boshlash juda oddiy: o‘qituvchi o‘quvchilardan avvalgi bosqichlarda nimani o‘rgangani va kuzatganini tushuntirishni so‘raydi. So‘ng mavzuga oid ilmiy tushunchalarga ta’rif beradi. O‘quvchilarga avvalgi bosqichlarda egallagan bilimlariga tayanib ushbu tushunchalarni izohlash imkoniyatini berish maqsadga muvofiq. O‘qituvchi mavzuni tushuntirish jarayonida ijodkorlikni namoyon etishi kerak. O‘quvchilar ilmiy tushunchalarni yaxshiroq o‘zlashtirishi uchun nafaqat verbal, balki video, audio yoki kompyuter dasturlaridan foydalanish maqsadga muvofiq. Tushuntirish bosqichida o‘quvchilar avval egallagan bilimlariga tayanishi lozim. 3-bosqich natijasi: o‘quvchilar avvalgi bosqichlarda egallagan bilimlarini ushbu bosqichda darhol qo‘llay olmasa, o‘qituvchi xavotirga tushmasligi kerak – ilmiy tushunchalarni o‘zlashtirish vaqt talab etadi. O‘quvchilar avvalgi bosqichlardagi o‘quv-bilish faoliyati va ushbu bosqich orasidagi bog‘liqlikni anglay olsa, keyingi bosqichga o‘tish mumkin.

Quyida mulk huquqining asosiy komponentlari bo‘yicha tushuntiruvchi jadval keltirilgan:

Komponent	Tushuntirish	Misol
Egalik	Shaxs yoki tashkilotning biror mulkka egalik qilish huquqi. Bu mulkning qonuniy egasini belgilaydi.	O‘quvchining telefoni uning shaxsiy mulki sifatida unga tegishli.
Foydalanish	Mulkdan o‘z ehtiyojlariga mos ravishda foydalanish huquqi.	Telefonni qo‘ng‘iroqlar qilish, o‘yinlar o‘ynash yoki o‘rganish uchun ishlatish.
Tasarruf	Mulkni sotish, hadya qilish, almashtirish yoki boshqa shaxsga berish huquqi.	Telefonni boshqa o‘quvchiga sotish yoki uni xayriya sifatida topshirish.

Ushbu jadval o‘qituvchi va o‘quvchilarga mulk huquqi tushunchalarini aniqroq anglashga yordam beradi.

4-bosqich. Qo‘llash - elaboratio

O‘quvchilar tadqiq etish va tushuntirish bosqichlarida egallagan bilim va ko‘nikmalarini qo‘llaydi va rivojlantiradi, mavzuga oid ilmiy tushunchalar va ko‘nikmalarni notanish vaziyatda qo‘llaydilar. Ushbu bosqichda fanlararo integratsiyani ta’minlash maqsadga muvofiq. Huquq fanini tarbiya, iqtisod va boshqa fanlar bilan bog‘liq holda o‘rganish ilmiy tushunchalarni yaxshiroq o‘zlashtirishga imkon beradi.

Qo‘llash bosqichini maqsadi: o‘quvchilarga yangi ilmiy tushunchalar va ko‘nikmalarni video, amaliy ishlar yoki boshqa raqamli va yozma manbalardan foydalanib yangi kontentda qo‘llashga yordam beradi.

Mazkur bosqichni “Ijtimoiy tarmoqdagi tuhmat” mavzisidagi rolik namoish etiladi.

Bu rolikni mazmuni quyidagicha: bir o‘quvchi ijtimoiy tarmoqda o‘z sinfdoshi haqida haqiqatga to‘g‘ri kelmaydigan ma’lumotlar tarqatgan. Ushbu tuhmat sinfdoshining obro‘siga putur yetkazib, uni ruhiy bosimga olib kelgan. O‘quvchi va uning oilasi bu holatga huquqiy yechim izlamoqda.

Ushbu rolikni asosiy mazmuniga e’tibor qaratish lozim. Bir o‘quvchining ijtimoiy tarmoqda sinfdoshi haqida noto‘g‘ri ma’lumot tarqatishi, bu esa ruhiy bosim va ijtimoiy muammolarga olib kelishi kuzatish mumkin.

O‘quvchilar videoning asosiy mazmunini tushunganini aniqlash va muhokama qilish uchun quyidagi savollar beriladi:

Tuhmat nima va uning oqibatlari qanday bo‘lishi mumkin?

Mazkur holatda qanday yechim topish mumkin?

Tinglovchilar guruhlarga bo‘linadilar

Har bir guruhlarning ishini SWOT tahlili bo‘yicha loyihaviy asosda tashkil qilish mumkin. Quyida jarayonni tashkil qilish uchun takliflar keltirilgan:

S (Strenghts) kuchli tomoni	W(Weaknesses) kuchsiz tomoni
1.Tuhmatga uchragan shaxsning huquqlari qanday himoyalanadi?	Muammoni isbotlashdagi qiyinchiliklar.

(O)opportunities imkoniyatlar	(T) Threats tahdid, xavf-xatar
Muammoni hal qilish uchun mavjud imkoniyatlar.	Ushbu vaziyatda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xavf-xatarlar

Har bir guruh o‘z bo‘limlarini muhokama qilib, SWOT tahlil jadvalini to‘ldiradi. Misollar va dalillar keltiriladi. Guruh rahbarlari tayyor bo‘lgach, natijalarni taqdimot sifatida namoyish etadi.

4. Taqdimot va muhokama

- Har bir guruh o‘z tahlil natijalarini taqdim qiladi.
- Qolgan guruhlar taqdimot bo‘yicha savollar beradi va fikr bildiradi.
- O‘qituvchi barcha guruhlarning ishlarini umumlashtirib, asosiy xulosalarni ajratadi.

5. Yakuniy xulosa

Muhokama natijasida “Tuhmat va uning huquqiy oqibatlari” haqida umumiy tahlil qilinadi. Tinglovchilar quyidagi savollar bo‘yicha mulohaza yuritadilar:

- Tuhmatga qarshi qanday choralar ko‘rish mumkin?
- Ijtimoiy tarmoqdan mas’uliyat bilan foydalanishning qoidalari qanday?

6. Loyihaning amalga oshirilishi

Tinglovchilar loyiha asosida amaliy mashg‘ulotni tashkil qiladi. Loyiha jarayonini bosqichma-bosqich rejalashtirish va amalga oshirish quyidagicha bo‘lishi mumkin:

- Boshlang‘ich tahlil: Muammo yuzasidan faktlarni yig‘ish va tahlil qilish.
- Choralar ishlab chiqish: Tuhmatga qarshi kurashda qo‘llanishi mumkin bo‘lgan amaliy va huquqiy choralarni aniqlash.
- Hujjatlash va taqdimot tayyorlash: Har bir guruh tomonidan o‘z yechimlarini yozma shaklda hujjatlashtirish va taqdimot uchun slaydlar tayyorlash.

Loyihaning kutilayotgan natijalari:

Huquqiy bilim va ko‘nikmalarini oshiradi. Tuhmat va ijtimoiy tarmoqdagi noto‘g‘ri axborotlarning oqibatlarini chuqur tushunadi. SWOT tahlilidan foydalanib, muammolarni tizimli tahlil qilishga o‘rganadi. Loyihaning ijrosi orqali o‘z huquqlarini himoya qilishni va ijtimoiy mas’uliyatni chuqurroq anglaydi.

5-bosqich. Baholash – evaluation

Buni darsning istalgan bosqichida amalga oshirish mumkin. Baholash ishtirokchining nazariy va amaliy bilimlarni o‘zlashtirish darajasini aniqlashni o‘z ichiga oladi. Baholash o‘quv natijalariga qanchalik erishilganiga dalil to‘plashga qaratilgan. Formativ baholash kuzatish yoki qisqa savol-javob ko‘rinishida amalga oshirilishi mumkin. Summativ baholashda esa bir nechta javob variantli yopiq testlar yoki ochiq javobli testlardan foydalaniladi. 5-bosqichi natijasi: o‘qituvchi har bir ishtirokchini o‘zlashtirish darajasini aniqlaydi. SWOT tahlili orqali ishtirokchini **tadqiq etish va tushuntirish bosqichida** qanday bilim va ko‘nikmalarni egallaganini baholashda bir nechta mezonlar asosida baholash mumkin. Bu baholash tinglovchilarning **huquqiy tushunchalarni o‘rganish**, **tahlil qilish** va **amaliy qo‘llash** ko‘nikmalariga asoslanadi. Har bir guruhning faoliyati SWOT tahlilining to‘g‘riligiga, taqdimot sifatiga va guruh ichidagi hamkorlikka qarab baholanadi.

5E modeli huquqiy darslarda samarali qo‘llanilishi mumkin, chunki bu metod o‘quvchilarga huquqiy tushunchalarni chuqur o‘rganish va amalda qo‘llash imkoniyatini yaratadi. Modelning har bir bosqichi o‘quvchilarning fikrini kengaytiradi va bilimlarni amaliy holatlarda qo‘llashga imkon beradi. O‘quvchilarni huquqiy savodxonlikka o‘rgatish uchun bu model ayniqsa foydalidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi** – 2023 y O‘zbekiston Toshkent
2. Davlat va huquq asoslari -Toshkent 2024 y 8-sinf
3. Davlat va huquq asoslari –Toshkent 2024 y 9-sinf
4. Yuksalish sri 45 daqiqa samarali dars uchun tavsiyalar.Toshkent 2022 81-82-bet.

3.2.3.Mavzu: Huquqiy kvestlar, vaziyatlar tahlili va simulyatsiyalar

Reja:

1. Kvest haqida. Davlat va huquq asoslari fanida kvestdan foydalanish
2. Davlat va huquq asoslari fanida vaziyatlar orqali dars olib borish
3. Simulyatsiyalar

Kvest (Quest) – bu o'yin shaklidagi topshiriqlar ketma-ketligi bo'lib, muammolarni yechish va mantiqiy xulosalar chiqarishni talab qiladi. Bu texnologiya rolli o'yin elementlari bilan muammoli vazifani yechishga qaratilgan sarguzasht o'yin texnologiyasidir. Bu metodning asosiy mohiyati shundan iboratki, o'quvchi muammoli vaziyatga yechim topayotgan bevosita o'zi rol ijro qilgan holda ishtirok etadi.

Kvest texnologiyasini ta'limda qo'llashning imkoniyatlari:

1. Ta'lim oluvchilarni mustaqil izlanishga, tanqidiy fikrlashga yo'naltirilganligi;
2. Ta'lim oluvchilarni electron axborot vositalardan ma'lumot izlash, taqqoslash, uni amalda qo'llay olish kabi ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'nalganligi;
3. Ta'lim oluvchilar interaktiv, hamkorlikda ishlashga kabi ko'nikmalar rivojlantiriladi;

Berilgan sarguzashtda qatnashadi, muammoga yechim ham topadi, ko'nikmaga ham hosil qiladi. Muammoga yechim qidirish asnosida ma'lumotlar qidiradi, vaziyatga xos bo'lgan mavzuni o'qib chiqadi. O'quvchi o'z-o'zidan mustaqil ta'limni yo'lga qo'yadi.

Huquqiy kvestlarning maqsadi: O'quvchilarda huquqiy bilimlarni oshirish va real hayotiy vaziyatlarni simulyatsiya qilish orqali ularning mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish.

Kvest texnologiyani qo'llash bosqishlari

1. Vaziyat yaratiladi. Bunda siz biror manbadan, gazeta, jurnal yoki hayotiy holatdan foydalanishingiz mumkin.

Afzalliklar:

- O'quvchilarning qiziqishini oshirish.
- Amaliy bilimlarni mustahkamlash.
- Jamoa bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish.

Misollar:

"Qonun buzilgan voqea": Talabalar jamoasi jinoyat sodir bo'lgan voqeani tahlil qilishadi, qonun buzilgan qoidalarni aniqlashadi va qonuniy choralarni muhokama qilishadi.

"Sud zalida": Talabalar hakamlar, advokatlar va prokurorlar rolida o'zaro bahslashib, sud jarayonini o'tkazadilar.

15 yoshli kollej talabalarini kursdoshlari Shuhrat va A'zam tug'ilgan kunlariga chaqirishgan edi. Stol ustida 1 shisha spirtli ichimlik paydo bo'lganligini ko'rgan Botir: "Nega spirtli ichimlik qo'ydinglar, bizga ichish mumkin emas. Buning uchun jarima solishadi", – dedi. — Qo'ysangchi, agar biz ko'chada, jamoat joyida ichsak jarima solishadi, biz esa o'z uyimizdamiz, — dedi Bahodir. — Ikkovlaring ham nohaqsanlar, — dedi Bahrom. Bizga spirtli ichimliklar ichish mumkin emas. Qayerda ichilmasin, baribir buning uchun ota-onalarimizga jarima solishadi.

Kim haq?

Huquqiy kvestlarni tashkil qilish bosqishlari:

- mavzuni tanlash,
- rollarni taqsimlash,
- topshiriqlarni ishlab chiqish**.**

Davlat va huquq asoslari fani o'qituvchilari uchun muammoli kvest dars ishlanmasi

Elementlar tarkibi	Kvestni ishlab chiqish talablari va mazmuni
Nomi	"Kim haq" - muammoli kvest
Kvest yo'nalishi	Rolli o'yin. O'qituvchi taqdim etgan vaziyatni rol ijro etgan holda yechim topish
Maqsad va vazifalari	Maqsad: ishtirokchilarning mulohaza yuritish, muammoli vaziyatlarda eng maqbul yechimni topish, va turli xil ko'rinishdagi

	loyihalar ishlab chiqish kompetentligini takomillashtirish;
Muddati	Qisqa muddatli. 2 akademik soat
Ishtirokchilar yoshi	8-9-10-sinf o’quvchilari uchun
Soni	Umumiy 24-30 ta o’quvchi. 5 ta guruhga bo’lingan holda ish olib boriladi. Har bir guruh nomlanadi.
Vaqt	Masalani yechish uchun va tayyorgarlik ko’rish uchun 45 daqiqa vaqt beriladi. Ikkinchi 45 daqiqa vaqtda tayyorgarlik ishlari tekshiriladi va baholanadi.
Kvestning natijasi, refleksiya	Natija dars mazmuniga mos ma’lumotlarmustaqil o‘zlashtiriladi. o‘zlarining kasbiy mahoratlarinirivojlantiradi. Refleksiya. Taklif va tavsiyalar tinglanadi

Darsning tashkiliy qismi. O‘qituvchi ishtirokchilar bilan salomlashadi va dars mavzusi, sana doskaga yozib qo‘yiladi.

Assalomu alaykum hurmatli hamkasblar, bugungi mavzumiz “Fuqarolik huquq sohasi. Fuqarolar huquq va burchlari. Vaziyatga yechim topish.” mavzusi.

- Dars bugun zamonaviy texnologiyalardan biri kvest (muammoli) texnologiyasi asosida tashkil etilishi va darsning texnologik xatirasi asosida kvest ssenariysi, mazmuni, shartlari tushuntiriladi.

- Guruhlarga ajratish: O‘qituvchi oldindan tayyorlagan raqamlar yashirilgan kartochkalarni taqdim etadi. Tinglovchilar tanlagan kartochkalari raqamlariga qarab oldidan tayyorlangan guruh stoli atrofiga jamlanishadi. 1- guruh ya'ni kimga bir raqami tushgan bo‘lsa “Detektivlar” guruhiga, 2 raqimi tushgan tinglovchilar “Femida” guruhiga, 3 raqami tushgan “Yurist” guruhiga.

Hurmatli hamkasblar bugun o‘tilgan bob bo‘yicha yakuniy amaliy mashg’ulot olib boramiz. Bob bo‘yicha o‘rgangan ma’lumolaringizni amaliy spektakl ko‘rinishida namoyish qilasiz. 1-guruh uchun 1-masala, 2-guruh uchun 2 masala, 3-guruh uchun 3-masala vazifa qilib beriladi.

Bu kvest darsimizda ishtirokchilarni boshqa fanlarda olgan bilimlarini umumlashtirish, fanlar integratsiyasi, kelajakdagi bir ishni boshlashdan oldin puxta rejasini ishlab chiqishga o‘rgatish hamda loyihalarni ishlab chiqish, kompyuter texnikasidan, internet tarmog‘idan samarali foydalanishni o‘rgatadi.

Jamoalarning ishtiroki 10 ballgacha baholanadi. Tegishli tavsiyalar beriladi.

"Qonun buzilgan voqea": Talabalar jamoasi jinoyat sodir bo‘lgan voqeani tahlil qilishadi, qonun buzilgan qoidalarni aniqlashadi va qonuniy choralarni muhokama qilishadi.

"Sud zalida": Talabalar hakamlar, advokatlar va prokurorlar rolida o‘zaro bahslashib, sud jarayonini o‘tkazadilar.

1-masala. 15 yoshli kollej talabalarini kursdoshlari Shuhrat va A’zam tug‘ilgan kunlariga chaqirishgan edi. Stol ustida 1 shisha spirtli ichimlik paydo bo‘lganligini ko‘rgan Botir: “Nega spirtli ichimlik qo‘ydinglar, bizga ichish mumkin emas. Buning uchun jarima solishadi”, – dedi. — Qo‘ysangchi, agar biz ko‘chada, jamoat joyida ichsak jarima solishadi, biz esa o‘z uyimizdamiz, — dedi Bahodir. — Ikkovlaring ham nohaqsanlar, — dedi Bahrom. Bizga spirtli ichimliklar ichish mumkin emas. Qayerda ichilmasin, baribir buning uchun ota-onalarimizga jarima solishadi.

Kim haq?

2-masala. Siz do‘stingizga 5 ming so‘mni 10 kun muddatga qarzga berdingiz,

biroq u pulni qaytarishni istamayapti.

Qonun bo‘yicha nima qilish zarur edi?

3-masala.

N. tijorat do‘konidan tilla soat xarid qildi. Bir necha kundan keyin R. uning oldiga kelib, soat 3 oy oldin undan o‘g‘irlab ketilganini aytdi va qaytarib berishini talab qildi. Isboti sifatida soat pasporti va chekini ko‘rsatdi. N. R.dan tilxat olib, soatni unga qaytarib berdi, lekin bir oy o‘tgach,

haqiqatan ham R.dan xuddi shunday soatni o‘g‘irlab ketgan o‘g‘ri ushlanganini eshitib qoldi. Anglashilmovchilik yuz bergani aniq. N. bu vaziyatda qanday yo‘l tutishi kerak?

3. Huquqiy simulyatsiyalar

Simulyatsiya tushunchasi va uning ta’rifi: Huquqiy simulyatsiya – bu huquqiy bilimlarni amaliyotda qo‘llash, real hayotdagi huquqiy vaziyatlarni o‘rganish va hal qilish uchun yaratilgan interaktiv ta’lim usuli. Bu usulda ishtirokchilar o‘zlariga berilgan rollar (masalan, sudya, advokat, prokuror, javobgar, da’vogar) asosida harakat qilishadi va turli huquqiy masalalarni muhokama qilish yoki hal qilish jarayonini o‘tkazishadi.

Huquqiy simulyatsiyalarning maqsadi: Talabalarni turli huquqiy vaziyatlarda harakat qilishga o‘rgatish, mas’uliyatni his qilish.

Muammolarni tahlil qilish: Ishtirokchilar murakkab huquqiy vaziyatlarni tahlil qilish va yechim topishni mashq qilishadi.

Qaror qabul qilish qobiliyati: Huquqiy jarayonlar ishtirokchilardan tez va adolatli qaror qabul qilishni talab qiladi.

Kommunikatsiya va muzokara olib borish: Simulyatsiyalar davomida ishtirokchilar huquqiy fikrlarini asoslash va o‘z nuqtai nazarlarini himoya qilishni o‘rganadilar.

Huquqiy simulyatsiyalarni tashkil qilish usullari

O‘quv maqsadiga mos vaziyatlarni tanlash

- Fuqarolik huquqi (masalan, ijara shartnomasi nizosi).
- Jinoyat huquqi (masalan, o‘g‘rilik yoki firibgarlik bo‘yicha sud).
- Mehnat huquqi (masalan, noqonuniy ishdan bo‘shatish).

Tayyor huquqiy simulyatsiya g‘oyalari

- Sud jarayonlari.
- Muzokaralar yoki mediatsiya sessiyalari.
- Konstitutsion masalalarni muhokama qilish (yangi qonun qabul qilish).

Misol:

Sud jarayonining simulyatsiyasi: Bu yerda o‘quvchilar sud zalidagi rollarni egallaydi va real ishni ko‘rib chiqadilar.

Shartnoma muzokarasi: Guruhlar o‘rtasida biznes shartnomasi bo‘yicha kelishuvga erishish jarayoni.

Bu usul ta’limda huquqiy masalalarni aniqroq tushunishga va ularni ijodiy hal qilish qobiliyatini shakllantirishga yordam beradi.

Misollar:

"Ijtimoiy shartnoma simulyatsiyasi": Talabalar ijtimoiy shartnomalar va ularning buzilish oqibatlarini baholashadi.

"Mehnat shartnomasi tuzish": Talabalar ish beruvchi va xodim rollarida mehnat shartnomasi tuzib, qonun talablariga rioya qilishni o‘rganadilar.

Simulyatsiyalarni o‘tkazish bosqichlari:

vaziyatni modellashtirish,

ishtirokchilarni tayyorlash,

natijalarni tahlil qilish.

Maktablarda, o'quv dasturlariga huquqiy bilimlarni integratsiya qilish, amaliy mashg'ulotlar va real hayotiy vaziyatlarni tahlil qilish orqali o'quvchilarning huquqiy tafakkurini rivojlantirish zarur. Oila doirasida esa, ota-onalar va farzandlar o'rtasida huquqiy mavzularni muntazam muhokama qilish, oilaviy huquqiy maslahat sessiyalari o'tkazish kabi faoliyatlar foydali bo'ladi. Bularning barchasi, yoshlar o'rtasida huquqiy ong va javobgarlik hissini shakllantirishga xizmat qiladi

Umuman olganda, huquqiy tarbiya jarayonlarida yangiliklar va zamonaviy uslublarni qo'llash, fuqarolik jamiyatining rivojlanishiga hissa qo'shadi va yoshlarni huquqiy bilimlar bilan qurollantiradi, bu esa ularning ijtimoiy hayotda to'g'ri qarorlar qabul qilishlarini ta'minlaydi. Yoshlar orasida huquqiy madaniyatni oshirish borasida amalga oshirilgan tahlil va kuzatishlar, bu sohada aniq va o'zaro bog'liq choralar ko'rish zarurligini ko'rsatmoqda. Ushbu maqsadlarga erishishda ko'p qirrali yondashuvlar va jamoaviy harakatlar muhim o'rin tutadi, bu esa kelajak avlodlar uchun barqaror va adolatli jamiyatni ta'minlashga xizmat qiladi.

3.2.4.Mavzu: Keys tadqiqotlari va muammoli ta’lim

Reja:

1. Keys-stadi metodi ahamiyati

2. Keys turlarini tasniflash, uni yaratish usullari

3. Keys-stadi bosqishlari

4. Muammoli ta’lim asosolari, qo‘llash usullari

“Ta’limning maqsadi bilim berish emas, balki xatti-harakatlarga o’rgatishdir”. - degan edi Angliyalik faylasuf Gerbert Spenser.

1. Keys-stadi metodi ahamiyati

Keys-stadi – inglizcha **“case stady”** so‘zlaridan olingan. Case- **quti, yashik,** deb tarjima qilinsa, stady- **o‘rganmoq, o‘zlashtirmoq** degan ma’noni anglatadi. Keys-stadi **muammoli holatlarni o‘qitish usuli**dir. Bu metodni *“amaliy holatlarni o‘qitish metodi”* deb ham ataladi. Bu metod ilk bor 1870-yilda Garvard universitetining huquq maktabida qo‘llanilgan. 1920-yildan boshlab Garvard biznes maktabi yuristlarni o‘qitish uchun iqtisodiy vaziyatlarni yaratib, ularni tahlil va muhokama qilish uchun keng qo‘llay boshladilar. Bu metod asosan, gumanitar, moliyaviy hamda huquq fanlariga qo‘l keladi.

Keys-stadi metodi bo‘yicha o‘rganilayotgan har bir muamo yoki mavzu yuzasidan amalga oshiriladigan ishlar rejasi, ularni bajarish tafsiloti, natijalar va xulosalar yig’indisi alohida keysni tashkil qiladi. Bu metod ta’lim jarayonida hayotiy vaziyatlardan foydalanishga qaratilgan. Bu esa hozirgi kunlarda ta’lim sohasidagi dolzarb bo‘lgan muammolardan hisoblanadi. G’arb mamalakatlarida ta’lim maussasalarida keys-stadi metodidan ya’ni keyslardan foydalanish o‘quv rejasining 25 % ini tashkil qiladi. Shu munosabat bilan ta’lim muassasalarida hayotiy vaziyatdan foydalanishning ahamiyati haqida to‘xtalib o‘tamiz.

Afzalliklari:

- Hayotdan olingan odatdagi vaziyatlarni o‘rganishni tashkil etish;
- Sun’iy yaratilgan vaziyatlarga asoslangan holda ta’lim oluvchilardan tegishli muammolarning maqsadga muvofiq yechimlarini izlashni talab qilishga qaratiladi;
- Tegishli vazitat bo‘yicha farazlashni ifodalash, muammolarni anglash, qo‘shimcha axborot yig’ish maummolarning aniq bosqichlarini loyihalash bo‘yicha amaliy faoliyatlarini modellashtirish imkonini beradi;
- Ushbu metod butun faoliyati davomida asqootadi. Maummollarni hal qilish bo‘yicha ko‘nikmalarga ega bo‘ladi.

Metodga oid ayrim atamalarga to‘xtalib o‘tsak.

- **Vaziyat**. Bu atama metodning asosiy predmetlaridan biri. Vaziyat – muayyan jarayonni hosil qiladigan shart-sharoitlar va holatlar yig’indisi.
- **Muammoli vaziyat** - mazkur holda vaziyat subyektining hozirgi vaqtda yoki kelgusidagi maqsadlarga erishishga xavf soladigan vaziyat tushuniladi.

Keys yordamida hosil bo‘ladigan ko‘nikma va malakalar:

- Tahliliy ko‘nikma (malaka)lar.
- Amaliy ko‘nikma (malaka)lar.
- Ijodiy ko‘nikma (malaka)lar.
- Muloqot ko‘nikma (malaka)lar.
- Ijtimoiy ko‘nikma (malaka)lar.
- O‘z-o‘zini tahlil ko‘nikma (malaka)lar.

“Keys-stadi”ga qo‘yladigan talablar:

- maqsad aniq ifoda etilishi;
- ma’lum darajada murakkab bo‘lishi;
- ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy hayot va pedagogikaning bir necha jihatlarini yorita olishi;
- samarali bo‘lishi;
- milliy xususiyatlarni o‘zida namoyon eta olishi;
- biznes, madaniyat, ta’lim yoki boshqa sohalarga oid tipik vaziyatlarni ifodalashi;
- bugungi kun kun dolzarb bo‘lishi;

- o‘quvchilarda tahliliy tafakkurni rivojlantirishi;
- bahs-munozarani tashkil etish imkoniyatini yaratishi;
- bir necha yechim (qaror)ga ega bo‘lishi

2. Keys turlarini tasniflash, uni yaratish usullari

Keys-stadi metodi samarali bo‘lishi uchun o‘qituvchi tomonidan tushunarli va qiziqarli keyslar yaratish talab etiladi. Agarda siz mavzu yuzasidan to‘g’ri keyslar yarata olsangiz, unda bilingki, o’quvchilarda siz tushuntirayotgan mavzu boyicha ko‘nikma shakllanish ehtimoli oshadi.

Keysning yaratish manbalari:

1. Tabiiy sharoitdagi
2. Sinf xonasidagi keys
3. Ilmiy tadqiqitchilikka asosan keys. Bu asosan olim ta’lim va undan keying bosqich uchun mo’ljallangan.

Syujet jihatdan:

a) Syujetli keys
b) Syujetsiz keys. Buni ham mavzu nuqtayi nazaridan kelib chiqib ishlab chiqish mumkin.

Materialni taqdim etish usuli:

1. Hikoya
2. Esse
3. Tahliliy yozishma
4. Jurnalist tergovi
5. Hisobot
6. Ocherk
7. Statistik materiallar majmui

Rasmiylashtirish usuli

1. Bosma
2. Elektron
3. Video keys
4. Audio keys
5. Multimedia keys

Keys maqsadi bo’yicha turlari

1. Muammo, yechim va konsepsiyani izohlash
2. Treningli, o’quv rejasidagi fan bo’yicha malaka va ko’nikmalar orttirishga mo’ljallangan
3. Tahlil va baholashga o’rgatuchi
4. Muammoni ajratish va yechish, boshqaruvchilik qarorlarini qabul qilishga o’rgatuvchi
5. Vaziyat subyekti rivojining yangi yo’lari va yangicha baholash uslublarini ishlab chiqishga rag’batlantiruvchi.

Demak mana shu turlardan foydalangan holda muammoli vaziyat yaratasiz hamda o‘quvchilarga taqdim etasiz.

Keys savollari:

1. O‘qituvchining mavjud vaziyatdagi holatini shaxsan Siz qanday baholaysiz?
2. Bu vaziyatda o‘qituvchi qanday tarbiya metodini qo‘lladi?

O‘qituvchining yechimi. Bu vaziyatda o‘qituvchi o‘zining tarjribali va pedagogik nazokatga egaligini namoyon eta oldi. U karikaturani o‘zining ustidan kulish vositasi deb emas, aksincha, san’at asari sifatida qabul qildi. Natijada o‘qituvchi aybdor talabani qidirib, unga tanbeh berishni istamadi. Buning o‘rniga o‘zining san’atga bo‘lgan muhabbatini ko‘rsatdi. Bunday yondashuv tinglovchiga o‘qituvchining irodali, o‘ziga hurmat bilan munosabatda bo‘lishi, hissiyotlarini jilovlay olish, o‘z-o‘zini boshqara bilish qobiliyatiga egaligini ko‘rsatdi. Oqibatda o‘quvchilar o‘qituvchining ruhan barqaror ekanliklarini angladi. Shu sababli keyingi safar ular o‘qituvchini kamsitish yoki ustidan kulishni istashmaydi. Bayon etilgan vaziyatda o‘qituvchi: O‘qituvchining yechimi.

Huquq fani o‘qituvchisi qo‘llagan metodlar:

1) hikoya;
2) tushuntirish;
3) tasvirlash;
4) suhbat;

5) namoyish.

4. Ta’lim-tarbiya jarayonlari, pedagogik faoliyat hamda hodisaning tarkibiy elementlarini tizimlashtirish, sintezlash, bosqichlarni izchil ifodalashni taqozo etadigan keys.

Keys bayoni. Mashq bajarishni tashkil etish bosqichlari;

1) o‘qituvchi nazorati ostida ishtirokchilar tomonidan o‘quv harakatining;

2) zarur ko‘nikma va malakalar shakllangunicha o‘quv harakatlarning ko‘p bora takrorlanishi;

3) dastlabki bajarilishi o‘qituvchining faoliyat maqsadi va mazmunini tushuntirishi;

4) topshiriqni bajarish ketma-ketligini ko‘rsatishi.

Ushbu holatda mashq bajarishni tashkil etish bosqichlari noto‘g’ri ko‘rsatilgan. Keys topshirig’i. Mashq bajarishni tashkil etish bosqichlarini zarur izchillikda ifodalang.

O‘qituvchining yechimi. Mashq bajarishni tashkil etish bosqichlari:

1) o‘qituvchining faoliyat maqsadi va mazmunini tushuntirishi;

2) topshiriqni bajarish ketma-ketligini ko’rsatishi;

3) o‘qituvchi nazorati ostida talabalar tomonidan o‘quv harakatining dastlabki bajarilishi;

4) zarur ko‘nikma va malakalar shakllangunicha o‘quv harakatlarning ko‘p bora takrorlanishi.

5. Pedagogik bilimlarni amalda qo‘llash, mavjud ko‘nikma va malakalarni to‘laqonli namoyon etishga doir keys.

Keys bayoni. Og’zaki bayon qilish metodlari ta’lim oluvchilarning umumiy madaniyati, mantiqiy fikrlash va bilish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Keys topshirig’i. Og’zaki bayon qilish metodi turlarini “Baliq skeleti” grafik organayzerida ifodalang. O‘qituvchining yechimi: Bugungi kunda respublika ta’lim muassasalarida ta’lim oluvchilar faoliyatini nazorat qilishda “assesment” metodi keng qo‘llanilmoqda. “Assesment” metodi (ingl. “essesment” – “baho”, “baholash”) – ta’lim oluvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalari darajasini har tomonlama, xolis baholash imkoniyatini ta’minlovchi topshiriqlar to‘plami. Mazkur texnologiya shaxsning kasbiy tayyorgarligi, mutaxassis sifatida shakllanganlik darajasi hamda kasbiy kompetentlik sifatlariga egaligini aniqlash, baholashga xizmat qiladi.

Keys-stadi bosqishlari

9-sinf Davlat va huquq asoslari fanida keys-stadi (case-study) metodini qo‘llash samarali ta’lim usullaridan biri bo‘lib, u o‘quvchilarning analitik fikrlash, muammolarni hal qilish, va mantiqiy tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Keys-stadi metodini amalga oshirish uchun quyidagi bosqichlar ketma-ketligini tavsiya etaman:

1. Keysni tanlash va tayyorlash

- **Muammo yoki vaziyatni tanlash**: Real hayotdagi huquqiy yoki davlat boshqaruviga oid masalalarni tanlang (masalan, saylov tizimi, Konstitutsiyaviy huquqlar, qonun buzilishi holatlari). Bu mavzu o‘quvchilar uchun tanish bo‘lishi va qiziqish uyg‘otishi kerak.

- **Keys materialini tayyorlash:** Muammoni yorituvchi qisqa matn, maqola, statistik ma’lumotlar yoki video lavhalarni tanlang. Keys savollari o‘quvchilarning huquqiy bilimlarini qo‘llashga undaydigan bo‘lishi lozim.

2. Guruhlarni tashkil etish

- O‘quvchilarni kichik guruhlarga ajrating (4-6 kishi).

- Har bir guruhga alohida rol taqsimlang (masalan, lider, yozuvchi, taqdimotchi, tahlilchi).

- Guruh ishi jamoaviy fikrlashni rivojlantiradi va hamkorlikka undaydi.

3. Keysni tahlil qilish

- Vaziyatni o‘qib chiqish yoki ko‘rib chiqish: Guruhlarga keysni o‘qish yoki video orqali muammoni tushunib olishga imkon bering.

- Muammoni aniqlash: Guruhlar keysdagi asosiy masalani ajratib ko‘rsatishlari kerak.

- Tahlil va dalillarni ko‘rib chiqish: Keysga oid huquqiy asoslarni izlash, Konstitutsiyaviy moddalarni tahlil qilish yoki davlat tizimidagi mexanizmlarni aniqlashni topshiring.

4. Muammoni hal qilish bo‘yicha yechimlar ishlab chiqish

- Guruhlar o‘z tahlillariga asoslangan holda muammoni hal qilish bo‘yicha yechimlar ishlab chiqadi. Masalan:

- Qonunni qay tarzda qo‘llash kerak?

- Fuqarolar huquqlari qanday himoya qilinadi?

- Davlatning muammoga nisbatan pozitsiyasi qanday bo‘lishi kerak?

- Har bir guruh o‘z yechimini huquqiy dalillar bilan asoslasin.

5. Taqdimot va muhokama

- Har bir guruh o‘z yechimini taqdim etadi.
- Taqdimot davomida boshqa guruhlar o‘z savollarini berishi va tanqidiy fikr bildirishlari mumkin.
- Har bir yechim huquqiy jihatdan qanchalik to‘g‘ri ekanligi muhokama qilinadi.

6. Refleksiya

- Keys bo‘yicha qilingan tahlillarni umumlashtirish.
- O‘quvchilar bilan birgalikda qaysi yechim eng samarali bo‘lishi mumkinligini aniqlash.
- Keysdan olingan saboqlarni muhokama qilish: bu qanday huquqiy bilimlar va ko‘nikmalarni rivojlantirdi?

7. Baholash

- Guruhlarning ishini quyidagi mezonlar asosida baholang:
- Muammoni to‘g‘ri tushunganligi.
- Dalillar va huquqiy asoslarning to‘g‘ri ishlatilishi.
- Taklif qilingan yechimlarning innovatsionligi va samaradorligi.
- Taqdimot va muloqotdagi ishtirok faoliyati.

Amaliy keys misollari

- Saylov tizimi: Mamlakatdagi prezidentlik saylovida qonun buzilishi holatlari mavzusida keys.
- **Fuqarolar huquqlari**: Maktab o‘quvchisining o‘z huquqlarini bilmaganligi tufayli huquq buzilishi holati.
- **Ijtimoiy masalalar:** Fuqarolarni davlat xizmatlari bilan ta’minlashda korrupsiya.

Keys-stadi darslarida o‘quvchilarni tahlil, mantiqiy fikrlash va huquqiy bilimlarni real vaziyatlarda qo‘llashga jalb qilishingiz mumkin. Bu nafaqat o‘rganishni qiziqarli qiladi, balki ularni hayotiy vaziyatlarga tayyorlaydi. Agar qo‘shimcha maslahat yoki qo‘shimcha keys kerak bo‘lsa, xabar bering!

4. Muammoli ta’lim asoslari, qo‘llash usullari

Muammoli ta’limning nazariy asoslari

Muammoli ta’lim texnologiyalari o‘quvchi faoliyatini faollashtirish va jadallashtirishga asoslangan. Muammoli ta’lim texnologiyasining asosi – insonning fikrlashi muammoli vaziyatni hal etishdan boshlanishi hamda uning muammolarni aniqlash, tadqiq etish va yechish qobiliyatiga ega ekanligidan kelib chiqadi. Muammoli ta’lim o‘quvchilarning ijodiy tafakkuri va ijodiy qobiliyatlarini o‘stirishda jiddiy ahamiyatga ega.

Muammoli ta’limning bosh maqsadi – o‘quvchilarning o‘rganilayotgan mavzuga doir muammolarni to‘liq tushunib yetishiga erishish va ularni hal eta olishga o‘rgatishdan iborat. Muammoli ta’limni amaliyotda qo‘llashda asosiy masalalardan biri o‘rganilayotgan mavzu bilan bog’liq muammoli vaziyat yaratishdan iborat.

Turli o‘quv fanlari bo‘yicha o‘qituvchilar darslar jarayonida muammoli vaziyatlar hosil qilishni va ularni yechish usullarini oldindan ko‘zda tutishlari kerak.

Muammoli vaziyat yaratish usullari:

— o‘qituvchi o‘quvchilarga dars mavzusi bilan bog’liq ziddiyatli holatni tushuntiradi va uni yechish yo‘lini topishni taklif qiladi;

— bir masalaga doir turli nuqtai-nazarlarni bayon qiladi;

— hal etish uchun yetarli bo‘lmagan yoki ortiqcha ma’lumotlar bo‘lgan yoki savolning qo‘yilishi noto‘g’ri bo‘lgan masalalarni yechishni taklif etadi va boshqalar.

Muammoli vaziyatni hal etish darajalari:

- o‘qituvchi muammoni qo‘yadi va o‘zi yechadi;
-o‘qituvchi muammoni qo‘yadi va uning yechimini ishtirokchilar bilan birgalikda topadi;
- ishtorokchilarning o‘zlari muammoni qo‘yadilar va uning yechimini topadilar.

Muammoli vaziyatni yechishda qo‘llaniladigan usullar:

— muammoni turli nuqtai-nazardan o‘rganish, tahlil qilish;

— solishtirish, umumlashtirish;

— faktlarni aniqlash va qiyoslash;

— vaziyatga bog’liq xulosalar chiqarish;

— o‘quvchilarning o‘zlari aniq savollar qo‘yishi va boshqalar.

Muammoli ta’lim texnologiyasi juda qadim zamonlardan shakllanib kelmoqda. Jumladan, qadimgi Grestiyada muammoli savol-javoblar, qadimgi Hindiston va Xitoyda muammoli bahs-munozaralardan keng foydalanilgan. Muammoli ta’limni amerikalik psixolog, faylasuf va pedagog Dj. Dyui 1894 yilda Chikagoda tashkil etgan tajriba maktabida qo’llagan. XX asrning 60-yillarida bu yo’nalishda tadqiqotlar olib borildi. 70-80-yillarga kelib, amaliyotga keng joriy etildi.

Muammoli ta’limning asosiy g’oyasi bilimlarni o‘quvchilarga tayyor holda berish emas, ular tomonidan dars mavzusiga tegishli muammolar bo‘yicha o‘quv-tadqiqotlarini bajarish asosida o‘zlashtirilishini ta’minlashdan iborat.

O‘zbekistonda muammoli ta’limni qo‘llash bo‘yicha bir necha asrlar davomida maktab va madrasalarda suqrotona savol-javob usulidan keng foydalanish asosida o‘quvchilarda ziyraklik, hozirjavoblik sifatlari hamda go‘zal nutq tarkib toptirilgan.

Suqrotona savol-javob usuli hozirgacha eng samarali ta’lim usullaridan biri sifatida qo‘llaniladi. Bunda o‘quvchi chuqur mantiqiy fikrlashga, ziyraklikka, aniq va to’g’ri so’zlashga, nutqning mantiqiyligi va ravonligiga hamda tanqidiy, ijodiy fikrlashga o‘rgatilgan. Masalan, suqrotona suhbatlar deganda o‘qituvchining o‘quvchini mustaqil va faol fikrlash jarayoniga olib kirishi hamda uning fikrlashidagi noto‘g’ri jihatlarni ziyraklik bilan aniqlagan holda ularni tuzatish yo‘liga olib chiqishdan iborat usullar nazarda tutiladi.Bunday suhbat bosqichlarini quyidagicha soddalashtirib ifodalash mumkin;

1. Savol-javoblar orqali o‘quvchining bilim darajasi va fikrlash qobiliyatini umumiy tarzda aniqlash.

2. O‘rganilayotgan mavzuning mazmunini o‘quvchi motivlariga muvofiqlashtirish. Bu asosan, o‘quvchining qiziqish va qobiliyatlariga mos bo‘lgan misollar tanlash orqali amalga oshiriladi.

3. O‘quvchini faol muloqotga olib kirish. Bunda asosan rag’batlantirish usullaridan foydalaniladi.

4. O‘qituvchi o‘zini bilmaydigan odamdek, o‘quvchidek tutib, savollar berib boradi.

5. O‘quvchining to‘g’ri fikrlarini maqtash orqali uni yanada erkin va chuqurroq fikrlashga, so‘zlashga jalb qilish.

6. O‘quvchining xato fikrlarini aniqlab borish.

7. Ishtirokchini xato fikrlariga nisbatan to‘g’ri fikrni o‘qituvchi tomonidan yaqqol mantiqiy asoslangan shaklda bayon qilish yoki tushuntirish orqali muammoli vaziyat yaratiladi va ishtirokchilar o’z xatolarini o’zi tuzatishiga yo’naltiriladi.

Bundan ko’rinib turibdiki, ushbu usul yuqori natija berishi shubhasiz bo’lib, ammo buning jiddiy shartlari ham mavjud. Bular o‘qituvchining keng bilimga va ijodiy fikrlash qobiliyatiga, yuqori muloqot madaniyatiga, pedagogik mahoratga ega bo‘lishi kabilardan iborat.

Muammoli ta’lim mashg’ulotlarini tashkil etish va boshqarish

Muammoli ta’lim mashg’ulotlarini tashkil etish va boshqarish quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

-o‘quv fani va darslar mavzusini o‘rgatishda ular bilan bog’liq muammoli masalalarni belgilash;

-ulardan muammoli vaziyatlar hosil qilish va amalda foydalanishni oldindan rejalashtirib borish;

-o‘quvchilarning tayyorgarlik darajasini hisobga olish;

-zarur o‘quv vositalarini tayyorlash;

-muammoli vaziyatdagi mavjud ziddiyatni ko‘rsatish;

-topshiriqni va uni yechish uchun yetarli shartlarni aniq bayon qilish;

-o‘quvchilarning muammoni hal etishda yo‘l qo‘yayotgan xatolarini, ularning sababini va xususiyatini ko‘rsatish;

-o‘quvchilarning noto‘g’ri taxminlari asosida chiqargan xulosalari oqibatini muhokama etib, to‘g’ri yo’lni topishlariga ko‘maklashish va boshqalar.

Muammoli ta’lim jarayonini quyidagi uchta asosiy bosqichga ajratish mumkin:

1. Muammoli vaziyat hosil qilish.

2. Muammoni yechish taxminlarini shakllantirish.

3. Yechimning to‘g’riligini tekshirish (olingan yechim bilan bog’liq axborotni tizimlashtirish orqali).

Muammoli vaziyat hosil qilishda quyidagilar hisobga olinishi lozim:

Muammolar nazariy yoki amaliy yo‘nalishda bo‘ladi.

Darsda hosil qilinadigan muammoli vaziyat hamda o‘quvchilarga hal etish taklif etiladigan muammoga qo‘yiladigan eng asosiy talab – o‘quvchilarning qiziqishini oshiradigan, eng kamida esa, o‘quvchilarda qiziqish hosil qiladigan bo‘lishi kerakligidan iborat. Aks holda ko‘zda tutilgan natijaga erishish imkoni bo‘lmaydi.

Muammo o‘quvchilarning bilim darajalariga hamda intellektual imkoniyatlariga mos bo‘lishi shart.

Hosil bo‘lgan muammoli vaziyatni yechish uchun topshiriqlar yangi bilimlarni o’zlashtirishga yoki muammoni aniqlab, yaqqol ifodalab berishga yoki amaliy topshiriqni bajarishga yo‘naltirilgan bo‘ladi.

O‘quvchilarning muammoli vaziyatni tushunishlari, uning kelib chiqishi sabablari hamda nimalarga, qanchalik darajada bog’liqligini idrok qila olishlari natijasida hosil bo‘ladi. Bunday tushuna olish esa o‘quvchilarga mustaqil ravishda muammoni ifodalay olish imkoniyatini beradi.

Muammoni yechish taxminlarini shakllantirishda o‘quvchi o‘zlashtirgan bilimlari asosida kuzatish, solishtirish, tahlil, umumlashtirish, xulosa chiqarish kabi aqliy faoliyatlarni bajaradi.

Aqliy faoliyatdagi asosiy jarayon fikrlash jarayoni bo‘lib, fikrlashning sifati uning mantiqiyligi, mustaqilligi, ijodiyligi, ilmiyligi, asosliligi, uzviyligi, tejamliligi, maqsadliligi, tezligi, tahliliyligi, qiyosiyligi, umumlashtirilganligi, xususiylashtirilganligi, kengligi, chuqurligi, ishonarliligi, realligi, haqqoniyligi darajasi bilan belgilanadi.

Shu bilan birga intellektual sifatlar xotira, tasavvur, anglash va shu kabi psixologik jarayonlarning tezligi hamda boshqa parametrlari bilan bog’liq.

Intellektual taraqqiyot darajasi o‘qituvchilarda hamda o‘quvchilarda qancha yuqori bo‘lsa, shunchalik yaxshi natijalarga erishish imkoniyati hosil bo‘ladi.

Shunga ko‘ra o‘quvchilarda muammoni sezish, uni aniqlash, yechimiga doir taxminni to‘g’ri belgilash va yechimning to‘g’riligini tekshirish qobiliyatlari rivojlanib boradi.

Muammoni hal etishni 3 ta bosqichga ajratish mumkin:

1. **Isbotlash** – bu muammoning ilgari to‘g’ri deb tan olingan sabablar bilan bog’liqliklarini topish asosida amalga oshiriladi.
2. **Tekshirish** – buni tanlangan sababning oqibatida hal etilayotgan muammo hosil bo‘lishi to‘g’riligini asoslash bilan amalga oshiriladi.
3. **Tushuntirish** – bu muammoning yechimi nima uchun to‘g’riligini tasdiqlovchi sabablarni aniqlash asosida amalga oshiriladi.

10-sinf “Davlat va huquq asoslari” fanida muammoli ta'lim texnologiyasidan foydalanish tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda va o‘quvchilarni real hayotiy vaziyatlarga tayyorlashda samarali bo‘ladi. Quyida ushbu texnologiyadan foydalanish bo‘yicha misollar keltiriladi.

1. Muammo: Saylovlarda firibgarlik

Savol:

Bir mamlakatda saylov jarayonida nomzodlardan biri ovozlarni soxtalashtirishda gumon qilinmoqda. Saylov komissiyasi qaror qabul qilishda qiynalayotgani sababli masala ommaviy axborot vositalarida keng muhokama qilinmoqda.

Tahlil uchun vazifalar:

- Qonunchilikka ko‘ra, bunday vaziyatlarda qanday choralar ko‘riladi?
- Saylov kodeksi asosida muammoni qanday hal qilish mumkin?
- Firibgarlikni aniqlash uchun qanday dalillarga e’tibor berilishi kerak?

Maqsad:

O‘quvchilarni saylov qonunchiligini o‘rganishga undash va tanqidiy fikrlash asosida yechim topishga yo‘naltirish.

2. Muammo: Huquqiy tenglik buzilishi

Savol:

Bir shaharda ayollarga erkaklar bilan teng mehnat sharoitlari yaratilmagan. Ish haqi teng bo‘lmaganligi aniqlanadi. Bu muammo bo‘yicha mahalliy hokimiyatga murojaat qilingan, ammo natija yo‘q.

Tahlil uchun vazifalar:

- Konstitutsiyaga ko‘ra, gender tengligi qanday kafolatlanadi?
- Mehnat kodeksida bu muammo bo‘yicha qanday ko‘rsatmalar mavjud?
- Qanday choralar ko‘rish bu muammoni hal qilishga yordam beradi?

Maqsad:

O‘quvchilarni gender tengligi va mehnat qonunchiligini o‘rganishga jalb qilish, tanqidiy yondashuvni rivojlantirish.

3. Muammo: So‘z erkinligi va mas’uliyat

Savol:

Ijtimoiy tarmoqda bir fuqaro davlat siyosatini keskin tanqid qilib, noqonuniy mitinglarga chaqiriq e’lon qiladi. Bu xabar ko‘plab munozaralarga sabab bo‘ladi. Fuqaro o‘z fikrini ifodalash huquqini himoya qilishda davom etmoqda.

Tahlil uchun vazifalar:

- Konstitutsiyada so‘z erkinligi qanday kafolatlanadi?
- So‘z erkinligi chegaralari qanday belgilangan?
- Davlat va jamiyat o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash uchun qanday chora-tadbirlar zarur?

Maqsad:

O‘quvchilarning fikr erkinligi va huquqiy mas’uliyat haqidagi bilimlarini boyitish.

4. Muammo: Sud tizimiga ishonchsizlik

Savol:

Bir fuqaro sud qaroridan norozi bo‘lib, bu qaror adolatsiz chiqarilganini ta’kidlaydi. U yuqori sud organlariga murojaat qilishga qaror qiladi, ammo unga huquqiy yordam kerak.

Tahlil uchun vazifalar:

- Fuqaro o‘z huquqlarini qanday himoya qilishi mumkin?
- Appelyatsiya va kassatsiya sudlari qanday hollarda ishni qayta ko‘rib chiqadi?
- Sud tizimiga bo‘lgan ishonchni oshirish uchun qanday mexanizmlar joriy etilishi kerak?

Maqsad:

O‘quvchilarni sud tizimi va qonuniy jarayonlar bilan tanishtirish, tanqidiy tahlil qilishni rag‘batlantirish.

5. Muammo: Tabiatni muhofaza qilish va qonunchilik

Savol:

Shaharning bir qismida noqonuniy ravishda o‘rmonzorlar kesilmoqda. Bu harakat ekologik zarar keltirayotganiga qaramay, huquqiy choralar ko‘rilmayapti.

Tahlil uchun vazifalar:

- Atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘yicha qanday qonunlar mavjud?
- Ushbu qonunlarni buzgan shaxslarga qanday jazo choralari ko‘riladi?
- Qanday huquqiy chora-tadbirlar tabiatni muhofaza qilishda samarali bo‘ladi?

Maqsad:

Ekologik huquq va fuqarolik javobgarligi haqida o‘quvchilarning tushunchasini chuqurlashtirish.

6. Muammo: Fuqarolarning huquqiy savodxonligi

Savol:

Mahallada huquqiy savodxonlik darajasi past bo‘lganligi sababli ko‘pchilik o‘z huquqlarini bilmasdan turib, turli muammolar bilan duch kelmoqda.

Tahlil uchun vazifalar:

- Qanday vositalar huquqiy savodxonlikni oshiradi?
- Huquqiy bilim yetishmasligi qanday oqibatlarga olib keladi?
- Davlat organlari yoki NNTlar bu borada qanday yordam ko‘rsata oladi?

Maqsad:

O‘quvchilarni fuqarolik ongini oshirishga undash va real hayotdagi muammolarni tahlil qilishga yo‘naltirish.

Yondashuvni tashkil qilish uchun amaliy maslahatlar:

1. Bosqichma-bosqich ish: Muammoni tanishtirish, tahlil qilish, yechimlarni ishlab chiqish va ularni baholash bosqichlarini aniq taqsimlang.

2. Faol metodlar: Guruh ishlari, munozaralar, rol o‘yinlari va taqdimotlar orqali o‘quvchilarni jalb qiling.

3. Tanqidiy savollar: Har bir vaziyat bo‘yicha o‘quvchilarning fikrlash doirasini kengaytiradigan savollar bering.

4. Haqiqiy manbalar: Real huquqiy hujjatlar, maqolalar yoki statistikalardan foydalaning.

Agar bu misollarni yanada kengaytirish yoki muayyan mavzuga moslashtirish kerak bo‘lsa, xabar bering!

Bundan ko’rinib turibdiki, ushbu usul yuqori natija berishi shubhasiz bo’lib, ammo buning jiddiy shartlari ham mavjud. Bular o‘qituvchining keng bilimga va ijodiy fikrlash qobiliyatiga, yuqori muloqot madaniyatiga, pedagogik mahoratga ega bo‘lishi kabilardan iborat

ydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi – 2023 y O‘zbekiston Toshkent

2. Davlat va huquq asoslari - Toshkent 2024 y 8-sinf

3. Sadikova.Y - Ta’limda case study texnologiyasi. Central Asian journal of education and innovation. 27.02.2023

4. Ta’lim metodlari. O. Ablayev. Toshkent -2017

5. Davlat va huquq asoslari o‘qituvchilari uchun metodik qo‘llanma – Toshkent 2023

6. Maktab o‘quvchilarida hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirish. Ijtimoiy fanlar o‘qituvchilari uchun metodik qo‘llanma. Baqtria Press, Toshkent 2021

7. Maktabda o‘qitish va baholash metodologiyasi – Toshkent 2021.

3.2.5-MAVZU: "LOW STREET" MADANIYATI (JAMOAT MADANIYATI)NI O‘QUVCHILARDA SHAKLLANTIRISH

REJA:

1. **Jamoat tartibi va xavfsizligi — huquqiy asoslar:** Jamoat joylarida odob-axloq normalari, jamoat tartibi to‘g‘risidagi qonunchilik va ekologik madaniyat (chiqindilarni boshqarish).
2. **Yo‘l harakati va transportda fuqarolik burchi:** Yo‘l qoidalariga amal qilish, transportda o‘rin bo‘shatish madaniyati va avariya (favqulodda) holatlarida to‘g‘ri harakat qilish strategiyasi.
3. **Ijtimoiy mas’uliyat va hamkorlik:** Qariyalar va nogironlarga yordam berish madaniyati hamda YHXX, MMB va mahalla bilan o‘zaro aloqada bo‘lish ko‘nikmalarini shakllantirish.

Inson ijtimoiy mavjudotdir. Uning erkinligi boshqa bir insonning erkinligi boshlangan joyda tugaydi. "Low Street" madaniyati — bu shunchaki jamoat joylarida o‘zini tutish emas, balki jamiyatning har bir a’zosiga nisbatan bo‘lgan huquqiy va ma’naviy hurmatning amaliy ko‘rinishidir. Bugungi kunda yoshlarda jamoat tartibiga rioya qilish ko‘nikmasini shakllantirish, ularni nafaqat qonunni biladigan, balki qonunni qadrlaydigan shaxs qilib tarbiyalashni taqzo etadi.

1. Jamoat tartibi tushunchasining huquqiy va falsafiy mohiyati

Jamoat tartibi — bu jamiyatda kishilarning o‘zaro munosabatlari, mehnati va dam olishini ta’minlaydigan huquqiy va axloqiy normalar majmuidir. Dunyo huquqshunosligida bu tushuncha "Public Order" deb ataladi. Buyuk mutafakkir **Abu Nasr Forobiy** "Fozil odamlar shahri" asarida jamoat tartibini shahar (davlat) salomatligining asosiy belgisi sifatida ko‘rsatgan. Forobiyning fikricha, agar har bir fuqaro o‘z o‘rnini bilsa va jamoat qoidalariga rioya qilsa, o‘sha jamiyat baxt-saodatga erishadi.

O‘zbekiston Respublikasining **Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi** jamoat tartibini himoya qiluvchi asosiy huquqiy hujjatdir. Kodeksning 183-moddasi (Mayda bezorilik) va 187-moddasi (Jamoat joylarida alkogol mahsulotlarini iste’mol qilish) kabi normalar jamiyatning osoyishtaligini saqlashga xizmat qiladi. 2023-yilda yangilangan Konstitutsiyamizning 61-moddasida fuqarolar o‘zlariga yuklatilgan majburiyatlarni bajarishlari, jamoat tartibiga rioya etishlari shartligi belgilab qo‘yilgan.

Terminologik izoh: *Low Street madaniyati* (inglizcha "Law on the Street" — ko‘chadagi qonun) — bu huquqiy normalarning kundalik hayotda, ko‘cha va jamoat joylarida oddiy fuqarolar tomonidan qo‘llanilishi va unga amal qilinishi darajasidir.

2. Ommaviy joylarda odob-axloq normalari va shaxsiy mas’uliyat

Ommaviy joylarda o‘zini tutish madaniyati shaxsning ichki madaniyatining oynasidir. Bu yerda biz "Oltin qoida"ga duch kelamiz: *"O‘zingga ravo ko‘rmagan narsani boshqalarga ham ravo ko‘rma"*.

Jamoat joylarida shovqin solish, boshqalarning shaxsiy hududiga (Personal Space) daxl qilish, qo‘pol so‘zlar ishlatish — nafaqat axloqsizlik, balki huquqbuzarlikdir. **Abdulla Avloniy** "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida shunday yozadi: *"Adab — shunday bir ziynatki, uni taqqan kishi har bir majlisda aziz va mukarram bo‘lur"*.

Zamonaviy dunyoda "Netiket" (Internet odobi) tushunchasi kabi "Street-etiket" ham shakllandi. Masalan, jamoat joyida telefonda baland ovozda gaplashmaslik, naushnikdan foydalanish — bu boshqalarning tinchlikka bo‘lgan huquqini hurmat qilishdir.

3. Ekologik madaniyat: Chiqindilarni boshqarish va "Toza shahar" g‘oyasi

Ekologik madaniyat "Low Street" madaniyatining ajralmas qismidir. Chiqindini belgilangan joyga tashlash — bu shunchaki gigiyenik harakat emas, balki kelajak avlod oldidagi huquqiy majburiyatdir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-avgustdagi "Chiqindilar bilan bog‘liq ishlarni tashkil etish tizimini isloh qilish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida"gi **PQ-348-sonli Qarori** va "Tabiatni muhofaza qilish to‘g‘risida"gi Qonun bu boradagi huquqiy poydevordir. Statistikaga ko‘ra, dunyo miqyosida har yili 2 milliard tonnadan ortiq qattiq maishiy chiqindi hosil bo‘ladi. Agar biz o‘quvchilarda chiqindini saralash (qog‘oz, plastik, shisha) ko‘nikmasini shakllantirmasak, ekologik inqiroz muqarrar bo‘ladi.

Yangi g‘oya: Chiqindini tashlamaslik — passiv madaniyat, chiqindini belgilangan joyga saralab tashlash — aktiv fuqarolik pozitsiyasidir. Germaniya va Yaponiya kabi davlatlarda chiqindini noto‘g‘ri tashlash shaxsning ijtimoiy imidjiga (Social Credit) salbiy ta’sir qiladi.

4. Maktab yaqinidagi hududlarda maxsus qoidalar va xavfsizlik

Maktab atrofi — bu maxsus himoyalangan hududdir. Bu yerda nafaqat yo‘l harakati, balki ijtimoiy muloqot qoidalari ham qat’iy bo‘lishi kerak. Maktab yaqinida chekish, nojo‘ya so‘zlar ishlatish yoki shovqin solish — ta’lim muhitiga nisbatan hurmatsizlikdir.

O‘zbekiston Respublikasining "Bolalarni ularning sog‘lig‘iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish to‘g‘risida"gi Qonuni ham bevosita jamoat joylarida bolalar uchun xavfsiz muhit yaratishni ko‘zda tutadi. O‘qituvchi o‘quvchilarga maktab hududini "O‘z uying" deb qabul qilishni emas, balki "Sening madaniyatingni belgilovchi muqaddas maskan" deb tushuntirishi lozim.

5. Dunyo tajribasi: Singapur mo‘jizasi va jamoat tartibi

Singapur dunyodagi eng toza va xavfsiz davlatlardan biri hisoblanadi. Buning siri — qat’iy qonun va yuqori madaniyatning uyg‘unligida. Singapurda saqich chaynab, uni ko‘chaga tashlash yoki jamoat transportida ovqatlanish uchun juda katta jarimalar belgilangan. Bu yerda qonun "ko‘cha"ga chiqib, har bir fuqaroning onggiga singib ketgan. Bizning maqsadimiz — jarima qo‘rqinchidan emas, balki ongli ravishda tartibga rioya qilishga erishishdir.

Iqtibos: Buyuk huquqshunos **Tsitseron** aytganidek: *"Biz erkin bo‘lish uchun qonunlarning quli bo‘lishimiz kerak"*. Jamoat joyida qoidaga amal qilish — bu erkinligimizni cheklash emas, balki xavfsiz erkinligimizni kafolatlashdir.

6. Neyro-mashq va Metod: "Ekologik detektiv" (Dam olish daqiqasi)

Ishtirokchilarning diqqatini oshirish uchun amaliy metod: **Metod nomi:** "Tozalik zanjiri". *Shart:* O‘qituvchi bitta chiqindi turini aytadi (masalan, "Plastik shisha"). Ishtirokchi esa u qancha vaqtda chirishini va uni qayta ishlab nima qilish mumkinligini tezda aytishi kerak. *Neyro-samara:* Bu mashq tezkor qaror qabul qilish va axborotni mantiqiy bog‘lash markazlarini faollashtiradi.

7. Badiiy-falsafiy in’ikos: Adabiyot va Jamoat tartibi

O‘zbek xalq ertaklarida va dostonlarida yo‘l chetidagi bir tup daraxtni ham asrash, buloqni toza tutish muqaddas burch sanalgan. **Alisher Navoiy** "Hayratul-abror" dostonida yo‘ldagi tikan yoki toshni olib tashlashni imonning bir bo‘lagi, deb ta’riflagan.

Hayotiy misol: Bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlarda "Plov-challenge" yoki "Clean-up" aksiyalari ommalashmoqda. Bu — zamonaviy "Low Street" madaniyatining raqamli ko‘rinishidir. O‘quvchi ko‘chada yerda yotgan qog‘ozni olib, savatga tashlar ekan, u o‘zini "Vatan posboni" deb his qilishi kerak.

8. Xulosa: Maqsad va amaliy ko‘nikma

"Low Street" madaniyati — bu o‘quvchining jamoat joyidagi vizit kartochkasidir. Agar o‘quvchi qonunni faqat sinfda, o‘qituvchi ko‘z oldida emas, balki ko‘chada, hech kim ko‘rmayotgan joyda ham bajarsa, demak biz maqsadga erishdik.

Yakuniy savol: Agar siz ko‘chada birovning chiqindi tashlayotganini ko‘rsangiz, qanday huquqiy va madaniy chorani tanlagan bo‘lardingiz?

Zamonaviy urbanizatsiya (shaharlashuv) sharoitida ko‘cha va transport tizimi insonlar eng ko‘p muloqotga kirishadigan makon hisoblanadi. Bu yerda tartibning buzilishi shunchaki noqulaylik emas, balki inson hayoti va sog‘lig‘iga tahdiddir. Shuning uchun "Low Street" madaniyatining ushbu qismi o‘quvchilarda mas’uliyatli piyoda va madaniyatli yo‘lovchi qiyofasini shakllantirishga yo‘naltirilgan.

1. Yo‘l harakati qoidalari — huquqiy va axloqiy immunitet

Yo‘l harakati qoidalari (YHQ) — bu barcha uchun majburiy bo‘lgan "ko‘cha Konstitutsiyasi"dir. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 12-apreldagi **172-sonli Qarori** bilan tasdiqlangan yangi tahrirdagi Yo‘l harakati qoidalari bugungi kunning texnologik talablariga moslashtirilgan.

Piyodalar tomonidan yo‘l harakati qoidalarini buzish (Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksning 138-moddasi) jamiyatda eng ko‘p uchraydigan huquqbuzarliklardan biridir. Statistika ma’lumotlariga ko‘ra, yo‘l-transport hodisalarining salmoqli qismi piyodalarning yo‘lni belgilanmagan joydan kesib o‘tishi yoki harakat paytida telefondan foydalanishi oqibatida sodir bo‘ladi.

Terminologik izoh: *Urbanizatsiya* (lotincha "urbs" — shahar) — jamiyat rivojlanishida shaharlarning roli ortishi, aholining shaharlarga to‘planishi va shahar turmush tarzining keng

yoyilishi jarayoni. Yo‘l madaniyati aynan yuqori urbanizatsiya sharoitida hayot-mamot masalasiga aylanadi.

2. Jamoat transportida o‘zaro hurmat: O‘rin bo‘shatish va shaxsiy odob

Transport — bu jamiyatning "ko‘chma modeli". Bu yerda o‘quvchining o‘zini tutishi uning oilada olgan tarbiyasi va maktabda shakllangan huquqiy ongi darajasini ko‘rsatadi.

O‘zbek xalqining asriy qadriyatlaridan biri — keksaga hurmat va kichikka izzatdir. Transportda qariyalarga, homilador ayollarga, yosh bolali yo‘lovchilarga va imkoniyati cheklangan shaxslarga o‘rin bo‘shatish — bu shunchaki tavsiya emas, balki fuqarolik burchidir.

Buyuk siymo iqtibosi: Kaykovus "Qobusnoma" asarida shunday degan: *"Har kimki kattalarni hurmat qilsa, o‘zi ham ulug‘lik topadi"*.

Jamoat transportida baland ovozda musiqa eshitish, kirish-chiqish tartibiga rioya qilmaslik yoki transport vositasiga zarar yetkazish (vandalizm) nafaqat madaniyatsizlik, balki mulkka zarar yetkazish sifatida huquqiy oqibatlarga olib kelishi mumkin.

Terminologik izoh: *Vandalizm* (Vandallar — qadimgi german qabilasi nomidan olingan) — moddiy va madaniy boyliklarni ongli ravishda, ma’nosiz ravishda yo‘q qilish yoki ularga zarar yetkazish. Avtobus o‘rindiqlarini yirtish yoki devorlarga rasm chizish — vandalizmning ko‘rinishidir.

3. Avariya va favqulodda holatlarda harakat qilish strategiyasi

Hayot kutilmagan vaziyatlarga boy. Yo‘lda yoki transportda avariya (baxtsiz hodisa) sodir bo‘lganda o‘quvchi qanday harakat qilishi kerakligini bilishi — "Low Street" madaniyatining eng muhim ko‘nikmasidir.

Harakatlar algoritmi:

1. **Vahimaga tushmaslik:** Sovuqqonlikni saqlash qaror qabul qilish tezligini oshiradi.
2. **Xabar berish:** Tezkor xizmatlarga (101 — o‘t o‘chiruvchilar, 102 — militsiya, 103 — tez yordam, 1050 — qutqaruv xizmati) aniq va qisqa ma’lumot berish.
3. **Xavfsizlikni ta’minlash:** Agar xavf bo‘lmasa (masalan, yong‘in yoki portlash ehtimoli), jarohatlanganlarni joyidan qo‘zg‘atmaslik (tibbiy yordam kelguncha).
4. **Psixologik yordam:** Jarohatlangan kishi bilan gaplashish, uni tinchlantirish va yordam kelayotganini aytish.

O‘zbekiston Respublikasining "Fuqaro muhofazasi to‘g‘risida"gi Qonunida har bir fuqaro favqulodda vaziyatlarda to‘g‘ri harakat qilish ko‘nikmalarini egallashi shartligi ko‘rsatib o‘tilgan.

4. Maktab yaqinidagi yo‘l harakati: "Maktab zonasi" qoidalari

Maktabga yaqinlashganda haydovchilar ham, o‘quvchilar ham ikki baravar hushyor bo‘lishi lozim. O‘quvchi maktab darvozasidan chiqayotganda "Zebra" (piyodalar yo‘lakchasi) va svetofor ishoralariga qat’iy rioya qilishi — boshqa yoshroq o‘quvchilar uchun o‘rnak bo‘ladi.

Badiiy misol: Abdulla Qodiriyning "Otabek va Kumush" obrazlari orqali biz o‘sha davrning yuksak odob-axloqini ko‘ramiz. Bugungi kunning "Otabek"lari ko‘chada nafaqat odobli, balki qoidaga amal qiluvchi zamonaviy yoshlar bo‘lishi kerak.

5. Neyro-mashq va Metod: "Signalni aniqla" (Dam olish daqiqasi)

Ishtirokchilarning ko‘cha sharoitidagi reaksiyasini sinab ko‘rish uchun: **Metod nomi:** "Ko‘cha tovushlari". *Shart:* O‘qituvchi turli tovushlarni chiqaradi (hushtak, tormoz ovozi, sirena, qo‘ng‘iroq). Ishtirokchilar ushbu tovushni eshitganda qanday xavf borligini va qanday harakat qilish kerakligini ko‘zlarini yumgan holda tasavvur qilib aytishlari kerak. *Neyro-samara:* Bu eshitish analizatorlarini faollashtiradi va kutilmagan vaziyatda miyani "muzlab qolish"dan asraydi.

6. Dunyo statistikasi va qiyosiy tahlil

Xalqaro ekspertlarning ta’kidlashicha, Shvetsiya va Norvegiya kabi davlatlarda **"Vision Zero"** (Nol o‘lim) strategiyasi muvaffaqiyatli ishlamoqda. Buning asosi — yo‘l infratuzilmasi bilan bir qatorda, yoshligidan singdirilgan "Yo‘lda hamma teng va mas’ul" degan falsafadir.

O‘zbekistonda ham oxirgi yillarda "Xavfsiz yo‘l" konsepsiyasi doirasida maktablar oldida tezlikni cheklovchi belgilar va intellektual kameralar o‘rnatilishi "Low Street" madaniyatini huquqiy nazorat ostiga olmoqda. Biroq, texnikadan ko‘ra inson ongi eng kuchli nazoratchidir.

7. Xulosa: Yo‘ldagi hayot — bizning qo‘limizda

Yo‘l qoidalariga amal qilish va transportda o‘zini madaniyatli tutish — bu shunchaki jarimadan qo‘rqish emas, balki o‘zini va o‘zgalarni sevish, hayotni qadrlash demakdir. **Alisher**

Navoiy aytganidek: *"Kishi o‘zini o‘ylagani kabi, o‘zgalarni ham o‘ylashi — odamiylikning birinchi shartidir"*.

Dilmurodjon A’zamjonovich, 5-mavzuning yakuniy va eng ijtimoiy qismi bo‘lgan **3-reja** bo‘yicha kengaytirilgan, ilmiy va amaliy tahlillarga boy ma’ruza matnini taqdim etaman. Ushbu reja o‘quvchini jamiyatning faol, mas’uliyatli va hamkorlikka tayyor a’zosi sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

"Low Street" madaniyatining cho‘qqisi — bu insonning o‘zidan zaifroq bo‘lganlarga ko‘rsatadigan g‘amxo‘rligi va jamiyat tartibini saqlovchi organlar bilan ongli ravishda hamkorlik qilishi hisoblanadi. Bu bosqichda o‘quvchi shunchaki "qoidaga bo‘ysunuvchi" emas, balki "tartib o‘rnatuvchi" va "ijtimoiy ko‘makchi" sifatida namoyon bo‘ladi.

1. Inlyuziv madaniyat: Qariyalar va nogironlarga yordam berish etikasi

Jamiyatning ma’naviy darajasi uning keksalar va imkoniyati cheklangan shaxslarga bo‘lgan munosabati bilan o‘lchanadi. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 15-oktyabrdagi **"Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida"gi Qonuni** inlyuziv jamiyat qurishning huquqiy asosi hisoblanadi.

Amaliy yordam etikasi: O‘quvchilarga yordam berishning ham o‘z qoidalari borligini tushuntirish lozim. Masalan, nogironligi bo‘lgan shaxsga yordam berishdan oldin, albatta, ruxsat so‘rash kerak. Bu ularning shaxsiy erkinligi va qadr-qimmatini hurmat qilish belgisidir.

- **Ko‘rish qobiliyati cheklanganlar uchun:** Yo‘lning qayerida ekanligini aniq aytish, to‘siqlar haqida ogohlantirish.
- **Keksalar uchun:** Jamoat joylarida eshikni ochib berish, og‘ir yuklarini ko‘tarishga ko‘maklashish.

Buyuk mutafakkir o‘giti: Yusuf Xos Hojib "Qutadg‘u bilig" asarida shunday yozadi: *"Keksaga hurmat qilsang, o‘zing ham ulug‘lik topasan, xalq senga ishonch ko‘zi bilan qaraydi"*. Bu nafaqat axloqiy o‘git, balki ijtimoiy barqarorlikning formulasidir.

2. Davlat organlari bilan hamkorlik: "Jazolovchi" emas, "Himoyachi" obrazi

O‘quvchilarda huquqni muhofaza qiluvchi organlar (Yo‘l harakati xavfsizligi xizmati — YHXX, Milliy gvardiya — MMB va Mahalla profilaktika inspektorlari) haqida to‘g‘ri tasavvur shakllantirish lozim.

- **YHXX bilan hamkorlik:** Yo‘lda xavfli holatni (masalan, svetofor buzilishi yoki ochiq qolgan lyuk) ko‘rganda befarq bo‘lmaslik.
- **MMB va Ichki ishlar:** Jamoat joyida bezorilik yoki shubhali vaziyatlarni ko‘rganda "hushyorlik" tamoyili asosida xabar berish. Bu "chaqimchilik" emas, balki **"fuqarolik nazorati"**dir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 26-martdagi **PF-6196-sonli Farmoni** bilan "Jamoat xavfsizligini ta’minlashning mutlaqo yangi tizimini joriy etish" vazifasi qo‘yilgan. Ushbu tizimning markazida **"Xavfsiz mahalla"** tamoyili yotadi. O‘quvchi o‘z mahallasidagi profilaktika inspektori bilan tanish bo‘lishi va uni o‘zining himoyachisi deb bilishi huquqiy immunitetni kuchaytiradi.

3. "Mahalla" instituti — "Low Street" madaniyatining maskani

Mahalla — o‘zbek xalqining ijtimoiy-madaniy hayotining o‘zagi. O‘quvchi ko‘chaga chiqqanda o‘zini mahalla a’zosi sifatida his qilishi kerak. O‘zbekiston Respublikasining 2023-yilgi yangi tahrirdagi Konstitutsiyasida mahalla organlarining vakolatlari kengaytirildi.

Ijtimoiy faollik: Mahallada o‘tkaziladigan hashar, obodonlashtirish ishlari o‘quvchida "umumiy mulkka egalik" hissini uyg‘otadi. Agar o‘quvchi o‘z mahallasi ko‘chasidagi bitta tup daraxtni ekishda ishtirok etsa, u hech qachon o‘sha ko‘chaga chiqindi tashlamaydi.

4. Tanqidiy vaziyatlarda hamkorlik: "Guvohlik" mas’uliyati

Ko‘pincha jamoat joylarida huquqbuzarlik sodir bo‘lganda odamlar chetda turishni ma’qul ko‘radilar. O‘quvchilarga **"Befarqlik — jinoyatga sheriklikdir"** g‘oyasini singdirish lozim. Agar u biror nohaqlikka guvoh bo‘lsa, uni to‘g‘ri bayon qila olishi (guvohlik berish) ham yuqori madaniyat belgisidir.

Terminologik izoh: *Altruizm* (lotincha "alter" — boshqa) — boshqa insonlar manfaati yo‘lida begaraz g‘amxo‘rlik qilish, o‘zgalar baxti uchun o‘z manfaatidan kechish. Jamoat joyida yordamga muhtoj kishiga ko‘maklashish — altruizmning amaliy ko‘rinishidir.

5. Neyro-metod: "Hamkorlik zanjiri" (Amaliy mashq)

O‘qituvchilar darsda qo‘llashi uchun: **Metod nomi:** "Ishonchli yetakchi". *Shart:* Ishtirokchilar juftlikka bo‘linadi. Birining ko‘zlari bog‘lanadi (u "nogiron" yoki "notanish" roli), ikkinchisi esa unga faqat ovoz yordamida "to‘siqlar" (sinf ichidagi partalar) orasidan o‘tishga yo‘nalish beradi. *Natija:* Bu mashq ishonchni shakllantiradi va mas’uliyatni his qilish (miyaning empatik markazlarini) uyg‘otadi.

6. Badiiy-tarixiy misol: Amir Temur va Jamoat nazorati

Sohibqiron **Amir Temur** "Tuzuklar"ida yozadi: *"Qaysi bir amaldorim yoki fuqarom o‘z vazifasini sidqidildan bajarmasa yoki jamoat tartibini buzsa, u jazolanishi muqarrar, biroq adolat peshosi bo‘lganlar rag‘batlantiriladi"*. Temur davrida bozorlar va ko‘chalarda maxsus nazoratchilar (muhtasiblar) bo‘lgan. Ular nafaqat o‘lchov birliklarini, balki odamlarning ommaviy joylardagi odobini ham nazorat qilishgan.

Jahon tajribasi: Yaponiya maktablarida o‘quvchilar darsdan so‘ng o‘z sinflari va maktab atrofidagi ko‘chani tozalashadi. Bu "Omi-yari" (o‘zgalar haqida qayg‘urish) falsafasining bir qismidir. Bizning mahallabay ishlash tizimimiz aynan shu Yapon tajribasi bilan hamohangdir.

7. Xulosa va Refleksiya

"Low Street" madaniyati — bu jamoatchilik nazorati va insoniy hamjihatlikning uyg‘unligidir. O‘quvchi YHXX xodimi yoki mahalla oqsoqolini ko‘rganda "qochish" emas, balki "salom berish va yordamlashish"ga intilishi — bu sog‘lom jamiyat belgisidir.

Yakuniy savol: Agar mahallangizda biror shubhali va noqonuniy harakatni ko‘rsangiz, birinchi navbatda kimga va qanday usulda xabar bergan bo‘lardingiz?

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

I. O‘zbekiston Respublikasining Normativ-huquqiy hujjatlari

1. **O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.** – Toshkent: "O‘zbekiston", 2023. (Fuqarolarning jamoat tartibiga rioya qilish majburiyatlari qismi).

2. **O‘zbekiston Respublikasining Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi.** – Toshkent: "Adolat", 2024. (Jamoat tartibiga qarshi qaratilgan huquqbuzarliklar bo‘limi).

3. **O‘zbekiston Respublikasining "Yo‘l harakati xavfsizligi to‘g‘risida"gi Qonuni.** – Toshkent, 2013 (Yangi tahrir).

4. **O‘zbekiston Respublikasining "Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida"gi Qonuni.** – Toshkent, 2020.

5. **O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 12-apreldagi 172-sonli "Yo‘l harakati qoidalarini tasdiqlash to‘g‘risida"gi Qarori.**

6. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 26-martdagi PF-6196-sonli "Jamoat xavfsizligini ta’minlashning mutlaqo yangi tizimini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi Farmoni.**

II. Ilmiy-pedagogik va metodik adabiyotlar

7. **Ziyomuhammadov B., Abdullayeva Sh.** "Pedagogika". – Toshkent: "O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi", 2000. (Ijtimoiy odob va jamoat madaniyati qismi).

8. **Hoshimov K., Safo Ochil.** "O‘zbek pedagogikasi antologiyasi". – Toshkent: "O‘qituvchi", 2010.

9. **Gehl, J.** "Life Between Buildings: Using Public Space". – Island Press, 2011. (Jamoat joylarida insoniy muloqot va shahar madaniyati bo‘yicha jahon tajribasi).

10. **Haidt, J.** "The Righteous Mind: Why Good People are Divided by Politics and Religion". – Pantheon, 2012. (Ijtimoiy tartib va axloqiy normalarning shakllanish psixologiyasi).

11. **Patterson, P., & Wilkins, L.** "Media Ethics: Issues and Cases". – McGraw-Hill, 2013. (Jamoat joylarida axborot va muloqot etikasi).

III. Milliy mutafakkirlar merosi (Manbalar)

12. **Abu Nasr Forobiy.** "Fozil odamlar shahri". – Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2016.

13. **Yusuf Xos Hojib.** "Qutadg‘u bilig" (Saodatga yo‘llovchi bilim). – Toshkent: "Yulduzcha", 1990.

14. **Amir Temur.** "Temur tuzuklari". – Toshkent: "O‘zbekiston", 2018. (Jamoat nazorati va tartib bo‘limi).

15. **Abdulla Avloniy.** "Turkiy guliston yoxud axloq". – Toshkent: "O‘qituvchi", 1992.

3.3.1-MAVZU: DAVLAT VA HUQUQ ASOSLARI FANIDA DARS JARAYONINI SAMARALI BOSHQARISH VA IJOBIY MUHIT YARATISH

MASHG‘ULOT REJALARI:

1. Sinfni boshqarishning zamonaviy kontsepsiyalari: "Classroom Management" xalqaro modellari va darsni samarali boshqarishning fundamental jihatlari.

2. O‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilgan yondashuv: Individual xususiyatlarni (psixologik, intellektual) inobatga olish va huquqiy ta'limda tabaqalashtirilgan boshqaruv.

3. 4K kompetensiyalarini dars jarayoniga integratsiya qilish: Kommunikatsiya, Kollaboratsiya, Kreativlik va Tanqidiy fikrlash orqali boshqaruv samaradorligini oshirish.

4. Ijobiy o‘quv muhitini shakllantirish texnologiyalari: “Ijobiy kuchaytirish” (Positive Reinforcement) va “Peer-feedback” (Tengdosh fikri) metodlarining amaliy ahamiyati.

Ta’lim tizimi taraqqiyotining bugungi bosqichida o‘qituvchining vazifasi faqat bilim berishdan iborat emas. Zamonaviy o‘qituvchi — bu jarayonning menejeri, fasilitatori va dizayneridir. “Davlat va huquq asoslari” darsi kabi o‘quvchilarning ijtimoiy ongi va huquqiy madaniyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatuvchi fanlarda darsni boshqarish mahorati darsning mazmunidan ham muhimroq o‘ringa chiqadi. Chunki adolat va qonun ustuvorligi haqida gapirayotgan o‘qituvchi, avvalo, o‘zining “kichik davlati” bo‘lmish sinfida ushbu tamoyillarni boshqaruv orqali namoyon etishi lozim.

I. Sinfni boshqarish tushunchasining ilmiy-falsafiy mohiyati

Sinfni boshqarish (Classroom Management) — bu shunchaki sinfda jimjitlikni saqlash yoki o‘quvchilarni jazolash tizimi emas. Bu o‘quvchilarning akademik o‘rganishi va ijtimoiy-hissiy rivojlanishi uchun qulay muhit yaratishga qaratilgan o‘qituvchi harakatlarining majmuidir.

Buyuk mutafakkir Abu Nasr Forobiy o‘zining “Fozil odamlar shahri” asarida boshqaruv san’ati haqida to‘xtalib, rahbarda (pedagogda) o‘n ikki xislat bo‘lishi kerakligini ta’kidlaydi. Ular orasida eng asosiylari — kuchli xotira, o‘tkir zehn, ilmga muhabbat va eng muhimi, adolatga sodiqlikdir. Forobiyning ushbu qarashlari bugungi dars menejmentining poydevori bo‘lib, o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi munosabatlarni o‘zaro ishonch ustiga qurishni taqozo etadi.

Zamonaviy g‘arb pedagogikasida darsni boshqarishga ikki xil yondashuv mavjud:

1. Avtoritar yondashuv: Bunda o‘qituvchi mutlaq hokim, o‘quvchi esa faqat buyruqlarni bajaruvchidir.

2. Demokratik yondashuv: Bunda sinf qoidalari o‘quvchilar bilan hamkorlikda ishlab chiqiladi va har bir shaxsning huquqlari hurmat qilinadi.

“Davlat va huquq asoslari” fani tabiatan demokratik yondashuvni talab qiladi. Zero, o‘quvchi o‘zi ishtirok etmagan qoidaga nisbatan doimo ichki qarshilik his qiladi.

II. “Classroom Management” xalqaro modellarining tahlili

Xalqaro ta’lim tajribasida dars samaradorligini ta’minlovchi bir necha universal modellar mavjud bo‘lib, ularning har biri o‘ziga xos psixologik asosga ega.

1. Rudolf Dreykursning “Demokratik model”i Dreykursning fikricha, har bir inson, jumladan, o‘quvchi ham o‘zini ma’lum bir guruhga tegishli ekanligini his qilishga ehtiyoj sezadi. Agar o‘quvchi sinfda o‘z o‘rnini topa olmasa, u e’tiborni tortishning noto‘g‘ri yo‘llariga (intizomsizlikka) o‘tadi. Darsni boshqarishda Dreykurs modeli o‘qituvchidan “qattiqqo‘l emas, balki qat’iyatli” bo‘lishni talab qiladi. Jazo o‘rniga mantiqiy oqibatlar qo‘llaniladi. Masalan, agar o‘quvchi darsda huquqiy tushunchani tahlil qilish o‘rniga partani chizsa, jazo sifatida unga past baho qo‘yilmaydi, balki mantiqiy oqibat sifatida partani tozalash yuklatiladi. Bu o‘quvchida mas’uliyat hissini shakllantiradi.

2. Viliyam Glasserning “Tanlov nazariyasi” (Choice Theory) Glasser modeli o‘quvchilarning xatti-harakatlari ularning ichki ehtiyojlarini qondirishga qaratilganini uqtiradi. Ushbu ehtiyojlar beshta: yashash, sevgi va tegishlilik, kuch (o‘z qadrini his qilish), erkinlik va quvonch. Agar o‘qituvchi darsda o‘quvchiga o‘z fikrini aytishga erkinlik bersa va uning yutuqlarini e’tirof etib, uning “kuch” ehtiyojini qondirsa, o‘quvchi boshqaruvga bo‘ysunadi. Glasser aytganidek: “Biz hech kimni majburlay olmaymiz, biz faqat ma’lumot beramiz va sharoit yaratamiz, tanlovni esa o‘quvchi o‘zi qiladi”.

3. Jeykob Kouninning “Boshqaruv usullari” (With-it-ness) Kounin samarali boshqaruvning bir necha kalitlarini taklif etgan. Ulardan biri “With-it-ness” (hamma narsadan xabardorlik) deb ataladi. Bu o‘qituvchining doskaga qarab turib ham orqadagi o‘quvchi nima qilayotganini sezish

qobiliyatidir. Shuningdek, u darsning “ravonligi” (Smoothness) va “sur’ati” (Momentum) haqida gapiradi. Darsning bir bosqichidan ikkinchisiga o‘tishdagi uzilishlar tartibsizlikka sabab bo‘ladi.

III. Darsni boshqarishning fundamental jihatlari

Sinfni samarali boshqarish to‘rtta asosiy ustunga tayanadi:

1. Muhit (Environment): Bu nafaqat sinfning jismoniy holati, balki uning emotsional iqlimidir. O‘quvchi xato qilishdan qo‘rqmaydigan muhitgina uning rivojlanishiga xizmat qiladi. Davlat va huquq darslarida o‘quvchi o‘zining huquqiy qarashlarini erkin bayon qila olishi uchun o‘qituvchi “xatosiz ta’lim” muhitini yaratishi lozim.

2. Qoidalar va tartiblar (Rules and Procedures): Qoidalar darsning ilk kunidanoq aniq bo‘lishi kerak. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, qoidalar o‘quvchilar bilan birgalikda tuzilsa (masalan, “Sinf Konstitutsiyasi”), ularga rioya qilish ko‘rsatkichi sakson foizga oshadi. Qoidalar ijobiy ohangda bo‘lishi kerak. “Gapirma!” emas, balki “Boshqalarni tingla!” deb yozilishi o‘quvchining ruhiyatiga ijobiy ta’sir qiladi.

3. O‘zaro munosabatlar (Relationships): “O‘quvchilar siz qanchalik ko‘p narsani bilishingizni bilishlaridan oldin, siz ularga qanchalik g‘amxo‘rlik qilishingizni bilishni xohlashadi”. O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi ijobiy aloqa har qanday intizomiy muammoning eng yaxshi yechimidir.

4. O‘qitish sifati (Instructional Quality): Eng yaxshi boshqaruv — bu qiziqarli darsdir. Agar dars mazmuni o‘quvchining hayoti bilan bog‘lanmasa, u zerikadi va chalg‘iydi.

IV. Milliy va xalqaro tajriba uyg‘unligi

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 21-iyundagi “Pedagogik mahorat markazlari faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-289-sonli qarorida pedagoglarning zamonaviy boshqaruv texnologiyalarini egallashi ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Bu bejiz emas. Zero, bugungi “Alfa avlodi” o‘quvchilari bilan ishlashda an’anaviy “buyruqbozlik” usullari ish bermaydi.

Yaponiyaning “Tokkatsu” tizimi (maxsus faoliyat orqali boshqaruv) dars boshqaruvini o‘quvchilarning o‘ziga topshirishni ko‘zda tutadi. Sinfda har kuni navbatchi rahbar tayinlanadi va u dars intizomi uchun mas’ul bo‘ladi. Bu usul o‘quvchilarda “Rahbarlik va bo‘ysunish” madaniyatini shakllantiradi, bu esa huquq darslari uchun juda muhimdir.

V. Neyro-o‘yin: “Diqqat filtri” (Boshqaruv samaradorligini oshirish uchun)

O‘qituvchi dars davomida o‘quvchilarning charchog‘ini yozish va diqqatini boshqarish uchun ushbu neyro-mashqdan foydalanishi mumkin:

- Vazifa: Ishtirokchilar chap qo‘li bilan burnini, o‘ng qo‘li bilan chap qulog‘ini ushlaydilar. So‘ngra qarsak chalib, qo‘llar o‘rnini almashtiradilar.
- Natija: Bu mashq miyaning ikkala yarim sharini ishga soladi va darsning keyingi murakkab qismini o‘zlashtirish uchun diqqatni jamlaydi. Boshqaruvdagi tanaffus o‘quvchining ish qobiliyatini tiklaydi.

VI. Badiiy-hayotiy falsafa va boshqaruv

Abdulla Qodiriyning “Otabek va Kumush” asaridagi Otabek obrazini olaylik. Uning har bir harakatida, kishilar bilan muloqotida o‘zini boshqarish madaniyati (Self-management) namoyon bo‘ladi. O‘qituvchi ham sinfni boshqarishdan oldin o‘zini boshqarishni, his-tuyg‘ularini jilovlashni o‘rganishi kerak.

Boshqaruvning eng oliy darajasi — bu o‘quvchini o‘z-o‘zini boshqarishga (Self-regulation) o‘rgatishdir. Buyuk ingliz faylasufi Jon Lokk aytganidek: “Tarbiyaning maqsadi — insonni o‘z ehtiyojlarini aql bilan boshqara olishiga erishishdir”.

VII. Xulosa: Kelajak menejeri

Sinfni boshqarish — bu san’at va ilmning chorrahasidir. “Davlat va huquq asoslari” fani o‘qituvchisi darsni shunday boshqarishi kerakki, o‘quvchi qonunning kuchini o‘qituvchining baqirig‘ida emas, balki yaratilgan adolatli muhitda his qilsin.

Agar o‘qituvchi xalqaro modellarni (Dreykurs, Glasser, Kounin) milliy qadriyatlarimiz (Forobiy, Navoiy o‘gitlari) bilan uyg‘unlashtira olsa, u nafaqat tartibli dars o‘tadi, balki jamiyat uchun haqiqiy fuqarolarni tarbiyalaydi. Zero, darsni boshqargan — kelajakni boshqaradi. Dilmurodjon A’zamjonovich, 1-mavzuning **2-rejasi** — bu darsni boshqarishning eng nozik va insonparvar qismi, ya’ni har bir o‘quvchining ichki dunyosiga yo‘l topish haqida. Ushbu ma’ruza

matni o‘quvchining psixofiziologik xususiyatlarini inobatga olgan holda darsni loyihalash va huquqiy ta’limda individual yondashuvning ilmiy asoslarini yoritib beradi.

Zamonaviy pedagogikaning eng katta xatosi — barcha o‘quvchilarga bir xil andozada yondashishdir. Davlat va huquq asoslari darsida biz faqat qonunlarni emas, balki o‘sha qonunlar xizmat qiladigan "inson"ni o‘rganamiz. Shunday ekan, dars jarayonining o‘zi ham inson shaxsini, uning betakrorligini e’tirof etishdan boshlanishi lozim. O‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilgan yondashuv (Learner-Centered Approach) — bu ta’limning demokratiklashuvi va inson qadrining darsdagi amaliy ifodasidir.

I. Individual xususiyatlarning pedagogik-psixologik tahlili

Har bir o‘quvchi darsga o‘zining genetik salohiyati, temperamenti va ijtimoiy tajribasi bilan keladi. Shveytsariyalik psixolog **Karl Yung** insonlarni ekstravert va introvert toifalarga ajratgan bo‘lsa, bugungi pedagogika ularning o‘rganish uslublarini chuqurroq tahlil qiladi.

1. **Kognitiv (bilish) uslublar:** Ba’zi o‘quvchilar ma’lumotni umumiy manzaradan (global) qismlarga qarab o‘rgansa, boshqalari qismlardan (analitik) umumlashtirishga moyil bo‘ladi. Huquq darsida analitik o‘quvchi qonun moddasidagi har bir so‘zga e’tibor qaratsa, global fikrlovchi o‘quvchi qonunning jamiyatdagi ahamiyatini tushunishga intiladi.

2. **Temperament va reaksiya tezligi:** Xolerik o‘quvchi tezkor savol-javoblarni xush ko‘rsa, flegmatik o‘quvchiga ma’lumotni mulohaza qilish uchun vaqt kerak. O‘qituvchi boshqaruvda ushbu "temp"ni muvozanatga solishi lozim.

Buyuk mutafakkir o‘giti: Imom al-Buxoriy "Al-adab al-mufrad" asarida har bir kishi bilan uning aqliy darajasiga qarab gaplashish lozimligini ta’kidlaganlar. Bu bugungi "tabaqalashtirilgan ta’lim"ning islomiy va ma’rifiy poydevoridir.

II. Huquqiy ta’limda tabaqalashtirilgan boshqaruv (Differentiated Management)

Tabaqalashtirish — bu o‘quvchilarni "yaxshi" va "yomon"ga ajratish emas, balki ularning har biriga o‘z imkoniyatidan kelib chiqib vazifa berishdir.

- **Mazmunni tabaqalashtirish:** Murakkab huquqiy keyslarni kuchli o‘quvchilarga, asosiy tushunchalarni (terminlarni) tushuntirishni esa o‘rta darajadagi o‘quvchilarga topshirish.
- **Jarayonni tabaqalashtirish:** Ba’zi o‘quvchilar guruhda ishlash orqali, ba’zilari esa mustaqil tadqiqot orqali natijaga erishadilar.
- **Natijani tabaqalashtirish:** O‘quvchi o‘z bilimini insho, taqdimot yoki huquqiy sxema ko‘rinishida namoyish etishi mumkin.

III. Individual ehtiyojlar va Govard Gardner nazariyasi

Amerikalik psixolog **Govard Gardner**ning "Ko‘p qirrali intellekt" nazariyasi dars boshqaruvida inqilob qildi. Uning fikricha, darsda tartib buzilishi — o‘quvchining intellekt turiga mos vazifa berilmaganligining natijasidir.

- **Lingvistik intellekt:** Bu o‘quvchilar huquqiy notiqlik, munozara va debatda yetakchilik qiladilar.
- **Mantiqiy-matematik intellekt:** Ular qonunlardagi tizimlilikni, moddalar o‘rtasidagi mantiqiy bog‘liqlikni tahlil qilishda mahoratli.
- **Ijtimoiy (Interpersonal) intellekt:** Bunday o‘quvchilar sinfdagi nizolarni hal qilishda, jamoani boshqarishda o‘qituvchining eng yaqin yordamchisiga aylanadilar.

IV. Psixologik xavfsizlik va "Inson qadri"

O‘zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi Konstitutsiyasida "Inson — jamiyat — davlat" tamoyili ustuvor etib belgilandi. Bu tamoyil sinfga ko‘chsa, "O‘quvchi — o‘quv jarayoni — o‘qituvchi" ko‘rinishini oladi. Individual yondashuvning eng muhim sharti — **psixologik xavfsizlik**. O‘quvchi noto‘g‘ri javob berishdan, kulgiga qolishdan yoki tanqid qilinishdan qo‘rqmasligi kerak. **Abraham Maslou** iyerarxiyasiga ko‘ra, xavfsizlik ehtiyoji qondirilmagan bolaning miyasida bilim olish markazlari bloklanadi.

V. Neyro-metod: "Mening uslubim" (O‘quvchilarning o‘zini anglashi uchun)

O‘qituvchi darsda o‘quvchilarning o‘rganish uslubini aniqlash va boshqaruvni moslashtirish uchun ushbu metodni qo‘llashi mumkin: **Metod nomi:** "Rangli afzal ko‘rish". *Shart:* O‘quvchilarga uch xil topshiriq beriladi: 1. Qonun moddasini o‘qib mazmunini aytish (audial/lingvistik). 2. Moddani rasmda chizish (vizual). 3. Moddani sahnalashtirib ko‘rsatish (kinestetik). *Natija:* O‘quvchi o‘zi

tanlagan yo‘l bilan mavzuni o‘zlashtiradi. Bu o‘qituvchiga sinfning "psixologik xaritasi"ni chizishga yordam beradi.

VI. Badiiy misol: Sharqona tarbiya odobi

Alisher Navoiy "Mahbub ul-qulub" asarida o‘qituvchi va murabbiy haqida gapira turib, shogirdning tabiatiga qarab muomala qilishni "zargarlik"ka o‘xshatadi. Zargar oltinning turiga qarab unga ishlov bergani kabi, muallim ham o‘quvchining ko‘nglidagi javharni topa bilishi kerak. Navoiy aytganidek: *"Har bir ko‘ngilda bir sir bor, har bir boshda bir hayol"*. O‘qituvchi o‘sha sirni ilmga, hayolni esa yuksak g‘oyaga yo‘naltira olishi — individual yondashuvning cho‘qqisidir.

VII. Xalqaro tajriba: Finlyandiya modeli va "No label" (Yorliqsiz ta’lim)

Finlyandiya ta’lim tizimida o‘quvchilarga "yomon o‘qiydigan" yoki "iqtidorli" degan yorliqlar yopishtirilmaydi. Har bir bola uchun **Individual rivojlanish rejasi** tuziladi. Darsni boshqarishda o‘qituvchi hamma uchun bir xil natijani emas, balki har bir bolaning o‘zining kechagi natijasiga nisbatan bugungi o‘sishini baholaydi. Bu raqobatni emas, balki shaxsiy mas’uliyatni uyg‘otadi.

VIII. Xulosa: Shaxsni kashf etish san’ati

Xulosa qilib aytganda, o‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilgan yondashuv — bu darsni "jonli" jarayonga aylantirishdir. Davlat va huquq asoslari fani o‘qituvchisi sinfdagi har bir o‘quvchini bo‘lajak fuqaro, bo‘lajak qonun himoyachisi sifatida ko‘rishi shart. Individual ehtiyojlarni inobatga olgan holda boshqarilgan darsda intizomiy muammolar o‘z-o‘zidan kamayadi, chunki har bir bola o‘zini kerakli va qadrlangan his qiladi.

Tanishuv uchun savol: Sizningcha, huquq darsida introvert (kamgap, vazmin) o‘quvchining salohiyatini ochish uchun qaysi boshqaruv usuli eng samarali? Zamonaviy ta’lim paradigmasida bilimning o‘zi yetarli emas. O‘quvchi o‘sha bilimni qanday qo‘llashi, boshqalar bilan qanday muloqot qilishi va muammoli vaziyatda qanday qaror qabul qilishi muhimroqdir. "Davlat va huquq asoslari" fani o‘zining tabiatiga ko‘ra 4K ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun eng qulay maydon hisoblanadi. Darsni boshqarishda ushbu kompetensiyalarni qo‘llash o‘qituvchining yukini kamaytiradi va o‘quvchini darsning faol boshqaruvchisiga aylantiradi.

I. 4K kompetensiyalarining pedagogik asoslari

XXI asr ko‘nikmalari sifatida tan olingan 4K modeli (ingliz tilida "4C" – Critical thinking, Collaboration, Communication, Creativity) o‘quvchining nafaqat darsda, balki hayotda muvaffaqiyat qozonishini ta’minlaydi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi **PF-134-sonli Farmonida** milliy o‘quv dasturining asosiy maqsadi sifatida o‘quvchilarda zamonaviy ko‘nikmalarni shakllantirish belgilangan. Bu boshqaruv nuqtai nazaridan shuni anglatadiki, o‘qituvchi endi "nima o‘qishni" emas, balki "qanday o‘rganishni" boshqarishi kerak.

II. Tanqidiy fikrlash (Critical Thinking) — Boshqariladigan intellekt

Tanqidiy fikrlash — bu ma’lumotni shunchaki qabul qilmasdan, uni tahlil qilish, sabab va oqibatlarini o‘rganishdir.

- **Boshqaruvdagi roli:** Huquq darsida o‘quvchi biror huquqbuzarlik keysini tahlil qilayotganda, u o‘z hissiyotlarini jilovlashni va dalillarga tayanishni o‘rganadi.
- **Metod:** "Nega?" metodikasi. O‘qituvchi o‘quvchining har bir fikriga "Nima uchun shunday deb o‘ylaysiz?" deb savol berishi orqali sinfdagi shovqinli baxsni ilmiy munozaraga aylantiradi. Bu tanqidiy fikrlash orqali diqqatni boshqarishdir.

III. Kommunikatsiya (Communication) — Konstruktiv muloqot boshqaruvi

Kommunikatsiya — bu fikrni aniq, lo‘nda va madaniyatli tarzda yetkazib bera olish qobiliyatidir. Davlat va huquq darsida bu huquqiy terminologiya orqali amalga oshadi.

- **Boshqaruvdagi roli:** Sinfdagi ko‘p muammolar bir-birini tushunmaslikdan kelib chiqadi. O‘qituvchi o‘quvchilarga "Faol tinglash" (Active Listening) qoidalarini o‘rgatishi darsdagi emotsional bosimni kamaytiradi.
- **Qoida:** "Gapirish huquqi". Sinfda kimda maxsus ramziy belgi (masalan, "Adolat hassasi") bo‘lsa, faqat o‘sha o‘quvchi gapiradi, qolganlar esa tinglaydi. Bu kommunikatsiya orqali tartibni boshqarishdir.

IV. Kollaboratsiya (Collaboration) — Jamoaviy mas’uliyatni boshqarish

Kollaboratsiya — bu umumiy maqsad yo‘lida hamkorlikda ishlashdir. Jamoaviy ish (Group work) darsni boshqarishning eng samarali, lekin eng murakkab usuli hisoblanadi.

- **Boshqaruvdagi roli: Lev Vigotskiy** aytganidek, "Bola bugun kattalar yordamida qilgan ishini ertaga mustaqil bajara oladi". Guruhlarda ishlashda o‘qituvchi boshqaruvni guruh yetakchilariga topshiradi.
- **Metod:** "Puzl" (Jigsaw) metodi. Har bir o‘quvchi mavzuning bir qismini o‘rganadi va o‘z guruhiga tushuntiradi. Agar bir o‘quvchi ishlamasa, butun guruh natijaga erisha olmaydi. Bu "o‘zaro nazorat" tizimini yaratadi.

V. Kreativlik (Creativity) — Muammolarga yangicha yechim topish

Kreativlik — bu faqat rasm chizish emas, balki kutilmagan vaziyatda samarali yechim topishdir.

- **Boshqaruvdagi roli:** Zerikish — tartibsizlikning onasidir. Kreativ vazifalar (masalan, "Yangi qonun loyihasini yarating" yoki "Virtual sud majlisi") o‘quvchini darsga shunday jalb qiladiki, unda intizom buzishga vaqt qolmaydi.
- **Amaliyot:** O‘quvchilarga huquqiy muammoni hal qilish uchun "A", "B" va "S" rejalarini tuzish topshiriladi. Bu ularning fikrlash doirasini kengaytiradi.

VI. 4K integratsiyasining neyropedagogik tahlili

Miya o‘rganish jarayonida ijtimoiy muloqotga muhtoj. **Dozamin** (yutuq hissi) va **Oksitotsin** (ishonch va hamkorlik) gormonlari 4K muhitida faol ajraladi.

- **Neyro-mashq: "Mantiqiy zanjir"**. O‘quvchilar aylanib turib, bir-birlariga huquqiy tushunchalarni (masalan, Konstitutsiya -> Qonun -> Qaror -> Farmon) mantiqiy bog‘liqlikda aytishadi. Kim adashsa, zanjir uziladi. Bu mashq kollaboratsiya va kommunikatsiyani neyron darajasida bog‘laydi.

VII. Buyuk mutafakkirlar va 4K ko‘nikmalari

Alisher Navoiy "Hayratul-abror" asarida to‘rt narsani inson bezagi deb ataydi: So‘z (Kommunikatsiya), Fikr (Tanqidiy fikrlash), Sahovat (Hamkorlik) va Hunar (Kreativlik). Navoiy hazratlari aytganidek: *"Tilga ixtiyorsiz — elga e’tiborsiz"*. Ya’ni, muloqotni boshqara olmagan kishi jamiyatda (sinfda) o‘z o‘rnini topa olmaydi.

Arastu (Aristotel) esa darsni boshqarishda "Mantiq" (Logika) va "Ritorika" (Nutq san’ati)ning ahamiyatini alohida ta’kidlagan. Uning fikricha, boshqaruv — bu ishonchli dalillar bilan boshqalarni o‘z ortidan ergashtira olishdir.

VIII. Xulosa: Kelajak ko‘nikmalari — bugun darsda

Darsni boshqarishda 4K kompetensiyalarining integratsiyasi o‘qituvchini "nazoratchi" rolidan "menejer" roliga o‘tkazadi. Biz o‘quvchilarga faqat huquq normalarini o‘rgatib qolmay, ularni bir-biri bilan muloqot qilishga (Kommunikatsiya), birgalikda muammolarni hal qilishga (Kollaboratsiya), har bir qonun ortidagi mantiqni anglashga (Tanqidiy fikrlash) va adolatli jamiyat qurish uchun intilishga (Kreativlik) o‘rgatamiz.

Yakuniy xulosa: 4K ko‘nikmalariga asoslangan sinf — bu tartibli sinf emas, balki **rivojlanayotgan sinf**dir. Ta’lim samaradorligi o‘quvchining o‘zini darsda qanchalik baxtli va xavfsiz his qilishiga bog‘liq. "Davlat va huquq asoslari" fani o‘quvchidan kuchli diqqat va tahlilni talab qiladi. Bunday og‘ir intellektual jarayonda "ijobiy muhit" o‘quvchi uchun yonilg‘i vazifasini o‘taydi. Ushbu reja doirasida biz darsni boshqarishning eng zamonaviy va insonparvar usullarini ko‘rib chiqamiz.

I. Ijobiy kuchaytirish (Positive Reinforcement) nazariyasi

"Ijobiy kuchaytirish" tushunchasi taniqli psixolog **B.F. Skinner**ning bixeviorizm nazariyasiga tayanadi. Uning mohiyati shundaki, agar kishi biron bir harakatni amalga oshirganda ijobiy rag‘bat olsa, u bu harakatni yana takrorlashga intiladi.

Dars boshqaruvida ko‘pincha "Xato qidirish" metodidan foydalaniladi, ya’ni o‘qituvchi o‘quvchining intizomsizligini jazolaydi. "Ijobiy kuchaytirish" esa aksincha — o‘quvchining to‘g‘ri harakatini (masalan, huquqiy terminni to‘g‘ri qo‘llashini yoki do‘stini tinglashini) e’tirof etadi.

- **Amaliyotda:** O‘qituvchi o‘quvchiga shunchaki "Barakalla" deyishi emas, balki aynan nima uchun maqtayotganini (masalan: "Sening ushbu qonun moddasiga bergan sharhing juda mantiqiy bo‘ldi") aytishi kerak.

II. "Peer-feedback" (Tengdosh fikri orqali rag‘batlantirish)

Darsda o‘qituvchi yagona hakam bo‘lmasligi kerak. O‘quvchilar bir-birining ishiga baho berishi va fikr bildirishi — bu demokratik jamiyatning kichik modelidir.

- **Mohiyati:** O‘quvchi o‘z tengdoshidan eshitgan tanqidni yoki maqtovni o‘qituvchinikidan ko‘ra realroq qabul qiladi.
- **Metod: "Ikki yulduz va bir tilak"**. O‘quvchi do‘stining javobidagi ikkita ijobiy tomonni (yulduz) va bitta taklifini (tilak) aytadi. Bu metod orqali darsda tanqid dushmanga emas, balki rivojlanish vositasiga aylanadi.

III. Ijobiy muhitni shakllantiruvchi zamonaviy metodlar

1. **"Muvaffaqiyat devori" (Wall of Fame):** Sinfda o‘quvchilarning faqat "5" baholari emas, balki ularning o‘ziga xos kreativ g‘oyalari, huquqiy insholari ilib qo‘yiladi. Bu o‘quvchining darsdagi "o‘z o‘rni"ni mustahkamlaydi.

2. **"Hissiyotlar barometri":** Dars boshida o‘quvchilar o‘z kayfiyatlarini ranglar orqali belgilaydilar. Bu o‘qituvchiga sinfning umumiy psixologik holatini tushunishga va boshqaruv uslubini tanlashga yordam beradi.

IV. Neyro-o‘yin va Metod: "Energiya uzatish" (Dam olish daqiqasi)

Metod nomi: "Ijobiy tebranish". *Shart:* O‘quvchilar aylanib turib, bir-birining yelkasiga qo‘llarini qo‘yishadi. O‘qituvchi "Huquq" desa — o‘ngga, "Adolat" desa — chapga tebranishadi. Mashq oxirida har bir o‘quvchi yonidagi do‘stiga bitta huquqiy tilak aytadi (Masalan: "Senga qonunlarni mukammal bilishingni tilayman"). *Neyro-samara:* Bu mashq miyada **Oksitotsin** (ishonch gormoni) ajralishini ta'minlaydi va jamoaviy birdamlikni (Collaboration) kuchaytiradi.

V. Buyuk mutafakkirlar va rag‘bat kuchi

Abdulla Avloniy "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida shunday yozadi: *"Maqtov va rag‘bat bola ruhini osmonga ko‘tarur, nafrat va dashnom esa uni ilm yo‘lidan qaytarur"*. **Arastu** (Aristotel) ham ta’limda ijobiy munosabatning muhimligini ta’kidlab, *"Ilmning ildizi achchiq, ammo mevasi shirindir, lekin u shirinlikni o‘qituvchining mehri bilan his qilish mumkin"* degan edi.

VI. Xalqaro tajriba: "Growth Mindset" (O‘sish tafakkuri)

Stenford universiteti professori **Kerol Dvek**ning "O‘sish tafakkuri" nazariyasiga ko‘ra, o‘quvchini "aqlliligi" uchun emas, balki "harakati" uchun maqtash kerak.

- **Farqi:** "Sen huquqni zo‘r bilasan" (Bu turg‘un fikr) o‘rniga "Sen bugun ushbu muammoni hal qilish uchun juda samarali usul topding" (Bu o‘sishga undovchi rag‘bat) deyish samaraliroq. Bu o‘quvchida qiyinchiliklardan qo‘rqmaslik va doimiy o‘sishga intilish motivatsiyasini yaratadi.

VII. Terminologik izohlar

- **Refleksiya** (lotincha "reflexio" — ortga qaytish) — shaxsning o‘z faoliyati, holati va fikrlarini tahlil qilish jarayoni.
- **Fasilitatsiya** (inglizcha "facilitate" — yengillashtirish) — o‘qituvchining o‘quvchilarga ma’lumot beruvchi emas, balki bilim olish jarayonini osonlashtiruvchi ko‘prik bo‘lishi.

VIII. Xulosa: Ijobiy muhit — muvaffaqiyat garovi

Xulosa qilib aytganda, darsni boshqarishda "Ijobiy kuchaytirish" va "Peer-feedback" metodlari o‘quvchilarni faqat "nima qilish kerak"ligini emas, balki "qanday qilib yaxshi inson va fuqaro bo‘lish"ni o‘rgatadi. Davlat va huquq darslarida ijobiy muhit — bu adolatni qog‘ozda emas, balki munosabatlarda ko‘rish imkoniyatidir.

O‘qituvchi — sinf orkestrining dirijyori. Agar u har bir sozandaga (o‘quvchiga) ishonch va rag‘bat bilan qarasa, sinfdan eng go‘zal musiqa (bilim va odob) taraladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

I. Normativ-huquqiy hujjatlar

1. **O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.** – Toshkent: "O‘zbekiston", 2023.
2. **O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonuni.** – Toshkent, 2020.
3. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PF-134-sonli** "Xalq ta’limini rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida"gi Farmoni.
4. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 21-iyundagi PQ-289-sonli** "Pedagogik mahorat markazlari faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi Qarori.
5. **Dreikurs, R., Grunwald, B. B., & Pepper, F. C.** "Maintaining Sanity in the Classroom: Classroom Management Techniques". – Routledge, 1998. (Demokratik model uchun).

6. **Glasser, W.** "Choice Theory in the Classroom". – Harper Collins, 1998. (Tanlov nazariyasi uchun).

7. **Kounin, J. S.** "Discipline and Group Management in Classrooms". – Holt, Rinehart and Winston, 1970. (With-it-ness va dars sur'ati uchun).

8. **Dweck, C. S.** "Mindset: The New Psychology of Success". – Ballantine Books, 2006. (Growth Mindset nazariyasi uchun).

9. **Gardner, H.** "Multiple Intelligences: New Horizons in Theory and Practice". – Basic Books, 2006. (Individual yondashuv uchun).

10. **Skinner, B. F.** "Science and Human Behavior". – Simon and Schuster, 1953. (Ijobiy kuchaytirish nazariyasi uchun).

11. **Abu Nasr Forobiy.** "Fozil odamlar shahri". – Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2016.

12. **Alisher Navoiy.** "Mahbub ul-qulub". – Toshkent: "G'afur G'ulom", 2011.

13. **Abdulla Avloniy.** "Turkiy guliston yoxud axloq". – Toshkent: "O'qituvchi", 1992.

14. **Ziyomuhammadov B.** "Pedagogik mahorat". – Toshkent: "TIB-KITOB", 2009.

15. **Yuldashev J. G'., Usmonov S. A.** "Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etish". – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2008.

IV. Elektron resurslar va platformalar

16. **Lex.uz** – O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.

17. **Edutopia.org** – George Lucas Educational Foundation (Sinfni boshqarish bo'yicha xalqaro keyslar).

18. **Classroommanagement.com** – Pedagogik boshqaruv bo'yicha ixtisoslashgan portal.

19. **Ziyonet.uz** – Milliy axborot-ta'lim portali.

3.3.2.Mavzu: O‘quvchilarga huquqiy ta’lim berishda milliy va xalqaro huquq sohalarini o‘qitishning zamonaviy tendensiyalari .

Reja:

1.O‘quvchilarga huquqiy ta’lim berishda milliy huquqiy tizim shakllari

2.Huquq fanini o ‘qitishda xalqaro tajribalar

3. Xalqaro mezonlarning milliy qonunchilikda aks etishi . (Inson huquqlari misolida)

XXI asr bugungi yoshlar hayotiga katta o‘zgarishlar kiritdi. Shu bois, o‘qituvchi doimiy ravishda bilimi, kasbiy malakasini oshirib borishi davr taqozosiga aylandi. Ta'lim tizimida sog‘lom, bilimli va ma'naviy barkamol avlodni tarbiyalash, o‘quvchi yoshlarning huquqiy ongini shakllantirish, huquqiy madaniyatini oshirish, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash, axloqiy negizlarni buzishga olib keladigan xatti-harakatlardan, zo‘ravonlik va shafqatsizlik g‘oyalaridan himoya qilish muhim hisoblanadi. Ta’kidlash joizki, har qanday pedagogik texnologiyalar va metodlarning natijaviyligi uni qo‘llayotgan o‘qituvchining ijodiy va kasbiy mahoratiga bog‘liqdir. O‘qituvchining kasbiy mahorati, o‘quvchilarning individual xususiyatlari va qiziqishlari, ta’lim muhiti hamda mavjud imkoniyatlarni inobatga olgan holda to‘g‘ri yondashilgan, tanlangan va qo‘llanganda ko‘zlangan pedagogik maqsadga erishish imkonini beradi.

Huquq tizimi – bu davlat va jamiyatni boshqarishda qo‘llaniladigan qoidalar, tamoyillar, va normalar yig‘indisidir. U shaxslar va tashkilotlar o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga solish, adolatni ta’minlash hamda qonun ustuvorligini mustahkamlash uchun xizmat qiladi. Huquq tizimi har bir davlatda o‘ziga xos shaklda rivojlanadi va u quyidagi asosiy tarmoqlarni o‘z ichiga oladi:

1. Konstitutsiyaviy huquq

Davlat tuzilishi, hokimiyat organlarining faoliyati va fuqarolarning asosiy huquq va erkinliklarini tartibga soladi.

2. Fuqarolik huquqi

Shaxsiy va mulkiy munosabatlarni boshqaradi. Masalan, shartnomalar, meros, va egalik huquqlari.

3. Jinoyat huquqi

Jamiyatga qarshi qaratilgan jinoyatlarni aniqlash va jazolash tartiblarini belgilaydi.

4. Mehnat huquqi

Ish beruvchilar va xodimlar o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga soladi, mehnat sharoitlari, ish haqi va dam olishni kafolatlaydi.

5. Ma’muriy huquq

Davlat organlari va ularning fuqarolar bilan munosabatlariga oid masalalarni boshqaradi.

6. Oilaviy huquq

Oilaviy munosabatlar, nikoh, ajralish va bolalar tarbiyasiga doir masalalarni tartibga soladi.

7. Xalqaro huquq

Davlatlararo munosabatlarni va xalqaro tashkilotlarning faoliyatini tartibga soladi.

Huquq tizimining asosiy tamoyillari:

Qonun ustuvorligi: Har bir fuqaro va davlat organlari qonunga bo‘ysunishi kerak.

Adolat: Har bir qaror va hukm adolat tamoyillariga asoslangan bo‘lishi lozim.

Fuqarolarning tengligi: Qonun oldida barcha fuqarolar teng.

Har bir davlatning huquq tizimi tarixiy, madaniy va ijtimoiy omillar ta’sirida shakllanadi. Shu bois huquq tizimlari milliy xususiyatlarga ega bo‘lishi mumkin.

Milliy huquq sohalari ikki asosiy guruhga ajratiladi. Ular moddiy va protsessual huquq sohalari hisoblanadi. Moddiy huquq huquqiy munosabat ishtirokchilarining huquq va majburiyatlarini, protsessual huquq sohasi huquq va majburiyatlarni amalga oshirish tartibini belgilab beradi. “Tizim” so‘zi o‘zaro bog‘liq va uzviy tartibda bo‘lgan narsa-hodisalar birligi, majmuyini anglatadi. Huquq normalarining rivojlanishi natijasida huquq institutlari vujudga keladi. Huquq institutlari, o‘z navbatida, huquq sohalariga birlashadi. Natijada barcha tarkibiy qismlar birgalikda huquq tizimini tashkil etadi. Huquq institutlari deganda oliy ta’lim muassasalari yoki boshqa tashkilotlar emas, tegishli huquq sohalarining ichki tarkibiy qismlari tushuniladi. Huquq institutlari — bu o‘zaro bog‘liq bo‘lgan bir turdagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi huquq normalari guruhi. Masalan, fuqarolik huquqi sohasiga mulk huquqi institutini misol qilib keltirish mumkin. Mulk huquqi instituti mulkiy munosabatlarni tartibga soluvchi normalarning mustaqil guruhini

tashkil etadi. Jinoyat huquqi sohasiga davlatga qarshi jinoyatlar instituti misol bo‘la oladi. U davlatga qarshi jinoyat qilishdan kelib chiqadigan munosabatlarni tartibga soluvchi normalarning mustaqil guruhini tashkil etadi. Konstitutsiyaviy huquq sohasi — prezidentlik, fuqarolarning huquq va erkinliklari instituti, jinoyat huquqi sohasi — javobgarlik instituti, oila huquqi — nikoh instituti va boshqalarni qamrab oladi. Huquq sohasi — bu ijtimoiy munosabatlarning muayyan sohasini tartibga soluvchi huquq normalari va huquq institutlarining yig‘indisi. Masalan, moliyaviy munosabatlar moliya huquqi sohasi bilan, mehnat munosabatlari mehnat huquqi sohasi bilan, yer bilan bog‘liq munosabatlar yer huquqi sohasi bilan tartibga solinadi va hokazo. O‘zbekiston Respublikasi huquq tizimi ko‘plab sohalardan tashkil topgan bo‘lib, bu sohalarni shartli ravishda ichki va xalqaro huquq sohalariga ajratish qabul qilingan. Har bir huquq o‘z sohasiga tegishli ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishning qoidalarini bayon etadi. Mulkiy huquqlarni fuqarolik huquqi belgilab bersa, mulkiy nizolar kelib chiqqanda fuqarolik ishlari bo‘yicha sudga murojaat qilish tartibi, ishni sud tomonidan ko‘rib chiqish jarayonini fuqarolik protsessual huquqi tartibga soladi. O‘zbekiston Respublikasi milliy qonunchiligiga ko‘ra, protsessual huquq sohasi to‘rtta guruhga ajratiladi:

• Fuqarolik protsessual huquqi normalari sudlarning fuqarolik, oilaviy, mehnat, yer bilan bog‘liq va moliyaviy munosabatlar kabi bir qator sohalardagi faoliyatini tartibga soladi. Fuqarolik protsessual huquqi ishtirokchilari, asosan, jismoniy shaxslar hisoblanadi.

• Iqtisodiy protsessual huquqda ham yer, agrar, moliyaviy, ekologiya sohalariga oid huquqiy munosabatlarni sudlar orqali tartibga solish ko‘zda tutilgan. Ammo unda, asosan, yuridik shaxslar o‘rtasidagi nizolarni sud tartibida hal qilish nazarda tutiladi.

• Jinoyat-protsessual huquqi sudlov, tergov, prokuratura organlarining jinoyat ishlarini tergov qilish va sudda ko‘rib chiqish faoliyatini tartibga soladi.

• Ma’muriy protsessual huquq davlat boshqaruvi sohasidagi alohida ko‘rsatilgan ishlarni hal qilish jarayonida yuzaga keladigan ijtimoiy munosabatlarni, shuningdek, ijro etuvchi hokimiyat organlari va ayrim boshqa subyektlarning faoliyatini tartibga soluvchi soha.

O‘quvchilarni mashg‘ulotga jalb etish uchun **“Semantik xususiyatlar tahlili”** topshirig‘i beriladi.

“Semantik” so‘zi inglizcha bo‘lib, “ma’noviy jihatdan”, “mazmunan bog‘liq deb tarjima qilinsa, maqsadga muvofiq bo‘ladi. O‘quvchilarni faollashtirish, bilimini oshirish maqsadida qo‘llanadigan metodlardan biri dars jarayonida foydalaniladigan jadvallar va grafiklarning semantik ma’nosini ifodalovchi tahlil qilish metodidir. Jadval va grafiklar dars jarayonida taklif etilayotgan axborotlarni kuzatish imkonini ko‘rish orqali ma’lum bir maydon-jadvalda ifodalashni tashkil etadi. Jadval orqali g‘oyalar, tavsiyalar, takliflar beriladi. Bu metodda yangi tushunchalar, mavzu, axborotlar, avvalgi bilimlar bilan qisman taqqoslash orqali o‘rganiladi. Bunda o‘quvchilar bilan ma’lum bir mezonlarga ko‘ra tuzilgan jadval ma’lumotlari muhokama qilinadi. O‘quvchi o‘z tahliliga ko‘ra jadvalni to‘ldiradi yoki grafik chizadi. So‘ngra uni kichik guruhda muhokama qiladi. Kichik guruhda tahlil qilib, muhokama qilingach, katta guruhda muhokama qilinadi va umumiy qarorga ko‘ra jadval to‘ldiriladi, grafik chiziladi. Xalqaro huquq va milliy huquq o‘rtasidagi farqlar va o‘xshashliklarni semantik xususiyatlar tahlili jadvaliga joylashtiramiz:

Xalqaro huquq	Milliy huquq
Xalqaro huquq dunyodagi davlatlar kelishuvi natijasi	Bir davlat doirasidagi huquqiy normalarning yig'indisidir
Huquqning turli darajada namoyon bo'lishi	Huquqning turli darajada namoyon bo‘lishiHuquqning turli darajada namoyon bo‘lishi
Huquqning ikki mustaqil tizimini tashkil etadi	Huquqning ikki mustaqil tizimini tashkil etadi

Xalqaro huquq normalari xalqaro huquqning subyektlari tomonidan yaratiladi	Milliy huquq normalari bir davlat organlari tomonidan qabul qilinadi
Xalqaro huquq normalari umuminsoniy va umumdemokratik xususiyat kasb etadi	Milliy huquq normalari muayyan bir davlatning mazmun-mohiyati va tabiatini namoyon etadi
Xalqaro huquq subyektlariga davlatlar hamda xalqlar va millatlar, xalqaro tashkilotlar kiradi	Milliy huquqning subyektlariga jismoniy va yuridik shaxslar hamda davlat organlari kiradi
Xalqaro huquq normalari davlatlararo munosabatlarni tartibga soladi	Milliy huquq normalari bir davlat doirasidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi
Xalqaro huquq normalarining harakat qilish mexanizmida ijroiya va sud organlari yo'q	Milliy huquqning harakati va uning qo'llanishi muayyan bir davlatning ijroiya va sud organlari bilan bog'liq bo'ladi

“**Venn diagrammasi”** metodi tavsiya etiladi.

Ushbu metod o‘quvchilarda mavzuga nisbatan tahliliy yondashuv, ayrim qismlar negizida mavzuning umumiy mohiyatini o‘zlashtirish (sintezlash) ko‘nikmalarini hosil qilishga yo'naltiradi. Metod o‘quvchilar tomonidan o‘zlashtirilgan o‘zaro yaqin nazariy ma'lumotlar yoki dalillarni qiyosiy tahlil etishga yordam beradi. Ushbu metoddan muayyan bo‘lim yoki boblar bo‘yicha yakuniy darslarni tashkil etishda foydalanish yanada samaralidir. “Venn diagrammasi” metodi mavzuning farqli hamda umumiy jihatlarini solishtirish yoki taqqoslash yoki qarama-qarshi qo'yish uchun qo‘llanadi.

Tizimli fikrlash, solishtirish, tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

“Venn digrammasi” grafik ko‘rinishda bo‘lib, olingan natijalarni umumlashtirib ulardan bir butun xulosa chiqa rishga, ikki va undan ortiq predmetni tahlil qilish va o‘rganishda qo‘llanadi. Diagramma ikki va undan ortiq aylana kesishmasidan hosil bo‘ladi.

"Venn diagrammasi" metodini qo‘llash bosqichlari:

1-bosqich

O‘quvchilar (sheriklari bilan) ikki doirani to'ldiradilar. Har bir doirada ikki tushurichaning e’tiborli tomonlari sanab o'tiladi

2-bosqich

O‘quvchilarni kichik guruhlarga (4-5 kishidan iborat) birlashtirib, diagrammalarni taqqoslaynadi va to‘ldiriladi

3-bosqich

Kichik guruh o‘quvchilariga bu tushunchalarning umumiy xossalarini aniqlash taklif etiladi

4-bosqich

Biror guruh vakili har bir tushunchaning o‘ziga xos tomonlarini o‘qiydi. Boshqalar zarurat bo‘lganda javobni to‘ldiradi.

5-bosqich

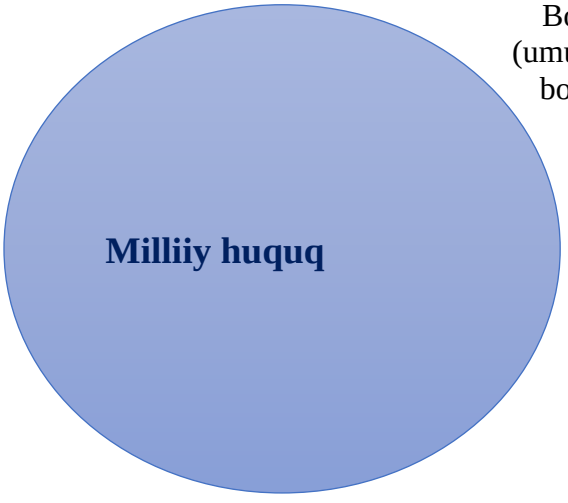

Boshqa guruh vakili ikki tushunchani birlashtiruvchi (umumiy) xususiyatlarni o‘qiydi. Boshqalar zarurat bo‘lganda bu javobni to‘ldiradi.

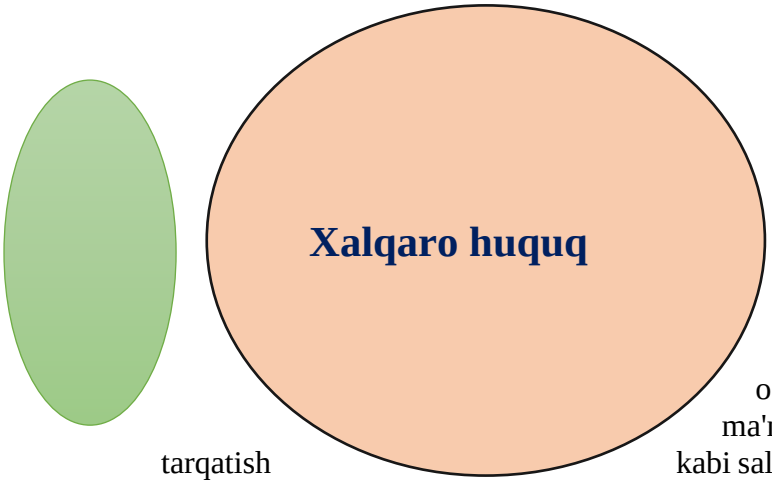

HUQUQ fanini o‘qitishda xalqaro tajribalar.

Ma’lumki, o‘quvchilar o‘rtasida tez- tez o‘zbilarmonlik, kelishmovchilik, bezorilik, moddiy va ma'naviy jazolash, o‘zaro nizolar, noxolis axborot tarqatish kabi salbiy holatlar kuzatiladi. Ayrim hollarda oddiy holatlar ham yomon oqibatlarga olib kelishi mumkin.

AQSH TAJRIBASI

Law School Admission Test(LSAT)- Huquq maktabi kirish testi bu - o‘quvchilarning analitik va mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini sinab ko‘rish uchun yiliga to‘rt marta o‘tkaziladigan standartlashtirilgan test

LEGAL METOD-bu kuchli yuridik kadrlarni yetishtirishga mo‘ljallangan 4 haftalik onlayn yuridik maktabining kirish darsi mavjud. Bunda o‘rganuvchilar iloji boricha huquqqiy bilimlarni egallashda muhim bo‘lgan amaliy va nazariy ko‘nikmalarga ega bo‘lishadi

INSON HUQUQLARI-Qo‘shma shtatlarda inson huquqlari ta’limi hali ham boshlang‘ich bosqichda. O‘rta maktablarda AQSh Konstitutsiyasi va Inson huquqlari qonun loyihasi o‘rgatish talab etiladi. AQSHda Inson huquqlari ta’limi demokratik tamoyillarga tayanadi. Unda ta’lim jarayoni har xil amaliyotlar orqali o‘rgatilib boriladi**.**

Inson huquqlari bo‘yicha o‘quv dasturi ham mavjud. U 3 ta asosiy elementdan iborat:

- ***birinchidan***, inson huquqlari to‘g'risida bilim va ko'nikmalarni egallash;
- ***ikkinchidan***, inson huquqlari qadriyatlarini aks ettiruvchi qadriyat, munosabat va xatti-harakatlarning rivojlanishini ta'minlash;
- ***uchinchidan***, ijtimoiy harakatlarni rag'batlantirish va faol fuqarolikka ega bo'lish huquqini har kimning huquqlarini hurmat qilishni rivojlantirish.

7-slayd

FINLANDIYA TAJRIBASI

Birinchi bosqichda, ya'ni kichik o‘rta maktablarda inson huquqlarini umumiy o‘rgatishga harakat qilinadi. Ya'ni o‘quvchilar huquq o‘zi nima? Inson huquqlari nima? degan savollarga javob olishadi va ko’nikmalarini bosqichma bosqich kengaytirib boriladi. Ko’p hollarda, boshqa chuqur o’rgatiladigan fanlar bilan umumlashtirgan holda amalga oshiriladi. Masalan, din bo’yicha fanlar bilan, falsafa, tarix fanlar bilan birgalikda olib boriladi. Ya'ni huquqning yoki inson huquqlarining din bilan aloqador bo’lgan qismini din bo’yicha fanlar bilan birgalikda, masalan, fanda barcha dinlarning o’ziga xosligi tushuntirilgan holda, ularning tengligi va bu huquqiy jihatdan belgilab qo’yilganligi ham birgalikda uqtiriladi.

Ikkinchi bosqichga kelib o’quvchilar inson huquqlari bo’yicha yetarlicha tushunchalarga ega bo’lib olishadi. Endi bu fanlarni o‘qitish chuqurlashadi. Xalqaro konvensiyalar bilan bog‘langan holda o‘rgatila boshlanadi. Aynan shu davrdagi, ya'ni yuqori sinflardagi o’quvchilar bilan shu asnoda ishlash yo’lga qo’yilishi mumkin. Bunda, albatta, o’quvchilarning bu fanni o’rganish va bunga qiziqish darajasi oshadi. Chunki, huquq tashkilotlari maktab o’quvchilari bilan birgalikda amaliy mashg’ulotlar, konferensiyalar, turli xil boshqa tarzdagi debatlar orqali fikr almashishlari mumkin.

Buyuk Britaniya tajribasi

Citizenship” (Fuqarolik) Davlat boshqarilishi, uning siyosiy tizimi va fuqarolar qanday hukumatning demokratik tizimida faol ishtirok etishi borasidagi kerakli bilim va ko’nikmalar

Qonunlarning va huquq tizimining jamiyatdagi roli va qonunlarning tashkil etilishi va to’ldirib borilishi borasidagi bilimlar

Jamiyatning turli sohalaridagi mavjud jarayonlarga qatnashish borasida bilimlar

Tanqidiy fikrlash va siyosiy muammolarni muhokama qilish uchun qobiliyatlarni shakllantirish borasidagi bilimlar

KANADA TAJRIBASI

- Jinoyat qonunchiligi
- Ma'muriy huquq
- Konstitusiya huquqi

Yana bir tendensiya - bu huquqning boshqa fanlar bilan (masalan, iqtisodiyot, tarix, psixologiya va sotsiologiya) bog'liqligi ham juda muhim.

Odatda yuridik nazariyasi, huquq falsafasi va huquq sotsiologiyasi kurslarini yurispidensiya bobida o'qitiladi**.**

HINDISTON TAJRIBASI

Huquqiy ta'limning asosiy maqsadi o‘quvchilarni qonunlarni qabul qilish jarayoni, nizolarni hal qilish va sud zalida odob-axloq qoidalari kabi huquqiy tushunchalar bilan tanishtirish va odil sudlovga yo‘naltirilgan ta’lim berish va malakali yuridik mutaxassislarni yetishtirishdan iborat.

MILLIY QONUNCHILIK TIZIMI

Dunyodagi har bir davlat o‘zining inson huquqlariga oid qonunchilik tizimiga ega bo‘lib inson hududlari boyicha xalqaro standartlar tashkil qiladi. Konstitutsiyada inson huquq va erkinliklari, fuqarolarning standartlar tashkil qiladi. Konstitusiya qonunlar va boshqa qonunchilik hujjatlarida yanada aniqlashtiriladi. Respublikamizda inson huquqlariga oid va boshqa inson huquqlariga oid qonunchilik tizimi quyidagi asosiy tarkibiy qismlardan tashkil topgan:

Shaxsiy huquqlarga oid - yashash huquqi, so‘z va e’tiqod erkinligi huquqi, shaxsiy daxlsizlik huquqi, turarjoy daxlsizligi huquqi va boshqa huquqlarni ta'minlashga qaratilgan qonunchilik hujjatları (masalan, “Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida”gi qonun),

Siyosiy huquqlarga oid - saylash va saylanish huquqi, turli jamoat birlashmalariga uyushish huquqi, davlat organlariga murojaat qilish huquqiga oid qonunchilik hujjatlan (masalan, “Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to‘g‘risida”gi qonun).

Iqtisodiy va ijtimoiy huquqlarga oid - mulk huquqi, erkin kasb tanlash va mehnat qilish huquqi, ta’lim olish huquqi, malakali tibbiy xizmatdan foydalanish huquqi va boshqa huquqlarga oid qonunchilik hujjatlari (masalan, “Fuqarolar sog‘ligini saqlash to‘g‘risidagi qonun).

Madaniy huquqlar ijodiy faoliyat erkinligi, madaniy meros boyliklarini himoya qilishga oid qonunchilik hujjatlari (masalan, "Madaniy faoliyat va madaniyat tashkilotlar to‘g‘risida"gi qonun).

Ekologik huquqlar - qulay atrof-muhitga bo‘lgan huquq, atrof-muhitning holati haqid ishonchli axborotga ega bo'lish huquqi, ekologik huquqbuzarlik natijasida shaxsnin salomatligiga yetkazilgan zararmi undirish huquqi va atrof-muhitni asrash bilan bog boshqa qonunchilik hujjatlari (masalan, “Tabiatni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi qonun).

Inson huquqlariga oid xalqaro hujjatlar O‘zbekiston Respublikasining inson huquqlariga oid ikki va ko‘p tomonlama shartnomalari.

Yuqorida ta’kidlangandek, milliy qonunchilik jahon hamjamiyati tomonidan ishlab chiqilgan va davlatlar tomonidan tan olingan xalqaro huquqiy standartlarga asoslanadi.

Inson huquqlari bo‘yicha xalqaro standartlar (mezonlar) xalqaro hujjatlarda mus-tahkamlangan va inson huquqlariga oid minimal talablarni ko‘zda tutuvchi qoidalar bo‘lib, davlatlar ushbu qoidalarni implementatsiya qilish orqali milliy huquq tizimining tarkibiy qismiga aylantiradi.

Agar xalqaro huquqiy majburiyatlar davlat miqyosida milliy qonunchilikka tatbiq etilmasa, tegishli shartnomalar qoidalari falaj holatda qolib, ularni hayotga joriy qilish imkonsiz va samarasiz bo‘lib qolaveradi.

Har bir davlatning milliy qonunchilik tizimi mamlakatda shakllangan an'anaviy huquqiy qoidalar bilan birgalikda xalqaro huquqiy standartlar talablari bilan uyg'unlashsagina, samarali, adolatli va insonparvar xususiyat kasb etishi mumkin.

Masalan, Xalqaro mehnat tashkilotining Ishga qabul qilish uchun eng kichik yosh to‘g‘risidagi 138-son konvensiyasida bolalarning mehnat qilishi yoki yollanib ishlashiga ruxsat etilgan eng kichik

yosh majburiy maktab ta’limini tugallash uchun zarur bo‘lgan yoshdan kam bo‘lmasligi kerakligi va har qanday holda o‘n besh yoshdan kichik bo‘lmasligi zarurligi belgilangan. O‘zbekiston ushbu Konvensiyani 2008-yilda ratifikatsiya qilgan. Ushbu xalqaro majburiyat O‘zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksining qoidalarida o‘z aksini topgan va hozirgi vaqtda ishga qabul qilish uchun o‘n olti yoshdan (ayrim talablarga rioya qilingan holda o‘n besh yoshga to'lgandan keyin) ruxsat berilishi belgilangan.

Mazkur holatda ham mamlakatimiz xalqaro hujjatlarga asosan olgan majburiyatidan kelib chiqib, shuningdek, bolaning sog‘lig‘iga hamda ma’naviy va axloqiy kamol topishiga ziyon yetkazmaydigan, ta’lim olish jarayonini buzmaydigan shartlar asosida adolatli va insonparvar qoidalarni joriy qilgan.

Hozir O‘zbekiston Respublikasi inson huquqlari bo’yicha 80 dan ortiq xalqaro hujjatlarga, jumladan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, BMT ning 7 ta asosiy shartnomasi va 4 ta fakultativ protokoliga qo‘shilgan. Jumladan:

-Irqiy kamsitishnning barcha shakllarini tugatish to‘g‘risidagi xalqaro konvensiya

-Ayollarga nisbatan kamsitishning barcha shakllariga barham berish to‘g‘risidagi konvensiya

-Iqtisodiy va ijtimoiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt

-Fuqarolik va siyosiy huuquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt

-Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya

-Qiynoqlarga hamda muomala va jazolashning boshqa shafqatsiz, g‘ayriinsoniy yoki qadr qimmatni kamsitadigan turlariga qarshi konvensiya.

“O‘rgimchak to‘ri” metodi asosida Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi va O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi normalarini ajrating .

-Har kim erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqiga ega. Hech kim qonunga asoslanmagan holda hibsga olinishi, ushlab turilishi, qamoqqa olinishi, qamoqda saqlanishi yoki uning ozodligi boshqacha tarzda cheklanishi mumkin emas.

-Har bir inson yashash, erkin bo‘lish va shaxsiy daxlsizlik huquqlariga egadir.

-Har bir inson shaxsiy hayotining daxlsizligi, shaxsiy va oilaviy sirga ega bo‘lish, o‘z sha’ni va qadr-qimmatini himoya qilish huquqiga ega.

-Hech kim qiynoqqa yoki shafqatsiz, g‘ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni xo‘rlovchi muomala va jazoga duchor etilmasligi kerak.

-Hech kim uy-joyga unda yashovchi shaxslarning xohishiga qarshi kirishi mumkin emas. Uy-joyga kirishga, shuningdek unda olib qo‘yishni va ko‘zdan kechirishni o‘tkazishga faqat qonunda nazarda tutilgan hollarda va tartibda yo‘l qo‘yiladi. Uy-joyda tintuv o‘tkazishga faqat qonunga muvofiq va sudning qaroriga asosan yo‘l qo‘yiladi.

-Hech kim qiynoqqa yoki shafqatsiz, g‘ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni xo‘rlovchi muomala va jazoga duchor etilmasligi kerak.

-Har bir inson ta’qib tufayli boshqa mamlakatlardan boshpana izlash va o‘sha boshpanadan foydalanish huquqiga ega

-Oila jamiyatning tabiiy va asosiy hujayrasi sanaladi va jamiyat hamda davlat tomonidan himoya qilinishga haqli.

-Hech kim sudning qarorisiz va qonunga zid tarzda uy-joyidan mahrum etilishi mumkin emas. Uy-joyidan mahrum etilgan mulkdorga uy-joyning qiymati hamda u ko‘rgan zararlarning o‘rni qonunda nazarda tutilgan hollarda va tartibda oldindan hamda teng qiymatda qoplanishi ta’minlanadi

-Har bir inson bevosita yoki erkin saylangan vakillar vositasi orqali o‘z mamlakatini boshqarishda qatnashish huquqiga ega

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida"gi PF-5712-son farmoni. - Toshkent // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi. 06/19/5712/3034-son, 29.04.2019-y.

2. M.Pardaeva. Umumiy o‘rta ta'lim maktablarida kompetensiyaviy yondashuvni joriy etishning metodik tizimini boshqarish. Ped. fan. dok. (PhD)... diss. - Toshkent: 2020.

3. M. Yuldashev. Xalq ta'limi xodimlarining malakasini oshirishda ta'lim sifati menejmentini takomillashtirish. Ped. fan. dok.... diss. - Toshkent: 2016.

4. Internet materiallari: https://edunews.ru/onlajn/info/distacionoe-obuchenit-v-schole. html.
5. B. Xodjaev. Metod, usul va texnologiya... mazkur tushunchalarni farqlay olasizmi?. Ma'rifat-Toshkent: 2018.
6. Xodjaev B. Umumta’lim maktabi o‘quvchilarida tarixiy tafakkurni modernizatsiyalashgan didaktik ta'minot vositasida rivojlantirish. Ped. fan, dok. diss. Toshkent: 2016. B. 8, 11-12, 50, 77, 80-82.
7. Vaxobov M. Umumiy o‘rta ta'lim tizimida o‘qitish sifati monitoringi modelini takomillashtirish. Ped. fan. dok.... diss. - T: 2016.-B. 5, 11, 15.
8. Safarova R va b. O‘quvchilarda o‘zaro do‘stona munosabatlarga asoslanib hamkorlikda faoliyat ko‘rsatish ko‘nikmalarini shakllantirish strategiyasi // Fan va texnologiya. - Toshkent: - 2014.-B.13.
9. Ibragimova G. Interfaol o‘qitish metodlari va texnologiyalari asosida talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish. Ped. fan. fal. dok.... diss. - Toshkent: 2017. - B. 7.
10. Saidov A., Tojixonov U. Davlat va huquq nazariyasi. 2-jild. Huquq nazariyasi. - Toshkent: Adolat, 2001.-560 b. 13. Axunova G. N., Golish L. V., Fayzullaeva D. M. Pedagogik texnologiyalarni loyihalashtirish va rejalashtirish. O‘quv uslubiy qo'llanma. Toshkent: 2009. 155 bet.
11. "Innovatsion ta’lim texnologiyalari va pedagogik kompetentlik moduli bo‘yicha o‘quv - uslubiy majmua. (tuzuvchilar. N. A. Muslimov, M. Usmonboeva, M. Mirsolieva) - Toshkent 2016-y. 227 bet
12. Olimov K. D. "Zamonaviy ta'lim va innovatsion texnologiyalari bo‘yicha ilg‘or xorijiy tajribalar" moduli bo‘yicha o‘quv-uslubiy majmua. 2015-y. 81 bet.
13. Maktab o‘quvchilarida hayoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish IJTIMOIY FANLAR o‘qituvchilari uchun metodik qo‘llanma. BAKTRIA PRESS TOSHKENT 2021
14. Davlat va huquq asoslari o‘qituvchilari uchun metodik qo‘llanma TOSHKENT 2023

3.3.3. Mavzu: Davlat va huquq asoslari fanini o‘qitishda Sokratik usulidan foydalanish

Reja:

1. **Sokratik usuli mohiyati**
2. **Sokratik usuli kelib chiqish tarixi**
3. **Metodni qo‘llash bosqichlari**
4. **Afzalliklari**
5. **Metoddan foydalanish bo‘yicha ayrim misollar**

Bugungi kunda jamiyatimizda faqat o‘z huquqlarini biladigan, faqat o‘zini barcha narsada haqdor deb hisoblaydigan odamlardan ko‘ra, o‘z huquq va majburiyatlarini, shuningdek boshqalar huquq va majburiyatlarini tushunib, ularni hurmat qiladigan odamlarni ko‘payishini xohlaymizmi? Unda ushbu mavzuni chuqur anglab, amaliy faoliyatda qo‘llashga harakat qilaylik!

Bugungi jamiyat shiddat bilan o‘zgarayotgan bir davrni boshdan kechirmoqda, bu esa har bir shaxsdan mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilishda faol qatnashish va hayotning o‘zgaruvchan sharoitlariga moslashishni talab qilmoqda. Bunday sharoitda ta’lim tizimida qo‘llaniladigan metodlar nafaqat zamonaviy, balki o‘quvchilarni mantiqiy va tanqidiy fikrlashga, o‘z fikrlarini ochiq-oydin ifodalashga o‘rgatadigan samarali yondashuvlarni o‘z ichiga olishi kerak. Ta’lim jarayonida shaxsiy rivojlanishni ta’minlash va o‘quvchilarni hayotiy muammolarga tayyorlashda innovatsion metodlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Bugungi mashg‘ulotimizda biz qadimiy, ammo o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan “Sokratik (Suqrot) metod”ni ko‘rib chiqamiz. Ushbu metod o‘quvchilar bilan dialog asosida ishlashni, ularga turli savollar orqali fikrlash imkoniyatini berishni nazarda tutadi. Bu usul nafaqat bilim olish jarayonini chuqurlashtiradi, balki mustaqil qaror qabul qilish va mantiqiy xulosa chiqarish ko‘nikmalarini ham shakllantiradi. Mashg‘ulot davomida biz Sokratik metodning mohiyatini, uni ta’limda qanday qo‘llash mumkinligini va uning afzalliklarini tahlil qilamiz.

Sokratik metod — bu o‘qitish va fikrlash usuli bo‘lib, asosan yunon faylasufi Sokrat tomonidan ishlab chiqilgan. Ushbu metod fikrlarni va tushunchalarni so‘rash, muloqot qilish orqali aniqlash va rivojlantirishga qaratilgan. Sokratik metodning asosiy maqsadi o‘rgatish emas, balki o‘rganuvchining o‘z fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va ular o‘zlarining bilimlarini sinchiklab ko‘rib chiqishlariga yordam berishdir.

Sokratik usulning tarixi qadimiy Gretsiyaga borib taqaladi va bu usul Sokrat (469-399) tomonidan ishlab chiqilgan. Ushbu metod, fikr almashish va o‘zaro muhokama orqali haqiqatni aniqlashga qaratilgan. Keling, Sokratik usulning tarixi haqida batafsil ma‘lumotni ko‘rib chiqamiz.

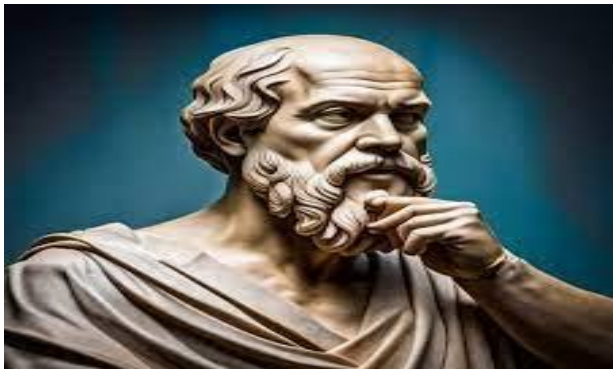

Sokratik usul dialektik jarayon orqali amalga oshiriladi. Sokrat, savollar berish orqali o‘quvchilarining fikrlarini aniqlashga harakat qilgan. Bu jarayonda, o‘quvchilarning fikrlari va e‘tiqodlari sinovdan o‘tishi, ularning haqiqiy bilimga erishishiga yordam beradi. Sokratning g‘oyalari Platon tomonidan **“Sokratik dialoglar”** asarida ifodalangan. Platon, Sokratning savol-javob jarayonlarini o‘z asarlarida aks ettirgan va bu orqali Sokratik usulning mohiyatini yanada ravshan ko‘rsatgan. Ushbu dialoglarda Sokrat,o‘quvchilarga mantiqiy savollar berib, ularni o‘z bilimlarini sinab ko‘rishga undaydi.

Sokratik usulning ta’siri

Sokratik usuli ta’limda muhim o‘rin egallaydi. Sokrat, insonlar orasida mantiqiy fikrlash va axloqiy muhokama qilishni rag‘batlantirgan. Bu usul, keyinchalik Aristotel va boshqa faylasuflar tomonidan rivojlantirilgan.

Zamonaviy ta’limda sokratik usul

Sokratik usul, hozirgi kunda ta’lim jarayonida keng qo‘llaniladi. O‘qituvchilar o‘quvchilarda tanqidiy fikrlashga va o‘zaro muhokamalarga jalb qilish uchun ushbu usuldan foydalanadilar. Bu usul, o‘quvchilarda bilim olish va o‘z fikrlarini ifoda etish qobiliyatini rivojlantiradi.

Sokratik usulda qo‘llanilgan savollar orqali bir qator muhim natijalarga erishish mumkin. Ushbu savollar o‘quvchilarni faollashtirib, ularning fikrlarini chuqurlashtirishga yordam beradi. Keling, bu natijalarni batafsil ko‘rib chiqayllik

1. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish

O‘quvchilar, o‘z fikrlarini tahlil qilish va boshqalar bilan baham ko‘rish orqali tanqidiy fikrlash qobiliyatini oshiradilar. Bu, ularning mantiqiy va analitik fikrlashini kuchaytiradi.

2. O‘zaro tushunishni oshirish

Savollar yordamida o‘quvchilar bir-birlarining fikrlarini yaxshiroq tushunadilar. Bu jarayon, muloqot va bahs-munozaralarda ochiqlik va samimiylikni rivojlantiradi.

3. Axloqiy va huquqiy bilimlarni chuqurlashtirish

O‘quvchilar axloqiy va huquqiy tushunchalar haqida chuqurroq fikrlashadi. Masalan, Axloq va huquq kabi mavzularni o‘rganish orqali, ularning haqiqiy mazmunini anglashadi.

4. Yangi g‘oyalarni kashf etish

Savollar orqali, o‘quvchilar yangi g‘oyalar va fikrlarni kashf etishlari mumkin. Bu, ularni yangicha yondashuvlar bilan tanishtiradi.

5. Muammolarni hal qilish qobiliyatini oshirish

Muammolarni tahlil qilish va hal etishga yordam beradigan savollar, o‘quvchilarning muammolarni hal qilish qobiliyatini mustahkamlashga xizmat qiladi.

7. Muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish

O‘quvchilar savollar orqali o‘z fikrlarini ifoda etishni va boshqalar bilan samarali muloqot qilishni o‘rganadilar. Bu, ularning kommunikatsiya qobiliyatlarini oshiradi.

8. O‘z-o‘zini anglash

Savollar yordamida o‘quvchilar |o‘z fikrlarini yaxshiroq tushunadilar. Bu, o‘z-o‘zini anglash va shaxsiy rivojlanishga yordam beradi.

Metodni qo‘llash bosqichlari Bosqich	Tavsif	Muammolar	Amaliyotda qo‘llanish
1. Maqsadni aniqlash	O‘rganish jarayonining asosiy maqsadini belgilash. Maqsadlar aniq, o‘lchovli (SMART) va erishiladigan bo‘lishi kerak. O‘quvchilarni qiziqtiruvchi va ularning ehtiyojlariga mos keladigan maqsadlar belgilash.	Maqsad aniq bo‘lmasa, o‘qitish jarayoni samarali bo‘lmaydi. o‘quvchilar motivatsiyasini oshirish qiyinlashadi.	Misol: “Bugun biz ijtimoiy masalalar bo‘yicha o‘z fikrlarimizni qanday ifodalashni o‘rganamiz.”
2. Savollarni tayyorlash	O‘rganiladigan mavzu bo‘yicha savollar tayyorlash. Savollar o‘zaro bog‘liq va o‘quvchilarning fikr yuritishiga yordam beradigan bo‘lishi	Yomon tayyorlangan savollar o‘quvchilarni chalg‘itishi yoki fikrlarini cheklashi mumkin. O‘zaro bog‘liq savollar tayyorlash muhim.	Masalan, savollar: “Bu masalani qanday hal etish mumkin?” yoki “Sizning fikringizcha, bu hodisa qanday oqibatlarga olib keladi?”

	kerak. Savollarni turli darajada (oddiy, murakkab, ochiq) tayyorlash.		
3. Mavzuni o‘rganish	Mavzuni chuqur o‘rganish uchun manbalardan foydalanish. Kitoblar, maqolalar, video darslar va internet resurslaridan foydalanish. O‘quvchilarga mavzuni osonroq tushunishlari uchun kerakli ma’lumotlarni taqdim etish.	O‘rganilayotgan mavzu bo‘yicha yetarli ma’lumot bo‘lmasa, savollarni muhokama qilish qiyinlashadi. O‘quvchilarga kerakli resurslarni taqdim etmaslik.	O‘quvchilar uchun manbalarni oldindan tayyorlash: “Bu mavzuga oid qiziqarli maqolalarni o‘qib chiqing.”
4. Muhokama jarayoni	O‘quvchilar o‘rtasida savollar orqali muhokama olib borish. Bu bosqichda fikr almashish, turli nuqtai nazarlarni o‘rganish va dialog o‘rnatish muhim. Har bir ishtirokchini o‘z fikrini bildirishga undash.	Faol ishtirok etmaydigan o‘quvchilar bo‘lishi mumkin. O‘quvchilar o‘z fikrlarini erkin ifoda eta olmasliklari mumkin.	Muhokama jarayonida barcha ishtirokchilarni jalb qilish: “Har kim o‘z fikrini aytishi kerak.”
5. Natijalarni tahlil qilish	Olingan javoblar va fikrlarni tahlil qilish. Natijalarni guruhlash, asosiy g‘oyalarni ajratib ko‘rsatish. Tahlil natijalarini o‘quvchilar bilan baham ko‘rish.	Xulosa va tahlil qilish jarayoni noaniq bo‘lishi mumkin. O‘quvchilar fikrlarini ifoda etishda qiyinchiliklar sezishi mumkin.	Tahlil natijalarini yozma ravishda taqdim etish: “Bizning muhokama natijalarimiz qanday?”
6. Xulosa chiqarish	O‘rganilgan material va muhokama natijalari asosida xulosalar chiqarish. Asosiy g‘oyalarni, tushunchalarni aniqlash va ularni taqdim etish. Xulosalar aniq va tushunarli bo‘lishi kerak.	Xulosalar noaniq yoki mantiqsiz bo‘lishi mumkin. Agar tahlil jarayoni yomon o‘tgan bo‘lsa, xulosalar ishonchli bo‘lmasligi mumkin	O‘quvchilar bilan birgalikda xulosalarni ishlab chiqish: “Nima o‘rgandik?”
7. Takrorlash va qo‘llash	Olingan bilimlarni amaliyotda qo‘llash. O‘quvchilarni olingan bilimlarni mustahkamlashga	O‘quvchilar olingan bilimlarni unutishi yoki amaliyotda qo‘llashda qiynalishi mumkin. Takrorlash jarayonini	Amaliy mashg‘ulotlar o‘tkazish: “Olingan bilimlarimizni qanday qo‘llashimiz mumkin?”

	undash. Amaliy mashg‘ulotlar yoki loyiha asosida ishlash.	rejalashtirish va amaliy mashg‘ulotlar o‘tkazish foydali.	

Sokrat metodining afzalliklari:

- **Fikrni rivojlantirish:** Savollar orqali o‘ylashni rag‘batlantirib, bilimni yanada chuqurlashtirish mumkin.
- **O‘rganishning faolligi:** Bu metodda o‘quvchi yoki ishtirokchi passiv emas, balki faol ishtirok etadi.
- **Muloqotning sifatini oshirish:** O‘zaro savollar orqali fikr almashish muloqotni samarali va qiziqarli qiladi.
- **O‘z-o‘zini tahlil qilish:** Suhbatdoshning o‘z fikrini shakllantirish va tahlil qilish qobiliyati oshadi.

Misol: Agar Sokrat metodini qo‘llashda siz biror mavzuni muhokama qilayotgan bo‘lsangiz, masalan, Adolat nima? deb savol berishingiz mumkin. Bunda o‘rganish jarayonida ishtirokchilar adolat haqidagi turli fikrlarni ifodalab, ular orqali chuqurroq tushuncha va yangi qarashlarga ega bo‘ladilar.

Sokratik metodini tavsifi

1. Savollar orqali fikr yuritishni rivojlantirish	Suhbatdoshlarga savollar berish orqali, ularga o‘z bilimlarini qayta ko‘rib chiqish va o‘ylash imkonini berish. Masalan: “Nima uchun shunday fikr bildirasiz?”
2. Diqqatni chuqurlashtirish	Oddiy savollarni yanada chuqurroq savollarga aylantirish. Bu usul yordamida o‘quvchi o‘z fikrlarini ko‘proq tahlil qiladi va yangi nuqtai nazarlarni o‘rganadi. Masalan: “Agar bu to‘g‘ri bo‘lsa, unda boshqa holatlarda ham bu shunday bo‘ladi deb o‘ylaysizmi?”
3. Ziddiyatlarni aniqlash	Suhbatdoshdan o‘z fikrlarini ko‘proq tahlil qilishni so‘rash va ular o‘rtasida yuzaga kelgan ziddiyatlarni ko‘rsatish. Bu, o‘quvchiga xatoliklarni ko‘rib chiqish va yanada mustahkam fikr shakllantirishga yordam beradi.
4. Misollar va amaliyotga asoslash	O‘quvchini o‘z fikrlarini real hayotdagi misollar bilan qo‘llab-quvvatlashga undash. Bu metod yordamida o‘quvchi abstrakt fikrlarni amaliyotga tatbiq qilishni o‘rganadi.
5. Fikrni inkor qilish	O‘quvchidan o‘z fikrini inkor qilish yoki shu fikrni boshqacha nuqtai nazardan ko‘rishni so‘rash. Bu metod yordamida o‘quvchi o‘z fikrlarini yanada kengroq va muvozanatliroq tarzda ko‘rib chiqadi.
6. Mantiqiy xatoliklarni ko‘rsatish	Suhbatda o‘quvchining fikrlarida mantiqiy xatoliklarni aniqlash va ularni to‘g‘irlashga yordam berish. Masalan: “Bu fikrni o‘zgartirishga nima sabab bo‘lishi mumkin?”
Sokratik usulning asosiy maqsadi	O‘quvchini mustaqil fikrlashga undash va uni o‘z fikrlarini doimiy ravishda tekshirib, yaxshilashga rag‘batlantirish. Bu metod o‘qitishda faqat savollarni berish bilan cheklanmaydi, balki o‘quvchining o‘z fikrlarini aniqlashda yordam berish uchun yo‘naltiruvchi, tashvishlantiruvchi va rag‘batlantiruvchi savollarni ham o‘z ichiga oladi.

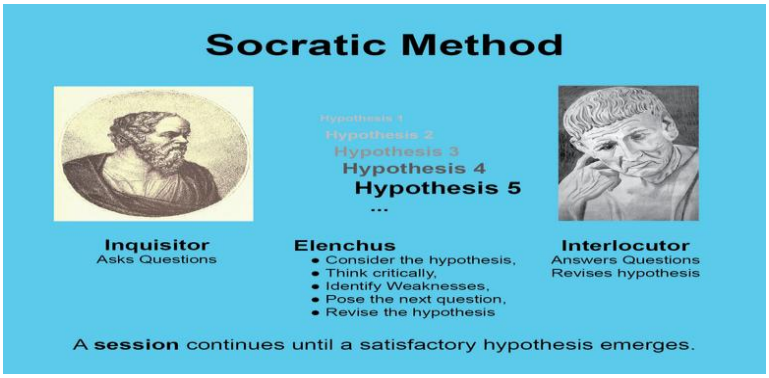

Sokrat metodini qo‘llash nafaqat o‘qitishda, balki kundalik muloqotda ham samarali bo‘lishi mumkin, chunki u ishtirokchilarni o‘ylashga undaydi va yangi fikrlarni kashf etishga imkon yaratadi. Hatto Sokrat usulida bevosita ishtirok etmasdan, faqat tinglashning o‘zi ham foydali bo‘lishi mumkin. O‘qituvchi o‘quvchi darsga diqqatini jamlashga undash uchun ushbu usuldan foydalanadilar, chunki har doim savol berilishi ehtimoli o‘quvchilarni dars va muhokamani sinchiklab kuzatishga majbur qiladi.

Darsni boshlashdan avval,ishtirokchilarni mavzuga qiziqtirish va ularning esda qoladigan fikrlarini olish muhim.

“Issiq o‘rindiqda” o‘tirish

O‘quvchilar uchun yaxshi tomoni shuki, bu jarayon har biringizga navbat bilan yetib keladi. O‘qituvchilar odatda qo‘l ko‘tarishingizni kutmay, tasodifiy tarzda biringizni tanlaydilar. Birinchi marta bu jarayon qiyin tuyulishi mumkin, ammo vaqt o‘tishi bilan qiziqarli bo‘lib qoladi. O‘qituvchi sizning fikrlaringizni eshitib, muhokamani to‘g‘ri yo‘nalishga olib borishingizni qadrlaydi. Agar birinchi javobingiz muvaffaqiyatsiz chiqsa ham, bu sizni kelgusi darsga yaxshiroq tayyorlanishingiz uchun turtki bo‘ladi. O‘quvchilar uchun Sokrat usulini muvaffaqiyatli qo‘llagan ilk lahzalar unutilmas bo‘lishi mumkin. Ko‘pchilik ushbu jarayondagi muvaffaqiyatli lahzalarini eslab qoladi, chunki bu jarayon savol berish, tahlil qilish va o‘z fikrlarini soddalashtirib tushuntirish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. O‘qituvchilar esa bu usul orqali o‘quvchilarning mustaqil fikrlash va mantiqiy xulosalar chiqarish qobiliyatlarini shakllantiradilar. Natijada, dars qiziqarli va samarali bo‘lib o‘tadi.

M**isol uchun sokratik usulini amalda qo‘lab ko‘ramiz:**

Misol uchun sokratik usulini amalda qo‘llab ko‘ramiz: Jinoyat nima? Sizningcha, jinoyat sodir etgan shaxs qanday javobgarlikka tortilishi kerak?

Jinoyat — qonun tomonidan taqiqlangan va jazoga olib keladigan harakat yoki harakatsizlikdir. Jinoyat-huquqiy javobgarlik qonunlarning ustuvorligini ta‘minlashda muhim o‘rin tutadi. Bu jamiyatda adolatni saqlash va qonunbuzarliklarning oldini olish uchun zarurdir.

Savol: Agar biror shaxs jinoyat sodir etsa, bu jamiyatga qanday ta’sir qiladi?

Bu bosqichda, jinoyatlar va ularga nisbatan javobgarlik haqida aniq tushunchalar berish kerak. Bu orqali tinglovchilar o‘rganilgan mavzu haqida asosiy tushunchalarni shakllantirishadi.

Savol: Jinoyat-huquqiy javobgarlik deganda nima tushunasiz? (Tinglovchilar o‘z fikrlarini bildirishadi, keyin sokratik usul yordamida boshqalar bilan bahslashish va o‘rganilgan tushunchalarni mustahkamlash.)

Savol: Jinoyat sodir etgan shaxsga qanday jazolar belgilanishi mumkin? Ularning maqsadi nima?

Izoh Jazolar jinoyatlarning oldini olish, jamiyatni himoya qilish va jinoyatchini tuzatishga qaratilgan. Jinoyat sodir etgan shaxslarning jazolari, odatda, jamiyatning xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan bo‘ladi.

Bu bosqichda barcha tinglovchilar o‘z fikrlarini bildirishadi. Shundan keyin, jazo turlarini (qamoq jazosi, jarima, shartli jazo va boshqalar) muhokama qilish mumkin.

2. Jinoyat uchun javobgarlik va sud tizimi: Bu bosqichda tinglovchilarni jinoyat-huquqiy javobgarlikning qonuniy mexanizmlarini tushunishga undash kerak.

Savol: Agar jinoyat sodir etgan shaxs jazodan qochsa, bu jamiyatga qanday xavf tug‘diradi? (Bu savol orqali tinglovchilarni qonuniy jazolar va ularni amalga oshirish mexanizmlarini o‘rganishga undaydi.)

Savol: Sizningcha, sud tizimi jinoyatlarni qanday tartibda ko‘rib chiqadi? (Tinglovchilar davlat organlari, sud jarayonlari va advokatlik tizimi haqida fikr yuritadilar.)

3. Qarama-qarshi fikrga e’tibor qaratish va tahlil qilish: Bu bosqichda tinglovchilarni yanada chuqurroq fikrlashga undash muhim. Ular jinoyatlar uchun belgilangan jazolarning adolatliligini ko‘rib chiqadilar.

Savol: Agar jinoyat uchun belgilangan jazo haddan tashqari og‘ir bo‘lsa, bu holatda qanday chora ko‘rish kerak?
(Bu savol orqali jinoyat uchun javobgarlikning adolatli bo‘lishini qanday ta‘minlash mumkinligini o‘rganadilar.)

Misol: Agar bir shaxs kichik qonunbuzarlik uchun og‘ir jazo olgan bo‘lsa, bu holat adolatli hisoblanadimi? Shu kabi vaziyatda qanday o‘zgartirishlar kiritilishi kerak?
(Savolga ishtirokchilarning fikrini yig‘ib, so‘ng bunday holatlarni huquqiy va ijtimoiy jihatdan tahlil qilish.)

4. Misollar bilan yanada aniqlik kiritish: Bu bosqichda tinglovchilarga jinoyat-huquqiy javobgarlikning haqiqiy hayotdagi misollarini ko‘rsatish kerak. Bu orqali ular o‘z bilimlarini yanada chuqurlashtiradilar.

Savol: Agar bir shaxs qamoqdan qochib, jamiyatda xavf tug‘dirsa, bu holatda qanday choralar ko‘rish lozim?
(Tinglovchilar turli misollar orqali muammoli holatlarni muhokama qilishadi.)

Misol: O‘zbekistonda jinoyat sodir etgan shaxslar uchun qanday jazolar belgilangan va ularning amalga oshirilishi qanday ta’minlanadi?” (Bunday misollar tinglovchilarni amaliyotga qaratishga yordam beradi.)

5. Yakuniy tahlil va xulosalar. Darsning yakuniy qismida tinglovchilar o‘rganilgan materialni umumlashtirishadi va o‘z fikrlarini ifoda etishadi.

Savol: Sizningcha, jinoyat-huquqiy javobgarlik jamiyatni qanday himoya qiladi? Jazolarning adolatliligi qanday ta’minlanadi?

Savol: Agar siz qonun chiqaruvchi bo‘lsangiz, jinoyatlar uchun jazolarni qanday adolatli qilishni ta‘minlardingiz?
Bu savollar yordamida tinglovchilar o‘z bilimlarini umumlashtiradilar va jinoyat-huquqiy javobgarlikning jamiyat hayotidagi o‘rni haqida fikr yuritadilar.

Dars davomida olingan bilimlarni umumlashtirish va xulosalar qilish orqali tinglovchilarda qonun ustuvorligi va jinoyat-huquqiy javobgarlikning ahamiyati haqida chuqurroq tushuncha shakllanadi. Tinglovchilar muhokama qilingan mavzuni hayotiy misollar bilan bog‘lab, huquqiy bilimlarini mustahkamlaydi. Yakunida ular jamiyatda adolat va xavfsizlikni ta'minlashda har bir fuqaroning o‘rni va mas'uliyati haqida mulohaza yuritadilar.

Metodni o‘rganishning ahamiyati: Sokratik usul orqali o‘rgatilgan bilimlar tinglovchilarning mantiqiy fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Bu usul nafaqat huquqiy bilimlarni chuqurlashtirish, balki hayotiy vaziyatlarda to‘g‘ri yo‘l tutishni o‘rgatadi. Tinglovchilar jamiyatda yuzaga keladigan muammolarni tahlil qilish, ularni huquqiy va adolatli yo‘l bilan hal qilish ko‘nikmalarini shakllantiradilar. Shu tariqa, bu metod nafaqat ta'lim jarayonida, balki jamiyatning barqarorligi va fuqarolik ongini rivojlantirishda ham katta ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi – 2023 y O‘zbekiston Toshkent**
2. **Davlat va huquq asoslari - Toshkent 2024 y 8-sinf**
3. **N.Tillabaeva – Tanqidiy fikrlash va ko‘nikmalarni shakllantirish. “O‘zbekistonda Xorijiy tillar” Ilmiy-metodik elektron jurnal, 2022 № 1**
4. **Traver, R. W. – The Effective Use of Socratic Questioning in Teaching. Journal of Teacher Education (2008)**
5. **Davlat va huquq asoslari o‘qituvchilari uchun metodik qo‘llanma – Toshkent 2023**
6. **Maktab o‘quvchilarida hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirish. Ijtimoiy fanlar o‘qituvchilari uchun metodik qo‘llanma. Baktria Press, Toshkent 2021**
7. **Berdaliyeva, T.K., Umatbekov, K.M. – "Metod Sokrata" kak interaktivniy priem v obuchenii govoreniyu na zanyatiyakh russkogo yazyka. Nauchnoe obozrenie. Pedagogicheskie nauki, 2023, № 2, pp. 33–37**

8. **Maktabda o‘qitish va baholash metodologiyasi – Toshkent 2021, pp.**

3.3.4. Mavzu: Davlat va huquq asoslari fanini o‘qitishda, tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish

Reja:

1. 4K – kollaboratsiya, kommunikatsiya, kritik va kreativ fikrlash ko‘nikmalarining tavsifi.
2. 4K ko‘nikmalarni o‘qitishda zamonaviy strategiyalar
3. 4K ko‘nikmalarini ta’lim jarayonida integratsiyalashgan holda rivojlantirishning amaliy yo‘llari

1. Kollaboratsiya, kommunikatsiya, kritik va kreativ fikrlash ko‘nikmalarining tavsifi.

Bugungi kunda zamonaviy dunyo o‘zining tezkor rivojlanishi va o‘zgaruvchan talablari bilan har bir mutaxassis, jumladan o‘qituvchilar oldiga katta mas’uliyat va yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Ayniqsa, ta’lim sohasida ishlovchi o‘qituvchilar uchun bu talablar yanada dolzarbdir. Ular nafaqat bilimlarni o‘quvchilarga o‘tkazish, balki ularga tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, muloqot va hamkorlik qilish ko‘nikmalarini o‘rgatish orqali kelajakda muvaffaqiyatli bo‘lishlariga yordam berishlari kerak. Shu sababdan o‘qituvchilar malaka oshirish jarayonida zamonaviy dunyo talablariga javob beradigan **4K ko‘nikmalari** – **kollaboratsiya *(hamkorlik)*, kommunikatsiya *(muloqot)*, kritik fikrlash *(tanqidiy fikrlash)*** va **kreativ fikrlash *(ijodiy fikrlash)*** ni rivojlantirishlari zarur.

4K yondashuvi o‘z nomi bilan 4 ta tamoyilni o‘z ichiga oladi:

Kollaboratsiya (hamkorlik)

Ta’lim materiallari va darsliklar jamoada ishlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan bo‘lishi zarur. Bu yondashuv orqali ishtirokchilar birgalikda ishlashni, mas’uliyatni bo‘lishishni, fikrlarni ochiq ifodalashni va o‘zaro qo‘llab-quvvatlash muhimligini tushunishni o‘rganadilar. Guruh loyihalari, birgalikda masalalar yechish va hamkorlikdagi amaliy mashg‘ulotlar orqali o‘zaro tushunishni mustahkamlash va umumiy maqsadlarga erishishga yordam beriladi.

Kommunikativlik (muloqot)

O‘rganuvchilar muloqot qilish ko‘nikmalarini shakllantirish jarayonida o‘z fikrlarini aniq va mantiqiy tarzda ifodalash, suhbatdoshlarga faol tinglovchi bo‘lish, ularga mos javob qaytarish hamda turli vaziyatlarda til vositalaridan samarali foydalanishni o‘rganadilar. Ushbu yondashuv ma’lumotni yetkazish jarayonida aniq va ravshan ifodalashni rivojlantirib, professional va ijtimoiy muloqotni yanada samarali qiladi.

Kreativ (ijodiy)

Innovatsion va ijodiy muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish ta’lim jarayonining ajralmas qismidir. Ushbu metodologiya orqali ishtirokchilar yangi yondashuvlarni o‘zlashtiradi, o‘z imkoniyatlarini kengaytiradi va o‘z maqsadlariga erishish uchun nostandart echimlarni ishlab chiqadi. Ta’limda muammolarni hal qilish uchun ijodkorlik va erkin fikrlashni rag‘batlantiruvchi topshiriqlar keng qo‘llaniladi.

Kritik (tanqidiy)

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodologiyasi insonning axborot oqimini tahlil qilish, ma’lumotlarni baholash va ularga asoslangan holda xulosalar chiqarish qobiliyatlarini shakllantirishga yo‘naltirilgan. Bu yondashuv mustaqil fikrlash, tanqidiy mulohazalar ishlab chiqish, muammolarni har tomonlama ko‘rib chiqish va mantiqiy asoslangan qarorlar qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Ushbu yondashuv orqali shaxs real hayotiy vaziyatlarni tushunish va samarali echimlar topishga tayyorlanadi.

- **Tanqidiy fikrlash:** Ishtirokchilar murakkab huquqiy vaziyatlarni tushunishi va ularni tahlil qilishni o‘rganadi.
- **Ijodkorlik:** Davlat va huquq asoslarini o‘rganishda innovatsion yondashuvlarni rivojlantiradi.
- **Hamkorlik:** Guruhda ishlash orqali jamoaviy mas‘uliyat va muammolarni birgalikda hal qilish.
- **Muloqot:** Ishtirokchilar huquqiy bilimlarini boshqalarga tushunarli va lo‘nda ifodalay oladi.

2. 4K ko‘nikmalarni o‘qitishda zamonaviy strategiyalar

- XXI asrda faqat nazariy bilim yetarli emas, amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirish zarur.
- Davlat va huquq asoslari fani real hayotdagi huquqiy masalalarni tushunish va hal qilish imkonini beradi.

Ta’limni tashkil qilish shakllari

Ishtirokchilar soniga qarab ta’limning jamoaviy, guruhli shakllari, kichik guruhlarda ishlash, juftliklarda ishlash va individual (yakka tartibda) ishlash kabi shakllari bo‘ladi.

Jamoaviy ta’lim shaklida vazifalarni bajarish va muhokama qilishda butun guruh faol ishtirok etadi. Ushbu jarayonda “So‘z navbati qoidasi”ga rioya qilish va “Gapirayotgan kishiga hurmat ko‘rsatish” tamoyillarini saqlash muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu usul bahs-munozaralar va ochiq muhokamalar uchun samarali muhit yaratadi.

Guruhli ta’lim shaklida sinf 5–6 kishilik jamoalarga bo‘linadi. Ushbu shakl **dars**da va **darsdan tashqari** ishlashda, loyiha, tadqiqot va ijodiy faoliyatlarni amalga oshirish uchun qulaydir.

Kichik guruhli shaklda ishtirokchilar 3-4 kishilik uncha katta bo‘lmagan guruhlarga bo‘linadi. Bunday shakl ham dars va darsdan tashqari ishlarda, loyiha, tadqiqot va ijodiy faoliyatlarda qo‘l keladi. Shuningdek, bu shaklni masala vazifalarni muhokama qilish, jamoaviy esse va ma’ruzalar yozishda ham qo‘llash mumkin.

Juftliklarda ishlash shaklida dars ishtirokchilari ikki kishi bo‘lib ishlaydi. Bunda guruhdagilarni “yelkadosh sherik” hamda “yuzma-yuz sherik” tamoyili bo‘yicha bo‘lib chiqish mumkin.

Individual shaklda esa o‘qituvchi vazifalarni mustaqil ravishda, boshqalarning ishtirokisiz, o‘zi bajaradi.

Davlat va huquq asoslari fanida tinglovchilarni faollashtirish va 4K ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun guruhli ishlash samarali metodlardan biridir. Guruhli ishlash jarayonida ishtirokchilar hamkorlik qilish, muloqot qilish, tanqidiy fikrlash va ijodiy yondashuvni shakllantiradilar. Bunday yondashuv ularni faqat nazariy bilimlar bilan cheklab qo‘ymaydi, balki ularni real hayot sharoitida huquqiy masalalarni tahlil qilishga o‘rgatadi.

Quyida o‘quvchilarni guruhlarda ishlash va huquqiy masalalar bo‘yicha fikr almashish jarayonini jadval asosida ko‘rib chiqmiz

Bosqich	Faoliyat	Tafsilotlar	Kutilayotgan natija
1. Guruhlarni shakllantirish	Ishtirokchilarni 4-5 kishilik kichik guruhlarga bo‘lish	Rahbar va kotibni belgilash. Rahbar jamoani boshqaradi, kotib esa asosiy fikrlarni yozib boradi.	Guruhda ishlash qobiliyatlari shakllanadi. Har bir ishtirokchi mas’uliyatini anglaydi.
2. Masalani tanlash	Har bir guruhga huquqiy masala yoki real vaziyat bo‘yicha topshiriq berish	Masalan: 1-guruh: Inson huquqlarini buzilish holatlari. 2-guruh: Fuqarolik majburiyatlari va qonunlar.	Guruh masalani o‘rganib, o‘z yondashuvlarini aniqlaydi.
3. Muhokama qilish	Guruhlar berilgan masalani muhokama qilib, yechimlarni ishlab chiqadi	Guruh a’zolari o‘zaro fikr almashadi, tanqidiy fikr yuritadi, muloqot orqali qaror qabul qiladi.	Jamoaviy ishlash, tanqidiy tahlil va ijodiy fikr yuritish rivojlanadi.
4. Taqdimot	Guruh natijalarni barcha ishtirokchilar oldida taqdim etadi	Rahbar taqdimot qiladi, kotib esa asosiy dalillarni o‘qiydi. Boshqa guruhlar savollar beradi	Muloqot qobiliyatlari yaxshilanadi, tanqidiy yondashuv va dalillarni himoya qilish rivojlanadi.

Bosqich	Faoliyat	Tafsilotlar	Kutilayotgan natija
		yoki o‘z fikrlarini bildiradi.	
5. Refleksiya	Guruh o‘z faoliyatini baholab, xulosalar chiqaradi	Mashg‘ulot oxirida har bir guruh: Nimalar yaxshi bajarildi? va Nimalarni yaxshilash kerak? kabi savollarga javob beradi.	O‘z ishini tahlil qilish va kelajakda yaxshiroq ishlash uchun xulosalar chiqarishni o‘rganadi.

4 K modelidan foydalanish bo‘yicha tavsiyalar

4K modelidan (Knowledge, Comprehension, Application, and Creation) samarali foydalanish uchun o‘quv dasturini diqqat bilan rejalashtirish juda muhim. Quyida bu modelni ta’lim jarayonida qanday qo‘llashni rejalashtirish bo‘yicha tavsiyalar.

1.O‘quv dasturini diqqat bilan rejalashtirish. 4K modelining har bir bosqichiga mos keladigan o‘quv maqsadlarini belgilash:

Knowledge (Bilim): Tinglovchilarga zaruriy bilimlarni taqdim etish. O‘quv materiallarini eng asosiy ma’lumotlar bilan ta’minlash kerak. Bu bosqichda ishtirokchilar faktlar, terminlar va asosiy tushunchalar beriladi.

Comprehension (Tushunish): O‘rganilgan materialni tushunish darajasini tekshirish va ular uchun misollar orqali tushuncha hosil qilish. Bu bosqichda o‘rganilgan bilimni izohlash qobiliyati rivojlanadi.

Application (Qo‘llash): O‘rganilgan bilimlarni amaliyotda qo‘llash imkoniyatini yaratish. Amaliy mashg‘ulotlar, hayotiy misollar keltirish orqali bilimni amalda qo‘llash qobiliyatini rivojlantirish.

Creation (Yaratish): O‘rganilgan bilimlarni yangi sharoitda yaratish, yangi g‘oyalar ishlab chiqish va ijodiy yondashuvlarni qo‘llash imkonini berish."Har bir bosqich uchun aniq va o‘lchash mumkin bo‘lgan maqsadlar belgilash zarur. Masalan, bilim bosqichida ishtirokchilarga “asosan” bu mavzuni bilishi kerak, tushunish bosqichida “bu mavzuni tushuntira olish” kerak, va hokazo.

Resurslarni tanlash va tayyorlash. Ta’lim resurslarini har bir bosqich uchun tanlash:

Bilim (Knowledge) bosqichi uchun asosiy manbalarni (kitoblar, ma'lumotnomalar, video darslar) tanlash. Tushunish bosqichi uchun misollar, mashg‘ulotlar va savollar ishlab chiqish. Materialni tushunishini tekshirish uchun muammolarni yechish topshiriqlarini yaratish. Qo‘llashda amaliy mashg‘ulotlar, real hayotdagi misollarni ishlatish. Yaratish bosqichi uchun ijodiy loyihalar, guruh ishlaridan foydalanish.

O‘quv materiallarining mosligi: O‘quv mashg‘ulotni har bir bosqichga tayyorlash uchun materiallar qiziqarli, mazmunli va ishtirokchilarni ehtiyojlariga mos bo‘lishi kerak. Ularning bilim darajasiga qarab, materiallarni soddalashtirish yoki murakkablashtirish zarur. Ishtirokchilarni faolligini ta’minlash uchun amaliy mashg‘ulotlar va interaktiv yondashuvlar zarur.

Faol ishtirokini ta’minlash uchun amaliy mashg‘ulotlar, guruh ishlarini tashkil qilish, kichik tadbirlar, simulyatsiyalar va boshqa interaktiv metodlardan foydalanish lozim.

Ishtirokchilarni muammo yechish va real vaziyatlarga moslashtirilgan topshiriqlar bilan shug‘ullantirish, ularning mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvini rivojlantiradi.

Motivatsiya yaratish

4K modeliga nisbatan qiziqishni oshirish uchun rag‘batlantirish tizimlari (sovrinlar, e’tirof etish, tanlovlar) va samarali motivatsiya usullarini qo‘llash. O‘rganish jarayonining muhimligini ko‘rsatish va ularning faoligini oshirish.

Bilimni baholash

Dars jarayonida ishtirokchilarning bilimini testlar, so‘rovlar, mini-darslar orqali baholash. Bu dars jarayonida ma’lumotni qanday o‘zlashtirishini ko‘rsatadi. Ijodiy ishlari va loyihalarini baholash orqali ularning yangi g‘oyalar yaratish va yangi g‘oyalar qo‘llash qobiliyatini rivojlantiradi. Har bir bosqich uchun vaqtni to‘g‘ri taqsimlash zarur. Bilim va tushunish bosqichlari uchun kamroq vaqt sarflanishi mumkin, ammo amaliy mashg‘ulotlar va ijodiy ishlar uchun ko‘proq vaqt ajratish kerak.

Mashg‘ulotda tegishli texnologiyalarni qo‘llash

4K modelini ta’limda qo‘llashda texnologiyalarni (masalan, raqamli platformalar, simulyatorlar, onlayn kurslar) integratsiya qilish ishtirokchilarni yanada qiziqarli va interaktiv tarzda jalb qilishga yordam beradi.

Dars jarayonida o‘z-o‘zini baholashni rivojlantirish

Ushbu jarayonda bilim va ko‘nikmalarni baholash, o‘z-o‘zini baholash va refleksiya qobiliyatini rivojlantirish.

4K modelini ta’lim jarayonida qo‘llashda o‘quv dasturini diqqat bilan rejalashtirish, ishtirokchilarning har bir bosqichdagi ehtiyojlarini inobatga olish va ularni qo‘llashga yo‘naltirilgan interaktiv usullarni tashkil etish, ularning o‘rganish jarayonini samarali va qiziqarli qiladi.

Davlat va huquq asoslari fanini o‘qitishda 4K ko‘nikmalarini rivojlantirish, o‘quvchilarning nafaqat huquqiy bilimlarini, balki zamonaviy hayotda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalarini ham shakllantiradi. XXI asrda ta’lim tizimida yangilanishlarning asosiy sababi, o‘quvchilarda kollaboratsiya, kommunikatsiya, kreativ va kritik fikrlash kabi muhim ko‘nikmalarni rivojlantirish zaruratidan kelib chiqadi.

4K ko‘nikmalarini ta’lim jarayonida integratsiyalashgan holda rivojlantirishning amaliy yo‘llari

Bu bo‘limda o‘quvchilarda 4K ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun integratsiyalashgan yondoshuvlar va metodlar tavsiflanadi. Bu ko‘nikmalar — kollaboratsiya, kommunikatsiya, kreativ fikrlash va tanqidiy fikrlash — ta'lim jarayonida birgalikda ishlash va muammolarni samarali hal qilish uchun muhim ahamiyatga ega. Har bir ko‘nikma uchun integratsiyalashgan metodlar va usullar ko‘rsatiladi, shuningdek, sinfda qanday samarali ishlatilishini misollar bilan tushuntirib o‘tamiz.

1. Kollaboratsiya (Hamkorlik)

Kollaboratsiya ko‘nikmasi o‘quvchilarni birgalikda ishlashga, fikr almashishga va jamoaviy maqsadga erishishga o‘rgatadi. Bu ko‘nikma o‘quvchilarni bir-biri bilan muloqot qilishga va o‘zaro yordam berishga undaydi.

Amaliy usullar:

Guruh ishlari: O‘quvchilarga jamoa sifatida ishlash, masalalarni birgalikda yechish, va loyiha ishlab chiqish vazifalari berilishi. Masalan, o‘quvchilar ekologiya yoki tarix mavzusida guruhli tadqiqotlar olib borishlari mumkin. Har bir guruh a’zosi o‘z vazifasini bajarib, umumiy maqsadga erishish uchun hamkorlik qiladi.

Kooperativ o‘qitish: O‘quvchilarga bir-biriga yordam berish va o‘z bilimlarini o‘rganish uchun turli metodlardan foydalanishga imkon berish. Masalan, **“Peer teaching”** (do‘stona o‘qitish) usuli yordamida o‘quvchilar o‘zaro bilimlarini baham ko‘rishadi.

2. Kommunikatsiya

Kommunikatsiya ko‘nikmasi o‘quvchilarga o‘z fikrlarini aniq, ravon va samarali tarzda ifodalashni o‘rgatadi. Bu ko‘nikma, shuningdek, boshqa odamlar bilan o‘zaro muloqot qilishni va turli fikrlarni tinglashni talab qiladi.

Amaliy usullar:

Debatlar va muhokamalar: O‘quvchilarga muayyan mavzuda fikr almashish va qarorlar qabul qilish imkoniyatini berish. Masalan, o‘quvchilar siyosat, axloq yoki ilm-fan haqida bahslashib, o‘z fikrlarini asoslab, boshqalarning fikrlariga hurmat bilan qarashni o‘rganishadi.

Rolli o‘yinlar: O‘quvchilar o‘zlarini boshqa shaxs sifatida his qilishadi va turli rollarni bajarishadi. Bu usul kommunikatsiya ko‘nikmalarini rivojlantiradi, chunki o‘quvchilar o‘zaro fikr almashish, muhokama qilish va boshqalar bilan samarali muloqot o‘rnatishni o‘rganadilar.

3. Kreativ fikrlash

Kreativ fikrlash ko‘nikmasi o‘quvchilarga yangi g‘oyalar yaratish, alternativ yechimlarni ko‘rish va murakkab vaziyatlarga ijodiy yondashish imkonini beradi.

Amaliy usullar:

Loyiha asosida o‘qitish ***(Project-Based Learning)***: O‘quvchilarga amaliy loyihalar ustida ishlashni taklif etish, ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi. Masalan, o‘quvchilarga o‘zlarining biznes-rejalarini yaratish yoki ijtimoiy masalalarni hal qilishga oid loyiha topshiriqlari berilishi mumkin.

Beyzbolning **“Brainstorming”** metodikasi: O‘quvchilar birgalikda muayyan masala bo‘yicha g‘oyalar ishlab chiqishadi. Bu usul o‘quvchilarda kreativ fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi.

4. Tanqidiy fikrlash

Tanqidiy fikrlash o‘quvchilarga faktlar va dalillarni tahlil qilish, qarorlar qabul qilish va ularni asoslashda yordam beradi. Bu ko‘nikma, shuningdek, o‘quvchilarga turli nuqtai nazarlardan masalani ko‘rishga imkon yaratadi.

Amaliy usullar:

Muammoli o‘qitish ***(Problem-Based Learning)***: O‘quvchilarga real hayotdagi muammolarni hal qilishni topshirish. Masalan, o‘quvchilarga atrof-muhitni saqlash yoki sog‘liqni saqlash tizimlarini yaxshilash bo‘yicha masalalar berilishi va ular ushbu masalalarni tahlil qilib, yechimlar ishlab chiqishlari talab qilinadi.

Case Study (Hollarda o‘rganish): O‘quvchilarga haqiqiy hayotdagi holatlar yoki voqealarni taqdim etib, ularni tahlil qilishni so‘rash. Masalan, iqtisodiy yoki ijtimoiy vaziyatni o‘rganish va unga tanqidiy yondashish.

5. **Texnologiya yordamida o‘qitish**

Zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash orqali 4K ko‘nikmalarini rivojlantirishning samarali usullari:

1. Onlayn platformalar va ilovalar huquq fanida

Google Classroom, Padlet, Kahoot, va Zoom kabi platformalar huquq fanini o‘qitishda interaktiv va ko‘rgazmali usullarni joriy etishga imkon beradi. Zoom orqali sud jarayonlarini simulyatsiya qilish yoki huquqiy masalalarni muhokama qilish.

Kollaboratsiya: Google Classroom yordamida guruhda huquqiy loyihalarni amalga oshirish, masalan, qonun loyihasini ishlab chiqish.

Bilimlarni mustahkamlash uchun Kahoot orqali huquqiy bilimlarni test qilish o‘quvchilarni mavzuni chuqurroq o‘zlashtirishga undaydi.

Misol: Padlet platformasi orqali o‘quvchilarga davlat qonunlarining asosiy jihatlari haqida qiziqarli ma’lumotlar kiritish va ularni munozara qilish vazifasini topshirish.

2. Simulyatsiyalar va virtual tadqiqotlar huquq fanida

Tavsif: Simulyatsiya dasturlari yordamida o‘quvchilar real hayotdagi huquqiy muammolarni hal qilishni mashq qilishlari va analitik ko‘nikmalarini rivojlantirishlari mumkin.

Sud jarayonlarini model qilish: Sud zallaridagi rollarni (advokat, sudya, ayblanuvchi) virtual muhitda o‘ynash orqali huquqiy masalalarni yechish qobiliyatini rivojlantirish.

Amaliy tahlil: Huquqiy holatlar (case study) ni o‘rganish va tahlil qilishda virtual vositalardan foydalanish. Virtual tadqiqot muhitida qonunlarni tahlil qilish va ularni qo‘llashni mashq qilish.

Misol: O‘quvchilar uchun interaktiv dastur orqali fuqarolik sud jarayoni modelini yaratish va u yerda ishtirok etish.

4K ko‘nikmalarini ta’lim jarayonida integratsiyalashgan holda rivojlantirishning samarali yo‘llari yuqoridagi metodlar va yondoshuvlardan iborat bo‘lib, ular o‘quvchilarga hamkorlikda ishlash, samarali muloqot qilish, ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga imkon beradi. Bu yondoshuvlar o‘quvchilarga mustaqil fikrlash, qarorlar qabul qilish, va jamoaviy ishlashni o‘rgatadi, shu bilan birga ularni real hayotdagi muammolarni hal qilishga tayyorlaydi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” PF-60-son Farmoni, - T.: 2022.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” PF-5712-son Farmoni, - T.: 2019.

3.Musurmonova O., Ibragimov X., Jamoldinov O. Umumiy pedagogika. Darslik. I qism. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2020. – 376 b.

4.Mavlonova R. A. Umumiy pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – 528 b.

5.Po‘latov Sh. Ta’lim menejmenti yoxud ta’lim muassasasini ilmiy-metodik boshqarish strategiyasi. – Toshkent: Yangi nashr, 2019. – 76 b.

Ismailov A., Daminov H., Karimov N., Ahmedov X., Tog‘ayeva G., Qosimova Z. O‘quvchilarni xalqaro tadqiqotlarga tayyorlashga mo‘ljallangan axborotnoma. 1-son. Umumiy o‘rta ta’lim muassasalari o‘qituvchilari, soha mutaxassislari, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari

3.3.5-MAVZU: DAVLAT VA HUQUQ ASOSLARI FANINI O‘QITISHDA TADQIQOTGA ASOSLANGAN TA’LIM TEXNOLOGIYALARI

MASHG‘ULOT REJALARI:

1. **Tadqiqotga asoslangan ta’limning metodologik arxitekturasi:** Huquqiy tadqiqot savolini shakllantirish, muammo qo‘yish texnikalari va ta’limdagi o‘rni.
2. **Instrumental tadqiqot ko‘nikmalari:** Normativ-huquqiy hujjatlar va raqamli ma’lumotlar bazalari (Lex.uz) bilan ishlash metodikasi hamda dalillash texnikasi.
3. **Tadqiqiy darslarni loyihalash va baholash:** Dars ssenariylarini yaratish, tanqidiy fikrlashni baholash mezonlari va refleksiv tahlil indikatorlari.

Zamonaviy pedagogika va huquqshunoslikning o‘zaro uyg‘unlashuvi natijasida ta’lim jarayonida o‘quvchining roli butunlay o‘zgardi. Tadqiqotga asoslangan ta’lim texnologiyasi o‘quvchini shunchaki tayyor huquqiy normalarni yodlovchi sub’ektdan, ijtimoiy va huquqiy muammolarni mustaqil o‘rganuvchi va ularga yechim izlovchi tadqiqotchiga aylantiradi. Ushbu metodologiyaning asosi inson ongining tabiatan kashfiyotga bo‘lgan ehtiyojiga tayanadi. Davlat va huquq asoslari darsida ushbu yondashuvni qo‘llash o‘quvchilarda huquqiy mantiqning shakllanishiga, qonun ustuvorligini ongli ravishda his qilishga va har bir huquqiy norma ortidagi ijtimoiy adolat tamoyilini tushunishga xizmat qiladi. Metodologik arxitektura deganda, darsning shunday qurilishi tushuniladiki, unda bilim o‘qituvchi tomonidan taqdim etilmaydi, balki o‘quvchi tomonidan izlanishlar natijasida barpo etiladi.

Tadqiqot jarayoni har doim muammoli vaziyatni anglashdan boshlanadi. Huquqiy ta’limda muammo deganda, jamiyat hayotidagi ikki yoki undan ortiq huquqiy normalar o‘rtasidagi ziddiyat yoki mavjud qonunchilikning hayotiy ehtiyojlar bilan to‘qnash kelishi tushuniladi. O‘qituvchi dars boshida o‘quvchilarda intellektual hayrat uyg‘ota oladigan muammoni o‘rtaga tashlashi lozim. Bu jarayonda muammo qo‘yish texnikalari o‘ta muhim rol o‘ynaydi. Masalan, muammolar daraxti texnikasi orqali o‘quvchilar markaziy huquqiy muammoning ildizlarini, ya’ni sabablarini va uning shoxlarini, ya’ni ijtimoiy oqibatlarini vizual tahlil qiladilar. Bunday tizimli yondashuv o‘quvchiga huquqiy hodisaga bir tomonlama emas, balki keng ko‘lamli nazar tashlash imkonini beradi. Har qanday tadqiqotning muvaffaqiyati esa muammoning naqadar aniq va lo‘nda qo‘yilganligiga bog‘liqdir.

Huquqiy tadqiqot savolini shakllantirish ushbu texnologiyaning eng nozik va murakkab bosqichi hisoblanadi. Savol shunday tuzilishi kerakki, u o‘quvchini nafaqat javob izlashga, balki o‘sha javobni turli manbalar orqali tekshirishga majbur qilsin. Yaxshi shakllantirilgan tadqiqot savoli tavsiflovchi xarakterdan ko‘ra ko‘proq baholovchi va tahliliy xarakterga ega bo‘lishi lozim. O‘quvchi nima degan savolga emas, balki nima uchun va qanday degan savollarga javob izlashi shart. Tadqiqot savolini shakllantirishda Sokratona so‘rov texnikasi juda qo‘l keladi. Bunda o‘qituvchi savol berish orqali o‘quvchini o‘zining mavjud bilimlaridagi bo‘shliqlarni ko‘rishga va mantiqiy xulosalar chiqarishga yo‘naltiradi. Bu jarayon o‘quvchining fikrlash qobiliyatini charxlaydi va unda huquqiy argumentatsiya san’atini shakllantiradi.

Tadqiqotga asoslangan ta’limning huquqiy ta’limdagi o‘rni beqiyosdir. Huquqshunoslik fanlari doimo o‘zgarib turadigan va rivojlanadigan soha bo‘lgani sababli, o‘quvchida doimiy izlanish ko‘nikmasini shakllantirish hayotiy zaruriyatdir. Tadqiqot usuli orqali o‘rganilgan bilimlar yod olingan bilimlardan ko‘ra o‘n baravar mustahkam bo‘ladi, chunki o‘quvchi bu bilimga o‘z mehnati va tahlili orqali yetib kelgan. Bu yondashuv o‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni, axborotlarni saralashni va eng muhimi, o‘zining huquqiy pozitsiyasini dalillashni o‘rgatadi. Zero, demokratik jamiyatda har bir fuqaro nafaqat qonunni bilishi, balki uning mazmun-mohiyatini tahlil qila olishi va adolatni himoya qila olishi lozim.

Dars jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi munosabatlar ham tadqiqot metodologiyasi asosida qayta quriladi. O‘qituvchi endi bilimlarning yagona manbai emas, balki tadqiqot jarayonining fasilitatori va maslahatchisiga aylanadi. U o‘quvchilarga to‘g‘ri yo‘nalish beradi, resurslarni taqdim etadi va bahs-munozaralarni boshqaradi. O‘quvchi esa o‘z navbatida, o‘quv

jarayonining mas’uliyatli ishtirokchisi sifatida namoyon bo‘ladi. Bunday hamkorlik muhitida o‘quvchining ichki motivatsiyasi ortadi, chunki u o‘zini haqiqiy kashfiyotchi sifatida his qiladi. Tadqiqot jarayonida yo‘l qo‘yilgan xatolar ham o‘rganishning bir qismi hisoblanadi va bu o‘quvchida muvaffaqiyatsizlikdan qo‘rqmaslik hissini shakllantiradi.

Tadqiqotga asoslangan ta’limning samaradorligi uning tizimliligida ko‘rinadi. Har bir tadqiqot bosqichi o‘zidan oldingi bosqichning mantiqiy davomi bo‘lishi kerak. Gipoteza shakllantirishdan boshlab, dalillarni to‘plash va xulosalar chiqarishgacha bo‘lgan jarayon o‘quvchining intellektual rivojlanishiga xizmat qiladi. Huquqiy tadqiqotlarda o‘quvchi faqat darslik bilan cheklanib qolmay, balki amaldagi normativ hujjatlar, xalqaro shartnomalar va sud amaliyotiga ham murojaat qiladi. Bu esa darsning ilmiylik darajasini oshiradi va o‘quvchini real huquqiy muhitga tayyorlaydi. Bunday darslarda o‘quvchi shunchaki talaba emas, balki bo‘lajak huquqshunos yoki ongli fuqaro sifatida fikrlay boshlaydi.

Xalqaro ta’lim tajribasi shuni ko‘rsatadiki, tadqiqotga asoslangan yondashuv o‘quvchilarda nafaqat akademik bilimlar, balki yumshoq ko‘nikmalarni ham rivojlantiradi. Jamoada ishlash, muloqot qilish, nizolarni hal etish va kreativlik kabi ko‘nikmalar tadqiqot jarayonida o‘z-o‘zidan shakllanadi. Davlat va huquq asoslari darsida ushbu kompetensiyalarning integratsiyalashuvi o‘quvchini har tomonlama yetuk shaxs sifatida kamol toptiradi. O‘quvchi tadqiqot davomida o‘zgalarning fikrini tinglashni, o‘z qarashlarini madaniyatli tarzda himoya qilishni va umumiy to‘xtamga kelishni o‘rganadi. Bu esa o‘z navbatida jamiyatda huquqiy madaniyatning yuksalishiga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, tadqiqotga asoslangan ta’lim texnologiyasi zamonaviy maktab ta’limining eng kuchli vositalaridan biridir. U o‘quvchini mustaqil hayotga, murakkab huquqiy vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilishga va jamiyat rivojiga o‘z hissasini qo‘shishga tayyorlaydi. Darsning metodologik arxitekturasini to‘g‘ri qurgan o‘qituvchi o‘z o‘quvchilarida ilmga bo‘lgan muhabbatni va haqiqatni izlashga bo‘lgan intilishni uyg‘ota oladi. Bunday darslar natijasida voyaga yetgan avlod nafaqat qonunlarga itoatkor bo‘ladi, balki adolatli jamiyat barpo etishda faol ishtirok etadi. Zero, tadqiqot orqali olingan bilim — bu shaxsning ichki e’tiqodiga aylangan haqiqatdir.

Huquqiy tadqiqot jarayonida o‘quvchining muvaffaqiyati uning ma’lumotlar bilan qanchalik professional darajada ishlay olishiga bog‘liq hisoblanadi. Tadqiqotga asoslangan ta’lim texnologiyasining ushbu bosqichida o‘quvchi nazariy tushunchalardan amaliy manbalarga o‘tadi. Bunda asosiy e’tibor qonunchilik hujjatlarini izlab topish, ularning amaldagi holatini tahlil qilish va olingan ma’lumotlarni o‘z pozitsiyasini himoya qilish uchun dalil sifatida qo‘llashga qaratiladi. Instrumental ko‘nikmalar deganda nafaqat texnik vositalardan foydalanish, balki huquqiy matnni tahlil qilishning intellektual vositalarini egallash ham tushuniladi.

Tadqiqiy faoliyatning eng muhim qismi bu rasmiy manbalar bilan ishlash san’atidir. Bugungi kunda axborot oqimi haddan tashqari ko‘p bo‘lgani sababli o‘quvchida huquqiy ma’lumotlarning ishonchliligini tekshirish ko‘nikmasi shakllanishi lozim. O‘zbekiston Respublikasi qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi hisoblangan Lex.uz platformasi ushbu jarayonda eng asosiy raqamli vosita bo‘lib xizmat qiladi. O‘quvchi ushbu tizim orqali qonun hujjatlarining iyerarxiyasini, ya’ni Konstitutsiya, qonunlar, farmon va qarorlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik hamda bo‘ysunish tartibini amalda ko‘ra oladi. Tadqiqot jarayonida o‘quvchiga kalit so‘zlar orqali qidiruvni amalga oshirish va hujjatlarning tahrirlari o‘rtasidagi farqlarni aniqlash metodikasi o‘rgatiladi. Bu esa o‘quvchining huquqiy savodxonligini raqamli ko‘nikmalar bilan uyg‘unlashtiradi. Raqamli bazalar bilan ishlash o‘quvchiga qonunning nafaqat bugungi holatini, balki uning evolyutsiyasini kuzatish imkonini ham beradi.

Normativ-huquqiy hujjatlar matni bilan ishlashda tadqiqiy o‘qish metodikasidan foydalaniladi. Bu uslub o‘quvchidan qonun moddasini shunchaki o‘qib chiqishni emas, balki undagi har bir so‘z va iboraning huquqiy yuklamasini tahlil qilishni talab etadi. Huquqiy terminologiya aniqlikni yoqtirgani bois, o‘quvchi tadqiqot davomida tushunchalarning mazmunini aniq belgilab olishi shart. Masalan, huquq va majburiyat o‘rtasidagi muvozanatni moddalar orqali tahlil qilish jarayonida o‘quvchi qonun chiqaruvchining asl maqsadini anglab yetadi. Bu bosqichda o‘quvchilarga qonun hujjatlarining vaqt, makon va shaxslar bo‘yicha amal qilish doirasini hisobga olish ham o‘rgatiladi, bu esa tadqiqotning ilmiyligini ta’minlaydi. Shuningdek, hujjatning prefiks va suffikslari,

uning kuchga kirish sanasi va o‘zgartirishlar kiritilganligi haqidagi belgilarga e’tibor berish o‘quvchida huquqiy hushyorlikni oshiradi.

Dalillash texnikasi huquqiy tadqiqotning yakuniy va eng mazmunli qismi hisoblanadi. Har qanday tadqiqot xulosasi mantiqiy dalillar va huquqiy asoslarga tayanishi shart. O‘quvchi o‘z fikrini isbotlashda birinchi navbatda qonun normalariga, so‘ngra statistik ma’lumotlarga va hayotiy misollarga tayanadi. Dalillarni saralashda ularning daxldorligi va ishonchliligi tamoyillariga amal qilinadi. Bu jarayonda o‘quvchida huquqiy argumentatsiya, ya’ni o‘z qarashlarini mantiqiy ketma-ketlikda, asoslangan holda bayon etish mahorati shakllanadi. Ayniqsa, qarama-qarshi tomonning dalillarini tahlil qilish va ularga raddiya tayyorlash ko‘nikmasi o‘quvchining tanqidiy fikrlashini yuqori darajaga ko‘taradi. Mantiqiy xatolar va demagogiyadan qochish, faqat ob’ektiv faktlarga asoslanish tadqiqotning sifat ko‘rsatkichi hisoblanadi.

Huquqiy ma’lumotlar bazasidan foydalanishda zamonaviy texnologiyalarning o‘rni kundan-kunga ortib bormoqda. O‘quvchilar nafaqat milliy bazalar, balki xalqaro huquqiy resurslar bilan ham tanishishlari tadqiqot doirasini kengaytiradi. Bu jarayonda o‘quvchi olingan axborotni tizimlashtirish, uni qismlarga ajratish va umumlashtirish, ya’ni induksiya va deduksiya usullarini qo‘llashni o‘rganadi. Ma’lumotlarni vizuallashtirish, masalan, jadval va sxemalar orqali huquqiy bog‘liqliklarni ko‘rsatish tadqiqot natijalarining tushunarli bo‘lishini ta’minlaydi. Har bir topilgan dalil o‘quvchining gipotezasini tasdiqlashi yoki inkor etishi mumkin, bu esa tadqiqotning xolisligini kafolatlaydi.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, instrumental tadqiqot ko‘nikmalari o‘quvchini jamiyatdagi murakkab huquqiy munosabatlarni tahlil qilishga tayyorlaydi. Qonun matni bilan ishlash orqali o‘quvchi huquqiy mantiqning naqadar izchil va adolatga yo‘naltirilganligini anglaydi. Raqamli bazalardan foydalanish esa uni zamonaviy axborot jamiyatining faol a’zosiga aylantiradi. Bunday yondashuv natijasida o‘quvchi o‘zi uchun kashf etgan bilimlarini hayotda qo‘llay oladigan, har bir so‘zini qonuniy dalil bilan mustahkamlaydigan yetuk shaxs sifatida shakllanadi. Bu esa huquqiy ta’limning asosiy maqsadlaridan biri bo‘lgan ongli va huquqiy faol fuqaroni tarbiyalashga xizmat qiladi. Tadqiqot ko‘nikmalari bilan qurollangan o‘quvchi ertaga hayotda o‘z huquqlarini himoya qilishda ham, jamiyatda adolatni qaror toptirishda ham eng samarali vositalardan foydalana oladigan mutaxassisga aylanadi.

Tadqiqotga asoslangan ta’lim jarayonini muvaffaqiyatli tashkil etish o‘qituvchidan dars ssenariysini an’anaviy usullardan butunlay farqli ravishda loyihalashni talab etadi. Bunday darslarda asosiy e’tibor ma’lumot berishga emas, balki bilimni kashf etish muhitini yaratishga qaratiladi. Dars ssenariysini yaratish jarayoni o‘quvchilarning qiziqishini uyg‘otadigan real hayotiy muammoni tanlashdan boshlanadi. Ssenariy tuzilishida o‘quvchilarning mustaqil izlanishi uchun yetarli vaqt ajratilishi va har bir bosqich mantiqiy ravishda keyingi izlanishga turtki berishi lozim. Bu jarayonda o‘qituvchi darsning rejissori sifatida barcha resurslarni o‘quvchi ixtiyoriga beradi va faqat yo‘nalish ko‘rsatib turadi. Loyihalashning eng muhim sharti shundaki, dars ssenariysi o‘quvchini doimiy izlanishda saqlab turishi va unda paydo bo‘lgan savollarga qonun hujjatlari orqali javob topishga sharoit yaratishi kerak.

Tadqiqiy darslarni baholash tizimi ham o‘zining ko‘p qirraliligi bilan ajralib turadi. Bunda an’anaviy baholashdan farqli ravishda, natija bilan birga o‘quvchining o‘sha natijaga qanday yetib kelganligi, ya’ni jarayonning o‘zi ham baholanadi. Tanqidiy fikrlashni baholashda o‘quvchining muammoni qanchalik chuqur tahlil qilganligi, dalillarni keltirishdagi mantiqiyligi va boshqa qarashlarni qanchalik ob’ektiv baholay olishi asosiy mezonlar bo‘lib xizmat qiladi. Samaradorlik indikatorlari sifatida o‘quvchining huquqiy manbalar bilan ishlash tezligi, gipotezalarni tekshirish qobiliyati va olingan natijalarni tizimli bayon eta olish darajasi belgilanadi. Bu esa baholashning adolatli va har tomonlama bo‘lishini ta’minlaydi. O‘qituvchi o‘quvchini baholashda uning faqat xulosasiga emas, balki o‘sha xulosani shakllantirishda qo‘llagan metodlariga ham e’tibor qaratadi.

Refleksiv tahlil tadqiqotga asoslangan ta’limning ajralmas qismi bo‘lib, u o‘quvchiga o‘z o‘rganish jarayonini tashqaridan kuzatish imkonini beradi. Har bir tadqiqot yakunida o‘tkaziladigan refleksiya orqali o‘quvchilar qaysi bosqichda qiyinchilikka uchraganliklari, qaysi manbalar ko‘proq foydali bo‘lganligi va o‘zlarining fikrlash tarzi qanchalik o‘zgarganligini tahlil qiladilar. Bu jarayon o‘quvchida metakognitiv ko‘nikmalarni, ya’ni qanday o‘rganishni o‘rganish mahoratini shakllantiradi. Refleksiya nafaqat o‘quvchi, balki o‘qituvchi uchun ham dars samaradorligini o‘lchash va kelgusi dars ssenariylarini takomillashtirish uchun xizmat qiladigan muhim indikator

hisoblanadi. O‘quvchi o‘zining kuchli va zaif tomonlarini anglab yetishi uning kelgusi tadqiqotlarida yanada muvaffaqiyatli bo‘lishiga yordam beradi.

Dars jarayonini baholashda shuningdek, tengdoshlar o‘rtasidagi teskari aloqa ham muhim o‘rin tutadi. O‘quvchilar bir-birining tadqiqot ishlarini tahlil qilish orqali ham huquqiy bilimlarni, ham baholash madaniyatini o‘zlashtiradilar. Baholash mezonlarining oldindan aniq bo‘lishi o‘quvchilarning tadqiqotga nisbatan mas’uliyatini oshiradi. Tadqiqot natijalarining taqdimot shaklida himoya qilinishi o‘quvchilarda ommaviy nutq va argumentatsiya ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. Bu esa darsning nafaqat bilim beruvchi, balki shaxsni har tomonlama rivojlantiruvchi platformaga aylanishini kafolatlaydi. Tadqiqiy darsni baholash — bu o‘quvchining erishgan yutug‘ini nishonlash va keyingi izlanishlarga yangi maqsadlar belgilash jarayonidir.

Yakuniy xulosaga ko‘ra, tadqiqotga asoslangan darslarni to‘g‘ri loyihalash va tizimli baholash o‘quvchining huquqiy dunyoqarashini tubdan o‘zgartiradi. O‘quvchi shunchaki axborot iste’molchisidan haqiqiy tahlilchi darajasiga ko‘tariladi. Loyihalash jarayonidagi erkinlik, baholashdagi shaffoflik va refleksiyadagi samimiylik o‘zaro uyg‘unlashganda huquqiy ta’limning samaradorligi o‘n baravar ortadi. Bunday darslar natijasida shakllangan tadqiqotchilik ko‘nikmalari o‘quvchi uchun nafaqat maktab devorlari ichida, balki butun hayoti davomida har qanday murakkab vaziyatda to‘g‘ri huquqiy va mantiqiy qarorlar qabul qilishda mustahkam poydevor bo‘lib xizmat qiladi. Tadqiqot madaniyati o‘quvchini umrbod ta’lim olishga va jamiyatning ongli a’zosi bo‘lishga undaydigan eng kuchli pedagogik texnologiyadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasining Ta’lim to‘g‘risidagi Qonuni. – Toshkent, 2020.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PF-134-sonli Farmoni.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 19-maydagi 312-sonli Qarori.
5. Lex.uz – O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.
6. Abu Rayhon Beruniy. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Fan, 1968.
7. Abu Nasr Forobiy. Mantiq asoslari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2012.
8. Jon Dyui. Demokratiya va ta’lim. – Nyu-York: Makmillan, 1916.
9. Jerom Bruner. Ta’lim jarayoni. – Kembrij: Garvard universiteti nashriyoti, 1960.
10. Govard Gardner. Aql tuzilishi: Ko‘p qirrali intellekt nazariyasi. – Nyu-York: Basic Books, 1983.
11. Bloom B. S. Ta’lim maqsadlari taksonomiyasi. – Nyu-York: Longmans, 1956.
12. Adizov B. R. Boshlang‘ich ta’limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari. – Toshkent: Fan, 2003.
13. Ishmuhamedov R. J. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta’lim samaradorligini oshirish yo‘llari. – Toshkent: TDPU, 2005.
14. Tolipov O‘. Q. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006.

3.4.1.Mavzu: Ko‘nikmalarga asosan baholash, loyihaviy baholash

Reja:

1. **O‘quvchi bilim va ko‘nikmalarini tekshirish ahamiyati.**
2. **Baholash mezonlari va usullari.**

Baholash deganda biz bolaning hozirgi yutuqlarini (muvaffaqiyatsizliklarini), oldingi yutuqlari (muvaffaqiyatsizliklari) bilan taqqoslash jarayonini va o‘quv natijalarini amaldagi o‘quv standartlari tomonidan belgilangan normalar bilan o‘zaro bog‘liqligini tushunamiz. Baholash mezonlari va shakllarini yaratish jarayoni o‘quvchilar bilan birgalikda amalga oshiriladi va biz buni bolalarning qadr-qimmatini shakllantirishning bir usuli deb bilamiz. O‘qitish jarayonida o‘qituvchilar tomonidan qabul qilingan rasmiy va norasmiy baholash usullari to‘plami “Formativ baholash” (shakllantiruvchi) deb nomlanadi. Bu o‘qituvchilar tomonidan olib boriladigan o‘quv jarayonining bir qismi bo‘lib, o‘quv va o‘qitish usullarini o‘zgartirish orqali o‘quvchining tushunchasi va malakasini oshirishga qaratilgan. Formativ baholash o‘qituvchilarga ham, o‘quvchilarga ham o‘quvchining faoliyati va o‘rganishi to‘g‘risida to‘gridan-to‘g‘ri va batafsil mulohazalar berishga harakat qiladi. Bu o‘quv jarayonida o„quvchilarning ehtiyojlari va taraqqiyotni kuzatadigan doimiy jarayon. Formativ baholashnining asosiy vazifasi o‘quv yili uchun qo‘yilgan. Formativ baholashda o‘quv maqsadiga erishish uchun zarur bo‘lgan qadamlar (mexanizmlar)aniq belgilanadi. Biroq bunga erishish uchun baholash yaxshi ishlab chiqilgan bo‘lishi kerak.

Ko‘nikmalarga asoslangan baholash — o‘quvchilarning nazariy bilimlarini amaliyotga tadbiq etish, huquqiy savodxonlik va mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishni baholash usuli.

Asosiy yo‘nalishlari:

Case Study (Vaziyatni tahlil qilish): O‘quvchilarga huquqiy muammolarni o‘z ichiga olgan holatlarni tahlil qilish topshiriladi.

Simulyatsiya: Huquqiy masalalar bo‘yicha sud jarayonlarini o‘ynash orqali baholash.

Qonunchilikni tahlil qilish: Talabalardan qonun hujjatlarini o‘qib, ularga sharh berish yoki amaliy qo‘llanilishi haqida fikr bildirish so‘raladi.

Javoblar muqobilini ishlab chiqish: Huquqiy masalalarga bir nechta yechim variantini taklif qilish.

Afzalliklari: Tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi**,** Huquqiy bilimlarni real hayotda qo‘llash imkonini beradi. O‘quvchilarning huquqiy madaniyatini oshiradi.

8-10 slaydlar.

Loyihaviy baholash- bu o‘quvchilarning chuqur tarixiy bilimlarni egallashi, tanqidiy va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish, shuningdek, real hayotiy ko‘nikmalarni shakllantirishga qaratilgan baholash usulidir. Loyihani baholash - bu loyihaning samaradorligi, samaradorligi va natijalarini baholash. Bu loyiha o'z maqsadlarini tahlil qilish va muvaffaqiyat mezonlariga javob berishini ko'rish uchun ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

Loyihani baholash shunchaki natijalar va natijalarni o‘lchashdan tashqariga chiqadi, u loyiha tomonidan yaratilgan umumiy ta'sir va qiymatni o‘rganadi.

Nima ishlagan va nima bo‘lmaganini o‘rganish orqali tashkilotlar o‘z rejalashtirishlarini yaxshilashlari va keyingi safar yanada yaxshi natijalarga erishish uchun o‘zgartirishlar kiritishlari mumkin. Bu kattaroq rasmni ko‘rish va ishlarni yanada muvaffaqiyatli qilish yo‘llarini aniqlash uchun orqaga qadam tashlashga o‘xshaydi.

Loyihani baholashning afzalliklari

Loyihani baholash tashkilotning muvaffaqiyati va rivojlanishiga hissa qo'shadigan bir qancha asosiy afzalliklarni taqdim etadi, jumladan:

Bu qaror qabul qilishni yaxshilaydi: Bu tashkilotlarga loyiha samaradorligini baholashga, yaxshilanishi kerak bo‘lgan sohalarni aniqlashga va muvaffaqiyat yoki muvaffaqiyatsizlikka hissa qo‘shadigan omillarni tushunishga yordam beradi. Shunday qilib, ular resurslarni taqsimlash, loyihalarni ustuvorlashtirish va strategik rejalashtirish bo‘yicha ko‘proq ma’lumotga ega qarorlar qabul qilishlari mumkin.

Bu loyiha samaradorligini oshiradi: Loyihani baholash orqali tashkilotlar o‘z loyihalaridagi kuchli va zaif tomonlarini aniqlashlari mumkin. Bu ularga loyiha natijalarini yaxshilash uchun tuzatuvchi chora-tadbirlarni amalga oshirish imkonini beradi.

Bu xavflarni kamaytirishga yordam beradi: Loyihaning borishini muntazam ravishda baholash orqali tashkilotlar potentsial xavflarni aniqlashlari va loyihaning kechikishlari, byudjetning ortib ketishi va boshqa kutilmagan muammolarni kamaytirish uchun echimlar topishlari mumkin.

Targ'ib qiladi doimiy takomillashtirish: Loyihadagi muvaffaqiyatsizliklarni tahlil qilib, tashkilotlar loyihalarni boshqarish amaliyotlarini takomillashtirishlari mumkin, takomillashtirishga bo‘lgan bu takroriy yondashuv innovatsiyalar, samaradorlik va loyihaning umumiy muvaffaqiyatiga yordam beradi.

Bu manfaatdor tomonlarning ishtiroki va qoniqish darajasini oshiradi: Natijalarni baholash va manfaatdor tomonlarning fikr-mulohazalarini yig‘ish tashkilotlarga ularning ehtiyojlari, umidlari va qoniqish darajasini tushunish imkonini beradi.

Bu shaffoflikni ta’minlaydi: Baholash natijalari manfaatdor tomonlarga yetkazilishi mumkin, bu shaffoflikni namoyish etadi va ishonchni mustahkamlaydi. Natijalar loyihalarning strategik maqsadlarga mos kelishini va resurslardan samarali foydalanishni ta'minlab, loyiha samaradorligini obektiv baholashni ta’minlaydi.

Bu metod huquqiy loyihalar orqali o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini baholashga qaratilgan**.**

Bosqichlari:

1. Maqsadni aniqlash: Masalan, “Huquqiy madaniyatni oshirish bo‘yicha targ‘ibot loyihasi.”

2. Loyihani ishlab chiqish: O‘quvchilar huquqiy mavzular asosida loyihalar tayyorlashadi (masalan, huquqiy plakatlar, ijtimoiy roliklar, ma'ruza yoki taqdimotlar).

3. Taqdimot: Har bir guruh o‘z loyihasini taqdim etadi va uni himoya qiladi.

4. Baholash: Kriteriyalar asosida loyihalar baholanadi (ijodkorlik, dolzarblik, qonunchilikka muvofiqlik).

Misollar:

“Ommaviy huquq va xususiy huquq farqlarini tahlil qilish” mavzusida loyiha**.** “O‘quvchilar huquqiy himoyasi” bo‘yicha huquqiy qo‘llanma yaratish.

“Jamiyatda qonun ustuvorligi” mavzusida video ish.

3. Baholash mezonlari

Amaliyotga moslik: Qonunchilikni hayotiy holatlarga tadbiq eta olish.

Ijodiy fikrlash: Yangi g‘oyalar, innovatsion yondashuvlar**.**

Taqdimot sifati: Axborotni aniq va tushunarli yetkazish.

Jamoaviy ish: Guruhda ishlash ko‘nikmalari.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tolipova J. O. Pedagogik texnologiyalar – do‘stona muhit yaratish omili. –Toshkent: UNICEFning O‘zbekistondagi vakolatxonasi, 2005. – 128 b.

2. Begmatov A.S. Korruptsiya-ijtimoiy xavfsizlikka tahdid. T.: “Turon zamin ziyo”- 2016 yil.

3. Najimov M.K. Davlat funktsiyalari.- T.: TDYuU, 2018. 64 b.

4. Xayitboev F., Najimov M., Hozirgi zamon asosiy huquqiy tizimlari (qiyosiy tilshunoslik). – T.: TDYuU, 2018-229 b.

5. Odilqoriev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. – Toshkent: Adolat, 2018 y. – 528 b.

6. Najimov M.K. Huquqiy ong va huquqiy madaniyat. T: – TDYuU, 2018-66 b.

7. Salayev J. Ta’limda bo‘lajak ijtimoiy-gumanitar fanlar o‘qituvchilarining metodik mahoratini rivojlantirishda kognitiv yondashuvning o‘rni. / A.Avloniy institutning 90 yilligiga bag‘ishlab o‘tkazilgan “Mahoratli o‘qituvchi – millat tayanchi: uzluksiz kasbiy rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalari” mavzusida tashkil etilgan xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya to‘plamida. 2024 y. 15-noyabr. 120-123 B.

8. Toshpo‘lat Matibaev. O‘zbekistonni rivojlantirish strategiyasi. Fuqarolik jamiyati: Korruptsiya-ijtimoiy xavf. “Bilim va intellektual salohiyat” nashriyoti. T.: 2019 yil

9. Saydullaev SH. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. – Toshkent: TDYuU, 2020 y – 220 b.

10. B.I.Ismailov O‘zbekiston Respublikasida korruptsiyaga qarshi kurashish tizimi rivojlanishi.//Monografiya.-T.: O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi Akademiyasi Korruptsiyaga qarshi kurashish ilmiy ta’lim markazi, Visshaya shkola sudey. 2020 yil.

11. B.I.Ismailov, I.I.Nasriev Korruptsiyaga qarshi kurashish bo‘yicha idoraviy chora-tadbirlarning samaradorligini oshirish masalalari // O‘quv-uslubiy qo‘llanma.-T.:O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi Akademiyasi, O‘zbekiston Respublikasi Sudyalar oliy kengashi Sudyalar oliy maktabi. 2020 yil.

12. Xakimova D.M. “Maktab o‘qituvshilarining innovatsion salohiyatini rivojlantirish” / A.Avloniy institutning 90 yilligiga bag‘ishlab o‘tkazilgan “Mahoratli o‘qituvchi – millat tayanchi: uzluksiz kasbiy rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalari” mavzusida tashkil etilgan xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya to‘plamida. 2024 y. 15-noyabr. B. 152-156.

13. Xakimova D.M. Maktab o‘qituvchilarining innovatsion salohiyatini rivojlantirishning pedagogik mexanizmini takomillashtirish. Monografiya. – Toshkent: “Lesson Press” nashriyoti, 2023. – 176 b.

14. Karimova O, Ismatova N, Sariqov Sh, Amanova O. O‘zbekiston davlati va huquqi asoslari. 8-sinf . “ Huquq va Jamiyat ”. Toshkent-2019

15. Tansikbayeva G. M , Kostetskiy V. A. Konstitutsiyaviy huquq asoslari. 9-sinf. “Sharq” . Toshkent-2019.

3.4.2. Mavzu: Muqobil baholash. Vizual taqdimotga asoslangan baholash

Reja:

1. Muqobil baholash . Muqobil baholash turlari

2. Vizual taqdimotga asoslangan baholashning mohiyati

3. Vizual taqdimotga asoslangan baholashning usullari

Bugungi kunda jamiyatimizning barcha sohalarida o‘zgarishlar, jahon

standartlariga javob berish uchun jadal rivojlanishlar yuz bermoqda. Jumladan ta’lim tizimida ham. Davlatimiz rahbari tomonidan 2021 yil 24 dekabrda oily ta’lim tizimini tub ijobiy o„zgarishlarga olib keladigan oily ta‟lim muassasalariga moliyaviy, akademik va tashkiliy boshqaruvda mustaqillik berish borasida ikkita tarixiy qaror imzolandi. Bu esa o„z navbatida, oily ta‟lim muassasalari boshqaruvida yangicha tizim asosida yondashuvni talab etadi.

Baholash ta‟lim jarayonining muhim qismi hisoblanadi. Ta’lim sifatini hamda o‘quvchilarni bilim darajalarini doimiy ravishda nazorat qilib borish ta’lim jarayoniga muhim yangiliklar kiritishga asoas bo‘ladi. Bugungi kunda yangi tizim asosida baholashning turli shakllari ishlab chiqilgan va talim jarayoniga taqdim etilmoqda.

2-3 slaydlar

Muqobil baholash– an’anaviy test va yozma ishlar o‘rniga o‘quvchilarning ijodkorligi, mantiqiy fikrlash qobiliyati, va huquqiy tushunchalarni turli xil metodlar orqali baholash usuli hisoblanadi. Muqobil baholash uchun quyidagi misollarni ko‘rib chiqish mumkin:

1. Case Study (Vaziyat tahlili). O‘quvchilarga huquqiy muammolarni o‘z ichiga olgan real yoki simulyatsiya qilingan holatlar taqdim etiladi.

Misol: “Qonunbuzarlik holatini tahlil qiling va qonuniy yechim taklif eting.”

“Fuqarolar huquqlari buzilgan vaziyatda qanday chora ko‘rish kerak?”

2. Portfolio baholash. O‘quvchilar o‘z faoliyati va yutuqlarini aks ettiruvchi hujjatlar, yozuvlar yoki ishlar to‘plamini taqdim etadilar.

Misol: “Konstitutsiya moddalari bo‘yicha tahliliy yozuvlarni to‘plang”

“Davlat hokimiyati tuzilmasini aks ettiruvchi vizual material yarating.”

3. Vizual taqdimot. O‘quvchilarning huquqiy mavzularni grafik yoki video formatda tushuntirishi.

Misol: “Jamiyatda qonun ustuvorligini targ‘ib qiluvchi infografika yarating”

“Sud jarayonining bosqichlari haqidagi animatsion slayd tayyorlang”

4. Rolli o‘yinlar va simulyatsiya. Huquqiy mavzularga asoslangan rolli o‘yinlar o‘tkaziladi.

Misol: “Sud jarayonida prokuror, advokat va sudya rolini bajaring”

“Ommaviy huquq va xususiy huquqga oid muammolarni muhokama qiling.”

5. Loyihaviy baholash. O‘quvchilarga guruh yoki individual loyihalar beriladi.

Misol: “Konstitutsiya kuni munosabati bilan targ‘ibot materiallari yarating”

“Bolalar huquqlari bo‘yicha qo‘llanma ishlab chiqing”

6. Debatlar va muhokamalar. O‘quvchilar huquqiy masalalar bo‘yicha o‘z pozitsiyalarini himoya qiladi.

Misol: “Davlat boshqaruvida qonun ustuvorligi muhimmi?”

“Jamoatchilik nazorati davlat tuzilmalarini isloh qilishga ta’sir qiladimi?”

7. Test va so‘rovnomalarning muqobil shakllari. O‘quvchilarga oddiy test o‘rniga ijodiy va tahliliy javoblarni talab qiluvchi topshiriqlar beriladi.

Misol: “Sudlov tizimiga oid uchta muqobil yechim taklif qiling”,

“Qonunchilikdagi kamchiliklarni aniqlab, takliflar bering.”

8. Ishbilarmonlik o‘yinlari (Business Games). O‘quvchilar qonunchilikka oid qarorlar qabul qilishda ishtirok etadilar.

Misol: “Ijtimoiy nizolarni qonuniy hal qilishga oid o‘yinlar”, “Qonun loyihasini ishlab chiqib, uni himoya qiling”

Bu usullar orqali o‘quvchilarning huquqiy bilimlari chuqur tahlil qilinib, ijodiy va amaliy ko‘nikmalari baholanadi.

Vizual taqdimotga asoslangan baholashning mohiyati:

Vizual taqdimotga asoslangan baholash — bu o‘quvchilarning o‘z bilim va ko‘nikmalarini vizual materiallar orqali ifoda etish hamda baholash usulidir. Ushbu yondashuv o‘quvchilarning ijodkorligini rivojlantirish, axborotni aniq va tushunarli shaklda yetkazish qobiliyatini oshirishga qaratilgan.

Vizual taqdimotga asoslangan baholashning mohiyati: O‘quvchilar bilimini aniqlash: O‘quvchilar huquqiy bilimlarini vizual vositalar orqali qanday tushunganliklarini namoyish etadilar.

Ijodiy yondashuv: O‘quvchilarning huquqiy mavzularni yangicha, tushunarli va jozibali shaklda ifoda etishlari talab qilinadi.

Kommunikatsion ko‘nikmalarni rivojlantirish: Axborotni vizual shaklda taqdim etish o‘quvchilarning ta’sirli muloqot qila olish qobiliyatini kuchaytiradi.

Vizual taqdimotga asoslangan baholashning usullari:

1. Infografika yaratish: Ma’lumotlarni oddiy va tushunarli grafik shaklda ifodalash.

Misol: “Huquqiy jarayonlarning bosqichlarini infografik tarzda tushuntirish”

2. Diagrammalar va xaritalar: Huquqiy tizimlar, davlat hokimiyati organlari yoki qonunchilik jarayonlarini vizual shaklda ko‘rsatish.

Misol: “Davlat hokimiyatining tarmoqlari va ularning funksiyalari diagrammasini tayyorlash”

3. Animatsion slaydlar: O‘quvchilar o‘z bilimlarini PowerPoint yoki boshqa platformalar yordamida animatsion taqdimotlar orqali tushuntiradi.

Misol: “Konstitutsiya moddalari bo‘yicha qiziqarli slayd shou tayyorlash”

4. Video loyihalar: O‘quvchilar jamiyatda qonun ustuvorligi yoki fuqarolarning huquqiy madaniyati haqidagi qisqa videoroliklar yaratadi.

Misol: “Huquqbuzarlikning oldini olish bo‘yicha ijtimoiy video tayyorlash.”

5. Plakat va posterlar: Davlat va huquq mavzularini o‘z ichiga olgan ijodiy va mazmunli posterlar ishlab chiqish.

Misol: “Fuqarolarning asosiy huquq va burchlari haqidagi plakat.”

Baholash mezonlari:

1. Mazmunning to‘g‘riligi: Vizual taqdimotda keltirilgan huquqiy ma’lumotlarning ishonchliligi va qonunchilikka mosligi.

2. Ijodkorlik: Ma’lumotni yangi va o‘ziga xos shaklda ifoda qilish.

3. Vizual dizayn: Taqdimotning chiroyli va tushunarli bo‘lishi.

4. Maqsadga muvofiqlik: Vizual taqdimotda tanlangan shaklning mavzuga mos kelishi.

5. Axborotni taqdim etish sifati: Aniq, lo‘nda va tushunarli ifoda.

Afzalliklari: O‘quvchilarni mavzuga yanada qiziqtiradi.

Nazariy bilimlarni amaliyotga tadbiq qilish imkonini beradi.

Axborotning mantiqiy va tizimli ko‘rinishini ta’minlaydi.

O‘quvchilarning texnologiyadan foydalanish ko‘nikmalarini oshiradi.

1. Tolipova J. O. Pedagogik texnologiyalar – do‘stona muhit yaratish omili. –Toshkent: UNICEFning O‘zbekistondagi vakolatxonasi, 2005. – 128 b.

2. Begmatov A.S. Korruptsiya-ijtimoiy xavfsizlikka tahdid. T.: “Turon zamin ziyo”- 2016 yil.

3. Najimov M.K. Davlat funktsiyalari.- T.: TDYuU, 2018. 64 b.

4. Xayitboev F., Najimov M., Hozirgi zamon asosiy huquqiy tizimlari (qiyosiy tilshunoslik). – T.: TDYuU, 2018-229 b.

5. Odilqoriev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. – Toshkent: Adolat, 2018 y. – 528 b.

6. Najimov M.K. Huquqiy ong va huquqiy madaniyat. T: – TDYuU, 2018-66 b.

7. Salayev J. Ta’limda bo‘lajak ijtimoiy-gumanitar fanlar o‘qituvchilarining metodik mahoratini rivojlantirishda kognitiv yondashuvning o‘rni. / A.Avloniy institutning 90 yilligiga bag‘ishlab o‘tkazilgan “Mahoratli o‘qituvchi – millat tayanchi: uzluksiz kasbiy rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalari” mavzusida tashkil etilgan xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya to‘plamida. 2024 y. 15-noyabr. 120-123 B.

8. Toshpo‘lat Matibaev. O‘zbekistonni rivojlantirish strategiyasi. Fuqarolik jamiyati: Korruptsiya-ijtimoiy xavf. “Bilim va intellektual salohiyat” nashriyoti. T.: 2019 yil

9. Saydullaev SH. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. – Toshkent: TDYuU, 2020 y – 220 b.

10. B.I.Ismailov O‘zbekiston Respublikasida korruptsiyaga qarshi kurashish tizimi rivojlanishi.//Monografiya.-T.: O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi Akademiyasi Korruptsiyaga qarshi kurashish ilmiy ta’lim markazi, Visshaya shkola sudey. 2020 yil.

11. B.I.Ismailov, I.I.Nasriev Korruptsiyaga qarshi kurashish bo‘yicha idoraviy chora-tadbirlarning samaradorligini oshirish masalalari // O‘quv-uslubiy qo‘llanma.-T.:O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi Akademiyasi, O‘zbekiston Respublikasi Sudyalar oliy kengashi Sudyalar oliy maktabi. 2020 yil.

12. Xakimova D.M. “Maktab o‘qituvshilarining innovatsion salohiyatini rivojlantirish” / A.Avloniy institutning 90 yilligiga bag‘ishlab o‘tkazilgan “Mahoratli o‘qituvchi – millat tayanchi: uzluksiz kasbiy rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalari” mavzusida tashkil etilgan xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya to‘plamida. 2024 y. 15-noyabr. B. 152-156.

13. Xakimova D.M. Maktab o‘qituvchilarining innovatsion salohiyatini rivojlantirishning pedagogik mexanizmini takomillashtirish. Monografiya. – Toshkent: “Lesson Press” nashriyoti, 2023. – 176 b.

14. Karimova O, Ismatova N, Sariqov Sh, Amanova O. O‘zbekiston davlati va huquqi asoslari. 8-sinf . “ Huquq va Jamiyat ”. Toshkent-2019

15. Tansikbayeva G. M , Kostetskiy V. A. Konstitutsiyaviy huquq asoslari. 9-sinf. “Sharq” . Toshkent-2019.

3.4.3.Mavzu: Rolli baholash, Reflektiv baholash

Reja:

1. **Baholash. Rolli baholash**
2. **Reflektiv baholashning mohiyati**
3. **Baholash mezonlari va usullari.**

Baholash o‘zi nima?

Baholash – biron-bir domenning (bilim, ko‘nikma, malaka va kompetensiyalar majmuyining) ta’lim oluvchilarda (test topshiruvchilarda) shakllanganlik darajasini o‘lchash jarayoni.

Baholash – ta’lim jarayonining ma’lum bosqichida o‘quv maqsadlariga erishilganlik darajasini oldindan belgilangan mezonlar asosida o‘lchash, natijalarni aniqlash va tahlil etishdan iborat jarayondir.

Baholash natijasida chiqariladigan xulosalar o‘quvchi, o‘qituvchi, ta’lim yo‘nalishi, ta’lim muassasasi, ta’lim dasturi yoki butun boshli bir ta’lim tizimining faoliyatiga baho berish uchun ishlatiladi. Baholashni amalga oshirishning o‘ziga xos xususiyatlari :

- o‘quv jarayonini yaxshilash to‘g‘risida qarorlar qabul qilish;
- ta’lim jarayonida o‘quv faoliyatini rivojlantirish to‘g‘risida tegishli ma’lumotlarni to‘plash;
- o‘quvchilarning qiziqishlarini, o‘qitishning haqiqiy natijalari bilan kutilayotgan natijalar mosligini aniqlash;
- ma’lumotlarni olganidan so‘ng, o‘qituvchilar har bir o‘quvchining yutuqlari, shuningdek sinfning o‘ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib o‘qitish shakllari, usullari va metodlarini o‘zgartirishlari mumkin

 Ta’lim bosqichlarida har bir o‘quvchining darajasini aniqlash
 Individual trayektoriyani korreksiyalash. Bo‘shliqlarni to‘ldirish
 Baholashni mezonlar asosida amalga oshirish
 Baholash natijalarini tahlil qilish
 O‘quv dasturining samarasini aniqlash
 O‘quvchi va ota-ona bilan qayta aloqa o‘rnatish

Rolli baholash – bu o‘quvchilarning tarixiy voqealarni his qilish va o‘rganish darajasini oshirish uchun ularga tarixiy shaxslarning rolini bajarish yoki muayyan tarixiy vaziyatni sahnalashtirish imkonini beradigan usuldir.

Rolli baholash o‘quvchilarning ma’lum bir rolga kirishib, o‘z bilim va ko‘nikmalarini namoyish etishini nazarda tutadi. Bu usul huquqiy mavzularni real hayotga yaqinlashtiradi va tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi.

Rolli baholashning mohiyati: O‘quvchilar o‘zlariga huquqiy rollarni tanlaydi (masalan, sudya, advokat, prokuror). Rollar bo‘yicha vazifalarni bajarish orqali bilimlari sinovdan o‘tkaziladi. Muammolarni hal qilishda amaliy huquqiy ko‘nikmalari rivojlanadi**.**

Misollar: 1. Sud jarayonini simulyatsiya qilish: (O‘quvchilar sudda prokuror, advokat yoki guvoh rolini bajaradi va berilgan huquqiy vaziyatni tahlil qiladi.**)**

Masalan: Jinoyat huquqi bo‘yicha vaziyatni sudda himoya qilish**.**

2. Qonun loyihasini ishlab chiqish: Har bir o‘quvchi yoki guruh qonun loyihasi yaratuvchisi rolida ishtirok etadi va uni himoya qiladi.

Masalan: “Atrof-muhitni muhofaza qilish to‘g‘risidagi qonun loyihasini taklif qilish.”

3. Vaziyat tahlili (case study): O‘quvchilarga huquqiy muammo beriladi, va ular rollarga bo‘linib, muammoni tahlil qiladi.

Masalan: Oila huquqi bo‘yicha nizolarni hal qilish bo‘yicha maslahat berish.

Afzalliklari: O‘quvchilarni real hayotdagi vaziyatlarga tayyorlaydi**.** Jamoaviy ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi**.** Tanqidiy va ijodiy fikrlashni kuchaytiradi.

Reflektiv baholash - bu o‘quvchilarning o‘z bilimlari va o‘quv jarayonidagi tajribasini tahlil qilish va undan xulosalar chiqarish qobiliyatini baholovchi usuldir.

Reflektiv baholashning mohiyati: O‘quvchilar o‘z faoliyati natijalari haqida fikr yuritadi.O‘zining kuchli va zaif tomonlarini baholaydi. O‘quv jarayonida nima o‘rganganligini va o‘zgarishlarni tahlil qiladi**.**

Misollar: 1. Kunlik yoki jurnal yozish: O‘quvchilardan har darsdan so‘ng o‘rgangan bilimlari va tajribalarini yozma ravishda aks ettirish so‘raladi.

Masalan: “Bugungi darsda qanday yangi bilimlarni oldim va ularni qayerda qo‘llashim mumkin?”

2. Reflektiv esse yozish: O‘quvchilar o‘z bilimlarini bir mavzu bo‘yicha umumlashtiradi va o‘z fikrlarini batafsil yozadi**.** Masalan: “Qonun ustuvorligi nima va jamiyat uchun uning ahamiyati nimada?”

3. O‘z-o‘zini baholash matritsasi: O‘quvchilarga o‘z faoliyatini baholash uchun maxsus mezonlar beriladi. Masalan: “Taqdimotda axborotni aniq tushuntirdimmi?”, “Mavzuni to‘liq yoritdimmi?”

4. Video yoki ovozli tahlil: O‘quvchilar o‘z faoliyatini yozib olib, keyinchalik tahlil qiladi. Masalan: Sud jarayoni roli o‘ynalganda keyinchalik o‘z rolining kuchli va zaif tomonlarini tahlil qilish.

Afzalliklari: O‘quvchilarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi. O‘z-o‘zini rivojlantirishga yo‘naltiradi. Yangi bilimlarni o‘zlashtirishni osonlashtiradi.

Baholash mezonlari: Rolli baholashda: Rollarning bajarilish aniqligi va qonunchilikka mosligi.Muloqot qilish va fikrni tushuntirish qobiliyati. Guruhda ishlash va mas’uliyatni bo‘lishish**.**

Reflektiv baholashda: O‘z fikrlarini ochiq va tushunarli ifoda eta olish.

Tajribalardan to‘g‘ri xulosa chiqarish. Kelajakda bilim va ko‘nikmalarni rivojlantirish rejasi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tolipova J. O. Pedagogik texnologiyalar – do‘stona muhit yaratish omili. –Toshkent: UNICEFning O‘zbekistondagi vakolatxonasi, 2005. – 128 b.

2. Begmatov A.S. Korruptsiya-ijtimoiy xavfsizlikka tahdid. T.: “Turon zamin ziyo”- 2016 yil.

3. Najimov M.K. Davlat funktsiyalari.- T.: TDYuU, 2018. 64 b.

4. Xayitboev F., Najimov M., Hozirgi zamon asosiy huquqiy tizimlari (qiyosiy tilshunoslik). – T.: TDYuU, 2018-229 b.

5. Odilqoriev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. – Toshkent: Adolat, 2018 y. – 528 b.

6. Najimov M.K. Huquqiy ong va huquqiy madaniyat. T: – TDYuU, 2018-66 b.

7. Salayev J. Ta’limda bo‘lajak ijtimoiy-gumanitar fanlar o‘qituvchilarining metodik mahoratini rivojlantirishda kognitiv yondashuvning o‘rni. / A.Avloniy institutning 90 yilligiga bag‘ishlab o‘tkazilgan “Mahoratli o‘qituvchi – millat tayanchi: uzluksiz kasbiy rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalari” mavzusida tashkil etilgan xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya to‘plamida. 2024 y. 15-noyabr. 120-123 B.

8. Toshpo‘lat Matibaev. O‘zbekistonni rivojlantirish strategiyasi. Fuqarolik jamiyati: Korruptsiya-ijtimoiy xavf. “Bilim va intellektual salohiyat” nashriyoti. T.: 2019 yil

9. Saydullaev SH. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. – Toshkent: TDYuU, 2020 y – 220 b.

10. B.I.Ismailov O‘zbekiston Respublikasida korruptsiyaga qarshi kurashish tizimi rivojlanishi.//Monografiya.-T.: O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi Akademiyasi Korruptsiyaga qarshi kurashish ilmiy ta’lim markazi, Visshaya shkola sudey. 2020 yil.

11. B.I.Ismailov, I.I.Nasriev Korruptsiyaga qarshi kurashish bo‘yicha idoraviy chora-tadbirlarning samaradorligini oshirish masalalari // O‘quv-uslubiy qo‘llanma.-T.:O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi Akademiyasi, O‘zbekiston Respublikasi Sudyalar oliy kengashi Sudyalar oliy maktabi. 2020 yil.

12. Xakimova D.M. “Maktab o‘qituvshilarining innovatsion salohiyatini rivojlantirish” / A.Avloniy institutning 90 yilligiga bag‘ishlab o‘tkazilgan “Mahoratli o‘qituvchi – millat tayanchi: uzluksiz kasbiy rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalari” mavzusida tashkil etilgan xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya to‘plamida. 2024 y. 15-noyabr. B. 152-156.

13. Xakimova D.M. Maktab o‘qituvchilarining innovatsion salohiyatini rivojlantirishning pedagogik mexanizmini takomillashtirish. Monografiya. – Toshkent: “Lesson Press” nashriyoti, 2023. – 176 b.

3.5.1-MAVZU: FUQAROLIK-HUQUQIY MUNOSABATLARGA DOIR NORMATIV HUJJATLARNI IZOHLASH VA AMALIY VAZIYATLARDA QO‘LLASH USULLARI

REJA:

1. Fuqarolik-huquqiy munosabatlarning mohiyati va normativ asosi: Fuqarolik qonunchiligi tizimi hamda huquqiy munosabatlarning tarkibiy elementlari.

2. Huquqiy normalarni izohlash (Legal Interpretation) metodologiyasi: Fuqarolik-huquqiy normaning tuzilishi (dispozitsiya, sanksiya) va huquqiy oqibatlarni aniqlash texnikasi.

3. Fuqarolik-huquqiy holatlar (keyslar)ni tahlil qilish algoritmi: Real vaziyatlarni huquqiy normaga bog‘lash va qaror qabul qilish bosqichlari.

4. Interaktiv metodlar orqali huquqiy fikrlashni shakllantirish: Keys-stadi, debat va rolli o‘yinlar yordamida normativ hujjatlarni amaliyotda qo‘llash.

Fuqarolik huquqi jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi eng keng qamrovli va hayotiy sohalardan biri hisoblanadi. Uning negizida shaxsning erkinligi, mulkiy mustaqilligi va o‘zaro tenglik tamoyillari yotadi. Fuqarolik-huquqiy munosabatlar deganda, fuqarolik huquqi normalari bilan tartibga solingan, ishtirokchilari o‘zaro mulkiy va shaxsiy nomulkiy huquq hamda majburiyatlar bilan bog‘langan ijtimoiy munosabatlar tushuniladi. Ushbu munosabatlarning boshqa huquq sohalaridan farqi shundaki, bu yerda davlat buyrug‘i emas, balki tomonlarning ixtiyoriyligi va shartnomaviy erkinligi ustuvor ahamiyatga ega.

Fuqarolik qonunchiligi tizimi juda murakkab va iyerarxik tuzilishga ega bo‘lib, uning cho‘qqisida O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi turadi. Konstitutsiya har bir shaxsning mulkdor bo‘lish huquqini, tadbirkorlik erkinligini va shartnomalar tuzish kafolatlarini mustahkamlab beradi. Konstitutsiyadan so‘ng fuqarolik munosabatlarining asosi bo‘lgan Fuqarolik kodeksi keladi. Fuqarolik kodeksini ko‘pincha iqtisodiy hayotning konstitutsiyasi deb ham atashadi, chunki u jamiyatdagi barcha iqtisodiy almashinuvlarning umumiy qoidalarini belgilaydi. Ushbu tizimga shuningdek, maxsus sohalarni tartibga soluvchi qonunlar, masalan, aksiyadorlik jamiyatlari, mas’uliyati cheklangan jamiyatlar yoki mualliflik huquqi to‘g‘risidagi qonunlar ham kiradi. Shuni yodda tutish lozimki, har qanday quyi turuvchi normativ hujjat Fuqarolik kodeksi tamoyillariga zid kelmasligi shart.

Fuqarolik-huquqiy munosabatlarning tarkibiy elementlari uchta asosiy ustunga tayanadi: sub’ektlar, ob’ektlar va munosabat mazmuni. Sub’ektlar deganda, ushbu munosabatda ishtirok etayotgan tomonlar tushuniladi. Bularga jismoniy shaxslar, ya’ni fuqarolar, yuridik shaxslar, ya’ni tashkilot va korxonalar, hamda davlatning o‘zi kirishi mumkin. Fuqarolik huquqida barcha sub’ektlar qonun oldida teng hisoblanadi. Hattoki davlat biror-bir shartnomaviy munosabatga kirishganda, u oddiy tadbirkor yoki fuqaro bilan teng huquqlarga ega bo‘ladi. Bu tamoyil fuqarolik huquqining demokratik mohiyatini belgilaydi.

Ob’ektlar esa huquqiy munosabat nima ustida qurilganligini anglatadi. Fuqarolik huquqining ob’ektlari doirasiga ashyolar, ko‘char va ko‘chmas mulklar, pul va qimmatli qog‘ozlar, intellektual mulk mahsullari, ishlar va xizmatlar kiradi. Shuningdek, insonning hayoti, sog‘lig‘i, sha’ni va qadr-qimmati kabi shaxsiy nomulkiy ne’matlar ham fuqarolik huquqi himoyasida bo‘ladi. Ob’ektlarning o‘ziga xosligi shundaki, ular fuqarolik muomalasida bo‘lishi, ya’ni bir shaxsdan ikkinchi shaxsga o‘tishi yoki sotilishi mumkin bo‘lgan ashyolar bo‘lishi kerak.

Munosabatning mazmuni esa sub’ektlarning o‘zaro huquq va majburiyatlari yig‘indisidan iborat. Masalan, oldi-sotdi munosabatida sotuvchining tovarini topshirish majburiyati va pulini talab qilish huquqi, sotib oluvchining esa pulni to‘lash majburiyati va tovarini talab qilish huquqi yuzaga keladi. Ushbu huquq va majburiyatlar majmuasiz huquqiy munosabat mavjud bo‘lmaydi. Mazmun doirasida sub’ektlar o‘z majburiyatlarini qonuniy va vijdonan bajarishlari shart, aks holda bu huquqiy oqibatlarga va fuqarolik-huquqiy javobgarlikka sabab bo‘ladi.

Fuqarolik-huquqiy munosabatlar yuzaga kelishi uchun huquqiy faktlar bo‘lishi talab etiladi. Huquqiy fakt — bu qonunda belgilangan shunday hayotiy holatki, u huquqiy munosabatni vujudga keltiradi, o‘zgartiradi yoki bekor qiladi. Bunga shartnomalar tuzish, mulkni meros qilib olish yoki hatto birovning mulkiga zarar yetkazish kabi harakatlar misol bo‘ladi. Shuningdek, inson irodasiga bog‘liq bo‘lmagan voqealar, masalan, muddatning o‘tishi yoki tabiiy ofatlar ham huquqiy oqibatlarni

keltirib chiqarishi mumkin. O‘quvchilarda ushbu faktlarni farqlay olish ko‘nikmasini shakllantirish, ularning huquqiy hodisalarni to‘g‘ri baholashiga yordam beradi.

Fuqarolik qonunchiligini izohlashda dispozitivlik tamoyili yetakchi o‘rin tutadi. Bu tamoyilga ko‘ra, sub’ektlarga "qonun bilan taqiqlanmagan barcha narsaga ruxsat etiladi" degan qoida amal qiladi. Ma’muriy yoki jinoiy huquqdan farqli o‘laroq, fuqarolik huquqida tomonlar qonunda to‘g‘ridan-to‘g‘ri yozilmagan, lekin uning ruhiga zid bo‘lmagan shartnomalarni ham tuzishlari mumkin. Bu esa jamiyatda tadbirkorlik va ijtimoiy faollikning rivojlanishiga xizmat qiladi. O‘qituvchi dars jarayonida ushbu erkinlik va uning huquqiy chegaralarini tushuntirishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, fuqarolik-huquqiy munosabatlarning mohiyatini anglash — bu adolatli iqtisodiy va ijtimoiy tartibotning poydevorini tushunish demakdir. Normativ asoslarning mustahkamligi va sub’ektlarning huquqiy madaniyati jamiyatda mulkdorlar qatlamining shakllanishiga va inson huquqlarining amalda himoya qilinishiga olib keladi. O‘quvchi ushbu munosabatlarning tarkibiy elementlarini va qonunchilik tizimini mukammal o‘zlashtirsa, kelajakda kundalik hayotdagi oddiy savdo-sotiqdan tortib, murakkab biznes loyihalargacha bo‘lgan barcha jarayonlarda o‘z manfaatlarini qonuniy himoya qila oladigan ongli fuqaro sifatida kamol topadi.

Huquqiy normani izohlash — bu qonun chiqaruvchining irodasini va qonun matniga joylangan asl mazmunni aniqlashga qaratilgan intellektual faoliyatdir. Fuqarolik huquqida bu jarayon o‘ta nozik hisoblanadi, chunki bitta so‘z yoki tinish belgisining noto‘g‘ri talqin qilinishi shaxsning mulkiy manfaatlariga yoki shartnomaviy munosabatlariga jiddiy zarar yetkazishi mumkin. Shuning uchun ham bo‘lajak mutaxassislar va ongli fuqarolar uchun qonunni shunchaki o‘qish emas, balki uning ichki mantiqiy tuzilishini ko‘ra bilish metodologiyasini egallash hayotiy zaruriyatdir.

Har qanday fuqarolik-huquqiy norma o‘zining klassik tuzilmasiga ega bo‘lib, u uchta tarkibiy qismdan: gipoteza, dispozitsiya va sanksiyadan iborat bo‘ladi. Gipoteza — bu normaning amal qilish shartidir, ya’ni qonun qoidalari qanday vaziyatda ishga tushishini belgilaydi. Dispozitsiya esa huquqiy munosabat ishtirokchilarining bevosita xulq-atvor qoidasini, ularning huquq va majburiyatlarini ifodalaydi. Sanksiya esa ushbu qoidalar buzilgan taqdirda yuzaga keladigan salbiy huquqiy oqibatlarni ko‘rsatadi. Fuqarolik huquqida sanksiyalar asosan mulkiy xarakterga ega bo‘lib, zarar o‘rnini qoplash, neustoyka to‘lash yoki bitimni haqiqiy emas deb topish kabi ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi. O‘quvchi qonun moddasini tahlil qilayotganda, ushbu uchta elementni bir-biridan ajrata olishi uning huquqiy savodxonligining birinchi darajali belgisi hisoblanadi.

Izohlash metodologiyasida bir necha uslublar mavjud bo‘lib, ulardan eng birinchisi grammatik yoki lisoniy izohlashdir. Bunda qonun matni tilshunoslik qoidalari asosida, so‘zlarning lug‘aviy ma’nosi va jumladagi o‘rni bo‘yicha tahlil qilinadi. Fuqarolik kodeksidagi "shart", "lozim", "haqli" kabi so‘zlar normaning imperativ yoki dispozitiv ekanligini belgilab beradi. Agar grammatik tahlil yetarli bo‘lmasa, mantiqiy izohlashga murojaat qilinadi. Bunda mantiq qoidalari yordamida normaning mazmuni boshqa normalar bilan bog‘liqlikda aniqlanadi. Masalan, umumiy va maxsus normalar to‘qnash kelganda, mantiqan maxsus normaning ustuvorligi tamoyili qo‘llaniladi.

Tizimli izohlash usuli huquqiy normani butun huquq tizimining bir bo‘lagi sifatida ko‘rishni talab etadi. Fuqarolik huquqi normalari boshqa sohalar, masalan, oila, mehnat yoki yer huquqi bilan chambarchas bog‘liq. Biror moddani izohlashda uning Fuqarolik kodeksining umumiy qoidalari va prinsiplariga, ayniqsa, adolat va vijdonlilik tamoyillariga qanchalik mos kelishi tekshiriladi. Shuningdek, tarixiy izohlash usuli ham muhim bo‘lib, u qonun qabul qilingan vaqtdagi ijtimoiy-siyosiy vaziyatni va qonun ijodkorining asl maqsadini o‘rganishga yordam beradi. Bu usul ayniqsa eski normalarning bugungi kundagi ahamiyatini tushunishda qo‘l keladi.

Huquqiy oqibatlarni aniqlash texnikasi normaning qaysi turga mansubligini belgilashdan boshlanadi. Fuqarolik huquqida normalar imperativ, ya’ni qat’iy belgilangan va dispozitiv, ya’ni tomonlar kelishuvi bilan o‘zgartirilishi mumkin bo‘lgan turlarga bo‘linadi. Agar moddada "agar shartnomada boshqacha tartib nazarda tutilgan bo‘lmasa" degan ibora uchrasa, bu dispozitiv norma hisoblanadi va tomonlarga erkinlik beradi. Agar bunday ibora bo‘lmasa, norma imperativ bo‘lib, uning buzilishi bitimning o‘z-o‘zidan haqiqiy emasligiga olib kelishi mumkin. O‘quvchilarda ushbu nozik farqlarni ajratish ko‘nikmasini shakllantirish, ularni kelajakda shartnomalarni savodli tuzishga o‘rgatadi.

Izohlash jarayonida "huquqiy bo‘shliq" yoki "qonun analogiyasi" kabi tushunchalarga ham duch kelinadi. Fuqarolik munosabatlari shunchalik tez rivojlanadiki, ba’zan mavjud qonunlar yangi

paydo bo‘lgan munosabatni (masalan, kriptovalyutalar yoki sun’iy intellekt bilan bog‘liq bitimlar) to‘liq qamrab ololmasligi mumkin. Bunday hollarda huquqni qo‘llovchi o‘xshash munosabatni tartibga soluvchi normani topadi va uni qo‘llaydi. Bu jarayon o‘quvchidan nafaqat qonunni bilishni, balki huquqiy ruhni his qilishni va ijodiy yondashuvni talab qiladi. Shuningdek, sub’ektlarning huquqiy maqomini aniqlash ham oqibatlarga ta’sir qiladi: masalan, tadbirkorlar va oddiy fuqarolar uchun javobgarlik shartlari turlicha bo‘lishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, huquqiy normalarni izohlash metodologiyasini egallash — bu murakkab huquqiy dunyoda to‘g‘ri yo‘l topish uchun kompasga ega bo‘lish demakdir. O‘quvchi qonun tuzilmasini tushunsa, uning dispozitsiyasi ortidagi majburiyatni va sanksiyasi ortidagi mas’uliyatni anglasa, u qonunlarga shunchaki qo‘rquvdan emas, balki ongli ravishda itoat qiladi. Mukammal izohlash ko‘nikmasi fuqaroda nafaqat huquqiy bilimni, balki tahliliy tafakkur va adolat tuyg‘usini tarbiyalaydi, bu esa huquqiy davlat qurishning eng asosiy shartidir.

Dilmurodjon A’zamjonovich, 1-mavzuning amaliy cho‘qqisi hisoblangan, nazariyani hayotiy voqelik bilan bog‘lovchi uchinchi reja bo‘yicha kengaytirilgan ma’ruza matnini taqdim etaman. Ushbu qism o‘quvchilarda huquqiy muammolarni bosqichma-bosqich yechish ko‘nikmasini shakllantirishga xizmat qiladi.

Fuqarolik-huquqiy vaziyatlarni tahlil qilish — bu o‘quvchidan nafaqat qonunni bilishni, balki mantiqiy fikrlash va dalillarni huquqiy tilga o'girish mahoratini talab qiladigan murakkab jarayondir. Keys-stadi metodi orqali o‘qitishda asosiy maqsad o‘quvchini real hayotda uchrashi mumkin bo‘lgan nizoli vaziyatlarda adolatli va qonuniy yechim topishga o‘rgatishdan iboratdir. Buning uchun esa har bir o‘quvchining ongida aniq va izchil harakatlar algoritmi shakllangan bo‘lishi lozim. Bu algoritm huquqshunoslikda ko‘pincha dalillarni saralashdan boshlanib, yakuniy huquqiy xulosagacha bo‘lgan yo‘lni qamrab oladi.

Tahlilning birinchi bosqichi vaziyatning huquqiy mohiyatini aniqlash va muhim faktlarni ajratib olishdan boshlanadi. Har qanday hayotiy hikoya ichida huquqiy ahamiyatga ega bo‘lgan va ega bo‘lmagan ma’lumotlar bo‘ladi. Masalan, shartnoma buzilishi bilan bog‘liq vaziyatda tomonlarning kayfiyati yoki shaxsiy munosabatlari huquqiy oqibat keltirib chiqarmasligi mumkin, ammo shartnoma imzolangan sana, tomonlarning muomala layoqati va majburiyatning bajarilmaslik sabablari hal qiluvchi faktlar hisoblanadi. O‘quvchi ushbu "huquqiy faktlar"ni umumiy matndan ajratib olishi va munosabatning qaysi soha, masalan, oldi-sotdi, ijara, hadya yoki zarar yetkazish bilan bog‘liqligini aniq belgilab olishi shart.

Ikkinchi bosqichda tegishli normativ-huquqiy hujjatni izlab topish va uni "jonsiz" vaziyatga tatbiq etish jarayoni kechadi. Bu bosqichda o‘quvchi Fuqarolik kodeksining umumiy va maxsus qismlari, shuningdek, sohaviy qonun hujjatlariga murojaat qiladi. Bu yerda asosiy texnika vaziyatni huquqiy normaning tarkibiy elementlari bilan qiyoslashdir. Agar vaziyatdagi shartlar qonun gipotezasiga mos kelsa, unda belgilangan xulq-atvor qoidasi yoki javobgarlik masalasi tahlil qilinadi. Bu jarayon xalqaro huquqiy ta’limda ay-rak (IRAC) metodi deb ataladi, ya’ni muammo, qoida, tatbiq etish va xulosa ketma-ketligiga amal qilinadi.

Uchinchi bosqich qaror qabul qilish va uni dalillash bilan bog‘liqdir. Fuqarolik huquqida qaror shunchaki bir tomonni ayblash emas, balki buzilgan huquqni tiklash yo‘lini ko‘rsatishdir. O‘quvchi o‘z qarorini asoslayotganda qonun moddasiga havola berishi, tomonlarning huquq va majburiyatlari muvozanatini tushuntirib berishi lozim. Bu bosqichda qarorning nafaqat qonuniyligi, balki uning adolatlilik darajasi ham tahlil qilinadi. Masalan, zarar o‘rnini qoplashda aybning darajasi, kutilmagan holatlar yoki jabrlanuvchining o‘z harakatlari qanchalik ta’sir qilganligi hisobga olinadi. Bu esa o‘quvchida huquqiy his-tuyg‘u va mas’uliyatni tarbiyalaydi.

Algoritmning yakuniy qismi sifatida yuzaga kelgan huquqiy oqibatlarni prognoz qilish va kelajakda bunday nizolarning oldini olish choralarini muhokama qilish o‘rinlidir. O‘quvchi nafaqat sudyalik qilishi, balki maslahatchi rolida ham chiqishi kerak: "Bu nizoni oldini olish uchun shartnomada qanday band ko‘rsatilishi kerak edi?" degan savolga javob izlanadi. Bu yondashuv o‘quvchini hayotda ehtiyotkor bo‘lishga, har bir imzo va va’daning huquqiy yukini his qilishga o‘rgatadi. Shuningdek, nizolarni sudgacha hal qilish, ya’ni mediatsiya va muzokaralar o‘tkazishning ahamiyati ham ushbu algoritm doirasida o‘rganiladi.

Xulosa qilib aytganda, fuqarolik-huquqiy keyslarni tahlil qilish algoritmi o‘quvchini tizimli fikrlashga va hissiyotlarga berilmay, dalillarga tayanishga o‘rgatadigan eng samarali vositadir. Ushbu

metod orqali o‘quvchi qonunni quruq yodlashdan qutilib, uni tirik hayotiy qurolga aylantiradi. Dars davomida real vaziyatlarni moddalarga bog‘lash ko‘nikmasi o‘quvchida huquqiy ongliylikni va o‘z huquqlarini har qanday vaziyatda savodli himoya qilish mahoratini shakllantiradi. Bu esa huquqiy demokratik jamiyatda har bir shaxs uchun zarur bo‘lgan eng asosiy hayotiy kompetensiyalardan biri hisoblanadi.

Fuqarolik huquqi darslarida o‘quvchilarning passiv tinglovchi bo‘lishi kutilgan natijani bermaydi, chunki huquqiy madaniyat amaliy harakatlar jarayonida toblanadi. Interaktiv metodlar — bu o‘quvchini darsning markaziga olib chiqish, uni huquqiy kurash, mantiqiy baxs va ijtimoiy rollar olamiga olib kirish demakdir. Keys-stadi, debat va rolli o‘yinlar nafaqat normativ hujjatlarni izohlashga yordam beradi, balki o‘quvchida huquqshunosga xos bo‘lgan tanqidiy fikrlash, notiqlik san’ati va kutilmagan vaziyatlarda tezkor qaror qabul qilish ko‘nikmalarini ham shakllantiradi. Bu metodlar darsni zerikarli ma’ruzadan jonli huquqiy laboratoriyaga aylantiradi.

Keys-stadi yoki vaziyatli tahlil metodi fuqarolik huquqida eng ko‘p qo‘llaniladigan usuldir. Bunda o‘quvchilarga hayotdan olingan aniq bir muammoli holat beriladi va ulardan amaldagi qonunchilik asosida yechim topish talab qilinadi. Masalan, voyaga yetmagan shaxsning mustaqil ravishda qimmatbaho buyum sotib olishi bilan bog‘liq vaziyatni tahlil qilish jarayonida o‘quvchilar muomala layoqati, bitimning haqiqiyligi va ota-onaning mas’uliyati kabi o‘nlab normalarni qayta o‘qib chiqishga majbur bo‘ladilar. Keyslar orqali o‘quvchi qonunni shunchaki matn emas, balki hayotdagi muammolarni yechish uchun mo‘ljallangan "kalit" ekanligini anglab yetadi. Bu metod olingan bilimlarni tizimlashtirish va ularni amaliyotga bog‘lashning eng samarali yo‘lidir.

Debat yoki huquqiy munozara usuli esa o‘quvchilarda o‘z pozitsiyasini qat’iy himoya qilish va raqibning dalillaridagi zaif nuqtalarni topish mahoratini oshiradi. Fuqarolik huquqi sohasida ko‘plab bahsli masalalar mavjudki, ularni tahlil qilishda o‘quvchilar ikki guruhga bo‘linadilar: bir guruh shaxsiy mulk manfaatlarini, ikkinchi guruh esa ijtimoiy adolat yoki jamoat manfaatlarini himoya qiladi. Bunday baxs jarayonida o‘quvchilar Fuqarolik kodeksining har bir so‘zini o‘z foydasiga talqin qilishga intiladilar. Debatlar jarayonida eng muhimi — madaniyatli baxs yuritish, faqat qonuniy dalillarga tayanish va raqibning huquqiy fikrini hurmat qilishdir. Bu ko‘nikmalar demokratik jamiyatda har bir fuqaro uchun zarur bo‘lgan siyosiy va huquqiy madaniyatning asosi hisoblanadi.

Rolli o‘yinlar, xususan, "Sud simulatsiyasi" yoki "Bitim tuzish jarayoni" metodlari darsni eng yuqori emotsional va intellektual darajaga ko‘taradi. O‘quvchilar darsda sudya, da’vogar, javobgar va advokat rollarini ijro etadilar. Bu jarayonda ular nafaqat moddiy huquq normalarini (nima qilish kerakligini), balki protsessual huquq qoidalarini ham (qanday qilib talab qilish kerakligini) amalda sinab ko‘radilar. Masalan, sudya rolidagi o‘quvchi har ikki tomonni eshitib, qonun va adolat muvozanati asosida hukm chiqarish mas’uliyatini his qiladi. Advokat rolidagi o‘quvchi esa o‘z mijozining manfaatlarini qonuniy yo‘l bilan himoya qilish uchun barcha mantiqiy zanjirlarni ishga soladi. Bunday o‘yinlar o‘quvchining kasbiy yo‘nalishini belgilashga ham yordam beradi va unda huquqiy ongni shakllantiradi.

Xulosa qilib aytganda, interaktiv metodlar fuqarolik huquqi darslarining ruhini belgilovchi vositalardir. Ular orqali o‘quvchi qonun matni ortidagi insoniy munosabatlarni, manfaatlar to‘qnashuvini va ularni hal etishning tinch, qonuniy yo‘llarini o‘rganadi. Bunday metodlar qo‘llanilgan darsda o‘quvchi zerikmaydi, aksincha, u o‘zini jamiyatdagi adolatni ta’minlovchi faol ishtirokchi sifatida ko‘ra boshlaydi. Kelajakda bu o‘quvchilar hayotda qiyin vaziyatga duch kelganlarida, hissiyotlarga berilmay, huquqiy mantiq va qonun asosida harakat qilishga odatlanadilar. Bu esa biz ko‘zlagan asosiy maqsad — huquqiy ongli, erkin fikrli va o‘z huquqlarini amalda qo‘llay oladigan barkamol avlodni tarbiyalashning eng to‘g‘ri yo‘lidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi (Birinchi va ikkinchi qismlar). – Toshkent: Adolat, 2024.
3. O‘zbekiston Respublikasining "Normativ-huquqiy hujjatlar to‘g‘risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2021.
4. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining fuqarolik ishlarini ko‘rishda qonunchilikni qo‘llash bo‘yicha tegishli qarorlari to‘plami.

3.5.2.Mavzu: O‘zbekiston Respublikasi Kodekslarida voyaga yetmaganlarning huquqlari

Reja:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va Kodekslarida voyaga yetmaganlarning huquqlar

2. Voyaga yetmaganlarning huquqlari va qonuniy manfaatlari.

3. Voyaga yetmaganlarga ijtimoiy-huquqiy yordam ko‘rsatish xususiyatlari

Mamlakatimizda bola huquqlari kafolatlarini ta’minlash, ularni himoya qilish uchun zarur tashkiliy-huquqiy sharoitlar yaratish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridanbiri hisoblanadi. Shu bois, yurtimizda bu borada salmoqli ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, bola huquqlari kafolatlarining qonunchilik asoslari bo‘lgan Oila kodeksi, “Ta’lim to‘g‘risida”gi, “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi, “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi, “Bolalarni ularning sog‘lig‘iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish to‘g‘risida”gi, “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi va boshqa shu kabi qonunlar qabul qilindi. Ular orasida “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonun alohida ahamiyatga ega. Unda bola huquqlarining kafolatlari ta’minlanishi bilan bog‘liq munosabatlar ishtirokchilari, ularning huquq hamda majburiyatlari aniq aks etgan. Shuningdek, qonunda bola huquqlarin ihimoya qilish bo‘yicha davlat siyosati, bola huquqlarining kafolatlari, ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalar huquqlarining qo‘shimcha kafolatlari kabi bolalarning huquqiy himoyasi mustahkamlab qo‘yilgan. Shu bilan birga, keyingi yillarda yurtimizda bu boradagi ishlar yangi bosqichga ko‘tarilib, bolalar mehnatiga butunlay chek qo‘yildi. Yetim bolalar va ota-onasining qaramog‘idan mahrum bo‘lgan bolalarni ijtimoiy himoya qilish tizimi takomillashtirildi. Bolalar huquqlarini ta’minlash maqsadida bir qator muhim hujjatlar qabul qilindi. Bola huquqlarini ta’minlash maqsadida qabul qilingan hujjatlarni bari yurtimizda amal qilmoqda. Bu jarayonningmohiyati shundaki, davlatimizning kelajagi buyukligini anglatadi. Mazkur hujjatlarda bolaning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta’minlash, bolaning hayoti va sog‘lig‘ini, qadr qimmatini muhofaza qilish, uning kamsitilishiga yo‘l qo‘ymaslik, yosh avlodning jismoniy, intellektual, ma’naviy va axloqiy kamol topishiga ko‘maklashish kabi davlat siyosatning ustuvor yo‘nalishlari belgilab berildi. Belgilangan ustuvor yo‘nalishlar orqali bolaning mukammal darajada bilim berib yaxshi muhitda voyaga yetkazish va kelgusida davlatimiz ravnaqi yo‘lida o‘z hissasini qo‘shuvchi komil inson tayyorlashdir.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va Kodekslarida voyaga yetmaganlarning huquqlari:

57-modda “Mehnatga layoqatsiz va yolg‘iz keksalar, nogironligi bo‘lgan shaxslar hamda aholining ijtimoiy jihatdan ehtiyojmand boshqa toifalarining huquqlari davlat himoyasidadir**.”**

77-modda. Ota-onalar va ularning o‘rnini bosuvchi shaxslar o‘z farzandlarini voyaga yetguniga qadar boqishi, ularning tarbiyasi, ta’lim olishi, sog‘lom, to‘laqonli va har tomonlama kamol topishi xususida g‘amxo‘rlik qilishga majburdirlar.

Bola huquqlari to‘g‘risida konvensiya — bolalar huquqi to‘g‘risidagi xalqaro huquq normalari kuchiga ega bo‘lgan hamda kelajakka qaratilgan eng to‘la va birinchi hujjat. BMT Bosh Assambleyasi tomonidan 1989-yil 20 noyabrda bir ovozdan qabul qilingan. Konvensiya 1959-yilda qabul qilingan Bola huquqlari deklaratsiyasi qoidalarini rivojlantiradi. Deklaratsiya „Insoniyat o‘zida mavjud bo‘lgan eng yaxshi narsalarning hammasini bolalarga berishga majbur“ deb e’lon qilgan edi. Konvensiya esa ushbu Deklaratsiya va boshqa xalqaro hujjatlardagi bolalar huquqlari to‘g‘risidagi qonunlarni o‘zida mujassamlashtirgan.Bola huquqlari to‘g‘risida konvensiya t. k. dunyoning barcha mintaqalaridagi xalqlar uchun teng ahamiyatga ega, asosiy maqsadi bolalar manfaatlarini mumkin qadar himoya qilishdan iborat.

U muqaddima, 3 qism, 54 moddadan iborat. Konvensiyaga asosan agar milliy qonunlarda balog‘at yoshi birmuncha erta belgilangan bo‘lmasa, 18 yoshga to‘lmagan har qanday shaxs bola hisoblanadi.Bola huquqlari to‘g‘risida konvensiya t. k. insonning fuqarolik, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquklari yig‘indisidan iborat. U bolalar o‘zining axloqiy, aqliy va ruhiy qobiliyatlarini erkin rivojlantirishi uchun boshqa narsalardan tashqari sog‘lig‘i va atrof muhitning xavfsizligi, tibbiy yordamga ega bo‘lish va ovqatlanish, kiyim-kechak, turarjoy xususidagi minimal normalar bilan ta’minlanishi zarurligini talab etadi. Konvensiyaga kura, bola o‘zining kamol

topishida o‘zi faol ishtirok etish, o‘z fikrini bayon qilish huquqiga ega, bu esa uning hayotiga oid masalalarni hal etishda hisobga olinishini ta’minlaydi. Konvensiya bolaning yashash va sog‘lom rivojlanish huquqiga, farzandlikga olish bilan boglits huquqqa, noraso bolalar va qochoq bolalar, shuningdek huquqbuzarlik sodir etgan bolalarning huquqlariga oid qoidalarni o‘z ichiga oladi, bolalarga g‘amxo‘rlik qilish va ularni himoya qilishda oila va otaonaning birinchi darajali roli, bolalarga yordam ko‘rsatish borasidagi majburiyatini tan oladi.

Bolalarni kamsitmaslik — Konvensiyaning muhim tamoyillaridan hisoblanadi. Bolalar irqi, tanasining rangi, jinsi, tili, dini, siyosiy yoki boshqa e’tiqodi, millim, etnik yoki ijtimoiy kelib chiqishi, mulkiy holati, sog‘lig‘ining ahvoli otaonasi yoki qonuniy vasiysi yoxud qandaydir boshqa holatlardan qati nazar, bironbir kamsitishlarsiz o‘z huquqlaridan foydalanishi kerak. Bola huquqlari to‘g‘risida konvensiya t. k. 1990-yil 2-sentabrda kuchga kirgan. Unga O‘zbekiston Respublikasi 1992-yil 9 dekabrda qo‘shilgan. Konvensiyani ratifikatsiya qilgan yoki unga qo‘shilgan davlatlar uni bajarish yuzasidan tadbirlar bo‘yicha Bola huquqlari qo‘mitasiga muntazam ravishda milliy ma’ruzalar yuborib turadi. O‘zbekiston Respublikasida ushbu Konvensiyani bajarish bo‘yicha birinchi milliy ma’ruza 1997-yilda tayyorlandi.

O‘zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksining 77-moddasiga binoan voyaga yetmagan, ya’ni 18 yoshga to‘lmagan shaxs 16 yoshdan mehnat faoliyatini boshlashiga ruxsat etiladi. Shuningdek, 15 yoshga to‘lgan voyaga yetmagan shaxslarga ham ishlashga ruxsat etiladi. Qachonki: 15 yoshga to‘lgan umumta’lim maktablari, o‘rta maxsus, kasb-hunar o‘quv yurtlarining o‘quvchilarini - ularning ota-onasidan birining yoki ota-onasining o‘rnini bosuvchi shaxslardan birining, ya’ni vasiy yoki homiyning yozma roziligi bilan; ularning sog‘lig‘iga hamda ma’naviy va axloqiy kamol topishiga ziyon yetkazmaydigan, ta’lim olish jarayonini buzmaydigan yengil ishni o‘qishdan bo‘sh vaqtida bajarishi uchun ishga qabul qilishga yo‘l qo‘yiladi. Ushbu qoidalar Xalqaro mehnat tashkilotining “Eng kichik yosh to‘g‘risida”gi 138-sonli konvensiyasida ham belgilab berilgan.

Ishga olishga majbur:

Ta’kidlash joizki, 15 va 16 yoshga to‘lgan umumiy o‘rta va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi muassasalarini tamomlagan voyaga yetmagan shaxslarni bo‘sh ish joylariga ishga olishdan bosh tortish noqonuniy xatti-harakatdir. Chunki mehnat qonunchiligi, hususan Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 05 dekabrdagi 965-son qarori bo‘yicha ular ijtimoiy muhofazaga muhtoj, ish topishda qiynalayotgan va mehnat bozorida teng shartlarda raqobatlasha olmaydigan shaxslar doirasiga kiradi hamda ular uchun korxonada minimal ish joylari belgilanishi shart.

Voyaga yetmagan shaxsni barcha turdagi ishlarga jalb qilib bo‘lmaydi. Mehnat kodeksining 241-moddasiga muvofiq, 18 yoshga to‘lmagan shaxslar mehnatidan shu toifa xodimlarining sog‘lig‘i va xavfsizligi va axloq-odobiga ziyon yetkazishi mumkin bo‘lgan mehnat sharoiti noqulay boshqa ishlarda foydalanish taqiqlanadi.

Sog‘liq va xavfsizlikka ziyon yetkazuvchi mehnat sharoitlaridagi ishlar:Ishga olishga majbur:

- yer osti, suv osti, xavfli balandlikda yoki yopiq muhitda bajariladigan, xavfli mexanizmlar, asbob va uskunalar bilan bog‘liq bo‘lgan, xavfli buyumlar yoki jarayonlar,
- harorat, shovqin yoki to‘lqinlanish darajasining yuqori ta’sirida voyaga yetmaganlarning - sog‘lig‘iga zarar yetkazishga olib keladigan zararli sharoitlardagi,
- og‘ir mehnat sharoitlarida bajariladigan ishning.

Axloq-odobiga ziyon yetkazuvchi mehnat sharoitlaridagi ishlar:

tungi klublar, spirtli ichimliklar, tamaki mahsulotlari sotadigan do‘konlarda va boshqa joylar.

Adabiyotlar

1. Tolipova J. O. Pedagogik texnologiyalar – do‘stona muhit yaratish omili. –Toshkent: UNICEFning O‘zbekistondagi vakolatxonasi, 2005. – 128 b.

2. Begmatov A.S. Korruptsiya-ijtimoiy xavfsizlikka tahdid. T.: “Turon zamin ziyo”- 2016 yil.
3. Najimov M.K. Davlat funktsiyalari.- T.: TDYuU, 2018. 64 b.
4. Xayitboev F., Najimov M., Hozirgi zamon asosiy huquqiy tizimlari (qiyosiy tilshunoslik). – T.: TDYuU, 2018-229 b.
5. Odilqoriev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. – Toshkent: Adolat, 2018 y. – 528 b.
6. Najimov M.K. Huquqiy ong va huquqiy madaniyat. T: – TDYuU, 2018-66 b.

7. Salayev J. Ta’limda bo‘lajak ijtimoiy-gumanitar fanlar o‘qituvchilarining metodik mahoratini rivojlantirishda kognitiv yondashuvning o‘rni. / A.Avloniy institutning 90 yilligiga bag‘ishlab o‘tkazilgan “Mahoratli o‘qituvchi – millat tayanchi: uzluksiz kasbiy rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalari” mavzusida tashkil etilgan xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya to‘plamida. 2024 y. 15-noyabr. 120-123 B.

8. Toshpo‘lat Matibaev. O‘zbekistonni rivojlantirish strategiyasi. Fuqarolik jamiyati: Korruptsiya-ijtimoiy xavf. “Bilim va intellektual salohiyat” nashriyoti. T.: 2019 yil

9. Saydullaev SH. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. – Toshkent: TDYuU, 2020 y – 220 b.

10. B.I.Ismailov O‘zbekiston Respublikasida korruptsiyaga qarshi kurashish tizimi rivojlanishi.//Monografiya.-T.: O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi Akademiyasi Korruptsiyaga qarshi kurashish ilmiy ta’lim markazi, Visshaya shkola sudey. 2020 yil.

11. B.I.Ismailov, I.I.Nasriev Korruptsiyaga qarshi kurashish bo‘yicha idoraviy chora-tadbirlarning samaradorligini oshirish masalalari // O‘quv-uslubiy qo‘llanma.-T.:O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi Akademiyasi, O‘zbekiston Respublikasi Sudyalar oliy kengashi Sudyalar oliy maktabi. 2020 yil.

12. Xakimova D.M. “Maktab o‘qituvshilarining innovatsion salohiyatini rivojlantirish” / A.Avloniy institutning 90 yilligiga bag‘ishlab o‘tkazilgan “Mahoratli o‘qituvchi – millat tayanchi: uzluksiz kasbiy rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalari” mavzusida tashkil etilgan xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya to‘plamida. 2024 y. 15-noyabr. B. 152-156.

13. Xakimova D.M. Maktab o‘qituvchilarining innovatsion salohiyatini rivojlantirishning pedagogik mexanizmini takomillashtirish. Monografiya. – Toshkent: “Lesson Press” nashriyoti, 2023. – 176 b.

14. Karimova O, Ismatova N, Sariqov Sh, Amanova O. O‘zbekiston davlati va huquqi asoslari. 8-sinf . “ Huquq va Jamiyat ”. Toshkent-2019

15. Tansikbayeva G. M , Kostetskiy V. A. Konstitutsiyaviy huquq asoslari. 9-sinf. “Sharq” . Toshkent-2019.

3.5.3. Mavzu: Ma’muriy-huquqiy hujjatlar asosida huquqiy vaziyatlar yaratish va tahlil qilish metodikasi

Reja:

1. **Ma’muriy huquqning manbalari;**
2. **Amaliy misollar yordamida qonunchilikni qo‘llash usullari;**
3. **Ma’muriy huquqning muhim masalalari bo‘yicha munozaralar tashkil etish.**

Ma’muriy huquq – huquq sohasi. Davlatni idora etish jarayonida, ya’ni ijro va farmoyish faoliyatini amalga oshirishda yuzaga keladigan ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi yuridik normalar majmuini o‘z ichiga oladi. Boshqaruv faoliyati turlarining xilma-xilligi Ma’muriy huquqning keng ko‘lamli va ko‘p tarmoqliligini taqozo etuvchi asosiy omildir. Ma’muriy huquq me’yorlari barcha ijro etuvchi hokimiyat organlarining vakolatini aniqlaydi hamda davlat boshqaruv organlarini tuzish, ularni qayta tashkil qilish va tugatish tartibini belgilab beradi. Ular fuqarolarning davlat boshqaruv sohasidagi huquq va majburiyatlarini mustahkamlaydi, ijro etuvchi hokimiyat organlarining faoliyati va mansabdor shaxslarning xulq-atvoriga yagona qonun-qoidalarni belgilab beradi, ma’muriy huquqbuzarliklar uchun javobgarlik va uni qo‘llash tartibini ko‘rib chiqadi.

Ma’muriy huquq me’yorlari turli ma’muriy huquqiy munosabatlarning qatnashchilari orasida yuzaga kelayotgan ma’muriy huquqiy munosabatlar doirasida amalga oshiriladi. O‘zbekiston Respublikasida respublika prezidenti, barcha darajadagi davlat boshqaruv organlari, davlat xizmatchilari, nodavlat notijorat tashkilotlari, jismoniy shaxslar (UzR fuqarolari, chet mamlakatlarning fuqarolari va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar) ma’muriy huquqiy munosabatlarning qatnashchilari shu jumlasiga kiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Ma’muriy huquq tizimi umumiy va maxsus qismlardan iborat. Umumiy qism me’yorlari davlat boshqaruvining asosiy tomoyillarini, Ma’muriy huquq sub’yektlarining huquqiy holatini, davlat xizmati asoslarini boshqaruvining huquqiy shakllari va usullarini davlat boshqaruv tizimidagi qonuniylik va intizomni ta’minlash usullari va tartibini mustahkamlaydi. Maxsus qism esa davlat boshqaruvining turli tarmoqlari va sohalaridagi ijtimoiy munosabatlarning o‘ziga xos jihatlarini aks ettiruvchi me’yorlarga bag‘ishlangan. Unda iqtisodiy, ijtimoiy-madaniy hamda ma’muriy-siyosiy faoliyat sohasidagi boshqaruvni yo‘lga solish me’yorlari yoritib berilgan. Tarmoqlararo davlat boshqaruvini tartibga soluvchi me’yorlar ham shular jumlasiga kiradi.

Turli davlat organlari tomonidan chiqariladigan me’yoriy-huquqiy aktlar Ma’muriy huquqni bayon qilish shakli, uning manbalari bo‘lib xizmat qiladi. UzR Konstitutsiyasidagi mavjud me’yorlarning aksariyat qismi bevosita ma’muriy-huquqiy yo‘nalishga ega bo‘lgan eng muhim me’yorlar jumlasidandir. Bular, masalan, ijro etuvchi hokimiyat organlarining shakllanish va faoliyat asoslarini belgilab beruvchi hamda fuqarolarning davlat boshqaruv tizimidagi huquq va erkinliklarini mustahkamlovchi konstituiiyaviy me’yorlar sanaladi. Ma’muriy huquq asosiy me’yorlari O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining ta’lim, mudofaa, joylardagi davlat hokimiyati, sanitariya nazorati va boshqa to‘g‘risidagi qonunlarida o‘z ifodasini topgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining davlat boshkaruv organlarini tuzish, ularni qayta tashkil qilish va tugatish to‘g‘risidagi, shuningdek, boshqaruv tizimlarini iqtisodiy, ijtimoiymadaniy, ma’muriy-siyosiy qurilish va hokazo sohalaridagi, turli tarmoqlarni takomillashtirish to‘g‘risidagi ko‘plab qarorlari Ma’muriy huquq manbalari bo‘lib xizmat qiladi.

Davlat boshqaruvini tartibga solish ishi O‘zR hukumatining , tarmoq va tarmoqlararo davlat boshqaruv organlarining , shuningdek, joylardagi vakolatli va ijro etuvchi organlarning me’yoriyhuquqiy aktlari bilan amalga oshiriladi. Vazirlar Mahkamasi davlat boshqaruv organlarining huquqiy maqomini belgilab beruvchi aktlarni qabul qiladi, Ma’muriy huquq manbalari hisoblanadigan turli xil krnunkridalarni tasdiklaydi. Ma’muriy huquq manbalari katoriga, jumladan, qarorlar, buyruqlar, tarmoq va tarmoqlararo boshqaruv organlari (vazirliklar, mahkamalar, davlat qo‘mitalari, respublika agentliklari)ning turli xil yo‘riqnomaviy materiallari, shuningdek, joylardagi davlat hokimiyati organlarining qarorlari kiradi.

Mustaqillik yillarida Ma’muriy huquq me’yorlari ancha yangilandi. Chunki, davlatning iqtisodiy funksiyalari, barcha darajadagi ijro etuvchi hokimiyat organlari tizimi va ular faoliyatidagi asoslilik, omilkorlik singari jihatlar ham tubdan o‘zgardi. Markazlashmagan tizimga o‘tish va

umumdavlat ahamiyatiga ega bo‘lmagan qator vakolatlarning markaziy organlardan quyi bo‘g‘inlarga o‘tkazilishi jarayoni ro‘y bermoqda.

Ma’muriy huquqning ijro etuvchi hokimiyat tuzilishini tokomillashtirishda, davlat xizmatining huquqiy asoslarini vujudga keltirishda, bozor iqtisodi-yotini tartibga solishda, fuqarolar va tadbirkorlik tizimlari qonuniy huquklari va manfaatlarining qat’iy himoya ostiga olinishini ta’minlashda ahamiyati katta.

Ma’muriy huquq me’yorlarini takomillashtirish jarayoni ijro etuvchi hokimiyat organlarida 2 yo‘nalishda ketmoqda. Vir tomondan, ijro etuvchi hokimiyatning markaziy va mahalliy organlari orasidagi vakolatlarni chegaralash yo‘li bilan, ikkinchi tomondan esa — bajaradigan vazifasiga kura bir xil tipdagi davlat boshqaruv organlarining HUQUQIY maqomini belgilashda bir xillikni ta’minlash hamda davlat va ijtimoiy hayotning turli sohalaridagi boshqaruv darajasini yuksaltirish yo‘li bilan ushbu jarayon amalga oshirilmoqda.

Iqtisodiy munosabatlarni boshqarib borishning bozor mexanizmiga o‘tish sharoitida Ma’muriy huquq me’yorlari yangi iqtisodiy boshqaruv omillarining joriy etilishini nazarda tutadi (li-senziyalash, kvota belgilash, soliq solish va undirish). Bozor iqtisodiyotining ma’muriyhuquqiy ta’minlanishi iqtisodiy va ijtimoiy sohalar rivojini prognozlash va dasturiy rahbarlik qilish, O‘zbekistonning ilmiytexnikaviy salohiyatini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash hamda davlat mulkini samarali boshqarish va tadbirkorlikni rag‘batlantirishga doir tadbirlar tizimini ishlab chiqish va amalga oshirishga qaratilgan.

3-8 slaydlar

Ma’muriy huquq bilan tartibga solinadigan munosabatlarni o‘qitish talabalarni nazariy bilimlar bilan cheklanmasdan, huquqiy bilimlarni amaliyotda qo‘llashga tayyorlashga qaratilgan. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash, real holatlar tahlili va qonunchilik bilan ishlash orqali talabalar huquqiy masalalarni tahlil qilish ko‘nikmasiga ega bo‘ladilar. Bu ularning huquqiy ongini oshirish va huquqiy davlat barpo etishda faol fuqarolar bo‘lishini ta’minlaydi.

Ma’muriy huquq bilan tartibga solinadigan munosabatlarni o‘qitish metodikasi

Ma’muriy huquq davlat boshqaruvi va fuqarolar o‘rtasidagi huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi muhim huquq sohasi hisoblanadi. Ushbu sohani o‘qitishning metodikasi zamonaviy pedagogik yondashuvlarga asoslanib, o‘quvchilarning nazariy bilimlari bilan birga amaliy ko‘nikmalarini ham rivojlantirishga qaratilgan. Quyida to‘liq va batafsil metodik yondashuvlar bayon etiladi.

1. Darsni rejalashtirish va maqsadni aniqlash. Dars samaradorligini ta’minlash uchun aniq maqsadlar qo‘yilishi lozim:

- Ma’muriy huquqiy munosabatlarning mohiyatini tushuntirish**.**
- Davlat organlari vakolatlari va fuqarolarning huquq va majburiyatlarini aniqlash**.**
- Ma’muriy huquqbuzarliklar va javobgarlik turlarini amaliy holatlar orqali tushuntirish**.**

Tavsiyalar: Dars mavzusi talabalar yoki o‘quvchilarning kundalik hayoti bilan bog‘liq bo‘lishi kerak.

Masalan: “Davlat xizmatlari markazlarida huquqiy munosabatlar” yoki “Yo‘l harakati qoidalarini buzganlik uchun javobgarlik.”

2. Dars jarayonini tashkil etishning asosiy metodlari:

a) Nazariy qismni tashkil etish:

Leksiyalar: Qisqa va mazmunli tarzda, misollar orqali tushuntirish.

Vaziyatli savollar: “Agar fuqaroga noto‘g‘ri qaror chiqarilsa, u qanday choralarni ko‘rishi mumkin?” kabi muammoli savollarni o‘quvchilar bilan muhokama qilish.

b) Interfaol usullar:

Rol o‘yinlari: Davlat organlari faoliyatini modellashtirish (masalan, hokimiyat organining ishini namoyish etish).

Ma’muriy sud jarayonlarini o‘ynash (sudya, prokuror, javobgar, da’vogar rollarini taqsimlash).

Klaster va aqliy hujum: O‘quvchilar guruhlarga bo‘linadi va ma’muriy-huquqiy vaziyatni tahlil qilib, yechimni taqdim etadi.

c) Amaliy mashg‘ulotlar:

Huquqiy hujjatlar bilan ishlash**:** O‘quvchilar “Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeks”ni o‘rganib, muayyan moddalarga tayangan holda masalalarni hal qiladi.

Ma’muriy qarorlar yozish: Masalan, davlat organiga ariza, shikoyat yoki ma’muriy akt tayyorlash**.**

3. Qonunchilik bazasidan foydalanish: O‘quvchilarni amaldagi qonunchilik bilan tanishtirish muhim.

Tavsiya etiladigan hujjatlar**:** O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. “Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeks”. “Davlat boshqaruvi to‘g‘risida”gi qonun.

Holat tahlili: O‘quvchilarga real hayotiy holatlar berilib, qonun normalariga tayangan holda muammoni hal qilish taklif etiladi. Masalan: “Fuqarolik pasportini rasmiylashtirishda xato aniqlansa, qanday huquqiy choralar ko‘rish kerak?”

4. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash

a) Raqamli texnologiyalar**:** Onlayn platformalar (Kahoot, Quizizz) orqali test va interfaol mashqlarni tashkil etish**.**

Elektron huquqiy bazalardan foydalanish (Lex.uz).

b) Simulyatsiya va video materiallar: Ma’muriy sud jarayonlari bo‘yicha videoroliklar namoyish etish.

Davlat boshqaruvi tizimi haqidagi infografikalar tayyorlash va ular asosida ma’lumot berish**.**

5. Baholash va natijalarni tahlil qilish. a) Baholash shakllari**:**

Test sinovlari: Tezkor va keng qamrovli.

Amaliy topshiriqlar: Muammoli vaziyatlarni hal qilish bo‘yicha.

Vaziyatli topshiriqlar: Talabalarning tahliliy va ijodiy fikrlashini baholash.

b) O‘zaro tahlil: Guruhlarda yechimlar taqdimoti o‘tkazilib, boshqa guruhlarning fikr-mulohazalari olinadi.

O‘quvchilar real hayotda ma’muriy huquqni qo‘llashga tayyorlik darajasini oshiradi.

Misol dars rejasi: “Davlat xizmatlari va huquqiy tartibga solish”

1. Kirish**:** Davlat xizmatlarining ahamiyati haqida qisqacha tushuntirish.

2. Asosiy qism: Davlat xizmatlari markazlarining funksiyalari. Davlat xizmatlaridan foydalanishning huquqiy asoslari.

3. Amaliy qism:

O‘quvchilar guruhlariga davlat xizmatlariga oid turli holatlar (masalan, ID-karta olishda muammolar) bo‘yicha vaziyatlar beriladi va ular yechim taklif qiladi.

4. Yakuniy qism: Dars yakunlanib, talabalar tomonidan ko‘tarilgan muammolar bo‘yicha umumiy tahlil va xulosa qilinadi**.**

Ma’muriy huquq bilan tartibga solinadigan munosabatlarni o‘qitish talabalarni nazariy bilimlar bilan cheklanmasdan, huquqiy bilimlarni amaliyotda qo‘llashga tayyorlashga qaratilgan. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash, real holatlar tahlili va qonunchilik bilan ishlash orqali talabalar huquqiy masalalarni tahlil qilish ko‘nikmasiga ega bo‘ladilar. Bu ularning huquqiy ongini oshirish va huquqiy davlat barpo etishda faol fuqarolar bo‘lishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tolipova J. O. Pedagogik texnologiyalar – do‘stona muhit yaratish omili. –Toshkent: UNICEFning O‘zbekistondagi vakolatxonasi, 2005. – 128 b.

2. Begmatov A.S. Korruptsiya-ijtimoiy xavfsizlikka tahdid. T.: “Turon zamin ziyo”- 2016 yil.

3. Najimov M.K. Davlat funktsiyalari.- T.: TDYuU, 2018. 64 b.

4. Xayitboev F., Najimov M., Hozirgi zamon asosiy huquqiy tizimlari (qiyosiy tilshunoslik). – T.: TDYuU, 2018-229 b.

5. Odilqoriev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. – Toshkent: Adolat, 2018 y. – 528 b.

6. Najimov M.K. Huquqiy ong va huquqiy madaniyat. T: – TDYuU, 2018-66 b.

7. Salayev J. Ta’limda bo‘lajak ijtimoiy-gumanitar fanlar o‘qituvchilarining metodik mahoratini rivojlantirishda kognitiv yondashuvning o‘rni. / A.Avloniy institutning 90 yilligiga bag‘ishlab o‘tkazilgan “Mahoratli o‘qituvchi – millat tayanchi: uzluksiz kasbiy rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalari” mavzusida tashkil etilgan xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya to‘plamida. 2024 y. 15-noyabr. 120-123 B.

3.6.1. Mavzu: Oila huquqi: Nazariya va zamonaviy o‘qitish metodikasi

Reja:

1. Oila huquqining fundamental asoslari va darslikdagi o‘rni. (Oila, nikoh va qonunchilik tizimi).

2. Nikoh tuzishning huquqiy mexanizmlari va metodik tahlili. (Shartlar, moneliklar va pedagogik yondashuv).

3. Oila a’zolarining huquqiy maqomi: Valyutativ va shaxsiy huquqlar. (Interfaol metodlar orqali tushuntirish).

4. Farzandlik, vasiylik va homiylik: Huquqiy yechimlar va Case-study (vaziyatli tahlil).

Darsning maqsadi: Tinglovchilarga Oila kodeksi normalarini chuqur tushuntirish bilan birga, maktab darsliklaridagi murakkab tushunchalarni interfaol usullar orqali o‘quvchilarga yetkazish ko‘nikmasini shakllantirish.

Oila huquqi nafaqat qonunlar to‘plami, balki millatning ma’naviy-huquqiy qiyofasini belgilovchi tizimdir. Buyuk mutafakkir Abu Nasr Forobiy o‘zining “Fozil odamlar shahri” asarida oilani shahar (davlat)ning ilk hujayrasi deb ataydi. Agar bu hujayra sog‘lom bo‘lsa, butun jamiyat sog‘lom bo‘ladi. Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasining yangilangan Konstitutsiyasi 76-moddasida: “Oila jamiyatning asosiy bo‘g‘inidir hamda u jamiyat va davlat muhofazasida bo‘lish huquqiga ega”, — deb belgilab qo‘yilishi Forobiy g‘oyalarining huquqiy in’ikosidir.

Oila huquqi fani va o‘quv fanining farqini anglash metodik jihatdan o‘qituvchi uchun juda muhim. Oila huquqi fani — bu nazariy qarashlar, gipotezalar va tarixiy taraqqiyotni o‘rgansa, maktab darsliklaridagi “Davlat va huquq asoslari” doirasidagi Oila huquqi bo‘limi — bu amaldagi qonun normalari (Oila kodeksi)ni kundalik hayotga tatbiq etish mahoratidir.

Oila huquqini o‘qitishda biz faqat 1998-yil 1-sentabrdan kuchga kirgan Oila kodeksiga tayanib qolmasligimiz kerak. Zero, Sharq huquqiy tafakkuri oilani tartibga solishda dunyoga andoza bo‘lgan. Masalan, Burhoniddin Marg‘inoniyning “Al-Hidoya” asari asrlar davomida nafaqat diniy, balki fuqarolik-huquqiy munosabatlarni, xususan, nikoh va taloq, vasiylik va homiylik masalalarini tartibga soluvchi asosiy kodeks vazifasini o‘tagan.

Alisher Navoiy o‘z asarlarida oiladagi o‘zaro hurmatni “Ilohiy rishta” deb ataydi. Uning nazdida, oila huquqi bu — majburiyat emas, balki sadoqatdir. Zamonaviy huquqda biz buni “er va xotinning shaxsiy nomulkiy huquqlari” deb ataymiz.

Oila huquqi boshqa huquq sohalaridan, masalan, Fuqarolik huquqidan o‘zining sub’yektlari va munosabat mazmuni bilan ajralib turadi.

- Predmet: Nikoh, qarindoshlik, farzandlikka olish, bolalarni tarbiyalashga qabul qilish bilan bog‘liq shaxsiy va mulkiy munosabatlar.
- Metod: Oila huquqi asosan imperativ (qat’iy) va dispozitiv (tanlov asosida) metodlarning uyg‘unligiga asoslanadi. Masalan, nikoh yoshi — imperativ (o‘zgartirib bo‘lmaydi), lekin nikoh shartnomasi tuzish — dispozitiv (er-xotin ixtiyorida).

1. Ginekokratiya — Ba’zi qadimgi jamiyatlarda ayolning oiladagi mutloq hukmronligi (matriarxatning siyosiy shakli). Oila huquqi darsida bu tushunchani tarixiy qiyoslash uchun ishlatsa bo‘ladi.
2. Aliyans — Ikki oilaning nikoh orqali tuzgan ittifoqi. Bu atama xalqaro huquqda ham, oila huquqining ijtimoiy mazmunida ham qo‘llaniladi.
3. Filatsiya — Bolaning ota-onadan kelib chiqish huquqi (lotincha "filius" — o‘g‘il).

Prezident Shavkat Mirziyoyevning 2023-yil 21-dekabrdagi "Oila va xotin-qizlarni tizimli qo‘llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PF-208-sonli Farmoni darsning huquqiy poydevori bo‘lishi shart. Ushbu hujjatda oilaviy ajrimlarning oldini olish, "Oila — muqaddas" degan g‘oyani yoshlar ongiga singdirish ustuvor vazifa qilib belgilangan.

Shuningdek, "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonun (2020-yil) o‘qituvchiga dars o‘tishda akademik erkinlik beradi. Bu degani, o‘qituvchi Oila huquqini faqat qonun moddasi sifatida emas, balki hayotiy keyslar orqali o‘tishi qonuniy asoslangan.

Global miqyosda oila instituti inqirozi kuzatilmoqda. Masalan:

- Yevropa davlatlarida (masalan, Belgiya, Estoniya) ajrimlar ko‘rsatkichi 60% dan yuqori.

- O‘zbekistonda esa bu ko‘rsatkich ancha past bo‘lsa-da, so‘nggi yillarda "Yolg‘iz ota-ona" tushunchasi huquqiy statistikada ko‘p uchramoqda.
- Qiziqarli fakt: Yaponiya va Janubiy Koreyada "Xikikomori" (jamiyatdan uzilib, oila qurishdan bosh tortish) hodisasi oila huquqi va sotsiologiyasining yangi o‘rganish ob’yektiga aylandi.

V. Metodik yangilik: "Sokratik muloqot" va "Huquqiy linza"

O‘qituvchi sifatida tinglovchilarga mavzuni o‘tishda Leo Tolstoyning “Anna Karenina” asaridagi ilk jumlani eslatish o‘rinli: “Barcha baxtli oilalar bir-biriga o‘xshaydi, har bir baxtsiz oila esa o‘zicha baxtsizdir”.

Dars ichidagi "Neyro-o‘yin" (Dam olish daqiqasi):

- O‘yin nomi: "Huquqiy oyna".
- Sharti: Ishtirokchilar juftlikka bo‘linadi. Biri "Qonun", ikkinchisi "Fuqaro". Qonun so‘zsiz (imo-ishora bilan) biror qoidani ko‘rsatadi (masalan, farzand ko‘tarish), Fuqaro uni ko‘zgudek takrorlab, so‘ng bu qaysi huquq yoki majburiyat ekanini aytishi kerak. Bu mashq miyaning o‘ng va chap yarim sharlarini bog‘lab, huquqiy tushunchalarni vizuallashtiradi

Oila huquqini o‘qitishda Abdulla Qodiriyning "Otabek va Kumush" obrazi orqali nikohda ixtiyoriylik tamoyilini tushuntirish mumkin. Agar Otabek va Kumush zamonaviy Oila kodeksi amal qilgan davrda yashaganida, ularning huquqlari qanday himoya qilinardi?

- Zaynabning huquqlari: Ko‘pxotinlilikka yo‘l qo‘yilmasligi (Oila kodeksi 16-modda).
- Otabekning ixtiyori: Nikohga majburlashning jinoiy javobgarlikka sabab bo‘lishi.

Ernest Xemingueyning "Chol va dengiz" asarida oilaviy rishtalar bevosita ko‘rinmasa-da, ustozi va shogirdi o‘rtasidagi munosabatni "Vasiylik va homiylik"ning ma’naviy ko‘rinishi sifatida tahlil qilish mumkin.

1. Savol: Nima deb o‘ylaysiz, nikoh shartnomasi o‘zbek oilalari uchun ma’naviyatchilikka zidmi yoki huquqiy kafolatmi? (Muhokama usuli: "Akvarium").
2. Savol: Agar farzand ota-onasini boqishdan bosh tortsa, qonuniy jazo ma’naviy qarzdorlikni o‘rnini bosa oladimi?

Oila huquqini o‘qitishning zamonaviy metodikasi — bu **"Gumanistik yurisprudensiya"**dir. Ya’ni, qonun jazo uchun emas, balki inson baxti uchun xizmat qilishini o‘quvchiga yetkazishdir.
Nikoh qurishning huquqiy tabiati va uning ijtimoiy pedagogik talqini darsning ikkinchi qismida asosiy e’tibor markazida bo‘lishi lozim. Nikoh bu shunchaki ikki shaxsning birga yashashi emas balki davlat va jamiyat oldidagi yuksak mas’uliyatning huquqiy shaklidir. Buyuk faylasuf Immanuil Kant nikohga ta’rif berar ekan uni ikki shaxsning bir birining jinsiy xususiyatlaridan butun umr davomida o‘zaro foydalanishi bo‘yicha huquqiy ittifoqi deb atagan edi. Biroq Sharq mutafakkirlari nikohni ko‘proq ma’naviy uyg‘unlik va ilohiy ahd deb bilishgan. Abu Homid G‘azzoliy o‘zining baxt saodati kaliti asarida nikohning beshta foydasi haqida to‘xtalib ota onaning farzand tarbiyasidagi mas’uliyatini nikohning asosi deb hisoblagan.

O‘zbekiston Respublikasi Oila kodeksiga ko‘ra nikoh ixtiyoriylik tamoyiliga asoslanadi. Bu tamoyil xalqaro huquqda ham tan olingan bo‘lib inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining o‘n oltinchi moddasida o‘z aksini topgan. Deklaratsiyada balog‘at yoshiga yetgan erkaklar va ayollar irqi millati yoki diniy mansubligi bo‘yicha hech qanday cheklovlarsiz nikohdan o‘tish va oila qurish huquqiga egaligi mustahkamlab qo‘yilgan. Bu yerda biz muhim bir huquqiy atamani tushunishimiz lozim ya’ni konsensual bitim atamasi lotincha konsensus so‘zidan olingan bo‘lib o‘zaro kelishuv degan ma’noni anglatadi. Nikoh aynan konsensual xarakterga ega bo‘lgan munosabatdir.

Yurtimizda nikoh yoshining o‘n sakkiz yosh qilib belgilanishi bejiz emas. Bu ilmiy jihatdan ham biologik ham psixologik hamda ijtimoiy yetuklik davriga to‘g‘ri keladi. Dunyo statistikasiga nazar tashlaydigan bo‘lsak erta nikohlar ko‘p hollarda oilaviy inqirozlarga va ayollarning sog‘lig‘i bilan bog‘liq muammolarga sabab bo‘lishini ko‘ramiz. Masalan YUNISEF ma’lumotlariga ko‘ra dunyoda har yili millionlab qizlar hali voyaga yetmay turib nikohlanadi va bu ularning ta’lim olish hamda shaxs sifatida rivojlanish huquqini cheklaydi. O‘zbekistonda bu borada qat’iy qonunchilik tizimi shakllangan. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ikki ming yigirma uchinchi yilda qabul qilingan ayollarning jamiyatdagi rolini oshirish va oila institutini mustahkamlashga oid farmonlarida ham aynan erta nikohlarning oldini olish masalasi ustuvor vazifa sifatida belgilangan.

Nikoh tuzish tartibini o‘quvchilarga tushuntirishda faqat qonun moddalarini sanash yetarli emas. Bu yerda metodik jihatdan interfaol usul bo‘lgan huquqiy simulyatsiya metodini qo‘llash tavsiya etiladi. Tinglovchilarga nikoh qayd etish jarayonini sahnalashtirish topshiriladi. Bunda fukaro holati dalolatnomalarini yozish organi xodimining huquqiy vazifalari va nikohlanuvchilarning huquqlari aniq ko‘rsatiladi. Ayniqsa nikohlanuvchi shaxslarning tibbiy ko‘rigi masalasini tushuntirishda biz preventiv yurisprudensiya tushunchasiga duch kelamiz. Preventiv lotincha so‘z bo‘lib oldini oluvchi degan ma’noni anglatadi. Tibbiy ko‘rik bu kimgadir ishonchsizlik emas balki kelajakda dunyoga keladigan avlodning sog‘lomligini ta’minlashga qaratilgan huquqiy kafolatdir.

Badiiy adabiyotda nikoh va sadoqat mavzusi har doim markazda bo‘lgan. Lev Tolstoyning Anna Karenina asari orqali biz nikohsiz baxt qidirishning fojiasini ko‘rsak Abdulla Qodiriyning O‘tkan kunlar asarida an’anaviy oilaviy qadriyatlar va shaxsiy erk to‘qnashuvini tahlil qilamiz. Qodiriy o‘z asarida Otabek va Kumush timsolida nikohning nafaqat ikki shaxs balki ikki qalb ittifoqi ekanini yuksak mahorat bilan tasvirlagan. Ammo shu bilan birga asarda tasvirlangan majburiy nikoh elementlari zamonaviy huquqiy nuqtayi nazardan inson huquqlarining buzilishi sifatida baholanadi.

Nikohga monelik qiluvchi holatlar haqida gap ketganda biz yaqin qarindoshlik tushunchasiga to‘xtalishimiz shart. Ilmiy asosda isbotlangan genetik xavflar va qonuniy taqiqlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘quvchilarga yetkazish lozim. Tibbiyot fani qarindoshlar o‘rtasidagi nikohni resessiv genlarning uchrashish ehtimolini oshirishi va bu nogiron farzandlar tug‘ilishiga olib kelishi haqida ogohlantiradi. Bu yerda biz huquqiy gigiyena tushunchasini qo‘llashimiz mumkin. Huquqiy gigiyena deganda jamiyat a’zolarining huquqiy me’yorlarga amal qilish orqali o‘z hayoti va sog‘lig‘ini turli xavflardan himoya qilishi tushuniladi.

Metodik tavsiya sifatida dars davomida neyrobika yoki neyro o‘yinlardan foydalanish darsning samaradorligini oshiradi. Masalan teskari nutq o‘yini. O‘qituvchi bitta huquqiy atamani teskari tartibda aytadi tinglovchilar esa uni topishlari va uning huquqiy mazmunini tushuntirib berishlari kerak. Masalan hokin so‘zi nikoh ekanini aniqlash va uning huquqiy shartlarini aytib o‘tish lozim. Bu usul miyaning diqqatni jamlash markazlarini faollashtiradi va yangi ma’lumotlarni uzoq muddatli xotiraga muhrlaydi.

Prezidentimizning ta’lim to‘g‘risidagi qarorlarida ta’limni hayot bilan bog‘lash asosiy talab qilib qo‘yilgan. Oila huquqi darsi aynan hayotiy darsdir. Biz o‘quvchilarga nikoh shartnomasi haqida tushuncha berayotganimizda bu shartnoma faqat boylikni bo‘lishish uchun emas balki oilada iqtisodiy barqarorlik va o‘zaro hurmatni tartibga solish uchun xizmat qilishini tushuntirishimiz kerak. Dunyodagi rivojlangan davlatlarda masalan Germaniya yoki Fransiyada nikoh shartnomasi odatiy hol hisoblanadi. Bizda esa bu tushuncha hali ham ma’naviyatga ziddek qabul qilinadi. Vaholanki Alisher Navoiy o‘zining Mahbubul qulub asarida oilada er va xotinning iqtisodiy munosabatlari adolatli bo‘lishi lozimligini uqtirgan.

Nikohning buzilishi va uning huquqiy oqibatlari mavzusi ham ushbu rejaning mantiqiy davomidir. Ajrim bu shunchaki qog‘ozdagi tamg‘a emas u bolalar taqdiri va jamiyatning bir bo‘lagi yemirilishidir. Ma’lumotlarga ko‘ra dunyoda ajrimlarning asosiy sababi muloqot yetishmasligi va iqtisodiy qiyinchiliklardir. O‘zbekistonda esa ajrimlar sonini kamaytirish maqsadida yarashuv komissiyalari tashkil etilgan. Bu yerda biz huquqiy mediator tushunchasiga duch kelamiz. Mediator — bu nizo taraflarini kelishtiruvchi uchinchi betaraf shaxs. Oila huquqi bo‘yicha mediatorlar bugungi kunda jamiyatimizda juda zarurdir.

Darsning ushbu qismini mustahkamlash uchun savol muhokama metodi juda qo‘l keladi. Masalan tinglovchilarga quyidagicha savol beriladi: Agar siz qonun chiqaruvchi bo‘lsangiz nikoh yoshini o‘zgartirgan bo‘larmidingiz va nega? Yoki nikoh shartnomasini majburiy qilish kerakmi degan savol atrofida munozara tashkil etish mumkin. Bunday metodlar o‘qituvchilarni mustaqil fikrlashga va o‘z pozitsiyasini huquqiy tilda himoya qilishga o‘rgatadi.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki nikoh bu nafaqat huquqiy bitim balki ma’naviy qal’adir. Chingiz Aytmatov aytganidek inson uchun eng qiyini har kuni inson bo‘lib qolishdir. Oila qurishda ham inson bo‘lib qolish o‘z juftiga hurmat va qonun normalariga sadoqat asosiy mezondir. Dilmurodjon A’zamjonovich ushbu ilmiy ma’lumotlar va metodik tavsiyalar sizning Andijon pedagogik mahorat markazidagi darsingizni yangi bosqichga olib chiqishiga ishonaman. O‘qituvchilarga dars berishda siz nafaqat qonunni balki qonun orqasidagi hayotni ham ko‘rsatib bera olishingiz lozim.

Oila a’zolarining huquq va majburiyatlari masalasi oila huquqining eng nozik va amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan qismidir. Bu munosabatlar zamirida inson qadr-qimmati va o‘zaro tenglik tamoyili yotadi. Buyuk mutafakkir Abu Rayhon Beruniy o‘zining turli asarlarida jamiyatdagi adolat oiladagi adolatdan boshlanishini, er va xotin o‘rtasidagi munosabatlar o‘zaro ishonch va huquqiy tartibga tayanishi lozimligini ta’kidlagan. Bugungi kunda bu qarashlar Oila kodeksining o‘n birinchi va o‘n ikkinchi moddalarida o‘zining huquqiy ifodasini topgan. Biz oila a’zolarining huquqiy maqomini ikki yirik tarmoqqa bo‘lib o‘rganamiz ya’ni shaxsiy nomulkiy huquqlar va mulkiy huquqlar.

Shaxsiy nomulkiy huquqlar deganda er va xotinning familiya tanlash, yashash joyini belgilash, kasb va mashg‘ulot turini tanlash hamda farzandlar tarbiyasi bilan bog‘liq bo‘lgan huquqlari tushuniladi. Bu yerda biz avtonomiya tushunchasiga duch kelamiz. Huquqiy tilda avtonomiya — bu shaxsning o‘z xohish-irodasiga ko‘ra mustaqil qaror qabul qilish huquqidir. Masalan nikoh qurilgandan so‘ng ayolning o‘z familiyasida qolishi yoki erining familiyasiga o‘tishi uning mutloq shaxsiy huquqi bo‘lib unga nisbatan har qanday bosim o‘tkazish huquqiy me’yorlarga zid keladi. Dunyo tajribasida masalan Islandiya yoki Ispaniya kabi davlatlarda familiya tanlash borasida o‘ziga xos an’analar mavjud bo‘lib ular oila a’zolarining individual xususiyatlarini saqlab qolishga xizmat qiladi.

Mulkiy huquqlar masalasi esa darsning eng bahsli va qiziqarli qismidir. Oila kodeksiga ko‘ra nikoh davomida orttirilgan har qanday mulk er va xotinning umumiy birgalikdagi mulki hisoblanadi. Bu yerda bir muhim huquqiy institut — akkumulyatsiya tushunchasini tushuntirib ketish lozim. Akkumulyatsiya lotincha so‘z bo‘lib to‘plash yoki jamlash degan ma’noni anglatadi. Ya’ni nikoh davomida kim qancha daromad topishidan qat’i nazar to‘plangan barcha mol-mulk teng taqsimlanish tamoyiliga bo‘ysunadi. Hatto ayol kishi uy ishlari va bolalar parvarishi bilan band bo‘lib daromad topmagan bo‘lsa ham u umumiy mulkda teng huquqqa ega bo‘ladi. Bu tamoyil ayollarning ijtimoiy himoyasini ta’minlashdagi eng kuchli huquqiy vositadir.

Oila a’zolarining huquq va majburiyatlarini o‘qitishda interfaol metodlardan foydalanish o‘quvchilarning mavzuni quruq yodlashdan qochishiga yordam beradi. Masalan oltita fikrlovchi qalpoq metodi orqali mulkiy huquqlarni tahlil qilish mumkin. Oq qalpoq kiygan tinglovchi faqat faktlarni ya’ni qonun moddalarini aytadi qizil qalpoq esa hissiyotlarni ya’ni ajrim paytidagi psixologik holatni ifodalaydi qora qalpoq xavflarni sarg‘ish qalpoq esa foydali jihatlarni ko‘rsatib beradi. Bunday yondashuv huquqiy normani har tomonlama anglash imkonini beradi. Shuningdek darsda hayotiy keyslar ya’ni vaziyatli tahlillar yaratish juda muhim. Masalan xotiniga bildirmasdan mashinasini sotib yuborgan erning harakati huquqiy jihatdan qanday baholanadi degan savol atrofida bahs tashkil etish mumkin.

Ota onaning farzandlar oldidagi majburiyatlari haqida gap ketganda biz nafaqat moddiy ta’minot ya’ni aliment balki ma’naviy tarbiya masalasini ham qonuniy nuqtayi nazardan ko‘rib chiqishimiz kerak. O‘zbekiston Respublikasining yangilangan Konstitutsiyasida ota onalar o‘z farzandlarini voyaga yetguniga qadar boqishi va tarbiyalashi shartligi belgilangan. Bu yerda biz parental mas’uliyat atamasini ishlatamiz. Parental inglizcha so‘z bo‘lib ota onalik mas’uliyati degan ma’noni anglatadi. Shu o‘rinda buyuk pedagog Abdulla Avloniyning turkiy guliston yoxud axloq asaridagi tarbiya biz uchun yo hayot yo mamot yo najot yo halokat yo saodat yo falokat masalasidir degan so‘zlari bugungi oila huquqi darslarining ham bosh g‘oyasi bo‘lishi lozim.

Darsning dam olish daqiqasida neyro-lingvistik dasturlash elementlaridan foydalanish mumkin. Masalan huquqiy assotsiatsiya o‘yini. O‘qituvchi bitta so‘z aytadi tinglovchilar esa ushbu so‘z bilan bog‘liq huquqiy tushunchani tezlik bilan aytishlari kerak. Masalan uy so‘zi aytilganda mulk ota so‘zi aytilganda mas’uliyat bola so‘zi aytilganda huquq kabi assotsiatsiyalar shakllanishi lozim. Bu mashq miyaning kognitiv funksiyalarini oshiradi va olingan nazariy bilimlarni amaliy tushunchalar bilan bog‘laydi.

Prezidentimiz tomonidan ilgari surilgan besh muhim tashabbus doirasida ham oilada kitobxonlik va huquqiy madaniyatni yuksaltirish masalasi alohida o‘rin tutadi. Ta’lim to‘g‘risidagi qonunda ota onalarning farzandlarining ta’lim olishi va dunyoqarashi shakllanishi uchun javobgarligi belgilab qo‘yilgan. Dunyo statistikasiga ko‘ra ota onasi bilan muntazam huquqiy va ijtimoiy mavzularda suhbatlashadigan bolalarda huquqbuzarlik sodir etish ehtimoli yetmish foizga kamroq

bo‘lar ekan. Bu ma’lumotni o‘qituvchilar o‘z darslarida ota onalar bilan ishlash jarayonida albatta ishlatishlari lozim.

Badiiy adabiyot va kinematografiya namunalaridan foydalanish oila a’zolarining huquqlarini tushuntirishda eng samarali vositadir. Masalan o‘zbek kinosining durdonasi bo‘lgan Mahallada duv-duv gap filmidagi oilaviy munosabatlar va an’analarni zamonaviy huquqiy prizma orqali tahlil qilish mumkin. Yoki Fyodor Dostoyevskiyning aka uka Karamazovlar asaridagi ota va farzandlar o‘rtasidagi murakkab munosabatlar orqali huquqiy va axloqiy mas’uliyat chegaralarini ko‘rsatib berish mumkin. Bu asarlar huquq faqat quruq moddalardan iborat emasligini balki u jonli insoniy munosabatlar tartibga soluvchisi ekanini isbotlaydi.

Mavzuni yanada chuqurlashtirish uchun yuridik fakt tushunchasiga to‘xtalish lozim. Oila huquqida yuridik faktlar asosan voqealar va harakatlar shaklida namoyon bo‘ladi. Farzandning tug‘ilishi bu voqea bo‘lsa nikoh shartnomasini tuzish bu harakatdir. O‘qituvchi sifatida tinglovchilarga har bir huquqiy munosabat orqasida muayyan yuridik fakt yotishini tushuntirishingiz kerak. Shu o‘rinda zamonaviy metod sifatida savol-muhokama panelini tashkil etish o‘rinli bo‘ladi. Savol quyidagicha bo‘lishi mumkin: Nima deb o‘ylaysiz bolaning o‘z shaxsiy fikrini bildirish huquqi necha yoshdan boshlanishi kerak va bu ota onaning tarbiya huquqiga zid emasmi? Bu savol tinglovchilarni bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya va milliy qonunchilikni qiyoslashga undaydi.

Yana bir muhim tushuncha bu shaxsiy nomulkiy munosabatlarni himoya qilishdir. Agar oilada er yoki xotin bir birining shaxsiy huquqlarini buzsa masalan o‘qishi yoki ishlashiga to'sqinlik qilsa bu nafaqat oilaviy nizo balki huquqbuzarlik sifatida baholanishi mumkin. O‘zbekiston Respublikasining xotin qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risidagi qonuni aynan oiladagi shaxsiy nomulkiy huquqlarni himoya qilishning huquqiy mexanizmi bo‘lib xizmat qiladi. Himoya orderi tushunchasini o‘qituvchilarga tushuntirishda uning ham preventiv ham tiklovchi xarakterini alohida ta’kidlash lozim.

Ma’ruzaning ushbu qismini yakunlar ekanmiz oila bu huquq va majburiyatlarning muvozanatli nuqtasi ekanini anglashimiz kerak. Buyuk yozuvchi Viktor Gyugo aytganidek oila bu jamiyatning boshlang‘ich nuqtasi va hamma narsa undan tarqaladi. Siz Andijon viloyati pedagoglarini o‘qitar ekansiz ularga har bir darslikdagi mavzuni hayotiy hikoyaga aylantirishni maslahat bering. Oila huquqini bilish bu o‘z kelajagini va jamiyat barqarorligini ta’minlash demakdir. Oila huquqi tizimida bolalarning huquqlarini himoya qilish, ayniqsa, ularni oilaviy muhitda tarbiyalanishini ta’minlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishidir. Buyuk faylasuf Jan-Jak Russo o‘zining “Emil yoki tarbiya haqida” asarida bola tabiatning eng nozik gultojisi ekanligini va unga bo‘lgan munosabat jamiyatning madaniyat darajasini belgilashini uqtirgan. Oila kodeksining yettinchi bo‘limi aynan mana shu nozik munosabatlarni, ya’ni ota-ona qaramog‘idan mahrum bo‘lgan bolalarni joylashtirish shakllarini tartibga soladi. Bu yerda biz uchta asosiy huquqiy institutga duch kelamiz: farzandlikka olish, vasiylik va homiylik.

Farzandlikka olish (adoptatsiya) — bu bola va uni farzandlikka oluvchilar o‘rtasida ota-ona va farzandlik munosabatlarini o‘rnatuvchi huquqiy aktdir. Bu institutning o‘ziga xosligi shundaki, u nafaqat ijtimoiy, balki to‘laqonli huquqiy oqibatlarni keltirib chiqaradi. Farzandlikka olingan bola qonun bo‘yicha farzandlikka oluvchilarning o‘z farzandlariga tenglashtiriladi. Bu yerda biz qonuniy fiksiya tushunchasini qo‘llaymiz. Huquqiy fiksiya lotincha "fictio" so‘zidan olingan bo‘lib, mavjud bo‘lmagan faktni huquqiy maqsadlar uchun mavjud deb tan olish demakdir. Ya’ni, biologik qarindoshlik bo‘lmasa-da, qonun uni qarindoshlik sifatida qabul qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ikki ming yigirma birinchi yildagi yetim bolalar va ota-ona qaramog‘idan mahrum bo‘lgan bolalarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning yangi tizimini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi qarori ushbu sohada inqilobiy yangilik bo‘ldi. Unga ko‘ra, "Mehr daftari" tizimi joriy etildi va bolalarni oilaga berishning muqobil shakllari kengaytirildi. Dunyo statistikasiga nazar tashlasak, rivojlangan davlatlarda (masalan, Skandinaviya mamlakatlarida) bolalar uylari tushunchasi deyarli yo‘q bo‘lib bormoqda, chunki barcha bolalar "foster care" ya’ni asrab oluvchi oilalar tizimiga o‘tkazilgan.

Vasiylik va homiylik tushunchalari ko‘pincha aralashtirib yuboriladi, biroq ularning huquqiy chegarasi juda aniq. Vasiylik o‘n to‘rt yoshga to‘lmagan bolalarga nisbatan belgilansa, homiylik o‘n to‘rt yoshdan o‘n sakkiz yoshgacha bo‘lgan voyaga yetmaganlarga nisbatan o‘rnatiladi. Bu yerda asosiy farq muomala layoqatida namoyon bo‘ladi. Vasiy bolaning nomidan barcha bitimlarni amalga

oshirsa, homiy faqat bolaga o‘z huquqlarini amalga oshirishda ko‘maklashadi va uni zararli ta’sirlardan himoya qiladi. Bu munosabatlarni o‘qituvchilarga tushuntirishda kognitiv psixologiya metodlaridan foydalanish tavsiya etiladi. Ya’ni, bolaning yoshi ulg‘ayishi bilan uning huquqiy erkinligi oshishi va davlatning aralashuvi kamayishi grafik tarzda ko‘rsatiladi.

Metodik yangilik sifatida ushbu bo‘limda "Case-study" yoki vaziyatli tahlil metodini qo‘llash darsning ilmiy salmog‘ini oshiradi. Vaziyat: O‘n besh yoshli o‘smir ota-onasi vafotidan so‘ng amakisining homiyligida qoldi. O‘smir o‘ziga tegishli meros mulkini (uyni) sotmoqchi bo‘ldi, biroq amakisi bunga ruxsat bermadi. Savol: Bu yerda homiyning huquqi qayerda tugaydi va bolaning huquqi qayerdan boshlanadi? Tahlil: Oila kodeksiga ko‘ra, homiyning roziligi bilan birga vasiylik va homiylik organlarining ruxsati ham talab etiladi. Bu "bolaning eng ustuvor manfaatlari" tamoyilining huquqiy ko‘rinishidir.

Darsning dam olish daqiqasi uchun "Mantiqiy zanjir" neyro-o‘yini: Tinglovchilarga "Bola – Oila – Jamiyat – Davlat – Qonun" zanjiri beriladi. Ular har bir bo‘g‘inni bitta harakat bilan bog‘lab berishlari kerak (masalan, Bola va Oila – "Muhabbat", Jamiyat va Davlat – "Tartib"). Bu mashq darsning emotsional fonini yangilaydi.

Badiiy asarlar orasida farzandlikka olish va bolalar taqdiri mavzusi Odil Yoqubovning "Ulug‘bek xazinasi" asarida bilvosita, xususan, ustoz va shogird munosabatlarida, shuningdek, jahon adabiyotida Viktor Gyugoning "Xo‘rlanganlar" asaridagi Kofetta va Jan Valjan obrazlarida yuksak mahorat bilan yoritilgan. Jan Valjan Kofetta uchun ham vasiy, ham homiy, ham ota vazifasini bajaradi. Bu badiiy misol orqali tinglovchilarga vasiylikning nafaqat moddiy, balki yuksak ma’naviy burch ekanligini yetkazish mumkin.

Prezidentimizning ta’lim sohasidagi islohotlari, xususan, ijtimoiy fanlarni o‘qitishda "Hayotiy ko‘nikmalar" (Life skills) integratsiyasini talab etadi. Oila huquqi bo‘yicha bilimlar bolalar uchun xavfsizlik yostig‘i vazifasini o‘taydi. O‘qituvchi o‘z darsida "Rolli o‘yin" metodidan foydalanib, vasiylik va homiylik organlari xodimi bilan bo‘ladigan muloqotni sahnalashtirishi lozim. Bu tinglovchilarda huquqiy muloqot madaniyatini shakllantiradi.

Oila kodeksining moddalari bilan ishlashda "Huquqiy konstruktor" metodini qo‘llang. Bunda bir modda bir necha qismlarga bo‘linadi (sub’yekt, ob’yekt, huquq, majburiyat) va o‘qituvchilar ularni mantiqiy tartibda yig‘ishlari kerak. Masalan, farzandlikka olishning siri masalasi (Oila kodeksi 165-modda). Bu sirni saqlash nafaqat qonuniy majburiyat, balki bolaning psixologik xotirjamligi uchun kafolatdir.

Xulosa qiladigan bo‘lsak, oila huquqining ushbu yo‘nalishini o‘qitishda biz "Inson qadri uchun" degan tamoyilga tayanamiz. Dunyo tan olgan olim Albert Eynshteyn aytganidek, "Dunyo yovuzlar tufayli emas, balki yomonlikka qarab turib hech narsa qilmaydiganlar tufayli xavflidir". Oila huquqi fani o‘qituvchisi — bu jamiyatda bolalarga nisbatan adolatsizlikka yo‘l qo‘ymaslikni o‘rgatuvchi ma’rifatparvardir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023. (Ayniqsa, oila, bola huquqlari va jamiyat mas’uliyatiga oid 76-80-moddalar).
2. O‘zbekiston Respublikasining Oila kodeksi. – Toshkent: Adolat, 1998 (2024-yilgi o‘zgarishlar va qo‘shimchalar bilan).
3. O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 21-dekabrdagi "Oila va xotin-qizlarni tizimli qo‘llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PF-208-sonli Farmoni.
5. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016. (Oila va jamiyat munosabatlariga oid qismlari).
6. Burhoniddin Marg‘inoniy. Al-Hidoya (1-jild, Nikoh va taloq bo‘limlari). – Toshkent: Adolat, 2000.
7. Alisher Navoiy. Mahbubul qulub. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2011. (Oilaviy odob va iqtisodiy munosabatlar haqida).
8. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992. (Tarbiya va oilaning o‘rni haqida).

3.6.2-MAVZU: Oila huquqi bo‘yicha real vaziyatlar asosida dars tashkil etish (Case-study metodikasi)

Reja:

1. **Case-study metodikasining pedagogik falsafasi va oila huquqini o‘qitishdagi o‘rni.** (Keys yaratish texnologiyasi va tanlash mezonlari).
2. **Muammo – Norma – Tahlil – Yechim: Keys bilan ishlashning universal algoritmi.** (Oila kodeksi moddalari bilan ishlash metodikasi).
3. **Real hayotiy vaziyatlarni modellashtirish: Guruh va juftliklarda amaliy ishlash usullari.** (Nikoh, aliment va mulk masalalariga oid keyslar banki).
4. **Huquqiy tahlil jarayonida o‘quvchi refleksiyasini shakllantirish va baholash mezonlari.** (Xulosa chiqarish va olingan bilimni hayotga tatbiq etish).

Darsning maqsadi: O‘qituvchilarga Oila kodeksi normalarini amaliy vaziyatlarga tatbiq etishni o‘rgatish hamda dars jarayonida muammo-norma-tahlil-yechim modelini qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirish.

Oila huquqi bo‘yicha real vaziyatlar asosida dars tashkil etishda vaziyatli tahlil metodikasining mazmuni va pedagogik ahamiyati mavzusidagi ushbu ma’ruza pedagogik mahoratning yangi qirralarini ochishga xizmat qiladi. Huquqshunoslik va pedagogika chorrahasida vujudga kelgan ushbu metodika nafaqat qonun moddalarini yodlashga, balki ularni hayotning murakkab chigalliklarida qo‘llashga o‘rgatadi. Mashhur pedagog Yan Amos Komenskiy aytganidek, bilim insonning amaliy faoliyatiga xizmat qilmasa, u shunchaki qog‘ozdagi o‘lik harfdir. Oila huquqi esa aynan tirik huquq bo‘lib, u har kuni, har soatda oilalarda sodir bo‘ladigan munosabatlarni tartibga soladi.

Vaziyatli tahlil yoki keys stadi metodikasining tub mohiyati shundaki, u o‘quvchini passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiradi. Bu metodika ilk bor Garvard universitetining huquq maktabida o‘n to‘qqizinchi asrning oxirlarida Kristofer Langdell tomonidan joriy etilgan bo‘lib, bugungi kunda dunyo ta’lim tizimining ajralmas qismiga aylandi. Oila huquqi darslarida keys metodini qo‘llash orqali biz o‘quvchilarda huquqiy kompetensiyani shakllantiramiz. Kompetensiya so‘zi lotincha "competere" so‘zidan olingan bo‘lib, munosib bo‘lish, munosabat bildirish qobiliyati degan ma’noni anglatadi. Ya’ni, o‘quvchi nafaqat Oila kodeksining moddasini bilishi, balki o‘sha modda asosida muayyan nizoli vaziyatda to‘g‘ri qaror qabul qila olishi lozim.

Pedagogik jihatdan bu metodika "kognitiv dissonans" nazariyasiga tayanadi. Kognitiv dissonans — bu insonning mavjud bilimlari bilan yangi to‘qnash kelgan murakkab vaziyat o‘rtasidagi qarama-qarshilikdir. Oila huquqiga oid murakkab vaziyatni o‘rtaga tashlaganimizda, o‘quvchining ongida izlanish va yechim topish ehtiyoji tug‘iladi. Buyuk mutafakkir Abu Rayhon Beruniy o‘zining turli asarlarida inson aqli faqatgina savol va javob orqali charxlanishini ta’kidlagan. Beruniy nazdida, haqiqatni topish uchun har bir hodisaning sababi va oqibatini tahlil qilish lozim. Keys metodi aynan sabab va oqibat o‘rtasidagi huquqiy mantiqni topishga xizmat qiladi.

Zamonaviy O‘zbekiston ta’lim tizimida Oila huquqini o‘qitish yangi bosqichga ko‘tarildi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ikki ming yigirma uchinchi yilda qabul qilingan Yangi O‘zbekiston ma’muriy islohotlari doirasida oliy va o‘rta maxsus ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari hamda Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi faoliyatini samarali tashkil etishga oid farmonlarida darsliklarni hayotiy keyslar bilan boyitish ustuvor vazifa qilib qo‘yilgan. Ayniqsa, ikki ming yigirma to‘rtinchi yildan boshlab maktablarda Ijtimoiy fanlar turkumiga kiruvchi fanlarni o‘qitishda "Loyiha asosida o‘qitish" metodikasi joriy etilmoqda. Bu esa keys metodikasining uzviy davomidir.

Oila huquqiga oid real hayotiy vaziyatlarni tanlash mezonlari haqida gapirganda, biz birinchi navbatda didaktik prinsiplarga tayanamiz. Tanlangan vaziyat o‘quvchining yosh xususiyatlariga mos, axloqiy me’yorlarga zid bo‘lmagan va eng muhimi, amaldagi qonunchilik bilan hal qilinishi mumkin bo‘lgan muammoni qamrab olishi kerak. Bu yerda biz "Huquqiy kazuistika" tushunchasiga duch kelamiz. Kazuistika lotincha "casus" so‘zidan olingan bo‘lib, muayyan yakka holatni umumiy qonun doirasida tahlil qilish san’atidir. Masalan, nikoh shartnomasining shartlarini buzish yoki farzandlikka olish sirining oshkor etilishi kabi vaziyatlar mukammal keyslar uchun asos bo‘la oladi.

Sharqning buyuk hakimi Luqmoni Hakim o‘z o‘g‘liga bergan o‘gitlarida oila bu kichik davlat ekanini va bu davlatning o‘z nizomi bo‘lishi lozimligini aytgan. Oila kodeksi ana shu nizomning asosi

bo‘lsa, keys metodi o‘sha nizomni hayotga tatbiq etish mahoratidir. Badiiy adabiyotda ham oilaviy nizolarning huquqiy yechimi borasida boy materiallar mavjud. Masalan, Abdulla Qodiriyning "O‘tkan kunlar" asaridagi Otabek va Kumushning nikoh munosabatlari, Zaynabning huquqlari yoki o‘sha davrning urf-odatlari va huquqiy normalari o‘rtasidagi to‘qnashuvni zamonaviy huquq prizmasi orqali keys ko‘rinishiga keltirish mumkin. Bu o‘quvchida ham tarixiy, ham huquqiy xotirani uyg‘otadi.

Dunyo statistikasiga nazar tashlasak, Finlyandiya, Singapur va Janubiy Koreya kabi ta’lim tizimi rivojlangan davlatlarda huquq darslarining yetmish foizi aynan vaziyatli tahlillar asosida o‘tiladi. Bu davlatlarda o‘quvchilar darsda shunchaki qonunni o‘qimaydilar, balki "Simulyatsion sud" mashg‘ulotlarida ishtirok etadilar. Simulyatsiya lotincha so‘z bo‘lib, o‘xshatish yoki modellashtirish degan ma’noni anglatadi. Bizning pedagogik faoliyatimizda ham o‘qituvchi keysni shunday mahorat bilan yaratishi kerakki, o‘quvchi o‘zini muammoning ichida his qilsin. Bu yerda biz "Immersiv ta’lim" tushunchasini ishlatamiz. Immersiv inglizcha "immerse" so‘zidan olingan bo‘lib, sho‘ng‘ish, chuqur kirishish ma’nosini beradi.

Oila kodeksi moddalari asosida keys yaratish texnologiyasi muayyan intellektual mehnatni talab qiladi. Bunda o‘qituvchi "Muammo – Norma – Tahlil – Yechim" modelidan foydalanishi lozim. Bu model huquqiy metodologiyaning asosi hisoblanadi. Metodologiya — bu bilish usullari haqidagi ta’limotdir. Darsning amaliy qismida o‘qituvchi birinchi bo‘lib vaziyatni bayon qiladi, so‘ngra o‘quvchilarni o‘sha vaziyatga daxldor qonun moddasini topishga yo‘naltiradi. Bu jarayonda "Sokratik muloqot" usuli juda samarali. Sokrat o‘z shogirdlariga tayyor javobni bermasdan, ularni savollar orqali haqiqatga yetaklagan. Oila huquqi o‘qituvchisi ham keys yechish jarayonida o‘quvchiga yo‘l ko‘rsatuvchi tyutor vazifasini bajarishi kerak.

Ma’ruza davomida tinglovchilarning diqqatini jamlash va ularga ruhiy taskin berish uchun dam olish daqiqasida "Neyro-assotsiatsiya" metodidan foydalanamiz. Bu mashq miyaning ikkala yarim sharini bog‘laydi. Mashq sharti quyidagicha: ishtirokchilar o‘ng qo‘li bilan havoda "Oila" so‘zini, chap qo‘li bilan esa "Huquq" so‘zini bir vaqtning o‘zida yozishga harakat qiladilar. Bu mashq diqqatni jamlashga va neyronlararo bog‘lanishni mustahkamlashga yordam beradi. Neyronlar — bu miyaning axborot uzatuvchi hujayralari bo‘lib, ularning faolligi yangi bilimlarni o‘zlashtirish tezligini belgilaydi.

Yana bir muhim pedagogik jihat — bu keys yechish jarayonida guruhlarda ishlashdir. Bu yerda "Kollaborativ ta’lim" tamoyili ishga tushadi. Kollaboratsiya lotincha so‘z bo‘lib, hamkorlikda ishlash degan ma’noni anglatadi. Oila huquqiga oid keysni guruh bo‘lib yechishda o‘quvchilar o‘zaro fikr almashadilar, bahslashadilar va umumiy xulosaga keladilar. Bu jarayon ularda jamoaviy mas’uliyat tuyg‘usini rivojlantiradi. Alisher Navoiy "Mahbubul qulub" asarida jamoat bilan qilingan ishning barakasi va natijasi yuksak bo‘lishini ta’kidlagan. Jamoaviy tahlil jarayonida o‘quvchilarning "Huquqiy argumentatsiya" qobiliyati oshadi. Argumentatsiya — bu o‘z fikrini dalillar va qonun moddalari bilan isbotlash san’atidir.

Prezidentimizning yoshlar ma’naviyatini yuksaltirish va ularning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo‘yicha ilgari surgan besh muhim tashabbusi doirasida kitobxonlikka katta e’tibor berilmoqda. Oila huquqi o‘qituvchisi keyslar uchun materiallarni nafaqat qonun hujjatlaridan, balki jahon adabiyoti durdonalaridan ham olishi mumkin. Masalan, Viktor Gyugoning "Xo‘rlanganlar" asaridagi vasiylik va homiylik masalalari, bolaning oiladagi o‘rni haqidagi lavhalar mukammal keys uchun asos bo‘ladi. Yoki o‘zbek kinosining klassik asari bo‘lgan "Mahallada duv-duv gap" filmidagi oilaviy an’analar va huquqiy tushunchalar o‘rtasidagi farqlarni tahlil qilish o‘quvchilarda milliy o‘zlikni anglash tuyg‘usini ham shakllantiradi.

Oila huquqi bo‘yicha keyslar yaratishda statistik ma’lumotlarga tayanish uning ilmiy qiymatini oshiradi. Ma’lumotlarga ko‘ra, so‘nggi yillarda dunyo miqyosida oilaviy nizolarning o‘ttiz foizdan ortig‘i sudgacha bo‘lgan muloqot va mediatsiya jarayonida hal etilmoqda. Mediatsiya lotincha "mediare" so‘zidan olingan bo‘lib, o‘rtada turish, murosaga keltirish ma’nosini beradi. Biz o‘quvchilarga keys yechishni o‘rgatganimizda, aslida ularga hayotiy nizolarni qanday qilib tinch yo‘l bilan, huquqiy doirada hal qilishni o‘rgatamiz. Bu esa jamiyatda huquqiy barqarorlikni ta’minlashning eng samarali yo‘lidir.

Keys metodi jarayonida o‘quvchi refleksiyasini shakllantirish darsning yakuniy va eng muhim bosqichi hisoblanadi. Refleksiya lotincha "reflexio" so‘zidan olingan bo‘lib, orqaga qaytish, o‘z

harakatlarini tahlil qilish degan ma’noni anglatadi. O‘quvchi keysni yechib bo‘lgach, "Men bu darsdan nima oldim?", "Qonun menga qanday himoya bera oladi?" degan savollar ustida bosh qotirishi kerak. Bu jarayonda o‘qituvchi "Insert" metodidan foydalanishi mumkin. Bu metod orqali o‘quvchi o‘zi bilgan, yangi o‘rgangan va tushunarsiz bo‘lgan ma’lumotlarni belgilab boradi. Bu esa o‘z-o‘zini baholash va nazorat qilish ko‘nikmasini rivojlantiradi.

Xulosa qilib aytganda,, Oila huquqi bo‘yicha real vaziyatlar asosida dars tashkil etish — bu shunchaki o‘qitish usuli emas, balki kelajak egalarining hayotiy poydevorini qurishdir. Buyuk yozuvchi Lev Tolstoy aytganidek, baxtli oilalar bir-biriga o‘xshaydi, baxtsiz oilalar esa har biri o‘zicha baxtsizdir. Bizning vazifamiz qonun normalari va keys metodikasi orqali o‘quvchilarga baxtli oila qurishning huquqiy asosi va madaniyatini o‘rgatishdir. Ushbu metodik yondashuv Andijon viloyati pedagoglarining mahoratini yangi bosqichga olib chiqib, ularning darslarini jonli va mazmunli bo‘lishini ta’minlaydi. Har bir keys — bu bir hayot darsi, har bir modda esa — o‘sha hayotning huquqiy kafolatidir.
Oila huquqi darslarida vaziyatli tahlilni amalga oshirish shunchaki voqeani aytib berish emas, balki aniq mantiqiy qadamlar ketma-ketligini bajarishdir. Bu jarayonni biz huquqiy algoritm deb ataymiz. Algoritm so‘zi buyuk bobokalonimiz Muhammad ibn Muso al-Xorazmiyning nomi bilan bog‘liq bo‘lib, u muayyan natijaga erishish uchun bajarilishi lozim bo‘lgan qat’iy ko‘rsatmalar tizimini anglatadi. Huquqiy ta’limda ushbu algoritmni qo‘llash o‘quvchini tartibli fikrlashga va qonun bilan hisoblashishga o‘rgatadi. Algoritmning birinchi bo‘g‘ini — bu muammoni aniqlashdir.

Muammo deganda biz hayotiy vaziyatdagi huquqiy ziddiyatni tushunamiz. Masalan, er-xotin ajrashayotgan paytda farzandning kim bilan qolishi yoki mulkning qanday taqsimlanishi bu — faktik holat. Ammo bu holatning huquqiy muammoga aylanishi uchun biz "Subsumpsiya" tushunchasidan foydalanamiz. Subsumpsiya lotincha so‘z bo‘lib, muayyan hayotiy holatni qonun normasining tarkibiy qismlari ostiga tushirish, ya’ni unga moslash degan ma’noni anglatadi. O‘qituvchi keysni taqdim etganda, o‘quvchi birinchi navbatda "Bu yerda qanday huquqiy nizo bor?" degan savolga javob topishi kerak. Buyuk faylasuf Sitseron aytganidek, qonunlarning kuchi ularning har bir hayotiy holatga adolat bilan tatbiq etilishidadir.

Algoritmning ikkinchi bosqichi — Norma. Bu bosqichda o‘quvchi aniqlangan muammoni hal qiluvchi qonuniy asosni, ya’ni Oila kodeksining tegishli moddasini qidiradi. Bu yerda biz "Huquqiy navigatsiya" ko‘nikmasini ishga solamiz. Navigatsiya deganda biz axborot okeanida kerakli normani tez va aniq topish san’atini tushunamiz. O‘zbekiston Respublikasining "Normativ-huquqiy hujjatlar to‘g‘risida"gi Qonunida qonun ustuvorligi tamoyili belgilangan. Oila huquqi darslarida o‘quvchi har bir fikrini "Oila kodeksining falonchi moddasiga asosan..." deb boshlashga odatlanishi lozim. Bu o‘quvchida huquqiy mas’uliyat va qonunga itoatkorlik hissini shakllantiradi.

Uchinchi bosqich — Tahlil. Bu algoritmdagi eng murakkab va intellektual bosqichdir. Tahlil jarayonida hayotiy vaziyatdagi faktlar va qonun normasidagi shartlar bir-biriga solishtiriladi. Bu yerda biz "Sillogizm" metodidan foydalanamiz. Sillogizm yunoncha so‘z bo‘lib, ikki yoki undan ortiq mulohazadan mantiqiy xulosa chiqarish demakdir. Masalan, nikoh yoshi o‘n sakkiz yosh (umumiy qoida), fuqaro o‘n yetti yoshda (fakt), demak u nikoh qurish uchun tuman hokimining ruxsatnomasini olishi shart (xulosa). Bu bosqichda o‘quvchi huquqiy interpretatsiya, ya’ni qonunni sharhlash san’atini egallaydi. Abu Nasr Forobiy ta’lim berganidek, har bir narsaning mohiyatini bilish uchun uni qismlarga bo‘lib o‘rganish va so‘ngra qayta birlashtirish lozim.

To‘rtinchi bosqich — Yechim. Bu algoritmdagi yakuniy natijadir. Yechim aniq, qat’iy va qonuniy asoslangan bo‘lishi shart. Huquqshunoslikda bu "Rezolyutiv qism" deb ataladi. Rezolyutsiya lotincha "resolutio" so‘zidan olingan bo‘lib, qaror yoki yechim degan ma’noni anglatadi. O‘quvchi chiqargan yechim nafaqat huquqiy, balki axloqiy jihatdan ham adolatli bo‘lishi kerak. Alisher Navoiy o‘zining "Saddi Iskandariy" asarida adolatli hukmdorning eng muhim sifati har bir ishda qonun va insofni barobar tutishida ekanligini ta’kidlagan. Keys yechimi o‘quvchi uchun o‘ziga xos "Huquqiy laboratoriya" natijasidir.

Darsning dam olish daqiqasi uchun "Mantiqiy zanjir" neyro-metodini qo‘llaymiz. Bu mashq ishtirokchilarning tezkor fikrlashini ta’minlaydi. Sharti shunday: Men birorta oilaviy vaziyatni boshlab beraman (masalan: "Ali va Vali akalar..."), keyingi ishtirokchi unga bitta huquqiy detal qo‘shadi ("...ularga ota-onasidan uy meros qoldi..."), uchinchisi esa muammoni shakllantiradi ("...lekin uy faqat bitta"). Bu mashq miyaning frontal po‘stlog‘ini, ya’ni rejalashtirish va qaror qabul

qilish markazini faollashtiradi. Bu yerda biz "Neyropedagogika" tamoyillariga tayanmoqdamiz. Neyropedagogika — bu miyaning ishlash qonuniyatlariga asoslangan ta’lim berish fanidir.

Zamonaviy dunyo statistikasi shuni ko‘rsatadiki, huquqiy savodxonlik darajasi yuqori bo‘lgan jamiyatlarda oilaviy nizolarning yetmish foizi sudgacha bo‘lgan bosqichda, o‘zaro kelishuv asosida hal etiladi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ikki ming yigirma beshinchi yildagi ta’lim sifatini oshirishga oid yangi tashabbuslarida ham o‘quvchilarda hayotiy muammolarni tizimli tahlil qilish (system thinking) qobiliyatini rivojlantirish alohida qayd etilgan. Keys algoritmi aynan mana shu tizimli fikrlashni shakllantiradi. Biz o‘qituvchilar keyslarni yaratishda "Diskursiv tahlil" usulidan foydalanamiz. Diskursiv lotincha "discursus" so‘zidan olingan bo‘lib, keng ko‘lamli mulohaza yuritish ma’nosini beradi.

Badiiy adabiyotda algoritmik tahlil uchun boy manbalar mavjud. Masalan, Oybekning "Qutlug‘ qon" romanidagi oilaviy munosabatlar va ijtimoiy adolatsizliklarni keys ko‘rinishiga keltirib, o‘quvchilarga "Agar o‘sha paytda zamonaviy Oila kodeksi bo‘lganida, Yo‘lchi qanday huquqlarga ega bo‘lardi?" degan savol orqali tahlil qilishni topshirish mumkin. Yoki jahon adabiyotidan Uilyam Shekspirning "Qirol Lir" asaridagi ota va qizlar o‘rtasidagi mulkiy va ma’naviy nizoni huquqiy algoritm asosida ko‘rib chiqish o‘quvchilar dunyoqarashini kengaytiradi. Bu darsga "Komparativistika", ya’ni qiyosiy o‘rganish ruhini olib kiradi.

Oila kodeksi moddalari bilan ishlashda "Huquqiy konstruktor" metodini qo‘llash algoritmni mustahkamlaydi. Bunda o‘quvchiga moddaning bir nechta qismlari aralash holda beriladi (Gipoteza, Dispozitsiya, Sanksiya) va u algoritmni qo‘llab, ularni to‘g‘ri tartibga solishi kerak. Gipoteza — bu normaning qo‘llanilish sharti, Dispozitsiya — xulq-atvor qoidasi, Sanksiya — qoidani buzganlik uchun jazo. Ushbu terminlarning mazmunini bilish o‘quvchida professional huquqiy til shakllanishiga yordam beradi. Zero, o‘qituvchi o‘z nutqida "Adliya", "Yurisdiksiya", "Legitimmilik" kabi so‘zlarni ishlatishi va ularning ma’nosini o‘quvchilarga tushuntirishi lozim.

Xulosa sifatida, "Muammo – Norma – Tahlil – Yechim" algoritmi bu — o‘quvchining hayotiy okeandagi kompasidir. Siz Andijon pedagogika mahorat markazida o‘qituvchilarga dars o‘tar ekansiz, ularga ushbu algoritmni shunchaki sxema sifatida emas, balki hayot falsafasi sifatida yetkazishingizni so‘rardim. Buyuk olim Albert Eynshteyn aytganidek, "Muammoni uni keltirib chiqargan fikrlash darajasida turib hal qilib bo‘lmaydi". Keys algoritmi esa o‘quvchini yangi, yuqori darajadagi huquqiy fikrlashga olib chiqadi. Bu esa bizning asosiy maqsadimiz — huquqiy ongli va adolatli fuqaroni tarbiyalashga xizmat qiladi.
Oila huquqi bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlarning muvaffaqiyati nafaqat keysning mazmuniga, balki uni o‘quvchilarga yetkazish metodikasiga ham bog‘liqdir. Modellashtirish tushunchasi lotincha "modulus" so‘zidan olingan bo‘lib, o‘lchov, namuna yoki nusxa degan ma’noni anglatadi. Huquqiy ta’limda modellashtirish — bu murakkab hayotiy vaziyatni o‘quv xonasi sharoitida sun’iy ravishda qayta tiklash va uning yechimini topish jarayonidir. Buyuk faylasuf Konfutsiy aytganidek, menga aytsang — unutaman, ko‘rsatsang — eslab qolaman, o‘zimni jalb qilsang — tushunaman. Guruh va juftliklarda ishlash aynan o‘quvchini jarayonning markaziga olib chiqishning eng samarali yo‘lidir.

Guruhlarda ishlash metodikasida biz "Kooperativ ta’lim" tamoyiliga tayanamiz. Kooperatsiya lotincha so‘z bo‘lib, birgalikda harakat qilish demakdir. Oila huquqiga oid keyslarni guruhlarda yechish jarayonida o‘quvchilar o‘rtasida ijtimoiy rollar taqsimlanadi. Masalan, guruhdagi bir ishtirokchi "Sudya", ikkinchisi "Fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organi mutaxassisi", uchinchisi esa "Huquqiy maslahatchi" sifatida namoyon bo‘ladi. Bu jarayon "Interpersonal intellekt"ni rivojlantiradi. Interpersonal tushunchasi insonlararo muloqot va hamjihatlik qobiliyatini anglatadi. Abu Nasr Forobiy o‘zining ijtimoiy qarashlarida inson yolg‘iz holda mukammallikka erisha olmasligini, faqat jamoaviy hamkorlik orqali adolatli jamiyat qurish mumkinligini ta’kidlagan.

Juftliklarda ishlash metodikasi yoki "Peer-to-peer" (tengdosh tengdoshga) usuli esa o‘quvchilarda mas’uliyatni his qilishni kuchaytiradi. Bunda bir o‘quvchi "Arizachi", ikkinchisi esa "Javobgar" rolida chiqishi mumkin. Masalan, aliment miqdorini belgilash yoki umumiy mulkni taqsimlash bo‘yicha o‘zaro muzokara olib borish topshiriladi. Bu yerda biz "Huquqiy diplomatiya" tushunchasiga duch kelamiz. Diplomatiya — bu nizo va ziddiyatlarni tinch yo‘l bilan, muzokaralar orqali hal qilish san’atidir. Alisher Navoiy "Mahbubul qulub" asarida til va nutq odobi haqida to‘xtalib, shirin so‘z bilan hatto ilonni inidan chiqarish mumkinligini aytgan. Oila huquqidagi

nizolarda ham hissiyotlarni jilovlab, qonuniy va madaniy muloqot qilish koʻnikmasini shakllantirish muhim pedagogik vazifadir.

Oila kodeksidagi asosiy moddalar asosida keys yaratishda biz "Gologrаfik yondashuv"dan foydalanamiz. Golografiya yunoncha "holos" (butun) va "grapho" (yozaman) soʻzlaridan olingan boʻlib, ob'yektni har tomonlama, hajmli tasvirlashni anglatadi. Ya'ni, keysda nafaqat huquqiy norma, balki personajlarning psixologik holati, ijtimoiy sharoiti va ma'naviy qarashlari ham aks etishi kerak. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining ikki ming yigirma beshinchi yilgi ta'lim islohotlarida oʻquvchilarning "Loyiha savodxonligi"ni oshirish masalasi oʻz aksini topgan. Har bir keys — bu kichik bir loyihadir. Uni guruhda yechish jarayonida oʻquvchilar qonun moddalarini bir-biri bilan "kross-tahlil" qiladilar. Kross-tahlil — bu turli xil ma'lumotlarni oʻzaro solishtirish orqali yagona xulosaga kelish usulidir.

Darsning dam olish daqiqasi uchun "Huquqiy rorshax" neyro-oʻyinini taklif qilaman. Bu mashq oʻquvchilarning tasavvurini va mantiqiy bogʻlanishini kuchaytiradi. Mashq sharti shunday: Oʻqituvchi ekranda yoki qogʻozda bir-biriga bogʻlanmagan ikkita tasvirni koʻrsatadi (masalan, "Uzuk" va "Qalam"). Tinglovchilar ushbu ikki tasvirni oila huquqi bilan mantiqan bogʻlashlari kerak. Masalan, uzuk — nikohni, qalam — nikoh shartnomasini imzolashni anglatishi mumkin. Bu "Assotsiativ fikrlash"ni rivojlantiradi. Assotsiatsiya lotincha soʻz boʻlib, tushunchalar oʻrtasidagi mantiqiy bogʻlanish degan ma'noni beradi.

Real hayotiy vaziyatlarni modellashtirishda "Ssenariyli tahlil" usulidan ham foydalanamiz. Ssenariy lotincha "scaena" (sahna) soʻzidan olingan. Oila huquqi darsida bu — muayyan huquqiy muammoning bir necha xil yechimi boʻlishi mumkinligini koʻrsatib beradi. Masalan, nikoh bekor qilinganda mulkni boʻlishishning uch xil ssenariysi: oʻzaro kelishuv, nikoh shartnomasi boʻyicha yoki sud tartibida. Oʻquvchilar guruhlarga boʻlingan holda har bir ssenariyning afzalliklari va kamchiliklarini huquqiy tahlil qiladilar. Bu yerda biz "Strategik fikrlash" tushunchasini ishlatamiz. Strategiya — bu uzoq muddatli maqsadlarga erishish uchun rejalashtirilgan harakatlar tizimidir.

Badiiy asarlardan misol keltiradigan boʻlsak, oʻzbek kinosining durdonasi boʻlgan "Kelinlar qoʻzgʻoloni" asaridagi oilaviy munosabatlarni modellashtirish mumkin. Farmon bibi obrazidagi avtoritar boshqaruv va zamonaviy oila huquqi normalari oʻrtasidagi farqlarni guruhlarda tahlil qilish juda samarali natija beradi. Yoki jahon adabiyotidan Onore de Balzakning "Gobshek" asaridagi boylik va oilaviy rishtalar oʻrtasidagi ziddiyatni keys koʻrinishiga keltirish oʻquvchilarda "Huquqiy etika"ni shakllantiradi. Etika yunoncha soʻz boʻlib, axloq va xulq-atvor me'yorlari haqidagi ta'limotdir. Biz oʻquvchilarga qonun nafaqat majburlov kuchi, balki oiladagi adolatni ta'minlovchi ma'naviy mezon ekanini uqtirishimiz lozim.

Dunyo statistikasi shuni koʻrsatadiki, jamoaviy yechilgan keyslar natijasida olingan bilimlar oʻquvchi xotirasida toʻqson foizgacha saqlanib qoladi. Chunki bu yerda "Ijtimoiy oʻrganish" nazariyasi ishlaydi. Ijtimoiy oʻrganish — bu boshqalarning tajribasini kuzatish va ular bilan muloqot qilish orqali yangi koʻnikmalarni oʻzlashtirishdir. Oʻzbekiston Respublikasining "Ta'lim toʻgʻrisida"gi qonunida belgilanganidek, ta'limning maqsadi — barkamol shaxsni tarbiyalashdir. Barkamollik esa nafaqat bilimdonlik, balki boshqalar bilan hamkorlikda ishlay olish va jamiyatda oʻz huquqlarini madaniyatli tarzda himoya qilish qobiliyatidir.

Guruhlarda ishlash jarayonida oʻqituvchi "Moderator" vazifasini bajaradi. Moderatsiya lotincha soʻz boʻlib, boshqarish, muvozanatda saqlash degan ma'noni beradi. Oʻqituvchi guruhlar oʻrtasidagi bahsni huquqiy doiradan chiqib ketmasligini nazorat qiladi va kerakli oʻrinlarda "Evristik savollar" beradi. Evristika — bu oʻquvchini izlanishga va yangi kashfiyotlar qilishga yoʻnaltiruvchi savollar tizimidir. Masalan: "Agar ushbu vaziyatda nikoh shartnomasi boʻlmaganda, sud qanday qaror qabul qilgan boʻlardi?" kabi savollar oʻquvchini qonun moddalari orasidagi mantiqiy bogʻlanishni chuqurroq anglashga majbur qiladi.
Oila huquqi darslarida keys metodi orqali olingan bilimlarni mustahkamlashning eng muhim nuqtasi bu — refleksiya jarayonidir. Refleksiya lotincha "reflexio" soʻzidan olingan boʻlib, ortga qaytish, aks etish yoki oʻz faoliyatini anglab tahlil qilish degan ma'noni anglatadi. Pedagogik nuqtayi nazardan, refleksiya oʻquvchining nafaqat nima oʻrganganini, balki qanday oʻrganganini va bu bilim uning shaxsiy hayoti uchun qanchalik ahamiyatli ekanini tushunishidir. Buyuk faylasuf Sokrat aytganidek, tahlil qilinmagan hayot yashashga arzimaydi. Huquqiy ta'limda esa tahlil qilinmagan keys shunchaki hikoya boʻlib qoladi.

Keys yechish jarayonidan so‘ng o‘quvchi refleksiyasini shakllantirishda biz "Metakognitiv yondashuv"dan foydalanamiz. Metakognitsiya — bu insonning o‘z fikrlash jarayonlarini nazorat qilishi va boshqarishidir. Oila huquqi darsida o‘quvchi keysni yechib bo‘lgach, o‘ziga quyidagi savollarni berishi lozim: "Men ushbu qarorni qabul qilishda qaysi huquqiy me’yorga tayandim?", "Mening chiqargan yechimim oila a’zolarining manfaatlariga adolatli xizmat qiladimi?" va "Agar men shu vaziyatga tushib qolsam, qonun meni qanday himoya qiladi?". Bu jarayon o‘quvchida huquqiy ongni "shaxsiy qadriyat" darajasiga olib chiqadi.

O‘quvchilarning keys yechishdagi faoliyatini baholashda biz "Kriterial baholash" tizimiga tayanamiz. Kriteriya yunoncha "kriterion" so‘zidan olingan bo‘lib, o‘lchov yoki belgi degan ma’noni anglatadi. Oila huquqi bo‘yicha keyslarni baholashda biz to‘rtta asosiy mezonni belgilab olamiz. Birinchisi — huquqiy savodxonlik, ya’ni Oila kodeksi moddalarining to‘g‘ri tanlangani. Ikkinchisi — mantiqiy argumentatsiya, ya’ni fikrning qonuniy dalillar bilan isbotlanishi. Uchinchisi — kreativlik, ya’ni muammoning o‘ziga xos, nizoni kamaytiruvchi yechimini topish. To‘rtinchisi — notiqlik san’ati va muloqot madaniyati. Abu Rayhon Beruniy ta’kidlaganidek, har bir narsaning o‘z o‘lchovi bor va adolatli baho o‘sha o‘lchovga muvofiq bo‘lishi shart.

Baholash jarayonida "Rubrika" metodini qo‘llash juda samarali. Rubrika lotincha "rubrica" so‘zidan olingan bo‘lib, qizil rang bilan belgilangan sarlavha degan ma’noni beradi. Bu metodda o‘quvchi dars boshidanoq qanday natija uchun qanday baho olishini aniq biladi. Bu esa o‘quv jarayonida "Shaffoflik"ni ta’minlaydi. Shaffoflik — bu ochiqlik va adolat tamoyili bo‘lib, O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi qonunida ham ta’lim oluvchilarni xolisona baholash muhim vazifa sifatida belgilangan. Oila huquqi darsida adolatli baholash o‘quvchining qonun ustuvorligiga bo‘lgan ishonchini yanada mustahkamlaydi.

Darsning yakuniy dam olish va diqqatni jamlash daqiqasida "Intellektual refleksiya" neyro-o‘yinini o‘tkazamiz. Mashq nomi "Uchta so‘z". Har bir tinglovchi bugungi darsning mazmunini, o‘z his-tuyg‘ularini va olgan bilimini faqat uchta so‘z bilan ifodalashi kerak (masalan: "Adolat, Mas’uliyat, Himoya"). Bu mashq miyaning sintezlash qobiliyatini oshiradi. Sintez yunoncha so‘z bo‘lib, turli elementlarni yagona bir butunlikka birlashtirish ma’nosini beradi. Bu orqali o‘quvchi darsning eng muhim "mag‘zini" chaqib oladi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev o‘z ma’ruzalarida "Maktab — bu hayot-mamot masalasi" ekanini bot-bot ta’kidlaydilar. Oila huquqi bo‘yicha o‘tkaziladigan keys darslari va undagi refleksiya o‘quvchini jamiyatning sog‘lom bo‘g‘ini bo‘lishga o‘rgatadi. Dunyo statistikasi shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilik davrida huquqiy vaziyatlarni tahlil qilishni o‘rgangan insonlar kelajakda oilaviy ajrimlarga o‘ttiz foiz kamroq duch keladilar. Chunki ularda "Huquqiy profilaktika" shakllanadi. Profilaktika yunoncha so‘z bo‘lib, oldini olish degan ma’noni anglatadi. Bizning darslarimiz — bu jamiyatdagi ijtimoiy kasalliklarning oldini oluvchi ma’naviy va huquqiy vaksina vazifasini o‘taydi.

Badiiy adabiyotda refleksiya va o‘z-o‘zini baholash mavzusi Alisher Navoiyning "Lisonut tayr" asarida qushlarning o‘z haqiqatini izlash yo‘lidagi kechinmalari orqali yuksak darajada yoritilgan. Har bir bekatda qushlar o‘z bosib o‘tgan yo‘llarini tahlil qiladilar. Shuningdek, jahon adabiyotida Antuan de Sent-Ekzyuperining "Kichik shahzoda" asarida "O‘z-o‘zini hukm qilish boshqalarni hukm qilishdan ko‘ra qiyinroqdir" degan fikr bor. Oila huquqi darsida o‘quvchi nafaqat keysdagi personajni, balki o‘zining huquqiy savodxonligi va ma’naviy darajasini ham hukm qila olishi lozim.

Keys-stadi jarayonida "O‘zaro baholash" (Peer assessment) metodini qo‘llash ham refleksiyani kuchaytiradi. Bunda o‘quvchilar bir-birlarining yechimlarini belgilangan mezonlar asosida tahlil qiladilar. Bu jarayonda biz "Konstruktiv tanqid" tushunchasini o‘rgatamiz. Konstruktiv lotincha "constructio" so‘zidan olingan bo‘lib, tuzatuvchi, rivojlantiruvchi degan ma’noni beradi. Oila huquqi darsida o‘quvchilar bir-birining xatosini masxara qilish emas, balki huquqiy jihatdan tuzatish orqali o‘zaro bilimlarini boyitadilar. Bu esa sinfda "Huquqiy hamjamiyat" muhitini yaratadi.

Refleksiya bosqichida o‘qituvchi "3-2-1" metodidan foydalanishi mumkin: o‘quvchi bugungi darsdan o‘rgangan 3 ta yangi ma’lumoti, o‘zi uchun kashf qilgan 2 ta qiziqarli jihat va o‘zida tug‘ilgan 1 ta muhim savolni yozib qoldiradi. Bu o‘qituvchi uchun "Fidbek" ya’ni qayta aloqa vazifasini o‘taydi. Fidbek inglizcha so‘z bo‘lib, natijani yaxshilash uchun beriladigan ma’lumotdir. Dilmurodjon A’zamjonovich, siz Andijon viloyati pedagoglarini o‘qitar ekansiz, ularga baho bu

shunchaki raqam emas, balki o‘quvchining rivojlanish traektoriyasini ko‘rsatuvchi ko‘zgu ekanini tushuntiring.

Xulosa qilib aytganda, oila huquqi bo‘yicha real vaziyatlar asosida dars tashkil etish va uni refleksiya bilan yakunlash — bu zamonaviy pedagogikaning cho‘qqisidir. Biz o‘quvchilarga nafaqat Oila kodeksining moddalarini, balki hayotda adolatli bo‘lish, mas’uliyatni his qilish va qonunni hurmat qilish san’atini o‘rgatamiz. Buyuk yozuvchi Lev Tolstoy aytganidek, insonning asosiy vazifasi — o‘zini tarbiyalashdir. Bizning darslarimiz esa ushbu tarbiya yo‘lidagi eng kuchli huquqiy dasturilamal bo‘lib xizmat qiladi. Sizning ushbu metodik yondashuvingiz Andijon pedagogik maktabining nufuzini yanada oshiradi va barkamol avlod tarbiyasiga poydevor bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023. (76-80-moddalar).
2. O‘zbekiston Respublikasining Oila kodeksi. – Toshkent: Adolat, 1998 (2024-yilgi o‘zgartish va qo‘shimchalar bilan).
3. O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 21-dekabrdagi "Oila va xotin-qizlarni tizimli qo‘llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PF-208-sonli Farmoni.
5. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016.
6. Alisher Navoiy. Mahbubul qulub. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2011.
7. Sh.Murodov. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2020. (Case-study metodi bo‘limi).
8. J.Yo‘ldoshev. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etish. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2013.
9. BMTning "Bola huquqlari to‘g‘risida"gi Konvensiyasi. – 1989-yil 20-noyabr.
10. L.Tolstoy. Anna Karenina (roman). – Toshkent: Sharq, 2005. (Oilaviy nizolar va psixologik tahlil uchun).
11. Abdulla Qodiriy. O‘tkan kunlar. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2014.
12. Xalqaro baholash dasturlari (PISA, TALIS) doirasida huquqiy savodxonlikni baholash metodikasi bo‘yicha qo‘llanma. – 2022.
13. Oila huquqi bo‘yicha vaziyatli masalalar (Keyslar) to‘plami. – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2022.
14. K.Langdell. A Selection of Cases on the Law of Contracts (Keys metodining asosi bo‘lgan tarixiy manba). – Harvard University Press, 1871.
15. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining "Sudlar tomonidan oila qonunchiligini qo‘llash amaliyoti to‘g‘risida"gi qarorlari to‘plami.

3.6.3-MAVZU: Oila huquqi mavzusida tarbiyaviy yondashuvlar va fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish

Reja:

1. **Oila huquqi va tarbiyaviy yondashuvlarning pedagogik integratsiyasi.** (Huquqiy normalarni axloqiy qadriyatlar prizmasida o‘qitish).

2. **Fuqarolik kompetensiyalari: Mas’uliyatli oila a’zosidan mas’uliyatli fuqarogacha.** (Huquqiy ongdagi o‘zgarishlarni boshqarish).

3. **Oila huquqi darslarida axloqiy-ijtimoiy modellashtirish.** (Nizolarni tinch yo‘l bilan hal qilish va "Mediatsiya" madaniyatini shakllantirish).

4. **Tarbiyaviy yondashuv asosida refleksiv tahlil va fuqarolik pozitsiyasini baholash.** (O‘quvchining ichki ma’naviy-huquqiy dunyosini shakllantirish metodikasi).

Darsning maqsadi: O‘qituvchilarga oila huquqi normalari orqali o‘quvchilarda mas’uliyatli fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish, axloqiy-ijtimoiy qadriyatlarni huquqiy tushunchalar bilan uyg‘unlashtirish metodikasini o‘rgatish.

Oila huquqi va tarbiyaviy yondashuvlarning pedagogik integratsiyasi masalasi bugungi kunda nafaqat huquqiy ta’limning, balki umuminsoniy ma’naviyatning fundamental asosi hisoblanadi. Biz ushbu mavzuni boshlar ekanmiz, avvalo oila tushunchasining nafaqat qonuniy, balki tarbiyaviy makon ekanligini anglashimiz lozim. Oila huquqi darslarida biz qo‘llaydigan har bir metodika o‘quvchining qalbida adolat va mas’uliyat tuyg‘usini uyg‘otishi shart. Buyuk mutafakkir Abdulla Avloniy o‘zining turkiy guliston yoxud axloq asarida tarbiya biz uchun yo hayot yo mamot yo najot yo halokat masalasidir deb bejiz aytmagan. Bu fikr bugungi kunda oila huquqini o‘qitish metodikasining bosh g‘oyasi bo‘lib xizmat qiladi. Biz o‘qituvchilarga shuni yetkazishimiz kerakki, huquqiy norma tarbiya bilan sug‘orilmasa, u shunchaki qog‘ozdagi jazo vositasiga aylanib qoladi.

Integratsiya tushunchasi lotincha so‘z bo‘lib, butun, tiklangan yoki qismlarning bir butunlikka birlashishi degan ma’noni anglatadi. Oila huquqi va tarbiyaviy yondashuvlar integratsiyasi deganda, biz qonun moddalarini axloqiy me’yorlar bilan uyg‘un holda o‘quvchi ongiga yetkazishni tushunamiz. O‘zbekiston Respublikasining yangilangan Konstitutsiyasida oilaning jamiyatning tabiiy va asosiy tayanchi sifatida belgilanishi hamda davlat va jamiyat himoyasida ekanligi haqidagi normalar aynan mana shu integratsiyaning oliy ifodasidir. Ikki ming yigirma uchinchi yilda qabul qilingan ushbu bosh qonunimizda ota onalarning o‘z farzandlarini voyaga yetguniga qadar boqishi va tarbiyalashi shartligi belgilangan. Bu yerda biz huquqiy majburiyatning ma’naviy burch bilan qanchalik bog‘liqligini ko‘ramiz.

Abu Nasr Forobiy o‘zining fozil odamlar shahri asarida insonning baxtga erishishi uchun uning oiladagi va jamiyatdagi o‘rni muhimligini uqtirgan. Forobiy nazarida, tarbiya bu insonga fazilatlarni o‘rgatish san’atidir. Oila huquqi darslarida biz "fazilatli huquqiy ong" tushunchasini shakllantirishimiz kerak. Bu degani, o‘quvchi aliment to‘lashni nafaqat sud majburiyati, balki o‘z farzandi oldidagi muqaddas insoniy qarz deb bilishi lozim. Dunyo tajribasiga nazar tashlasak, masalan Yaponiya yoki Germaniya kabi davlatlarning ta’lim tizimida huquqiy ta’lim asosan ijtimoiy mas’uliyat darslari bilan birga o‘tiladi. Bu esa o‘quvchilarda qonunni hurmat qilish madaniyatini bolalikdan shakllantiradi.

Oila huquqining asosiy tushunchalarini tarbiyaviy nuqtayi nazardan o‘qitishda biz aksiologik yondashuvdan foydalanamiz. Aksiologiya yunoncha so‘z bo‘lib, qadriyatlar haqidagi ta’limot degan ma’noni anglatadi. Biz darsda nikoh qurish tartibini tushuntirayotganimizda, bu jarayonning nafaqat yuridik fakt, balki ikki shaxsning bir biri oldidagi ulkan axloqiy va’dasi ekanini ko‘rsatib berishimiz kerak. Alisher Navoiy o‘zining mahbubul qulub asarida oilaviy totuvlik va o‘zaro hurmatni jamiyatning mustahkam qo‘rg‘oniga o‘xshatgan. Navoiy fikricha, insonning eng katta boyligi uning vafoli umr yo‘ldoshi va oqibatli farzandlaridir. Ushbu klassik g‘oyalarni zamonaviy darslarga olib kirish o‘quvchilarning fuqarolik kompetensiyasini rivojlantiradi.

Kompetensiya tushunchasi lotincha so‘z bo‘lib, munosib bo‘lish, bilim va tajribani hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olish qobiliyatini anglatadi. Fuqarolik kompetensiyasi esa shaxsning o‘z huquq va majburiyatlarini anglagan holda jamiyat taraqqiyotiga hissa qo‘shishidir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ikki ming yigirma uchinchi yildagi yoshlar siyosati va ta’lim sifatini oshirishga oid farmonlarida hamda ikki ming yigirma to‘rtinchi yildagi ma’naviy islohotlar strategiyasida aynan barkamol shaxsni tarbiyalash masalasi markaziy o‘rin tutadi. Biz pedagoglar

darslarimizda ushbu strategik maqsadlarni amalga oshiruvchi asosiy kuchmiz. Oila huquqi darslarida o‘quvchilarni mas’uliyatli fuqarolik pozitsiyasiga yo‘naltirish uchun biz evristik metodlardan foydalanishimiz lozim.

Evristika yunoncha so‘z bo‘lib, izlayapman yoki topdim degan ma’noni anglatadi. Bu metod orqali o‘qituvchi o‘quvchiga tayyor javobni bermaydi, balki savollar orqali uni haqiqatga yetaklaydi. Masalan, nima uchun qonun ota onaga o‘z farzandining ta’lim olishini ta’minlash majburiyatini yuklaydi degan savol atrofida bahs tashkil etish mumkin. Bu yerda biz ta’lim to‘g‘risidagi qonunning yangi tahriri va undagi ota onalarning mas’uliyati haqidagi normalarni esga olamiz. O‘quvchi bu majburiyatning negizida davlatning o‘z kelajagini himoya qilish istagi yotganini anglab yetishi kerak. Bu esa unda daxldorlik hissini uyg‘otadi.

Dars jarayonida dam olish daqiqasi sifatida neyrobika mashqlarini qo‘llash tinglovchilarning diqqatini oshiradi. Neyrobika miya uchun gimnastika bo‘lib, u neyronlar orasidagi bog‘lanishni kuchaytiradi. Masalan, huquqiy simmetriya mashqi. Ishtirokchilar ikki qo‘llari bilan havoda bir vaqtning o‘zida o‘ng qo‘li bilan doira ya’ni huquq ramzini, chap qo‘li bilan kvadrat ya’ni qonun ramzini chizishlari kerak. Bu mashq miyaning ikkala yarim sharini barobar ishlatib, mantiqiy va kreativ fikrlashni muvozanatlashtiradi. Shuningdek, darsda savol muhokama panelini tashkil etishda "oltita fikrlovchi qalpoq" metodidan foydalanish ham o‘quvchi refleksiyasini shakllantirishda juda samarali.

Refleksiya lotincha so‘z bo‘lib, orqaga qaytish, o‘z harakatlarini va fikrlarini tahlil qilish degan ma’noni anglatadi. Oila huquqi darsida refleksiya o‘quvchining men qanday farzandman va kelajakda qanday ota yoki ona bo‘laman degan savollar ustida o‘ylashini anglatadi. Bu yerda biz psixologiyadagi "ko‘zgudagi men" nazariyasiga tayanamiz. O‘quvchi o‘zini qonun va jamiyat ko‘zgusida ko‘ra olishi kerak. Buyuk yozuvchi Lev Tolstoy aytganidek, hamma dunyoni o‘zgartirishni xohlaydi, lekin hech kim o‘zini o‘zgartirish haqida o‘ylamaydi. Oila huquqi darsi aynan insonni o‘zini tarbiyalash orqali oilasini va jamiyatni o‘zgartirishga chorlaydi.

Oila huquqini o‘qitishda o‘zbek va jahon adabiyoti namunalaridan foydalanish tarbiyaviy samarani ikki barobar oshiradi. Masalan, Abdulla Qodiriyning o‘tkan kunlar romanidagi Otabek va Kumushning nikoh munosabatlarini zamonaviy oila kodeksi normalari bilan qiyoslaganda, o‘sha davrdagi huquqiy bo‘shliqlar va bugungi kundagi huquqiy kafolatlar o‘rtasidagi farq yaqqol ko‘rinadi. Yoki Fyodor Dostoyevskiyning asarlaridagi oilaviy krizislar va axloqiy tanazzulni tahlil qilish o‘quvchilarda qonun va axloqning birligi qanchalik muhimligini isbotlaydi. Bu asarlar huquqiy bilimlarni hissiyotlar orqali xotiraga muhrlaydi.

Dunyodagi zamonaviy tendensiyalarga nazar tashlasak, hozirgi kunda ijtimoiy emotsional o‘rganish nazariyasi ta’limda juda ommalashmoqda. Bu nazariya o‘quvchilarning o‘z hissiyotlarini boshqarishi va boshqalar bilan sog‘lom munosabat qura olishini o‘rgatadi. Oila huquqi darslarida oilaviy nizolarni tinch yo‘l bilan hal qilish ya’ni mediatsiya madaniyatini shakllantirish aynan ushbu nazariya bilan uzviy bog‘liq. Mediatsiya lotincha so‘z bo‘lib, o‘rtada turish, murosaga keltirish degan ma’noni anglatadi. Ikki ming o‘n sakkizinchi yilda qabul qilingan mediatsiya to‘g‘risidagi qonun va uning oilaviy munosabatlardagi o‘rni haqida gapirganda, biz o‘quvchilarga nizo bu oxirgi nuqta emas, balki muloqotning yangi bosqichi ekanini tushuntiramiz.

Prezidentimiz tomonidan ilgari surilgan besh muhim tashabbus va ma’naviyat xonalari tizimi oila huquqi darslarining tarbiyaviy markazi bo‘lishi kerak. Biz darsda faqat nazariya bilan cheklanmasdan, hayotiy keyslar ya’ni vaziyatli tahlillar orqali o‘quvchilarda qaror qabul qilish ko‘nikmasini shakllantiramiz. Keys lotincha so‘z bo‘lib, voqea yoki hodisa degan ma’noni beradi. Masalan, bir oilada ota farzandlarining o‘qishiga qarshi bo‘lsa, bu yerda bolaning ta’lim olish huquqi va otaning tarbiya berish majburiyati o‘rtasidagi muvozanat qanday bo‘lishi kerak degan vaziyatni tahlil qilish o‘quvchini huquqiy va axloqiy jihatdan uylantiradi.

Oila huquqi darslarining pedagogik uyg‘unligi shundaki, u o‘quvchini jamiyatning sog‘lom bo‘g‘ini bo‘lishga tayyorlaydi. Barkamol avlod deganda biz nafaqat bilimli, balki o‘z oilasiga sadoqatli, ota onasini e’zozlaydigan va qonunlarni hurmat qiladigan shaxsni tushunamiz. Buyuk yozuvchi Chingiz Aytmatov aytganidek, inson uchun eng qiyini har kuni inson bo‘lib qolishdir. Oila huquqi darslari esa insonga har kuni, har qanday vaziyatda adolatli va mas’uliyatli inson bo‘lib qolishning huquqiy va axloqiy yo‘llarini ko‘rsatib beradi. Dilmurodjon A’zamjonovich, sizning talablaringiz va darsning mantiqiy davomiyligini inobatga

olgan holda, uchinchi mavzuning ikkinchi rejasi — **"Fuqarolik kompetensiyalari: Mas’uliyatli oila a’zosidan mas’uliyatli fuqarogacha"** mavzusidagi kengaytirilgan, ilmiy-falsafiy va metodik jihatdan boyitilgan ma’ruza matnini taqdim etaman. Ushbu matn ham raqam va belgilarsiz, izchil ilmiy bayon uslubida tayyorlandi.

Fuqarolik kompetensiyalarini shakllantirish jarayoni shaxsning oiladagi o‘rni va u yerdagi huquqiy-axloqiy mas’uliyatini anglashidan boshlanadi. Biz ushbu bosqichda oila huquqi fanining nafaqat xususiy munosabatlarni tartibga soluvchi, balki davlat qurilishining asosi ekanligini ko‘rib chiqamiz. Fuqaro so‘zi lotincha "civis" so‘zidan olingan bo‘lib, davlatning to‘la huquqli a’zosi, jamiyat taqdiriga daxldor shaxs degan ma’noni anglatadi. Kompetensiya esa ushbu daxldorlikni bilim va tajriba orqali hayotga tatbiq etish qobiliyatidir. Oila huquqi darslarida mas’uliyatli oila a’zosini tarbiyalash — bu kelajakdagi mas’uliyatli fuqaroni tarbiyalash demakdir. Buyuk mutafakkir Imom Buxoriyning "Al-adab al-mufrad" asarida insonning eng yaxshisi o‘z ahliga (oilasiga) yaxshi munosabatda bo‘lganidir deb keltirilishi bejiz emas. Zero, oilasiga nisbatan huquqiy va axloqiy mas’uliyatni his qilgan shaxs jamiyat va davlat oldidagi burchlarini ham chuqur anglaydi.

Fuqarolik kompetensiyalarining pedagogik uyg‘unligi shundaki, o‘quvchi oila huquqi sub’yekti sifatida o‘z huquqlarini himoya qilishni o‘rganar ekan, ayni paytda o‘zgalarning huquqlarini hurmat qilishni ham o‘zlashtiradi. Bu yerda biz "Resproklik" tamoyiliga duch kelamiz. Resproklik lotincha "reciprocus" so‘zidan olingan bo‘lib, o‘zaro tenglik va qaytaruvchanlik degan ma’noni anglatadi. Ya’ni, farzandning ota-onadan g‘amxo‘rlik kutish huquqi kelajakda uning keksa ota-onasiga g‘amxo‘rlik qilish majburiyati bilan muvozanatlashadi. Oila kodeksida mustahkamlangan ushbu tamoyil fuqarolik jamiyatining "Oltin qoidasi" hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ikki ming yigirma uchinchi yildagi O‘zbekiston yoshlarining huquqiy savodxonligi va ma’naviyatini yuksaltirishga oid farmonlarida ham aynan huquqiy mas’uliyat va fuqarolik burchi o‘rtasidagi uyg‘unlikka urg‘u berilgan.

Abu Nasr Forobiy o‘zining ijtimoiy qarashlarida fozil jamiyatning asosi adolat ekanini aytgan. Uning fikricha, adolat birinchi navbatda oilada qaror topishi lozim. Agar oilada er va xotin o‘rtasida, ota-ona va farzand o‘rtasida huquqiy tenglik va o‘zaro hurmat bo‘lsa, bunday muhitda o‘sgan bola jamiyatda ham adolatni himoya qiladigan mas’uliyatli fuqaro bo‘lib yetishadi. Zamonaviy dunyo pedagogikasida bu jarayon "Civic engagement" ya’ni fuqarolik faolligi deb ataladi. Oila huquqi darslari o‘quvchilarda ushbu faollikning ilk ko‘nikmalarini shakllantiradi. Masalan, oilaviy qarorlar qabul qilishda bolaning fikrini eshitish (Oila kodeksi oltmish sakkizinchi modda) — bu bolaning demokratik jamiyatda o‘z fikrini erkin ifoda etish ko‘nikmasini shakllantirishning huquqiy asosidir.

Oila huquqini o‘qitishda "Ijtimoiy modellashtirish" metodidan foydalanish fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirishda juda samarali. Modellashtirish lotincha so‘z bo‘lib, nusxa ko‘chirish yoki namunaga asosan qurish degan ma’noni anglatadi. Darsda biz o‘quvchilarga turli huquqiy vaziyatlarni beramiz: masalan, fuqaroning ism yoki familiyasini o‘zgartirish huquqi (Oila kodeksi o‘ttiz ikkinchi modda). Bu yerda biz o‘quvchiga "Shaxsiy identifikatsiya" va "Davlat oldidagi mas’uliyat" tushunchalarini tushuntiramiz. Shaxs o‘z ismini tanlashda erkin, lekin bu erkinlik uning davlat va jamiyat oldidagi identifikatsiyasiga, ya’ni javobgarligiga xalaqit bermasligi kerak. Bu darsda biz "Individualizm" va "Kollektivizm" tushunchalarining huquqiy muvozanatini tahlil qilamiz.

Darsning dam olish daqiqasi uchun "Huquqiy piramida" neyro-metodini qo‘llash mumkin. Bu mashq ishtirokchilarning tizimli fikrlashini charxlaydi. Sharti shunday: tinglovchilar bir-biriga bog‘liq bo‘lgan uchta tushunchani tezkorlik bilan aytishlari kerak. Birinchi ishtirokchi shaxsni (masalan, "O‘g‘il"), ikkinchisi uning oiladagi rolini (masalan, "Voris"), uchinchisi esa uning fuqarolik burchini (masalan, "Vatan himoyachisi") aytadi. Bu mashq miyaning frontal po‘stlog‘ini faollashtirib, axborotni turli darajalarda sintez qilishga yordam beradi. Sintez yunoncha so‘z bo‘lib, turli elementlarni yagona bir tizimga birlashtirish ma’nosini anglatadi.

Fuqarolik kompetensiyalarini shakllantirishda "Huquqiy gegemonlik" nazariyasiga qarshi ravishda "Demokratik pedagogika"dan foydalanish lozim. Gegemonlik yunoncha so‘z bo‘lib, hukmronlik ma’nosini beradi. Oila huquqi darsida biz qonunni faqat "mumkin emas" degan taqiq sifatida emas, balki "ushbu huquq senga imkoniyat beradi" degan konstruktiv yondashuvda tushuntirishimiz kerak. Konstruktivizm lotincha so‘z bo‘lib, qurish va yaratish degan ma’noni anglatadi. Masalan, aliment masalasi. Bu nafaqat pul to‘lash majburiyati, balki bolaning hayot

darajasini pasaytirmaslik, uning kelajakdagi ijtimoiy-huquqiy barqarorligini ta’minlashga qaratilgan fuqarolik mas’uliyatidir. O‘zbekiston Respublikasining ikki ming yigirma to‘rtinchi yilda qabul qilingan Bolalar huquqlarini himoya qilish to‘g‘risidagi yangi tahrirdagi normativ hujjatlar ham aynan shu mas’uliyatni kuchaytirishga qaratilgan.

Badiiy adabiyotda fuqarolik pozitsiyasi va oilaviy mas’uliyat uyg‘unligi mavzusi Oybekning "Qutlug‘ qon" romanida Yo‘lchi obrazida yuksak mahorat bilan ko‘rsatilgan. Yo‘lchining o‘z oilasi (onasi) oldidagi burchi va ijtimoiy adolat uchun kurashishi — bu fuqarolik kompetensiyasining adabiy timsolidir. Shuningdek, jahon adabiyotidan Viktor Gyugoning "Xo‘rlanganlar" asaridagi Jan Valjan obrazi orqali insonning qonun oldidagi javobgarligi va axloqiy o‘zgarishi (transformatsiyasi) o‘rtasidagi munosabatni tahlil qilish mumkin. Transformatsiya lotincha so‘z bo‘lib, shaklning o‘zgarishi, bir holatdan ikkinchisiga o‘tishni anglatadi. Oila huquqi darslarida o‘quvchilar ana shunday ma’naviy va huquqiy transformatsiyani boshdan kechirishlari kerak.

Dunyo statistikasi va sotsiologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, oila huquqini chuqur o‘rgangan yoshlar kelajakda soliq to‘lash, saylovlarda qatnashish va ekologik madaniyat kabi umumdavlat masalalarida ham yuqori darajadagi faollik ko‘rsatadilar. Chunki oila — bu davlatning kichik modeli. Oila kodeksidagi huquq va majburiyatlarni o‘zlashtirgan shaxs, davlatning bosh qonuni — Konstitutsiyadagi normalarni osonroq qabul qiladi. Biz o‘qituvchilarga dars o‘tish jarayonida "Kompozitsion tahlil" usulidan foydalanishni tavsiya qilamiz. Kompozitsiya lotincha so‘z bo‘lib, tuzilish, tarkib degan ma’noni beradi. Bunda darsning tarkibiy qismlari sifatida huquqiy norma, axloqiy qadriyat va fuqarolik harakati bir butun holda taqdim etiladi.

Oila huquqi mavzularida axloqiy-ijtimoiy qadriyatlarni shakllantirish jarayonida "Sokratik muloqot" usuli juda qo‘l keladi. Sokrat o‘z shogirdlariga "O‘zingni angla" (Gnotthi seauton) degan tamoyilni o‘rgatgan. Oila huquqi darsida "O‘zingni angla" degani — bu o‘zining oiladagi huquqiy maqomini va bu maqom ortida turgan ulkan mas’uliyatni anglashdir. Maqom lotincha "status" so‘zidan olingan bo‘lib, shaxsning huquqiy holatini anglatadi. O‘quvchi o‘zining "bola", "farzand", "aka-uka" sifatida qanday statusga ega ekanini va bu status kelajakda qanday fuqarolik statusiga ulanishini tushunib yetishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, mas’uliyatli oila a’zosidan mas’uliyatli fuqarogacha bo‘lgan yo‘l — bu ta’limning asosiy magistralidir. Biz o‘qituvchilarni ushbu yo‘nalishda metodik qurollantirishimiz lozim. Oila huquqi darsi shunchaki bilim berish emas, balki "Fuqarolik genofondi"ni sog‘lomlashtirish jarayonidir. Genofond deganda biz millatning nafaqat biologik, balki ma’naviy-huquqiy xususiyatlarining yig‘indisini tushunamiz. Siz Andijon viloyatidagi hamkasblaringizga ushbu g‘oyalarni yetkazish orqali, jamiyatimizda qonun ustuvorligi va inson qadri tamoyillarini yanada mustahkamlashga xizmat qilasiz. Har bir dars o‘quvchini jamiyat oldidagi burchini anglagan sadoqatli farzand va mard fuqaro qilib tarbiyalashi lozim.
Oila huquqi darslarida axloqiy va ijtimoiy modellashtirish jarayoni o‘quvchilarni hayotdagi murakkab ziddiyatlarni oqilona hal qilishga tayyorlovchi eng samarali pedagogik quroldir. Biz ushbu bosqichda nizolarni faqat sud tartibida emas, balki madaniy muloqot va o‘zaro kelishuv ya’ni mediatsiya orqali hal qilish san’atiga e’tibor qaratamiz. Mediatsiya lotincha so‘z bo‘lib, o‘rtada turish, murosaga keltirish yoki xolis vositachilik qilish degan ma’nolarni anglatadi. Huquqiy ta’limda mediatsiya madaniyatini shakllantirish — bu jamiyatda barqarorlik va insonparvarlik tamoyillarini qaror toptirish demakdir. Buyuk mutafakkir Alisher Navoiy o‘zining hayratul abror asarida adovat va nizo jamiyatni yemiradi, nifoq bor joyda baraka bo‘lmaydi deb ta’kidlagan. Navoiy nazarida, murosaga kelish va kechirimli bo‘lish yuksak insoniy fazilatdir. Ushbu hikmatli so‘zlar bugungi kunda oila huquqini o‘qitishda "Nizolarni alternativ hal qilish" (Alternative Dispute Resolution) tizimining ma’naviy poydevori bo‘lib xizmat qiladi.

Modellashtirish tushunchasi bizga hayotiy vaziyatlarni o‘quv xonasi sharoitida sun’iy ravishda qayta tiklash imkonini beradi. Oila huquqi darsida biz "Interfaol simulyatsiya" metodidan foydalanamiz. Simulyatsiya lotincha so‘z bo‘lib, o‘xshatish yoki qiyofasiga kirish ma’nosini anglatadi. Masalan, oilada merosni taqsimlash yoki farzandning tarbiyasi borasidagi kelishmovchilikni darsda sahnalashtirish orqali o‘quvchilarga "Nizo psixologiyasi" va "Huquqiy muloqot" darsini beramiz. O‘zbekiston Respublikasining ikki ming o‘n sakkizinchi yilda qabul qilingan mediatsiya to‘g‘risidagi qonuni oilaviy nizolarni hal qilishda yangi huquqiy imkoniyatlar ochdi. O‘qituvchi sifatida biz o‘quvchilarga shuni yetkazishimiz kerakki, har qanday nizo huquqiy

tartibga solinishi shart, lekin u qalbga ozor bermasdan, o‘zaro hurmat asosida yakunlanishi afzaldir. Bu yerda biz "Aksessorlik" tamoyilini emas, balki "Konsensus" tamoyilini birinchi o‘ringa chiqaramiz. Konsensus lotincha so‘z bo‘lib, umumiy kelishuv va fikrlar birligi degan ma’noni anglatadi.

Abu Rayhon Beruniy o‘zining turli asarlarida ziddiyatlarni hal qilishda aql va mantiq eng asosiy mezon bo‘lishi lozimligini uqtirgan. Beruniy fikricha, har bir nizoni hal qilish uchun uning tub ildizini, ya’ni sababini o‘rganish kerak. Oila huquqi darslarida "Sabab va oqibat zanjiri" metodi aynan shu maqsadda qo‘llaniladi. O‘quvchi nizoning huquqiy oqibatini (masalan, jarima yoki mulkdan mahrum bo‘lish) ko‘rishi bilan birga, uning axloqiy oqibatini (masalan, mehr-oqibatning yo‘qolishi) ham anglab yetishi lozim. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ikki ming yigirma uchinchi yilda qabul qilingan sud huquq tizimini yanada takomillashtirishga oid farmonlarida hamda ikki ming yigirma to‘rtinchi yildagi jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish konsepsiyasida aynan "Murosasozlik madaniyati"ni rivojlantirish alohida ta’kidlangan. Bu biz pedagoglar uchun darslarimizda yangi metodik yondashuvlarni qo‘llashga asos bo‘ladi.

Dars jarayonida dam olish daqiqasi sifatida "Mediator nigohi" nomli neyro-o‘yinni tavsiya qilaman. Bu mashq ishtirokchilarning bir vaqtning o‘zida turli nuqtayi nazarlarni qabul qilish qobiliyatini oshiradi. Mashq sharti shunday: tinglovchilarga murakkab bir geometrik shakl ko‘rsatiladi va ular bir vaqtning o‘zida undagi turli ranglar va chiziqlarni alohida-alohida sanab, so‘ngra ularni yagona bir butunlik sifatida tasvirlashlari kerak. Bu mashq miyaning kognitiv moslashuvchanligini kuchaytiradi. Kognitiv moslashuvchanlik bu — insonning yangi ma’lumotlarga ko‘ra o‘z fikrini va xulq-atvorini o‘zgartira olish qobiliyatidir. Mediatsiya jarayonida bu xususiyat juda muhimdir, chunki nizo ishtirokchisi o‘z raqibining ham huquqiy argumentlarini eshita olishi va tushunishi kerak.

Oila huquqini o‘qitishda badiiy asarlar va kinolardagi nizoli vaziyatlarni tahlil qilish o‘quvchilar uchun "Ma’naviy laboratoriya" vazifasini o‘taydi. Masalan, Said Ahmadning "Kelinlar qo‘zg‘oloni" asaridagi oilaviy nizoni mediatsiya usulida hal qilib ko‘rishni topshirish mumkin. Agar Farmon bibi va uning kelinlari o‘rtasidagi ziddiyat bugungi kundagi "Oila va xotin-qizlar qo‘mitasi" yoki "Mediatorlar" ishtirokida hal qilinganda qanday bo‘lardi degan savol o‘quvchilarni huquqiy va ijtimoiy mushohada yuritishga undaydi. Yoki jahon kinosining durdonasi bo‘lgan "Kramer Kramerga qarshi" filmidagi ota-ona o‘rtasidagi bola huquqi uchun kurashni Oila kodeksining tegishli moddalari bilan tahlil qilish — bu huquqiy bilimni hissiy tajriba bilan birlashtirishdir. Bu yerda biz "Empatiya" metodidan foydalanamiz. Empatiya yunoncha so‘z bo‘lib, o‘zganing his-tuyg‘ularini anglash va ularga hamdard bo‘lish demakdir. Huquqshunoslikda empatiya adolatning ichki nazorati hisoblanadi.

Dunyo statistikasi shuni ko‘rsatadiki, mediatsiya qo‘llanilgan davlatlarda (masalan, Norvegiya, Shvetsiya, Avstraliya) oilaviy nizolarning sakson foizdan ortig‘i sudga yetib bormasdan hal etiladi. Bu esa nafaqat davlat budjetini tejaydi, balki jamiyatning ma’naviy sog‘lomligini saqlab qoladi. O‘zbekiston ta’lim tizimida "Ijtimoiy-huquqiy modellashtirish" darslari orqali biz o‘quvchilarda "Nizolarga chidamlilik" (Conflict resilience) ko‘nikmasini shakllantiramiz. Bu tushuncha insonning qiyin vaziyatlarda ham o‘zini yo‘qotib qo‘ymasdan, qonuniy va axloqiy yechim izlash qobiliyatini anglatadi. Biz o‘qituvchilarga darsda "Keys-stadi" metodi bilan birga "Rolli o‘yinlar" (Role play) metodini uyg‘unlashtirishni tavsiya qilamiz. Rolli o‘yinlar o‘quvchiga huquqiy normani "jonli" his qilish imkonini beradi.

Oila huquqi darslarining pedagogik uyg‘unligi uning "Aksiologik" qiymatida namoyon bo‘ladi. Aksiologiya qadriyatlar haqidagi fan ekanini yuqorida ta’kidlagan edik. Nizolarni tinch yo‘l bilan hal qilishda biz o‘quvchilarga "Yutish-yutish" (Win-win) strategiyasini o‘rgatamiz. Bu strategiya bo‘yicha har ikkala tomon ham o‘z manfaatlarini maksimal darajada saqlab qolishi va qonun oldida yuz yorug‘ bo‘lishi ko‘zda tutiladi. Buyuk davlat arbobi Sohibqiron Amir Temur o‘z tuzuklarida ishlarning to‘qqiz ulushini kengash, tadbir va mashvarat bilan, bir ulushini esa qilich bilan hal qildim deb yozgan. Temur bobomizning ushbu "Kengash va mashvarat" tamoyili bugungi mediatsiya madaniyatining tarixiy o‘zagidir. Biz darslarimizda o‘quvchilarga nizoning yechimi faqat jazo emas, balki tadbir va murosada ekanini uqtirishimiz kerak.

Refleksiv tahlil darsning mantiqiy yakunidir. O‘quvchi keysni yoki rolli o‘yinni tugatgach, "Nima uchun men bu yo‘lni tanladim?", "Mening yechimim qonunga va insofga qanchalik mos keladi?" degan savollar ustida bosh qotirishi kerak. Refleksiya bu — huquqiy ongdagi "ichki sud"dir.

Biz o‘qituvchilarga "Aql charxi" metodini qo‘llashni tavsiya qilamiz. Bunda o‘quvchilar aylanib turgan savollarga tezkor va asosli huquqiy javob berishlari kerak. Bu jarayonda "Diskursiv fikrlash" rivojlanadi. Diskursiv lotincha so‘z bo‘lib, mantiqiy dalillar zanjiri orqali haqiqatga yetib borish deganidir. Oila huquqi darslari ana shunday mantiqiy va axloqiy zanjirlarni mustahkamlovchi asosiy vositadir.

Xulosa qilib aytganda, , oila huquqi darslarida nizolarni tinch yo‘l bilan hal qilishni o‘rgatish — bu tinchliksevar va adolatli jamiyat qurishning amaliy qadamidir. Siz Andijon viloyatidagi o‘qituvchilarga ushbu metodik yangiliklarni yetkazish orqali, nafaqat huquq o‘qituvchilarini, balki jamiyatning "ma’naviy mediatorlarini" tarbiyalagan bo‘lasiz. Har bir dars o‘quvchida nafaqat bilim, balki madaniyat, nafaqat qonun, balki vijdon uyg‘onishiga xizmat qilishi lozim. Bu esa barkamol avlod tarbiyasining eng oliy maqsadidir.
Oila huquqini o‘qitishda tarbiyaviy yondashuvning yakuniy bosqichi bu o‘quvchining o‘zlashtirgan bilimlari asosida o‘z fuqarolik pozitsiyasini anglab yetishi va uni refleksiv tahlil qilishi jarayonidir. Refleksiya tushunchasi lotincha so‘z bo‘lib, o‘zining ichki holatiga, ongiga va amalga oshirgan harakatlariga tashqaridan nazar tashlash, ularni chuqur tahlil qilish degan ma’noni anglatadi. Pedagogik nuqtayi nazardan, oila huquqi darsida refleksiya bu — o‘quvchining quruq yuridik faktlarni shaxsiy qadriyatga aylantirish jarayonidir. Buyuk mutafakkir Imom al-Buxoriy o‘zining hadislar to‘plamida amallar niyatga bog‘liqdir deb keltirgan. Bu falsafa huquqiy ta’limda ham o‘z aksini topishi kerak: o‘quvchi qonunni nafaqat jazo qo‘rquvi niyati bilan, balki o‘z oilasi va jamiyati oldidagi mas’uliyat niyati bilan bajarishi lozim. Ushbu niyatni shakllantirish esa refleksiv tahlil orqali amalga oshadi.

Fuqarolik pozitsiyasini baholash jarayonida biz o‘quvchining "Gumanistik dunyoqarashi" darajasini o‘lchaymiz. Gumanizm lotincha so‘z bo‘lib, insonni eng oliy qadriyat deb bilishdir. Oila huquqi darsida biz faqat test savollari bilan cheklanmasdan, o‘quvchining ma’lum bir huquqiy nizo oldidagi "Ma’naviy tanlovi"ni baholaymiz. O‘zbekiston Respublikasining ikki ming yigirma beshinchi yilgi davlat dasturlarida yoshlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish va ularda qat’iy fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish ustuvor vazifa qilib belgilangan. Pozitsiya lotincha so‘z bo‘lib, insonning muayyan voqelikka nisbatan barqaror munosabatini bildiradi. Oila huquqi darslarida o‘quvchi men — kelajakda qonuniy va adolatli oila boshlig‘i bo‘laman degan pozitsiyani egallashi darsning eng oliy bahosidir. Bu yerda biz "Aksiometriya" metodidan foydalanamiz. Aksiometriya — bu o‘quvchining qadriyatlar tizimini pedagogik vositalar yordamida o‘rganish va baholashdir.

Abu Nasr Forobiy o‘zining ijtimoiy siyosat asarida shunday deydi: har bir inson o‘z tabiatiga ko‘ra baxtga intiladi, ammo bu baxtga faqat jamoaviy hamjihatlik va o‘zaro yordam orqali erishish mumkin. Oila — bu hamjihatlikning ilk makonidir. Oila huquqini o‘qitishda o‘quvchi o‘zining oiladagi huquq va majburiyatlarini tahlil qilar ekan, u aslida o‘zining jamiyatdagi baxtini loyihalashtiradi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ikki ming yigirma to‘rtinchi yildagi ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirishga oid farmonlarida darslarni "hayotiy ko‘nikmalar" (life skills) bilan bog‘lash talab etiladi. Oila huquqi darslarida refleksiv tahlil — bu o‘quvchining hayotiy ko‘nikmalarini huquqiy qolipga solishdir. Masalan, o‘quvchi keys yechish jarayonida xato qilishi mumkin, lekin refleksiv bosqichda u o‘sha xatoning huquqiy va ma’naviy sababini topsa, bu uning intellektual o‘sishini ko‘rsatadi.

Darsning amaliy qismida tinglovchilar diqqatini jamlash uchun "O‘z-o‘zini anglash neyronlari" nomli metodni taklif qilaman. Bu mashq ishtirokchilarning mantiqiy va intuitiv fikrlashini birlashtiradi. Mashq sharti: tinglovchilar ko‘zlarini yumib, o‘zlarini yigirma yildan keyingi baxtli oila boshlig‘i sifatida tasavvur qiladilar va ushbu oilaning birinchi huquqiy qoidasini ovoz chiqarib aytadilar. Bu jarayonda miyaning "Prefrontal korteks" qismi faollashadi, bu qism rejalashtirish, ijtimoiy moslashuv va axloqiy qarorlar qabul qilish uchun mas’uldir. Neyropedagogika shuni isbotlaydiki, inson o‘zini muayyan ijobiy statusda tasavvur qilsa, uning miyasi o‘sha holatga erishish uchun zarur bo‘lgan huquqiy va axloqiy me’yorlarni osonroq qabul qiladi. Status lotincha so‘z bo‘lib, shaxsning jamiyatdagi o‘rni va mavqeyini anglatadi.

Tarbiyaviy yondashuv asosida baholashda "Portfoliyo" metodikasi juda muhimdir. Portfoliyo italyancha so‘z bo‘lib, hujjatlar to‘plami degan ma’noni anglatadi. Oila huquqi darsida bu — o‘quvchining yil davomida yechgan keyslari, yozgan insholari, darsdagi bahs-munozaralarda bildirgan fikrlari va o‘z xulq-atvorini huquqiy tahlil qilgan kundaliklarining yig‘indisidir. Biz

o‘quvchini nafaqat bilimdonligi uchun, balki "Huquqiy vijdon"i uchun ham baholashimiz lozim. Vijdon bu — insonning o‘z harakatlarini axloqiy nazorat qilishi bo‘lsa, huquqiy vijdon — bu qonunni shaxsiy e’tiqod darajasida qabul qilishdir. Alisher Navoiy hayratul abror asarida vijdonli insonni quyoshga o‘xshatadi: u hamma joyga nur sochadi va adolatni yoritadi. Bizning darslarimiz ana shunday nurli, huquqiy vijdonli yoshlarni tarbiyalashga qaratilishi kerak.

Badiiy asarlar orqali refleksiv tahlilni chuqurlashtirishda jahon adabiyoti vakili Viktor Gyugoning "Dengiz zaxmatchilari" asaridagi burch va mas’uliyat tushunchalarini tahlil qilish mumkin. Asardagi qahramonning o‘z va’dasiga sadoqati va qonuniy-axloqiy majburiyatlarini bajarishi o‘quvchilar uchun "Mas’uliyatli fuqarolik" modelidir. O‘zbek adabiyotida esa Odil Yoqubovning "Ulug‘bek xazinasi" asarida ota va farzand (Mirzo Ulug‘bek va Abdullatif) o‘rtasidagi fojiaviy munosabatlarni huquqiy-ma’naviy tahlil qilish, oilaviy nizolarning jamiyat va tarix taqdiriga ta’sirini tushunishga yordam beradi. Bu yerda biz "Istiqbolli tahlil" usulidan foydalanamiz. Istiqbolli tahlil — bu bugungi harakatning kelajakdagi oqibatlarini bashorat qilish san’atidir.

Dunyo statistikasiga ko‘ra, maktablarda "Refleksiv huquq" darslari o‘tilgan mamlakatlarda yoshlar o‘rtasida o‘z joniga qasd qilish, oilaviy zo‘ravonlik va giyohvandlik kabi ijtimoiy illatlar sezilarli darajada kamaygan. Chunki refleksiv tahlil o‘quvchiga o‘z hissiyotlarini huquqiy doirada boshqarishni (Self-regulation) o‘rgatadi. O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi qonunida ta’limning maqsadi — shaxsni har tomonlama rivojlantirish deb belgilangan. Har tomonlama rivojlanish esa huquqiy bilim va ma’naviy yetuklikning sintezidan iboratdir. Sintez yunoncha so‘z bo‘lib, turli elementlarni yagona bir butunlikka birlashtirish ma’nosini anglatadi.

Dars yakunida o‘tkaziladigan savol-muhokama bosqichida "Mening huquqiy xartiyam" metodini qo‘llash tavsiya etiladi. Xartiya yunoncha so‘z bo‘lib, muhim ahamiyatga ega bo‘lgan hujjat yoki qonunlar to‘plami demakdir. Har bir o‘quvchi o‘zining kelajakdagi oilasi uchun beshta eng muhim huquqiy va tarbiyaviy qoidani yozadi. Bu yerda biz o‘quvchining "Qonun ijodkorligi" (Legislative thinking) qobiliyatini sinab ko‘ramiz. O‘quvchi o‘z oilasi uchun qoida yozar ekan, u beixtiyor davlatning Oila kodeksidagi normalarni chuqur tahlil qiladi va ularning zarurligini tan oladi. Bu esa darsning maqsadi bo‘lgan — fuqarolik kompetensiyasini shakllantirishga to‘liq xizmat qiladi.

Oila huquqi mavzusida tarbiyaviy yondashuvlar va fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish — bu xalqimizning asriy qadriyatlarini zamonaviy huquqiy normalar bilan boyitish jarayonidir. Siz Andijon viloyati Pedagogik mahorat markazida o‘qituvchilarga dars berar ekansiz, ularga shuni uqtiringki, bizning vazifamiz nafaqat yuristlarni, balki "Huquqiy ma’rifatli" insonlarni tarbiyalashdir. Ma’rifat arabcha so‘z bo‘lib, bilish, tanish va tushunish degan ma’nolarni anglatadi. Oila huquqini ma’rifat bilan o‘rgatish — jamiyatimizning har bir xonadoniga tinchlik, adolat va baxt olib kirish demakdir. Har bir o‘quvchi darsdan chiqqanda "Men qonunni bilaman va unga amal qilish — mening insoniy baxtim kafolatidir" degan ishonch bilan chiqishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. **O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.** – Toshkent: O‘zbekiston, 2023. (Ayniqsa, 76, 77, 78, 79 va 80-moddalar – oila, ota-ona va bolalar huquqiy maqomi bo‘yicha).
2. **O‘zbekiston Respublikasining Oila kodeksi.** – Toshkent: Adolat, 1998 (2024-2025 yillardagi so‘nggi tahrirlari bilan).
3. **O‘zbekiston Respublikasining "Mediatsiya to‘g‘risida"gi Qonuni.** – Toshkent, 2018. (Nizolarni tinch yo‘l bilan hal qilish metodikasi uchun).
4. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 7-martdagi "Oila va xotin-qizlarni tizimli qo‘llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PF-87-sonli Farmoni.**
5. **Shavkat Mirziyoyev. Yangi O‘zbekiston strategiyasi.** – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. (Ma’naviyat va huquqiy madaniyat bo‘limlari).
6. **Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq.** – Toshkent: O‘qituvchi, 1992. (Tarbiya va milliy qadriyatlar integratsiyasi uchun).
7. **Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri.** – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016. (Ijtimoiy hamkorlik va oila falsafasi bo‘yicha).
8. **Alisher Navoiy. Mahbubul qulub.** – Toshkent: G‘afur G‘ulom nashriyoti, 2011. (Oila a’zolari o‘rtasidagi axloqiy munosabatlar haqida).

3.7.1.1-MAVZU: INSON HUQUQLARI BO‘YICHA REAL VAZIYATLAR ASOSIDA DARS TASHKIL ETISH: CASE-STUDY VA INTERFAOL METODLAR INTEGRATSIYASI

REJA:

1. Inson huquqlarini o‘qitishda Case-study metodikasining konseptual asoslari.

2. Inson huquqlari buzilishi yoki ta’minlanishiga oid keyslarni yaratish texnologiyasi.

3. Huquqiy keyslarni tahlil qilishda grafik organayzerlar va vizual metodlar (Fishbone, PQE, Concept Map).

4. Guruhlarda ishlashning interfaol modellarini qo‘llash (Jigsaw va Aqliy hujum).

Darsning maqsadi: Tinglovchilarda (maktab o‘qituvchilarida) inson huquqlariga oid nazariy bilimlarni real hayotiy vaziyatlar (keyslar) orqali tahlil qilish, muammoli vaziyatlarda to‘g‘ri huquqiy qaror qabul qilish hamda dars jarayonida Fishbone, PQE, Jigsaw kabi interfaol metodlarni qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish.

Inson huquqlarini o‘qitishda Case-study metodikasining konseptual asoslari deb nomlangan ushbu ma’ruza matni ta’lim tizimidagi yangi pedagogik paradigma va huquqiy tafakkurni shakllantirishning ilmiy-amaliy masalalarini qamrab oladi.

Inson huquqlari tushunchasi bashariyat tarixining turli bosqichlarida turlicha talqin qilingan bo‘lsa-da uning mohiyati har doim inson qadr-qimmati va erkinligi atrofida aylangan. Buyuk mutafakkir Abu Nasr Farobiy o‘zining Fozil odamlar shahri asarida insonlarning o‘zaro yordami va adolatli jamiyat qurish intilishini huquqiy va axloqiy kamolotning oliy nuqtasi sifatida ta’riflagan. Farobiyning fikricha davlatning vazifasi insonlarni baxt-saodatga yetkazishdir va bu baxt faqat huquqiy tenglik va bilim orqali amalga oshadi. Bugungi kunda biz Case-study deb atayotgan metodika aslida hayotiy muammolar orqali haqiqatni izlash san’ati bo‘lib uning ildizlari Sokratning savol-javob usuli va Sharqning hikoyat hamda rivoyatlar orqali xulosa chiqarish an’analariga borib taqaladi.

Zamonaviy ta’limda Case-study yoki keys metodi tushunchasi inglizcha vaziyat yoki hodisa ma’nosini anglatib u o‘quvchini tayyor axborotni iste’mol qilishdan voz kechtirib muammoni mustaqil tahlil qilishga majbur etadi. Bu metodika inson huquqlari fanini o‘qitishda nima uchun muhim hisoblanadi. Chunki inson huquqlari faqat qonun moddalari yig‘indisi emas balki har kuni to‘qnash kelinadigan tirik hayotiy jarayondir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ikki ming yigirma uchinchi yil yetti fevraldagi O‘zbekiston Respublikasida Inson huquqlari sohasidagi Milliy ta’lim dasturini tasdiqlash to‘g‘risidagi qarori aynan ushbu sohada ta’lim sifatini yangi bosqichga ko‘tarishni nazarda tutadi. Ushbu hujjat inson huquqlarini o‘qitishda innovatsion pedagogik uslublarni qo‘llash va nazariyani amaliyot bilan bog‘lash zarurligini qat’iy belgilab bergan.

Inson huquqlari bo‘yicha dunyo statistikasi shuni ko‘rsatadiki dunyoda huquqiy savodxonlik darajasi yuqori bo‘lgan jamiyatlarda nizolarni sudgacha hal qilish va ijtimoiy barqarorlik ko‘rsatkichi sakson foizdan yuqori turadi. Case-study metodikasi aynan shu ko‘rsatkichga erishishning eng samarali yo‘lidir. Amerikalik faylasuf va pedagog Jon Dyui ta’lim bu hayotga tayyorgarlik emas ta’limning o‘zi hayotdir degan edi. Inson huquqlari darslarida hayotiy vaziyatlarni tahlil qilish orqali biz o‘quvchini kelajakdagi huquqiy munosabatlarga tayyorlaymiz.

Ma’ruza davomida yangi atamalarga to‘xtalib o‘tsak. Huquqiy paradigma atamasi muayyan davrda jamiyatda qabul qilingan huquqiy qarashlar va qadriyatlar tizimini anglatadi. Bugungi kunda bizning paradigmamiz inson-jamiyat-davlat tamoyiliga asoslangan. Case-study metodikasining ilmiy asosi muammoli ta’lim texnologiyasiga borib taqaladi. Muammoli ta’lim bu o‘qituvchi tomonidan muammoli vaziyat yaratilib o‘quvchi uni hal qilish jarayonida yangi bilimlarni o‘zlashtiradigan jarayondir. Masalan inson huquqlari buzilishiga oid biror badiiy asarni olaylik. Abdulla Qodiriyning O‘tkan kunlar romanidagi Kumushbibining huquqlari va o‘sha davrning huquqiy normalari o‘rtasidagi ziddiyatni bugungi kun qonunchiligi bilan qiyosiy tahlil qilish eng mukammal keys namunasi bo‘la oladi. Bu tahlil orqali o‘qituvchi o‘quvchiga nafaqat tarixiy ma’lumot beradi balki shaxs erkinligi va huquqi tushunchasini chuqur anglatadi.

Xalqaro miqyosda inson huquqlarini himoya qilish tizimi bir ming to‘qqiz yuz qirq sakkizinchi yil o‘ninchi dekabrda qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasiga asoslanadi. Ushbu hujjatning birinchi moddasida hamma odamlar erkin qadr-qimmati va huquqlarida teng bo‘lib tug‘iladilar deb yozilgan. Nelson Mandela aytganidek inson huquqlarini rad etish uning

insonligiga shubha qilishdir. Ta’lim tizimida Case-study metodini qo‘llashda biz aynan mana shu qadriyatlarni tahliliy fikrlash bilan birlashtiramiz. Keys metodi o‘quvchida tahliliy ko‘nikmalarni rivojlantiradi ya’ni u axborot ichidan eng muhim faktlarni ajratib olishni o‘rganadi. Ikkinchidan amaliy ko‘nikmalar shakllanadi ya’ni nazariy moddani hayotiy hodisaga tatbiq etish mahorati hosil bo‘ladi. Uchinchidan muloqot madaniyati va jamoada ishlash qobiliyati o‘sadi.

Dars jarayonida charchoqni yozish va diqqatni jamlash uchun neyro-pedagogik usuldan foydalanish mumkin. Masalan Neyro-huquq o‘yini. Bunda tinglovchilarga bir vaqtning o‘zida o‘ng qo‘li bilan havoda adolat tarozisini chizish va chap qo‘li bilan qonun kitobini varaqlash harakatini bajarish topshiriladi. Bu mashq miya yarim sharlari o‘rtasidagi aloqani kuchaytirib diqqatni bir nuqtaga jamlashga yordam beradi. Shundan so‘ng muhokama uchun savol tashlanadi. Agar qonun inson manfaatiga zid kelsa nima qilish kerak. Bu savol huquq va axloq o‘rtasidagi qadimiy bahsni yangilaydi. Bu yerda biz buyuk nemis faylasufi Immanuil Kantning kategorik imperativ tamoyilini eslashimiz o‘rinli. Kantga ko‘ra shunday harakat qilki sening xatti-harakatlaring umumiy qonun darajasiga ko‘tarila olsin.

O‘zbekiston Respublikasining Ta’lim to‘g‘risidagi qonunida ta’lim oluvchilarning tanqidiy fikrlashi va mustaqil bilim olish ko‘nikmalarini rivojlantirish alohida band sifatida kiritilgan. Inson huquqlari darslarida Case-study bu shunchaki o‘yin emas balki huquqiy qaror qabul qilish laboratoriyasidir. Masalan mehnat huquqiga oid bir keysni ko‘rib chiqaylik. Ish beruvchi xodimni dam olish kunida ishga chaqirdi va rad javobini olgach uni intizomiy jazoga tortdi. Ushbu vaziyatni tahlil qilishda o‘qituvchi Jigsaw yoki Mozaika metodini qo‘llashi mumkin. Bunda sinf to‘rt guruhga bo‘linadi. Birinchi guruh faktlarni o‘rganadi. Ikkinchi guruh Mehnat kodeksini tahlil qiladi. Uchinchi guruh xalqaro mehnat tashkiloti konvensiyalarini ko‘rib chiqadi. To‘rtinchi guruh esa yakuniy huquqiy xulosa beradi. Bu jarayonda o‘quvchi o‘zini himoyachi yoki sudya sifatida his qiladi.

Inson huquqlari bo‘yicha keyslar yaratishda statistik ma’lumotlar ham muhim rol o‘ynaydi. Masalan Birlashgan Millatlar Tashkilotining ma’lumotlariga ko‘ra dunyoda har yili millionlab insonlar huquqiy maslahat olish imkoniga ega bo‘lmagani uchun o‘z haq-huquqlarini boy beradilar. Bizning vazifamiz maktab partasidanoq bolaga o‘z huquqini tanishni o‘rgatishdir. Buyuk bobomiz Amir Temur aytganidek qayerdaki qonun hukmron bo‘lsa o‘sha yerda adolat va erkinlik bo‘ladi. Temur tuzuklari asarida ham inson haq-huquqlari va adolat tamoyillari davlat boshqaruvining asosi sifatida keltirilgan. Bugungi keys darslari ushbu tarixiy an’analarning zamonaviy shaklidir.

Huquqiy ta’limda keys uslubining samaradorligi uning demokratik tabiatidadir. Bu yerda xato qilishdan qo‘rqmaslik kerak. Har bir fikr dalillangan bo‘lsa u o‘rinli hisoblanadi. Sillogizm tushunchasiga ham to‘xtalib o‘tish joiz. Sillogizm bu mantiqiy xulosa chiqarish usuli bo‘lib unda ikkita tasdiqdan uchinchi yangi fikr kelib chiqadi. Masalan birinchi tasdiq barcha insonlar yashash huquqiga ega. Ikkinchi tasdiq bu shaxs ham inson. Xulosa demak bu shaxs ham yashash huquqiga ega. Keyslarni yechishda mana shu mantiqiy zanjir asos bo‘lib xizmat qiladi.

Mashhur yozuvchi Viktor Gyugoning Girdobdagi odamlar yoki Xo‘rlanganlar asarida inson haq-huquqlari va adolatsizlik mavzusi yuksak badiiy mahorat bilan chizib berilgan. Jan Valjan obrazini tahlil qilish orqali huquq va adolatning nisbiyligi haqida bahs yuritish mumkin. Bu kabi badiiy misollar darsning hissiy darajasini oshiradi va quruq ma’ruzadan ko‘ra yaxshiroq esda qoladi. Zero inson ongi voqea va hodisalar orqali ma’lumotni tezroq qabul qiladi.

Xulosa qilib aytganda Case-study metodikasi inson huquqlarini o‘qitishda o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi jonli ko‘prikdir. Bu metod orqali biz nafaqat huquqiy bilim beramiz balki jamiyat uchun daxldorlik hissi yuqori bo‘lgan vatanparvar va huquqiy madaniyatli shaxsni tarbiyalaymiz. O‘zbekistonning yangi davridagi islohotlar inson qadri uchun tamoyili asosida qurilayotgan ekan ta’lim tizimidagi har bir dars ushbu maqsadga xizmat qilishi lozim. Inson huquqlari bo‘yicha keyslarni yaratish texnologiyasi bu shunchaki bir hikoya yozish emas balki huquqiy borliqni modellashtirish va uni ta’lim jarayoniga moslashtirish san’atidir. Huquqiy ta’limda keys yaratish jarayoni pedagogdan ham huquqshunoslik ham psixologiya hamda yuksak badiiy mahoratni talab etadi. Zero biz yaratayotgan keys o‘quvchi yoki tinglovchining ongida real hayotiy tasvirni uyg‘otishi va uni huquqiy yechim izlashga undashi zarur. Ushbu texnologiyaning ilmiy asosi sifatida biz didaktik loyihalashtirish tamoyillariga tayanamiz. Buyuk mutafakkirimiz Abu Rayhon Beruniy o‘zining Hindiston asarida har qanday ilm amaliyot bilan sinab ko‘rilmaguncha u shunchaki

nazariya bo‘lib qolishi haqida yozgan edi. Inson huquqlari sohasida ham qonun moddalarini yodlash emas balki ularni vaziyatlar misolida tahlil qilish haqiqiy bilish usulidir.

Keys yaratishning birinchi bosqichi bu obektni tanlashdir. Bu bosqichda biz hayotiy voqelik ichidan inson huquqlariga oid ziddiyatni qidiramiz. Masalan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ikki ming yigirma to‘rtinchi yil davomidagi inson huquqlarini himoya qilish tizimini yanada takomillashtirishga oid farmonlarida keltirilgan ijtimoiy himoya masalalari yoki ekologik huquqlar mavzusini olaylik. Keys yaratuvchisi ushbu huquqiy normani oladi va uni insoniy taqdirlar misolida jonlantiradi. Keysning muvaffaqiyati uning ziddiyatli ekanligidadir. Agar vaziyatda barcha narsa tushunarli va huquqiy jihatdan bir tomonlama bo‘lsa u o‘rganuvchida qiziqish uyg‘otmaydi. Shuning uchun keysda huquqiy dilemma bo‘lishi shart. Dilemma bu ikki yoki undan ortiq teng huquqli qonuniy yo‘llar o‘rtasidagi tanlovdir.

Yangi so‘z sifatida deskriptiv tahlil tushunchasiga to‘xtalamiz. Deskriptiv tahlil bu voqelikni boricha hech qanday subyektiv baho bermasdan tasvirlash demakdir. Keys yaratuvchisi vaziyatni yozayotganda kim haq yoki kim aybdor ekanligini ochiq aytmasligi kerak. U shunchaki faktlarni taqdim etadi. Bu xuddi Lev Tolstoyning urush va tinchlik asaridagi qahramonlar taqdiri kabi murakkab bo‘lishi lozim. O‘quvchi voqeani o‘qib o‘zi sudya yoki ekspert sifatida xulosa chiqarishi kerak. Buyuk yozuvchimiz Abdulla Qahhor asarlarida har bir so‘z xuddi g‘isht kabi o‘z o‘rnida turadi. Keys matni ham xuddi shunday ixcham va mazmundor bo‘lishi lozim. Unda ortiqcha tasvirlar emas balki huquqiy ahamiyatga ega detallar muhim rol o‘ynaydi.

Keys yaratish texnologiyasining ikkinchi muhim qismi bu xronotop ya’ni vaqt va makon birligidir. Inson huquqlari buzilishi bilan bog‘liq vaziyat aynan qachon va qayerda sodir bo‘layotgani aniq ko‘rsatilishi kerak. Chunki qonun hujjatlarining vaqt va makon bo‘yicha amal qilishi huquqiy qarorga bevosita ta’sir qiladi. Masalan bir ming to‘qqiz yuz to‘qson ikkinchi yilgi Konstitutsiyamiz va ikki ming yigirma uchinchi yilda yangi tahrirda qabul qilingan Konstitutsiyamiz o‘rtasidagi inson huquqlariga oid farqlarni tushuntirish uchun aynan vaqt omiliga asoslangan keyslar juda samarali. Yangi tahrirdagi Konstitutsiyamizning o‘n beshinchi moddasida O‘zbekiston Respublikasida O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlarining ustunligi so‘zsiz tan olinadi deb belgilangan. Keys yaratuvchisi ushbu normani hayotiy misol bilan bog‘lashi lozim.

Dunyo statistikasi shuni ko‘rsatadiki inson huquqlarini o‘qitishda keys metodidan foydalanadigan mamlakatlarda aholining huquqiy madaniyati boshqa davlatlarga qaraganda qirq foizga yuqori. Germaniya yoki Fransiya kabi davlatlarda huquq maktablarida darslarning yetmish foizi aynan kazuslarni yechishga bag‘ishlangan. Biz ham o‘z darslarimizda ushbu tajribani qo‘llashimiz uchun keys tarkibiga savollar paketini kiritishimiz lozim. Savollar shunday tuzilishi kerakki u o‘quvchini mantiqiy xulosaga yetaklasin. Birinchi savol odatda faktlarni aniqlashga ikkinchi savol huquqiy normani topishga va uchinchi savol yakuniy qaror qabul qilishga yo‘naltiriladi.

Darsimizning qiziqarli va maroqli o‘tishi uchun neyro-lingvistik uslubdan foydalanamiz. Bu dam olish daqiqasida Sizga So‘zlar zanjiri o‘yinini taklif etaman. Bunda bir ishtirokchi inson huquqlariga oid biror so‘z aytadi masalan erkinlik keyingi ishtirokchi ushbu so‘zning oxirgi harfiga yana bir huquqiy tushuncha aytishi kerak masalan kafolat. Bu mashq tinglovchilarning lug‘at boyligini va tezkor fikrlash qobiliyatini oshiradi. Shundan so‘ng biz muhokamani davom ettiramiz. Nima deb o‘ylaysiz inson huquqlari tug‘ma beriladimi yoki davlat tomonidan taqdim etiladimi. Ushbu savol bizni buyuk ingliz faylasufi Jon Lokkning tabiiy huquqlar nazariyasiga olib boradi. Lokk aytganidek har bir inson yashash erkinlik va mulkka ega bo‘lish huquqi bilan tug‘iladi.

Keys yaratishda badiiy adabiyotdan foydalanish o‘quvchi qalbini o‘rtashga yordam beradi. Masalan Chingiz Aytmatovning Asrga tatigul kun asaridagi manqurt obrazi insonning o‘zligini anglash huquqi va xotira erkinligi haqidagi eng kuchli keysdir. Insonning huquqlari nafaqat moddiy balki ma’naviy olami bilan ham bog‘liqligini tushuntirishda ushbu asar beqiyos. Shuningdek dunyoga mashhur Jinoiy jazo asarining muallifi Fyodor Dostoyevskiy inson ruhining murakkabligi va jinoyat uchun jazo muqarrarligi haqida yozgan. Biz yaratayotgan keyslarda ham ana shu insoniy fojia va huquqiy yechim o‘rtasidagi muvozanat saqlanishi kerak.

O‘zbekiston Respublikasining Ta’lim to‘g‘risidagi qonunining yigirmanchi moddasida ta’lim jarayonida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion uslublarni qo‘llash majburiyati yuklangan. Keys yaratish texnologiyasi aynan mana shu innovatsiyaning bir qismidir.

Keys yaratishda keysning strukturasi ya’ni tuzilishi muhim. U kirish qism ya’ni vaziyatning bayoni asosiy qism ya’ni muammoning rivojlanishi va xulosa ya’ni savollardan iborat bo‘ladi. Agar biz ekologik huquqlar haqida keys yaratmoqchi bo‘lsak Orol dengizi fojiasi va uning hududda yashayotgan insonlar salomatligiga ta’siri haqidagi ma’lumotlarni fakt sifatida keltirishimiz mumkin. Bu yerda biz Konstitutsiyamizning qirq to‘qqizinchi moddasiga murojaat qilamiz ya’ni har kim qulay atrof-muhitga ega bo‘lish huquqiga ega.

Metodologik nuqtai nazardan keyslar uch turga bo‘linadi. Birinchisi illyustrativ keyslar ya’ni muayyan huquqiy hodisani tushuntirib beruvchi vaziyatlar. Ikkinchisi diagnostik keyslar ya’ni muammoning sababini aniqlashni talab qiladigan vaziyatlar. Uchinchisi esa qaror qabul qiluvchi keyslar ya’ni yuzaga kelgan chigal vaziyatdan chiqish yo‘lini topish kerak bo‘lgan keyslar. Biz darslarimizda asosan uchinchi turdan foydalanishimiz kerak. Zero buyuk sohibqiron Amir Temur aytganidek azmu jazm bilan qilingan ish minglab tadbirli rejadan afzaldir. Bizning maqsadimiz o‘quvchini huquqiy jihatdan qat’iyatli va irodali qilib tarbiyalashdir.

Dunyo tan olgan olimlardan biri Jan Piaje insonning bilish nazariyasi haqida gapirar ekan o‘rganish bu faqat axborotni qabul qilish emas balki uni qayta ishlash va yangi struktura yaratishdir degan edi. Keys yaratishda biz o‘quvchiga tayyor ovqat bermaymiz balki unga ovqat pishirish asboblarini ya’ni qonun moddalari va tahlil usullarini beramiz. Ma’ruza yakunida shuni ta’kidlash joizki har bir o‘qituvchi o‘z fanining ustasi bo‘lishi uchun o‘zi ham muntazam ravishda yangi keyslar ustida ishlashi kerak. Bugungi kunda O‘zbekiston xalqaro reytinglarda inson huquqlari bo‘yicha yuqori o‘rinlarga ko‘tarilib bormoqda. Bu esa biz pedagoglar zimmasiga yanada katta mas’uliyat yuklaydi. Biz yaratgan har bir dars va har bir keys ertangi kunning adolatli fuqarosini shakllantirishga xizmat qilishi lozim.

Inson huquqlari bu shunchaki qog‘ozdagi so‘zlar emas balki har bir insonning qadr-qimmati va baxtli yashash kafolatidir. Buyuk o‘zbek shoiri Erkin Vohidov aytganidek inson o‘z erki bilan insondir. Biz darslarimizda mana shu erkinlikni qonun doirasida qanday himoya qilishni o‘rgatishimiz shart. Keys yaratish texnologiyasi esa bu yo‘ldagi eng samarali va eng zamonaviy qurolimizdir.

Inson huquqlariga oid murakkab vaziyatlarni tahlil qilishda faqatgina matnli ma’lumotlarga tayanish ko‘p hollarda o‘quvchining diqqatini tarqoq qilishi yoki muammoning tub mohiyatini anglashga xalaqit berishi mumkin. Shu sababli zamonaviy pedagogikada grafik organayzerlar tushunchasi markaziy o‘ringa chiqmoqda. Grafik organayzer bu axborotni vizual shaklda tizimlashtirish va mantiqiy bog‘liqliklarni ko‘rsatib berish vositasidir. Huquqiy ta’limda ushbu metodlar o‘quvchiga muammoni qismlarga ajratish va ularning har birini qonun nuqtai nazaridan baholash imkonini beradi. Buyuk mutafakkir Alisher Navoiy o‘zining asarlarida har qanday mushkul ishning yechimi tafakkur va mantiqiy izchillikda ekanligini ta’kidlagan. Bugungi kunda biz qo‘llayotgan vizual metodlar aynan o‘sha mantiqiy izchillikning zamonaviy ko‘rinishidir.

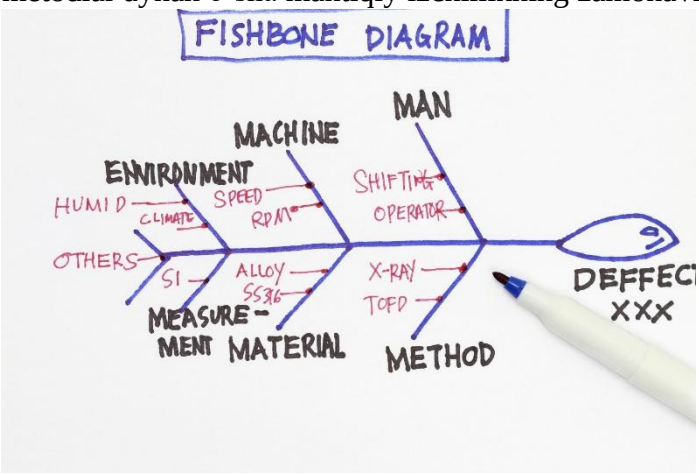

Shutterstock

Ushbu metodlarning birinchisi Fishbone ya’ni Baliq skeleti diagrammasidir. Bu metod yapon olimi Kaoru Ishikava tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib dastlab muhandislik sohasida qo‘llanilgan bo‘lsa-da bugungi kunda ijtimoiy-huquqiy fanlar tahlilida o‘ta samarali hisoblanadi. Fishbone metodining mohiyati shundaki baliqning boshi qismiga asosiy muammo ya’ni inson huquqi buzilishi holati yoziladi. Baliqning tilla suyaklariga esa ushbu muammoni keltirib chiqargan asosiy sabablar masalan qonunni bilmaslik ijtimoiy sharoit yoki mas’ul shaxslarning loqaydligi ko‘rsatiladi. Mayda suyakchalarga esa ushbu sabablarni quvvatlovchi dalillar yoziladi. Ushbu metod orqali o‘quvchi huquqbuzarlikning shunchaki yuzaki ko‘rinishini emas balki uning tub ildizlarini ko‘rishni o‘rganadi.

Yangi atama sifatida kognitiv vizuallashtirish tushunchasiga to‘xtalamiz. Kognitiv vizuallashtirish bu murakkab huquqiy tushunchalarni inson ongi tez qabul qila oladigan obrazli tasvirlarga aylantirish jarayonidir. Ikkinchi metodimiz bo‘lgan PQE ya’ni Problem-Question-Evidence tizimi aynan shu maqsadga xizmat qiladi. Bu yerda Problem ya’ni muammo qismida vaziyatdagi huquqiy to‘qnashuv aniqlanadi. Question ya’ni savol qismida ushbu muammoni yechish uchun qanday huquqiy norma kerakligi so‘raladi. Evidence ya’ni dalil qismida esa O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi yoki boshqa qonun hujjatlaridan aniq moddalar keltiriladi. Bu metod o‘quvchini quruq gapdan aniq faktga va qonuniy asosga o‘rgatadi.

Inson huquqlari bo‘yicha xalqaro statistik ma’lumotlarga ko‘ra vizual metodlar yordamida o‘tilgan darslarda o‘quvchilarning materialni o‘zlashtirish ko‘rsatkichi an’anaviy darslarga qaraganda oltmish besh foizga yuqori bo‘ladi. Bu metodlar ayniqsa maktab yoshidagi bolalarda huquqiy ongni shakllantirishda juda qo‘l keladi. Zero buyuk pedagog Yan Amos Komenskiy aytganidek o‘rgatishning eng qisqa yo‘li ko‘rgazmalilikdir. Bizning holatimizda ko‘rgazmalilik bu faqat rasm emas balki huquqiy mantiqning chizmasidir.

Shutterstock

Navbatdagi metod Concept Map ya’ni Tushunchalar xaritasi deb ataladi. Bu metodni birinchi bo‘lib Jozef Novak taklif etgan. Huquqiy ta’limda Concept Map inson huquqlarining turli turlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushuntirishda tengsizdir. Masalan markaziy tushuncha sifatida shaxsiy huquqlar olinsa undan chiquvchi tarmoqlar sifatida yashash huquqi erkinlik huquqi va shaxsiy daxlsizlik huquqlari ko‘rsatiladi. Har bir tarmoq o‘z navbatida qaysi xalqaro konvensiya yoki milliy qonun bilan himoyalanganiga bog‘lanadi. Bu o‘quvchining ongida butun boshli huquqiy tizimning yaxlit xaritasini hosil qiladi.

Darsimizning dinamikasini oshirish uchun bir neyro-o‘yin o‘tkazamiz. Ushbu mashq Ko‘zgudagi huquq deb ataladi. Bunda ishtirokchilar juftlikka bo‘linadi. Birinchi ishtirokchi inson huquqlariga oid biron bir harakatni masalan adolat tarozisini ushlash yoki kitob o‘qishni imo-ishora bilan ko‘rsatadi ikkinchi ishtirokchi esa uni ko‘zgudek aniq takrorlashi va shu harakat qaysi huquqqa mos kelishini aytishi kerak. Bu mashq ishtirokchilarning tana tili va intuitsiyasini rivojlantirib mavzuni hissiy darajada qabul qilishga yordam beradi. Shundan so‘ng muhokama uchun savol beriladi. Tasvir so‘zdan ko‘ra kuchliroqmi. Nega huquqni tushuntirishda sxemalar muhim.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’lim sohasidagi islohotlari doirasida qabul qilingan qarorlarda darsliklarni zamonaviy dizayn va infografikalar bilan boyitish masalasi alohida ta’kidlangan. Bu bejiz emas. Bugungi avlod bu vizual avloddir. Ular ma’lumotni uzun matnlardan ko‘ra qisqa va mazmunli sxemalarda tezroq anglaydilar. Shuning uchun o‘qituvchi keysni tahlil qilayotganda doskada yoki elektron ekranda albatta grafik organayzerlardan foydalanishi lozim.

Dunyodagi buyuk siymolar hayotiga nazar tashlasak ular ham o‘z qarashlarini tushunarli qilish uchun turli timsollardan foydalanganlar. Masalan Mahatma Gandi o‘zining haqiqat bilan tajribalarim asarida inson huquqlari va zo‘ravonlik qilmaslik tamoyilini hayotiy misollar va sodda qiyoslar orqali tushuntirgan. Shuningdek buyuk o‘zbek yozuvchisi Odil Yoqubovning Ulug‘bek

xazinasi asarida ilm va jaholat o‘rtasidagi kurash vizual bir obraz sifatida namoyon bo‘ladi. Bu kabi asarlar inson huquqlari darslarida ma’naviy poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

Grafik metodlarning yana bir afzalligi shundaki ular o‘quvchilarda tahliliy fikrlashni tartibga soladi. Masalan Jigsaw ya’ni Mozaika metodini qo‘llaganimizda har bir guruh o‘ziga tegishli qismni Fishbone orqali tahlil qilsa keyin guruhlar birlashganda butun baliq ya’ni muammoning to‘liq yechimi ko‘rinadi. Bu esa o‘quvchida jamoaviy mas’uliyat va tizimli yondashuvni shakllantiradi. Amerikalik psixolog va ta’lim mutaxassisi Benjamin Blum taksonomiyasiga ko‘ra tahlil va sintez bilishning eng yuqori darajalari hisoblanadi. Bizning metodlarimiz aynan shu darajalarga chiqishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda vizual metodlar va grafik organayzerlar inson huquqlari darslarini zerikarli ma’ruzadan qiziqarli tadqiqotga aylantiradi. O‘qituvchi bu jarayonda faqat yo‘naltiruvchi ya’ni fasilitator vazifasini bajaradi. O‘zbekistonning ta’lim tizimidagi yangilanishlar bizdan mana shunday kreativ va innovatsion yondashuvni talab etadi. Zero huquqni anglagan bola o‘z haqini talab qila oladigan va boshqalarning haqini hurmat qiladigan komil inson bo‘lib yetishadi. Inson huquqlarini o‘qitishda darsning yakuniy bosqichi bu olingan bilimlarni ijtimoiy tajribaga aylantirishdir. Jamoaviy o‘qitish metodlari nafaqat bilim beradi balki shaxsda bag‘rikenglik boshqalarning fikrini tinglash va umumiy maqsad yo‘lida birlashish kabi demokratik qadriyatlarni shakllantiradi. Bu jarayonda biz qo‘llaydigan asosiy texnologiyalardan biri Jigsaw ya’ni Mozaika metodidir. Ushbu metod bir ming to‘qqiz yuz yetmish birinchi yilda amerikalik psixolog Elliot Aronson tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib uning asosiy g‘oyasi har bir o‘quvchining umumiy natija uchun javobgarligini ta’minlashdir. Inson huquqlari murakkab tizim bo‘lgani uchun uni bo‘laklarga bo‘lib o‘rganish va so‘ngra yaxlit tasvirni hosil qilish mantiqan eng to‘g‘ri yo‘ldir.

Jigsaw metodining amaliy mexanizmi quyidagicha kechadi. Sinf dastlab asosiy guruhlarga bo‘linadi va har bir guruh a’zosiga keysning ma’lum bir qismi masalan birinchi a’zoga vaziyatning huquqiy asosi ikkinchi a’zoga ishtirokchilarning huquqlari uchinchi a’zoga esa mumkin bo‘lgan huquqiy oqibatlar topshiriladi. So‘ngra bir xil vazifani olgan o‘quvchilar ekspertlar guruhiga birlashib o‘z yo‘nalishlarini chuqur tahlil qiladilar. Yakunda ular yana o‘z asosiy guruhlariga qaytib olgan bilimlarini sheriklariga tushuntiradilar. Natijada har bir ishtirokchi butun boshli keysning mutaxassisiga aylanadi. Buyuk mutafakkirimiz Mirzo Ulug‘bek ta’limda hamkorlik va munozaraning ahamiyati haqida gapirib haqiqat bahslar natijasida charxlanadi deb ta’kidlagan edi. Jigsaw metodi aynan shu mazmunni o‘zida mujassam etadi.

Yangi atama sifatida fasilitatsiya tushunchasini tushuntirib o‘tamiz. Fasilitatsiya bu o‘qituvchining darsda hukmronlik qilishi emas balki o‘quvchilarning mustaqil fikrlash jarayonini yengillashtirish va yo‘naltirish mahoratidir. Inson huquqlari darsida o‘qituvchi tayyor hukmni aytmaydi balki o‘quvchilarni o‘sha hukmga yetaklab boradi. Ikkinchi muhim metodimiz Aqliy hujum ya’ni Brainstorming deb ataladi. Bu metod orqali huquqiy muammoning yechimi bo‘yicha eng kutilmagan va kreativ g‘oyalar to‘planadi. Aqliy hujumning oltin qoidasi shundaki hech bir g‘oya tanqid qilinmaydi. Bu esa o‘quvchida huquqiy dadillikni shakllantiradi.

O‘zbekiston Respublikasining ikki ming yigirma uchinchi yil o‘ttizinchi apreldagi referendum asosida qabul qilingan yangi tahrirdagi Konstitutsiyasining birinchi moddasida O‘zbekiston boshqaruvning respublika shakliga ega bo‘lgan suveren demokratik huquqiy ijtimoiy va dunyoviy davlatdir deb belgilangan. Huquqiy davlatda har bir fuqaro qaror qabul qilish jarayonida ishtirok etish huquqiga ega. Darsdagi guruh bo‘lib ishlash jarayoni bu ana shu katta demokratik jarayonning kichik modelidir. Dunyo statistikasi shuni ko‘rsatadiki jamoaviy muammo yechish ko‘nikmasiga ega bo‘lgan yoshlar kelajakda ish faoliyatida boshqalarga nisbatan ellik foiz ko‘proq muvaffaqiyatga erishadilar.

Darsning oxirgi dam olish daqiqasi uchun Neyro-huquqiy sinxronizatsiya mashqini bajaramiz. Ishtirokchilar o‘ng qo‘li bilan havoda adolat so‘zini yozadilar chap qo‘li bilan esa bir vaqtning o‘zida qonun so‘zini yozishga harakat qiladilar. Bu mashq miyaning har ikkala yarim sharini ishga tushirib mantiqiy va obrazli tafakkurni birlashtiradi. Mashqdan so‘ng guruhlarga savol beriladi. Adolat va Qonun har doim ham bir-biriga mos keladimi. Ushbu savol guruhlar o‘rtasida qizg‘in huquqiy diskussiya yaratadi. Buyuk huquqshunos va davlat arbobi Mark Tulliy Sitseron aytganidek qonunlar xalqning farovonligi va davlatning xavfsizligi uchun xizmat qilishi kerak.

Guruhlarda ishlashda badiiy adabiyot va kinofilmlardan misollar keltirish darsni yanada jonlantiradi. Masalan o‘zbek kinosining durdonasi bo‘lmish Mahallada duv-duv gap filmidagi qo‘shnichilik huquqi va an’anaviy qadriyatlarning huquqiy normalar bilan to‘qnashuvi ajoyib tahlil mavzusi bo‘lishi mumkin. Yoki mashhur yozuvchi Harper Lining Mazaxchini o‘ldirish asaridagi adolat uchun kurash sahnalari orqali guruhlarda inson huquqlari himoyachisining modelini yaratish mumkin. Bu kabi misollar o‘quvchiga huquqning faqat quruq moddalar emas balki tirik tuyg‘ular ekanligini anglatadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’limni transformatsiya qilish borasidagi tashabbuslarida o‘qituvchilarning metodik mahoratini oshirish eng ustuvor vazifa qilib belgilangan. Inson huquqlari bo‘yicha o‘tkaziladigan amaliy mashg‘ulotlar aynan shu maqsadga xizmat qiladi. Guruhlarda ishlash jarayonida o‘qituvchi PQE metodini Jigsaw bilan birlashtirishi mumkin. Ya’ni har bir ekspertlar guruhi o‘z qismi bo‘yicha Problem-Question-Evidence zanjirini tuzadi. Bu darsning ilmiy salmog‘ini bir necha barobar oshiradi.

Ma’ruza yakunida shuni ta’kidlash kerakki inson huquqlari ta’limi bu faqat bilim berish emas balki inson qadrini e’zozlaydigan muhit yaratishdir. Guruh bo‘lib ishlash jarayonida o‘quvchilar bir-birlarining huquqlarini amalda hurmat qilishni o‘rganadilar. Bu esa kelajakda jamiyatda turli nizolarning oldini olishga xizmat qiladi. Buyuk bobomiz Amir Temur aytganidek kuch adolatdadir. Biz darslarimizda ana shu adolatni faqat so‘zda emas balki interfaol metodlar orqali amal qilinadigan qoidaga aylantiramiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. **O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.** Yangi tahrir. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023.
2. **O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.** – Toshkent, 2020.
3. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 7-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasida Inson huquqlari sohasidagi Milliy ta’lim dasturini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-46-sonli Qarori.**
4. **Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi.** – BMT Bosh Assambleyasi, 1948.
5. **Mirziyoyev Sh.M.** Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
6. **Saidov A.X.** Inson huquqlari umumjahon nazariyasi. – Toshkent: Adolat, 2018.
7. **Azizxo‘jayeva N.N.** Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent, 2006.
8. **Aronson E.** The Jigsaw Classroom: Building Cooperation in the Classroom. – New York: Sage, 1997.
9. **Novak J.D.** Learning, Creating, and Using Knowledge: Concept Maps as Facilitative Tools in Schools and Corporations. – Routledge, 2010.
10. **Ishikawa K.** Guide to Quality Control. – Asian Productivity Organization, 1986. (Fishbone metodi asoslari).
11. **Gulyamov S.S. va boshqalar.** Huquqiy axborot tizimlari va texnologiyalari. – Toshkent, 2022.
12. **Abu Nasr Farobiy.** Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993.
13. **Amir Temur.** Temur tuzuklari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2011.
14. **Yusupov E.** Inson huquqlari va huquqiy madaniyat asoslari. – Toshkent, 2015.
15. **BMTning Inson huquqlari bo‘yicha Oliy komissari boshqarmasi materiallari.** Inson huquqlarini o‘qitish metodikasi. – Jeneva, 2021.

3.7.1.2-MAVZU: INSON HUQUQLARINI HIMOYA QILUVCHI ORGANLAR: O‘QUVCHILARDA HUQUQIY ONG VA MAS’ULIYATNI RIVOJLANTIRISH

REJA:

1. Inson huquqlarini himoya qiluvchi milliy institutlar tizimi va ularning funksional tahlili.

2. O‘quvchilarda huquqiy ong va madaniyatni shakllantirishning pedagogik tamoyillari.

3. “Qayerga murojaat qilaman?” modeli: Huquqiy maslahat va murojaat qilish algoritmini o‘rgatish.

4. Rolli o‘yinlar va simulyatsiya — huquqiy mas’uliyatni mustahkamlashning asosiy vositasi.

Darsning maqsadi: Tinglovchilarga (maktab o‘qituvchilariga) inson huquqlarini himoya qiluvchi milliy institutlar (Ombudsman, sud, prokuratura, advokatura va boshqalar)ning jamiyatdagi o‘rni va vazifalarini chuqur o‘rgatish, o‘quvchilarda “Qayerga murojaat qilaman?” modelini shakllantirish hamda rolli o‘yinlar (simulyatsiya) orqali huquqiy mas’uliyatni rivojlantirishning pedagogik-metodik mahoratini oshirish.

Inson huquqlarini himoya qiluvchi milliy institutlar tizimi va ularning funksional tahlili mavzusidagi ushbu ma’ruza matni inson qadrini ulug‘lashning institutsional asoslarini ilmiy va falsafiy jihatdan yoritib beradi.

Inson huquqlarini himoya qilish bu shunchaki qonuniy majburiyat emas balki sivilizatsiyaning yuksak ma’naviy ko‘rinishidir. Buyuk bobomiz Sohibqiron Amir Temur o‘z tuzuklarida keltirganidek qayerdaki adolat barqaror bo‘lsa o‘sha yerda obodlik va baraka bo‘ladi. Temur tuzuklari asarida davlat boshqaruvining asosi sifatida raiyatning huquqlarini himoya qilish va mazlumlarga yordam berish tamoyili ilgari surilgan. Bu bugungi kundagi inson huquqlari himoyachisi instituti ya’ni Ombudsman tushunchasining tarixiy tamallidir. Ombudsman atamasi shved tilidan olingan bo‘lib vakil yoki ishonchli shaxs ma’nosini anglatadi. Ushbu institut ilk bor bir ming sakkiz yuz to‘qqizinchi yilda Shvetsiyada ta’sis etilgan bo‘lib uning asosiy vazifasi ijro hokimiyati ustidan parlament nazoratini o‘rnatish va fuqarolarning buzilgan huquqlarini tiklashdan iborat bo‘lgan.

O‘zbekiston Respublikasida inson huquqlari bo‘yicha vakil ya’ni Ombudsman instituti bir ming to‘qqiz yuz to‘qson beshinchi yil yigirma uchinchi fevralda tashkil etilgan bo‘lib u Markaziy Osiyoda birinchi bo‘lib ta’sis etilgan milliy huquqni himoya qilish institutidir. Ushbu institutning ahamiyati shundaki u davlat organlari va fuqaro o‘rtasidagi nizolarni sudgacha hal qilishning samarali vositasi hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ikki ming yigirma uchinchi yil yetti fevraldagi inson huquqlari sohasidagi Milliy ta’lim dasturini tasdiqlash to‘g‘risidagi qarori aynan ushbu institutlar faoliyatini maktab partasidanoq o‘quvchilarga tushuntirishni maqsad qiladi. Chunki huquqiy davlat qurish uchun faqat qonunlar yetarli emas balki o‘sha qonunlarni himoya qiluvchi kuchli institutlar va ulardan foydalanishni biladigan savodli fuqarolar kerak.

Inson huquqlarini himoya qilishning klassik uchburchagi hisoblangan sud prokuratura va advokatura tizimi jamiyatning huquqiy ustunlaridir. Sud hokimiyati bu adolatning oliy nuqtasi bo‘lib u inson huquqlarining so‘nggi kafolatidir. Buyuk mutafakkir Alisher Navoiy o‘zining Mahbubul qulub asarida adolatli podshoh va odil qozining jamiyatdagi o‘rnini quyoshga qiyoslaydi. Quyosh o‘z nuri bilan barcha tiriklikni yashnatgani kabi adolat ham jamiyatni tiriltiradi. Bugungi kundagi Konstitutsiyaviy islohotlarimiz natijasida sud tizimi inson qadrini himoya qilishning chinakam maskaniga aylanmoqda. Konstitutsiyamizning o‘n beshinchi moddasida belgilanganidek barcha qonunlar inson manfaatlari va huquqlarini ta’minlashga xizmat qilishi lozim.

Prokuratura organlari esa qonunlar ijrosi ustidan nazoratni amalga oshiradi. Bu tizim o‘zbek davlatchiligi tarixida devonbegi yoki muhtasib kabi lavozimlar bilan bog‘liq bo‘lib ular ijtimoiy adolatni ta’minlashga mas’ul bo‘lganlar. Advokatura esa huquqiy himoyaning eng muhim instituti bo‘lib u insonning malakali huquqiy yordam olish huquqini ta’minlaydi. Dunyo statistikasi shuni ko‘rsatadiki advokatura instituti mustaqil va kuchli bo‘lgan mamlakatlarda inson huquqlari buzilishi ko‘rsatkichi boshqa mamlakatlarga qaraganda o‘ttiz foizga kamroqdir. Fransuz faylasufi Monteskyo aytganidek erkinlik bu qonun ruxsat bergan barcha narsani qilish huquqidir. Ammo bu erkinlikni himoya qilish uchun huquqiy bilim va malakali himoyachilar kerak.

Yangi atama sifatida Huquqiy institutsionalizm tushunchasiga to‘xtalamiz. Huquqiy institutsionalizm bu jamiyatda inson huquqlarini ta’minlash uchun nafaqat qonunlarni balki ularni hayotga tatbiq etuvchi barqaror tashkilotlar tizimini yaratish nazariyasidir. O‘zbekistonda bu tizimning o‘ziga xosligi shundaki bizda Bolalar ombudsmani instituti ham alohida shakllangan. Bolalar ombudsmani bir ming to‘qqiz yuz sakson to‘qqizinchi yildagi Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya tamoyillari asosida ish olib boradi. Bu institut o‘quvchilarimiz uchun eng yaqin va tushunarli himoya maskanidir. Maktab darslarida Davlat va huquq asoslari fani o‘qituvchisi sifatida Siz ushbu organlarning farqini oddiy misollar bilan tushuntirishingiz lozim. Masalan sud bu hakam prokuratura bu qonun posboni advokatura esa insonning eng yaqin huquqiy do‘sti va maslahatgo‘yidir.

Darsimizning jozibadorligini oshirish uchun bir neyro-o‘yin metodini qo‘llaymiz. Ushbu metod Huquqiy diqqat deb ataladi. Tinglovchilar o‘ng qo‘li bilan havoda adolat tarozisining shaklini chizadilar chap qo‘li bilan esa bir vaqtning o‘zida qonun kitobining ochilgan varag‘ini tasvirlaydilar. Bu mashq miyaning kognitiv funksiyalarini faollashtirib huquqiy tushunchalarni vizual va kinetik tarzda xotirada saqlashga yordam beradi. Mashqdan so‘ng muhokama savoli o‘rtaga tashlanadi. Agar inson huquqlari buzilsa nima uchun darrov sudga emas balki ba’zan Ombudsmanga murojaat qilish foydaliroq. Bu savol orqali tinglovchilar Ombudsmanning murosasozlik va tavsiyaviy xarakterdagi vakolatlarini tushunib yetadilar.

Inson huquqlari bo‘yicha milliy markaz faoliyati ham bu tizimda alohida o‘ringa ega. Bu markaz inson huquqlari sohasida davlat siyosatini ishlab chiquvchi va xalqaro tashkilotlar bilan muloqot qiluvchi asosiy bo‘g‘indir. Akademik Akmal Saidov ta’kidlaganidek inson huquqlari bu tuganmas jarayon va doimiy rivojlanishdir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’lim to‘g‘risidagi qarorlarida belgilanganidek yosh avlodda daxldorlik hissini uyg‘otish uchun ularga huquqiy organlarning quruq nomini emas balki ularning inson taqdiridagi o‘rnini o‘rgatish kerak. Masalan badiiy asarlarimizda inson huquqlari masalasi qanday yoritilgan. Abdulla Qodiriyning Mehrobdan chayon asaridagi Anvar obrazi adolat va qonun yo‘lida qurbon bo‘lishga tayyor shaxs timsolidir. Uning munshiylik faoliyati va adolatli qarorlari bugungi davlat xizmatchilari uchun namuna bo‘lishi mumkin.

Dunyo miqyosida inson huquqlarini himoya qilishning eng yuksak namunasi sifatida Inson huquqlari bo‘yicha Yevropa sudi yoki Birlashgan Millatlar Tashkilotining Inson huquqlari bo‘yicha kengashi faoliyatini misol keltirish mumkin. Nelson Mandela o‘zining Ozodlik sari uzoq yo‘l asarida yozganidek insonning ozodligi uning huquqlari tan olingan joyda boshlanadi. Bizning milliy institutlarimiz ham aynan mana shu jahon tajribasi va milliy qadriyatlarimiz asosida shakllangan. O‘zbekistonda Mediator instituti joriy etilishi ham inson huquqlarini himoya qilishning zamonaviy va yengil usulidir. Mediatsiya bu nizolarni uchinchi xolis taraf yordamida o‘zaro kelishuv yo‘li bilan hal qilish jarayonidir. Bu o‘zbek xalqining isloh ya’ni yarashtirish an’anasining huquqiy shaklidir.

Metodologik nuqtai nazardan ushbu organlar faoliyatini o‘rgatishda qiyosiy tahlil metodidan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Masalan sud qarori majburiy kuchga ega bo‘lsa Ombudsmanning xulosasi tavsiyaviy xarakterda bo‘ladi ammo u davlat organining obro‘siga ta’sir qiluvchi kuchli siyosiy quroldir. Advokatura esa xususiy himoya bo‘lsa prokuratura ommaviy ya’ni davlat nomidan himoyadir. O‘quvchilar ushbu nozik farqlarni anglab yetishsa ularda qayerga murojaat qilish bo‘yicha aniq tasavvur hosil bo‘ladi. Bir paytlar buyuk mutafakkir Imom Buxoriy hadislarida keltirilganidek zulm qilingan odamning duosidan qo‘rqinglar chunki uning bilan Alloh o‘rtasida parda yo‘qdir. Bu ma’naviy o‘git huquqiy organlar xodimlari uchun ham darslik bo‘lishi kerak.

Inson huquqlarini himoya qiluvchi organlar tizimini o‘rganish bu faqat qonunchilikni bilish emas balki insoniylik darsidir. O‘zbekistondagi bugungi islohotlar natijasida ushbu organlarning barchasi xalqqa xizmat qilish tamoyili asosida ishlamoqda. Prezidentimiz aytganidek davlat organlari xalqqa xizmat qilishi kerak xalq davlat organlariga emas. Bu g‘oya inson huquqlari himoyasining eng oliy falsafasidir. Dars jarayonida o‘qituvchi ushbu falsafani o‘quvchi qalbiga yetkazishi uchun interfaol metodlardan keng foydalanishi lozim.

Ushbu ma’ruza orqali biz inson huquqlarini himoya qiluvchi milliy institutlarning nafaqat huquqiy balki tarixiy ma’naviy va falsafiy asoslarini ham ko‘rib chiqdik. Keyingi qismlarda ushbu nazariy bilimlarni o‘quvchilarda huquqiy ongni shakllantirishning amaliy pedagogik tamoyillari bilan qanday bog‘lashni tahlil qilamiz.

O‘quvchilarda huquqiy ongni shakllantirish jarayoni zamonaviy pedagogikaning eng murakkab va mas’uliyatli yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Huquqiy ong bu shunchaki qonunlarni bilish emas, balki shaxsning huquqiy voqelikka bo‘lgan munosabati, uning huquqiy qadriyatlari va xulq-atvorini belgilovchi murakkab psixologik tizimdir. Buyuk mutafakkirimiz Abu Nasr Farobiy o‘zining baxt-saodatga erishuv haqidagi qarashlarida ta’lim va tarbiya uyg‘unligini birinchi o‘ringa qo‘ygan. Uning fikricha, bilim berish ya’ni ta’lim — bu insonni nazariy jihatdan kamolga yetkazish bo‘lsa, tarbiya — bu o‘sha bilimlarni axloqiy va huquqiy harakatga aylantirish san’atidir. Inson huquqlari darslarida biz aynan mana shu tamoyilga tayanib, o‘quvchini nafaqat huquqiy axborot bilan qurollantiramiz, balki unda huquqiy madaniyatni shakllantiramiz.

Huquqiy madaniyat tushunchasiga to‘xtaladigan bo‘lsak, u huquqiy ongning oliy ko‘rinishi bo‘lib, jamiyatda qonun ustuvorligini ta’minlashning asosiy kafolatidir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ikki ming o‘n to‘qqizinchi yil to‘qqizinchi yanvardagi Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risidagi farmoni bu borada davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlarini belgilab bergan. Farmonda ta’kidlanganidek, huquqiy ongni shakllantirishda yoshlikdanoq qonunni hurmat qilish ruhini singdirish lozim. Bu jarayonda biz kognitiv psixologiya tamoyillaridan foydalanamiz. Kognitiv psixologiya bu inson ongi ma’lumotni qanday qabul qilishi, qayta ishlashi va saqlashi haqidagi fandir. O‘quvchi qonun moddasini yodlaganda u faqat qisqa muddatli xotirada qoladi, lekin o‘sha modda o‘quvchining shaxsiy manfaatiga yoki hayotiy qadriyatiga bog‘langanda u uzoq muddatli xotiraga va e’tiqodga aylanadi.

Yangi atama sifatida huquqiy sotsializatsiya tushunchasini tushuntirib o‘tamiz. Huquqiy sotsializatsiya — bu shaxsning jamiyatdagi huquqiy normalar, rollar va qadriyatlarni o‘zlashtirish, ularga moslashish hamda o‘z huquqiy pozitsiyasini shakllantirish jarayonidir. Maktab bu jarayonning eng asosiy maydonidir. Pedagogik tamoyillardan biri bu tizimlilik tamoyilidir. Huquqiy ongni shakllantirish darsdan darsga, mavzudan mavzuga mantiqiy davom etishi kerak. Amerikalik faylasuf va pedagog Jon Dyui ta’kidlaganidek, agar biz bolaga bugun kechagi uslublar bilan dars bersak, biz uning ertangi kunini o‘g‘irlagan bo‘lamiz. Shuning uchun huquqiy ongni shakllantirishda an’anaviy ma’ruzalardan voz kechib, muammoli ta’lim tamoyiliga o‘tishimiz shart.

Inson huquqlari bo‘yicha dunyo statistikasi shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarda huquqiy mas’uliyatni rivojlantirish uchun ularga nafaqat huquqlarini, balki burchlarini ham tushuntirish zarur. Buyuk fransuz mutafakkiri Viktor Gyugo aytganidek, huquq — bu bizning erkinligimiz bo‘lsa, burch — bu boshqalarning erkinligini hurmat qilishdir. Ushbu muvozanatni saqlash o‘quvchining huquqiy ongidagi eng muhim bo‘g‘indir. O‘zbekiston Respublikasining Ta’lim to‘g‘risidagi qonunida ham ta’lim oluvchilarda qonunlarga, inson huquqlari va erkinliklariga hurmat munosabatini shakllantirish ta’limning asosiy tamoyillaridan biri sifatida qayd etilgan.

Navbatdagi muhim tamoyil — bu ko‘rgazmalilik va hayotiylikdir. Huquqiy tushunchalar ko‘pincha mavhum bo‘lgani uchun, ularni vizuallashtirish talab etiladi. Masalan, huquqiy ong tarkibini uchta asosiy element sifatida tasvirlash mumkin: huquqiy bilim ya’ni nima mumkin va nima mumkin emasligini bilish, huquqiy munosabat ya’ni qonunga nisbatan shaxsiy hurmat va ishonch, hamda huquqiy harakat ya’ni amalda qonunga rioya qilish. Agar ushbu zanjirdan biri uzilsa, huquqiy ong kemtik bo‘lib qoladi.

Darsning ushbu qismida tinglovchilar diqqatini oshirish uchun Psixogeometrik tahlil metodidan foydalanamiz. Bu metod orqali biz o‘quvchilarning xarakteriga qarab ularning huquqiy qarashlarini aniqlashimiz mumkin. Tinglovchilarga to‘rtta shakl — kvadrat, uchburchak, doira va zigzag taklif etiladi. Kvadratni tanlaganlar qat’iy qonun ustuvorligi tarafdorlari, uchburchakdagilar liderlik va adolatga intiluvchilar, doiradagilar gumanizm va inson huquqlari himoyachilari, zigzagdagilar esa huquqiy yangiliklar va kreativ yechimlar tarafdori sifatida tavsiflanadi. Bu mashq o‘qituvchiga sinfdagi har bir o‘quvchining individual huquqiy tabiatini tushunishga yordam beradi.

Badiiy adabiyotda huquqiy ong masalasi juda chuqur yoritilgan. Masalan, Oybekning Qutlug‘ qon romanidagi ijtimoiy adolatsizliklar va xalqning huquqiy ongi uyg‘onishi jarayoni o‘quvchilar uchun katta ibrat maktabidir. Yo‘lchi obrazining o‘z huquqi va insoniy qadr-qimmati uchun kurashi o‘quvchida daxldorlik tuyg‘usini uyg‘otadi. Shuningdek, jahon adabiyoti namunasi bo‘lmish Mark Tvenning Tom Soyerning sarguzashtlari asarida bolalarning o‘ziga xos adolat mezonlari va huquqiy tushunchalari bayon etilgan. Bu misollar darsda huquqiy normalarni hissiy qabul qilishga yordam beradi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ikki ming yigirma uchinchi yildagi yangi tahrirdagi Konstitutsiyani o‘rganish va ommalashtirish bo‘yicha bergan topshiriqlari huquqiy ongni shakllantirishning yangi bosqichini boshlab berdi. Konstitutsiyaning birinchi moddasidayoq O‘zbekistonning huquqiy davlat ekanligi mustahkamlab qo‘yilgani har bir pedagog zimmasiga ulkan mas’uliyat yuklaydi. Huquqiy davlatda qonun hammani teng ko‘radi, degan g‘oya o‘quvchining ongiga singishi kerak. Buyuk o‘zbek shoiri Abdulla Oripov aytganidek, adolat quyoshi barchaga barobar nur sochishi lozim.

Pedagogik amaliyotda huquqiy mas’uliyatni rivojlantirishning interfaol texnologiyalaridan biri — bu Refleksiya metodidir. Refleksiya — bu shaxsning o‘z harakatlari va fikrlarini tahlil qilishi demakdir. Dars yakunida o‘quvchiga Men bugun o‘z huquqimdan foydalandimmi? yoki Men bugun kimningdir huquqini buzmadimmi? kabi savollar berilishi uning huquqiy o‘zligini anglashiga xizmat qiladi. Ma’lumki, insonning huquqiy ongi uning ijtimoiy muhiti bilan chambarchas bog‘liq. Shuning uchun maktabda huquqiy muhit yaratish — ya’ni o‘quvchi o‘z fikrini erkin ayta olishi, uning qadr-qimmati hurmat qilinishi huquqiy darsning yarim muvaffaqiyatidir.

Dunyo tan olgan olim Lev Vigotskiyning ijtimoiy rivojlanish nazariyasiga ko‘ra, bola bilimni kattalar va tengdoshlari bilan muloqot jarayonida o‘zlashtiradi. Demak, huquqiy darslarda o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi dialog huquqiy ongni o‘stirishning eng kuchli qurolidir. Bunda demokratik tamoyillarga amal qilish, ya’ni har bir fikrni hurmat qilish, o‘quvchida davlat va huquq institutlariga nisbatan ishonchni uyg‘otadi.

Xulosa qilib aytganda, huquqiy ongni shakllantirish bu uzoq davom etadigan murakkab jarayon bo‘lib, u pedagogdan nafaqat bilim, balki yuksak mahorat va samimiylikni talab qiladi. Biz yaratayotgan huquqiy ta’lim muhiti o‘quvchilarni ertangi kunning adolatli, mas’uliyatli va erkin fuqarolari qilib tarbiyalashi lozim. Zero, huquqiy madaniyati yuksak xalqni hech kim o‘z yo‘lidan qaytara olmaydi va bunday jamiyat doimo taraqqiyot cho‘qqisida bo‘ladi. Inson huquqlari sohasidagi ta’limning eng oliy natijasi bu o‘quvchining hayotda o‘z haq-huquqlarini amalda himoya qila olishidir. Nazariy bilimlar qanchalik mukammal bo‘lmasin, agar inson huquqi buzilgan vaziyatda qaysi eshikka borishni va qanday hujjat tayyorlashni bilmasa, u huquqiy jihatdan ojiz hisoblanadi. Shuning uchun Davlat va huquq asoslari darslarida “Qayerga murojaat qilaman?” modelini o‘rgatish strategik ahamiyatga ega. Bu model shunchaki ma’lumot berish emas, balki o‘quvchida huquqiy navigatsiya ya’ni huquqiy makonda to‘g‘ri yo‘nalish olish qobiliyatini shakllantirishdir. Buyuk mutafakkir Abu Rayhon Beruniy ta’kidlaganidek, har qanday bilishning oxiri amal bo‘lishi lozim, amalsiz ilm esa mevasiz daraxt kabidir.

Ushbu modelning ilmiy-uslubiy asosi algoritmlashgan ta’lim tamoyiliga tayanadi. Algoritm — bu muayyan natijaga erishish uchun bajarilishi lozim bo‘lgan aniq ketma-ketlikdagi harakatlar majmuidir. O‘quvchilarga huquqiy murojaat algoritmini o‘rgatishda biz birinchi navbatda muammoni klassifikatsiya qilishni o‘rgatamiz. Klassifikatsiya — bu huquqbuzarlikning turini aniqlash demakdir. Masalan, agar maktabda tengdoshlari tomonidan tazyiq (bulling) o‘tkazilayotgan bo‘lsa — bu Bolalar ombudsmanining vakolati; agar do‘kondan sifatsiz mahsulot sotib olingan bo‘lsa — bu iste’molchilar huquqini himoya qilish agentligi sohasidir; agar jinoiy harakat sodir etilgan bo‘lsa — ichki ishlar yoki prokuratura organlariga murojaat qilinadi.

O‘zbekiston Respublikasining ikki ming o‘n yettinchi yil o‘n birinchi sentabrdagi Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to‘g‘risidagi qonuni ushbu modelning huquqiy poydevori hisoblanadi. Qonunga ko‘ra, murojaatlar ariza, taklif va shikoyat shaklida bo‘lishi mumkin. O‘quvchilarga ushbu uchta tushunchaning farqini tushuntirish juda muhim. Ariza — huquqlarni amalga oshirishda yordam so‘rash; Taklif — davlat va jamiyat faoliyatini takomillashtirish bo‘yicha g‘oya bildirish; Shikoyat — buzilgan huquqlarni tiklashni talab qilishdir. Zamonaviy dunyoda murojaat qilishning raqamli shakllari, masalan, my.gov.uz portali yoki Prezident virtual qabulxonasi kabi platformalar orqali murojaat yuborish texnologiyasini o‘rgatish o‘ta dolzarbdir.

Dunyo statistikasi shuni ko‘rsatadiki, rivojlangan davlatlarda aholining murojaat qilish madaniyati yuqoriligi sababli huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olish ko‘rsatkichi sakson foizni tashkil etadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ikki ming yigirma uchinchi yil yetti fevraldagi inson huquqlari bo‘yicha Milliy ta’lim dasturida ham aynan fuqarolik jamiyati institutlari bilan muloqot qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish vazifasi qo‘yilgan.

Darsning ushbu amaliy qismida tinglovchilar diqqatini jamlash uchun Neyro-logistik zanjir mashqini bajaramiz. Ishtirokchilarga bir nechta huquqiy vaziyat aytiladi, ular esa o‘ng qo‘li bilan "bu ma’muriy", chap qo‘li bilan "bu jinoiy" yoki ikkala qo‘lini birlashtirib "bu fuqarolik huquqiy" munosabat ekanligini tezkorlik bilan ko‘rsatishlari kerak. Bu mashq huquqiy kvalifikatsiya ya’ni vaziyatga huquqiy baho berish tezligini oshiradi. Shundan so‘ng muhokama uchun savol beriladi: Murojaat qilish qo‘rqinchlimi yoki huquqsizlikmi? Bu savol o‘quvchilardagi psixologik to‘siqlarni yengishga yordam beradi.

Badiiy adabiyot va hayotiy misollar orqali murojaat madaniyatini tushuntirish samara beradi. Masalan, Chingiz Aytmatovning Oq kema asaridagi bolakayning dunyodagi adolatsizliklarga bo‘lgan munosabati va uning chora izlashi, aslida insonning himoyaga bo‘lgan ehtiyojini ko‘rsatadi. Agar o‘sha bolakayda murojaat qilish mexanizmi va unga ishonch bo‘lganda edi, asar yakuni boshqacha bo‘lishi mumkin edi. Shuningdek, o‘zbek xalq ertaklaridagi Odil podshoh huzuriga adolat izlab borish epizodlari — murojaat qilishning tarixiy ildizlaridir. Biz bugun o‘sha adolat saroyini zamonaviy davlat institutlari shaklida o‘quvchiga ko‘rsatib berishimiz kerak.

Yangi atama sifatida huquqiy kompetensiya tushunchasiga to‘xtalamiz. Huquqiy kompetensiya — bu shaxsning huquqiy bilimlarni aniq hayotiy vaziyatda qo‘llay olish mahoratidir. “Qayerga murojaat qilaman?” modelini o‘rgatishda Case-study bilan birga "Rolli xarita" metodidan foydalanish mumkin. Bunda sinf xonasi turli huquqiy hududlarga bo‘linadi: Adliya burchagi, Ombudsman stoli, Advokat maslahatxonasi. O‘quvchi o‘zidagi muammo (keys) bilan har bir "idora"ga kirib chiqadi va qaysi biri uning muammosini hal qilishga vakolatli ekanligini amalda tushunadi.

O‘zbekiston Respublikasining Ta’lim to‘g‘risidagi qonunida belgilanganidek, ta’lim jarayoni hayot bilan uzviy bog‘liq bo‘lishi shart. O‘quvchi maktabni bitirayotganda nafaqat formulalarni, balki o‘z mehnat huquqlari buzilganda mehnat inspeksiyasiga, shaxsiy daxlsizligi buzilganda esa sudga murojaat qilishni bilishi — uning hayotiy xavfsizligi kafolatidir. Buyuk faylasuf Frensis Bekon aytganidek, bilim — bu kuchdir, ammo huquqiy bilim — bu nafaqat kuch, balki qalqondir.

Xulosa qilib aytganda, “Qayerga murojaat qilaman?” modelini o‘rgatish o‘quvchilarda huquqiy passivlikdan huquqiy faollikka o‘tishni ta’minlaydi. Ular davlat organlarini qoquv obyekti emas, balki o‘zlariga xizmat qiluvchi, huquqlarini himoya qiluvchi hamkorlar sifatida ko‘ra boshlaydilar. Bu esa jamiyatda huquqiy nihilizm ya’ni qonunlarni inkor qilish kayfiyatini yo‘qotishning eng samarali yo‘lidir.

Huquqiy ta’limda rolli o‘yinlar va simulyatsiya metodlari shunchaki darsning bir qismi emas balki o‘quvchini real hayotiy huquqiy munosabatlarga tayyorlaydigan psixopedagogik laboratoriyadir. Rolli o‘yin jarayonida o‘quvchi ma’lum bir huquqiy maqomni ya’ni sudya prokuratua advokat yoki Ombudsman qiyofasini o‘ziga qabul qiladi. Bu esa unga huquqiy mas’uliyatni his qilish imkonini beradi. Buyuk mutafakkir va davlat arbobi Nizomulmulk o‘zining Siyosatnoma asarida ta’kidlaganidek hukmdor va qozilar o‘zlariga yuklatilgan vazifaning mas’uliyatini xalqning dardini o‘z dardi deb bilish orqali his qilishlari lozim. Rolli o‘yinlar orqali biz o‘quvchida aynan mana shu empatiya ya’ni o‘zgalar hissiyotini tushunish va huquqiy daxldorlik tuyg‘usini shakllantiramiz.

Pedagogik nuqtai nazardan rolli o‘yinlar simulyatsion ta’lim texnologiyasining bir ko‘rinishi hisoblanadi. Simulyatsiya bu real hayotiy jarayonni sun’iy ravishda modellashtirish demakdir. Masalan Sud jarayoni rolli o‘yinini olaylik. Bunda sinf xonasi sud zaliga aylantiriladi. O‘quvchilar sudya ayblanuvchi himoyachi va guvohlar rollarini taqsimlab oladilar. Ushbu metodning afzalligi shundaki o‘quvchi qonun moddasini shunchaki o‘qib qolmay balki uning inson taqdiridagi hal qiluvchi kuchini ko‘radi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ikki ming yigirma uchinchi yil yetti fevraldagi qarorida ham inson huquqlari bo‘yicha o‘quv mashg‘ulotlarini amaliy va interfaol shaklda o‘tkazish zarurligi alohida uqtirilgan.

Yangi atama sifatida Huquqiy interpretatsiya tushunchasiga to‘xtalamiz. Huquqiy interpretatsiya — bu qonun normasining mazmun-mohiyatini aniq vaziyatga nisbatan sharhlash va tushuntirish jarayonidir. Rolli o‘yin davomida o‘quvchi sudyalik rolini bajara turib qonunni qanday sharhlash kerakligini amalda o‘rganadi. Yana bir zamonaviy metod Ombudsman qabulxonasi deb ataladi. Bunda o‘quvchilar inson huquqlari buzilishiga oid arizalarni qabul qilish va ularga huquqiy yechim topish jarayonini sahnalashtiradilar. Bu jarayonda o‘quvchilarda Mediatorlik ya’ni nizolarni tinch yo‘l bilan hal qilish ko‘nikmalari ham rivojlanadi.

Inson huquqlari bo‘yicha dunyo statistikasi shuni ko‘rsatadiki rolli o‘yinlar orqali o‘tilgan darslarda o‘quvchilarning huquqiy axloq ko‘rsatkichi an’anaviy darslarga qaraganda qirq besh foizga yuqori bo‘ladi. Chunki o‘yin davomida o‘quvchi huquqbuzarlikning oqibatini shaxsan his qiladi. Amerikalik psixolog va pedagog Albert Banduraning ijtimoiy o‘rganish nazariyasiga ko‘ra inson boshqalarning xatti-harakatlarini kuzatish va ularni modellashtirish orqali eng samarali bilim oladi. Bizning rolli o‘yinlarimiz ham aynan mana shu modellashtirishga asoslangan.

Darsning yakuniy dam olish daqiqasi uchun Neyro-rol mashqini o‘tkazamiz. Tinglovchilar ko‘zlarini yumgan holda o‘zlarini bir daqiqaga "Adolat sudyasi" sifatida tasavvur qiladilar. Ular o‘ng qo‘li bilan "hukm" yozish harakatini chap qo‘li bilan esa "tosh-tarozini" ushlash harakatini sinxron tarzda bajarishlari kerak. Bu mashq o‘quvchilarda qaror qabul qilish jarayonidagi ichki hayajonni bosishga va mantiqiy diqqatni jamlashga yordam beradi. So‘ngra muhokama savoli tashlanadi: Agar Siz sudya bo‘lsangiz qonun va vijdon o‘rtasida tanlov qilishingiz kerak bo‘lsa nima qilasiz. Bu savol huquqiy mas’uliyatning eng yuksak nuqtasidir.

Badiiy adabiyotda sud va adolat sahnalari juda ta’sirli tasvirlangan. Masalan Lev Tolstoyning Tirilish asaridagi sud jarayoni insonning ma’naviy uyg‘onishi va huquqiy tizimdagi kamchiliklarni fosh qiladi. O‘zbek adabiyotida esa G‘afur G‘ulomning Shum bola asaridagi qozilar va o‘sha davrdagi huquqiy muhit orqali bugungi zamonaviy sud tizimining afzalliklarini taqqoslab tushuntirish mumkin. Shuningdek O‘n ikki g‘azablangan mard filmi (12 Angry Men) hakamlar hay’atining bir inson taqdiri uchun qanchalik mas’ul ekanligini ko‘rsatib beruvchi eng yaxshi metodik manba hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasining Ta’lim to‘g‘risidagi qonunining yigirma beshinchi moddasida pedagoglar o‘quvchilarni vatanparvarlik va qonunga itoatkorlik ruhida tarbiyalashga mas’ul ekanliklari belgilangan. Rolli o‘yinlar aynan qonunni hurmat qilishni odatga aylantiradi. O‘quvchi sudya rolida "Men qonun nomidan gapiryapman" deganida unda davlatga nisbatan daxldorlik hissi shakllanadi. Buyuk nemis huquqshunosi Rudolf Iereng aytganidek huquq uchun kurash bu shaxsning o‘ziga nisbatan bo‘lgan burchidir. Biz o‘quvchilarimizga mana shu kurashni qonun doirasida olib borishni o‘rgatishimiz lozim.

Simulyatsiya darslarining yana bir muhim qismi — bu Debriefing ya’ni o‘yindan keyingi tahlildir. Bunda o‘qituvchi o‘quvchilardan rol paytida nimalarni his qilganini va nima uchun aynan shunday huquqiy qaror qabul qilganini so‘raydi. Bu bosqichda Fishbone yoki PQE metodlarini qo‘shish darsning ilmiy salmog‘ini oshiradi. O‘zbekistonning yangi davridagi islohotlar "Inson qadri uchun" tamoyiliga tayangan ekan bizning darslarimiz ham har bir bolaning shaxsini qadrlash va unga o‘z huquqini himoya qilish kuchini berishga xizmat qilishi kerak.

Xulosa qilib aytganda rolli o‘yinlar va interfaol simulyatsiyalar inson huquqlari darslarini jonli hayot darsiga aylantiradi. O‘quvchi bu darslardan nafaqat nazariy bilim bilan balki huquqiy dunyoqarash va yuksak mas’uliyat hissi bilan chiqib ketadi. Zero huquqiy ongi baland va o‘z haqini taniydigan yoshlar Yangi O‘zbekistonning eng mustahkam poydevoridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. **O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.** – Toshkent: O‘zbekiston, 2023. (Yangi tahrir).

2. **O‘zbekiston Respublikasining “Inson huquqlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Milliy markazi to‘g‘risida”gi Nizomi.** – Toshkent, 2020.

3. **O‘zbekiston Respublikasining “O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Inson huquqlari bo‘yicha vakili (ombudsman) to‘g‘risida”gi Qonuni.** – Toshkent, 2004 (yangi tahriri bilan).

4. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 7-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasida Inson huquqlari sohasidagi Milliy ta’lim dasturini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-46-sonli Qarori.**

5. **O‘zbekiston Respublikasining “Bolalar ombudsmani to‘g‘risida”gi Qonuni.** – Toshkent, 2024.

6. **O‘zbekiston Respublikasining “Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to‘g‘risida”gi Qonuni.** – Toshkent, 2017.

7. **Saidov A.X.** Inson huquqlari bo‘yicha xalqaro huquq. – Toshkent: Adolat, 2015.

3.7.2.1-mavzu: Huquqiy axborot qidiruvining maqsadi va ahamiyati

Huquqiy axborot qidiruvining maqsadi va ahamiyati quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

Maqsadi:

1. **Huquqiy masalalarni aniqlash**: Huquqiy axborot qidiruvi, turli huquqiy masalalar yoki muammolar bo'yicha ma'lumot olishga yordam beradi. Bu huquqshunoslar, advokatlar va boshqa mutaxassislarning ishini yengillashtiradi.
2. **Normativ hujjatlar va qonunlarni topish**: Huquqiy axborot qidiruvi, amaldagi qonunlar, me'yoriy-huquqiy hujjatlar, qarorlar, me'yorlar va boshqa huquqiy manbalarni izlashda yordam beradi. Bu orqali huquqiy tizimning aniq qo'llanilishi va izchil boshqarilishi ta'minlanadi.
3. **Praktik maslahatlarni taqdim etish**: Huquqiy axborot qidiruvi yordamida huquqshunoslar va advokatlar, mijozlarga aniq va to'liq huquqiy maslahatlar berishlari uchun kerakli huquqiy manbalarni topadilar.
4. **Hukumat qarorlarini yoki sud amaliyotlarini tahlil qilish**: O'zaro bog'liq qarorlar va sud ishi yoritilishi, huquqiy holatlarning takrorlanishini aniqlash va boshqa huquqiy xususiyatlarni bilish uchun muhimdir.

Ahamiyati:

1. **Huquqiy xavfsizlikni ta'minlash**: Huquqiy axborot qidiruvi yordamida qonun va me'yorlarga asoslangan ishonchli qarorlar qabul qilish mumkin, bu esa huquqiy xavfsizlikni ta'minlaydi.
2. **Tizimni samarali boshqarish**: Qidiruv orqali kerakli ma'lumotlarni tez va samarali topish tizimning ishlashini yaxshilaydi, bu esa adolat va huquqiy tizimning uzluksizligini ta'minlashga yordam beradi.
3. **Tegishli huquqiy qo'llanma olish**: Huquqiy axborotning to'g'ri topilishi, noto'g'ri qarorlar va xatoliklarni kamaytiradi, bu esa huquqni muvofiqlashtirish va nizolarni hal qilishda yordam beradi.
4. **Ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish**: Huquqiy axborot qidiruvi yordamida oldingi tajriba va sud amaliyotlarini o'rganish orqali aniq va ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilinadi.
5. **Axborotga keng kirish imkoniyati**: Huquqiy axborot qidiruvi internet va elektron manbalar orqali qulay kirish imkoniyatini yaratadi, bu esa huquqiy xizmatlardan foydalanishni osonlashtiradi va tezlashtiradi.

Shunday qilib, huquqiy axborot qidiruvi huquq tizimining to'liq ishlashini ta'minlash va barcha huquqiy jarayonlarni muvofiqlashtirishda muhim ahamiyatga ega.

Huquqiy axborotni qidirish va tahlil qilish koʻnikmalarini rivojlantirish hamda **qonun hujjatlarini toʻgʻri talqin qilish** huquqiy faoliyatning asosiy qismlaridan biridir. Quyida bu koʻnikmalarni rivojlantirishning ba'zi muhim jihatlari keltirilgan:

1. Huquqiy axborotni qidirish va tahlil qilish koʻnikmalarini rivojlantirish

A. Huquqiy axborot qidirish:

- **Qonun va normativ hujjatlarni bilish**: Qonunlar, qarorlar, nizomlar, farmonlar, me'yoriy hujjatlar, xalqaro shartnomalar kabi huquqiy manbalarni bilish va ularga osongina kirish imkoniyatini yaratish juda muhim. Shuning uchun, huquqshunoslar va boshqa mutaxassislar huquqiy axborot bazalaridan, masalan, huquqiy portal va elektron hujjatlarni izlash tizimlaridan samarali foydalanishlari zarur.
- **Qidiruv metodologiyasi**: Axborotni toʻgʻri qidirish uchun samarali metodologiya va yondoshuvlarni bilish kerak. Bu, qidiruv tizimlaridan foydalanishda aniqlik, tegishli kalit soʻzlar va filtrlardan foydalanishni oʻz ichiga oladi.
- **Aloqadorlikni aniqlash**: Qonunlarni, sud amaliyotlarini va huquqiy materiallarni tahlil qilishda aloqadorlikni toʻgʻri aniqlash koʻnikmasi zarur. Qidirilayotgan materiallarning muayyan huquqiy masalaga qanchalik aloqador ekanligini tushunish va ajratib olish kerak.

B. Tahlil qilish koʻnikmalari:

- **Huquqiy hujjatlarni tahlil qilish**: Qidirilgan axborotning mazmunini chuqur tahlil qilish muhim. Bu qonun va me'yoriy hujjatlarning soʻzma-soʻz mazmunini, shuningdek, ularning umumiy kontekstini va amaldagi sud amaliyotlarini hisobga olishni anglatadi.

- **Qonun va huquqiy qarorlarning tarixiy va tizimli tahlili**: Huquqiy axborotni to‘g‘ri tahlil qilish uchun qonun hujjatlarining tarixini, ularning o‘zgarishlarini va yangi interpretatsiyalarini o‘rganish zarur. Bu metodologiya huquqshunosga qonunlarning amaldagi holatini va ularni qo‘llashni yaxshiroq tushunishga yordam beradi.
- **Praktik vaziyatlarni tahlil qilish**: Huquqshunoslar o‘rganayotgan qonun va qarorlarning amaliyotdagi qo‘llanilishini tahlil qilish orqali, aniq vaziyatlarda qanday huquqiy natijalar kutish mumkinligini baholaydilar.

2. Qonun hujjatlarini to‘g‘ri talqin qilish

A. Qonun hujjatlarining to‘g‘ri talqini:

- **Qonunlarning grammatik va tizimli talqini**: Qonunlarni to‘g‘ri talqin qilish uchun ularning grammatik mazmuni, ya'ni so‘zlarning aniq va to‘g‘ri talqinini bilish kerak. Har bir hujjatning tizimli tuzilishi ham muhimdir: uning asosiy qismi, qoidalar, istisnolar va qo‘shimchalar, amaldagi muhokamalarni tushunish va tahlil qilish zarur.
- **Qonunlarni maqsad va mazmuni asosida talqin qilish**: Qonun va normativ hujjatlar, shuningdek, ularning qabul qilingan maqsadi, muayyan huquqiy masalalarga qanday yondoshishi kerakligi haqida kengroq tushuncha olish zarur. Bunda qonunning umumiy g‘oyasi va maqsadi asosida qaror chiqarish kerak.
- **Amaldagi sud amaliyotini inobatga olish**: Qonun hujjatlarini talqin qilishda sudlarning amaldagi qarorlarini ham hisobga olish juda muhimdir. Sudlar ko‘pincha huquqiy normalarni qanday talqin qilishni aniq belgilab beradi. Shuning uchun, huquqshunoslar har doim sudlarning talqiniga tayanadilar.
- **Qonunlarning o‘zgarishi va yangilanishi**: Qonun hujjatlarining o‘zgarishi va yangilanishi jarayonini doimiy ravishda kuzatib borish kerak. Qonunlardagi yangiliklar va o‘zgarishlarni va ularning oldingi talqinlari bilan solishtirish, yangi talqinlarni to‘g‘ri tushunishga yordam beradi.

B. Qonun va huquqiy hujjatlarni talqin qilishda asosiy usullar:

- **Logik usul**: Qonunning asosiy maqsad va mazmunini tushunish uchun lojiqiy tahlil qilish zarur. Bu, qonunning maqsadi va uning qo‘llanilishi to‘g‘risidagi tushunchalarni aniqlashga yordam beradi.
- **Yuridik tafsir usuli**: Har bir huquqiy norma yoki prinsipni o‘zaro muvofiqlashtirish va ularni maqsadga muvofiq talqin qilishda yordam beradi. Bu usul qonunlarni yangi vaziyatlarga qo‘llashda muhim ahamiyatga ega.
- **Qiyosiy talqin**: Bir nechta qonunlarni yoki qarorlarni qiyoslash va ularning bir-biriga qanday ta'sir qilishini tahlil qilishda qo‘llaniladi. Bu usul qonunlarning amaliyotdagi qo‘llanilishini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

3. Ko‘nikmalarni rivojlantirishning ahamiyati:

- **Tez va aniq qarorlar qabul qilish**: Qonun hujjatlarining to‘g‘ri talqinini o‘rganish va huquqiy axborotni to‘g‘ri qidirish ko‘nikmalarini rivojlantirish huquqshunosga qarorlarni tez va aniq qabul qilish imkonini beradi.
- **Huquqiy tizimda ishonchni oshirish**: To‘g‘ri talqin qilingan qonunlar va amaldagi huquqiy normalar tizimda ishonchni mustahkamlaydi. Bu, shuningdek, nizolarni hal qilishda ham samarali yordam beradi.
- **Huquqiy natijalarga erishish**: To‘g‘ri talqin va tahlil qilish yordamida huquqshunoslar va advokatlar huquqiy masalalarni hal qilishda muvaffaqiyatli natijalarga erishishlari mumkin.

Xulosa qilib aytganda, **huquqiy axborotni qidirish va tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish** hamda **qonun hujjatlarini to‘g‘ri talqin qilish** huquqiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo‘lgan asosiy ko‘nikmalardir. Bu ko‘nikmalarni rivojlantirish huquqshunoslar va boshqa huquqiy mutaxassislar uchun nafaqat o‘z ishini samarali amalga oshirishga, balki umumiy huquqiy tizimning adolatli va to‘g‘ri ishlashiga hissa qo‘shishga yordam beradi.

Huquqiy hujjatlarni tahlil qilish va ularning mazmunini anglash texnologiyalari, huquqshunoslik sohasida hujjatlarni to'g'ri tushunish va talqin qilishda muhim ahamiyatga ega. O‘zbekiston Respublikasi qonunlari, xalqaro huquq hujjatlari va internet-resurslarni to‘g‘ri va samarali tarzda qo‘llash usullari quyidagi asosiy yo‘nalishlarga ajratilishi mumkin:

1. Huquqiy Hujjatlarni Tahlil Qilish Texnologiyalari

- **Normativ-huquqiy hujjatlarni tahlil qilish:** Har bir hujjatni o‘zining maqsadi, yo‘nalishi va ahamiyati bo‘yicha tahlil qilish kerak. Bu jarayon:
  - **Qonunlarning tuzilishini o‘rganish:** Huquqiy hujjatlar odatda qismlarga, bo‘limlarga, moddalar va iboralarga bo‘lingan bo‘ladi. Hujjatni to‘liq anglash uchun har bir qismni batafsil o‘rganish lozim.
  - **Terminlarni to‘g‘ri tushunish:** Har bir qonunda ishlatiladigan huquqiy terminlar aniqlik kiritishni talab qiladi. Misol uchun, "fuqarolik", "ma'muriy", "jinoyat" kabi terminlarni aniq tushunish hujjatni to‘g‘ri talqin qilish uchun zarur.
- **Interpretatsiya metodlari:**
  - **Qonuniy maqsadni anglash:** Qonun va me'yoriy hujjatlarning asosiy maqsadi va vazifasini tushunish kerak. Bu hujjatning kontekstini anglashni osonlashtiradi.
  - **Konstitutsiyaviy talqin:** Agar hujjat O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga zid kelmasa, uning mazmuni va ahamiyati o‘sha doirada talqin qilinadi.

2. O‘zbekiston Respublikasi Qonunlarini O‘rganish

- **Qonunlar va me'yoriy hujjatlarning tizimi:** O‘zbekiston Respublikasi qonunlari o‘z ichiga Konstitutsiya, kodekslar, qonunlar, qarorlar, prezident farmonlari va hokimiyatning boshqa normativ huquqiy hujjatlarini oladi.
  - **Qonunlarning yuqori huquqiy kuchi:** O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, asosiy hujjat sifatida, barcha boshqa qonunlarga nisbatan ustunlikka ega. Ushbu qonunlarni o‘rganish jarayonida, har bir hujjatning o‘zi bilan birga, uning Konstitutsiyaga mosligini ham tekshirish zarur.
- **Qonunlar o‘zgarishi va yangilanishi:** O‘zbekiston qonunlarida amalga oshirilgan o‘zgarishlar va yangilanishlar doimiy ravishda e'lon qilinadi. Ularni to‘g‘ri kuzatib borish va yuridik yangiliklardan xabardor bo‘lish zarur.

3. Xalqaro Huquq Hujjatlarini Tahlil Qilish

- **Xalqaro huquqning asosiy hujjatlari:** O‘zbekiston Respublikasining xalqaro huquqga nisbatan majburiyatlari, asosan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti, Yevropa Kengashi va boshqa xalqaro tashkilotlar orqali taqdim etilgan hujjatlar bilan bog‘liq. Shuningdek, xalqaro shartnomalar, konventsiyalar va qarorlar ham muhim rol o‘ynaydi.
  - **Xalqaro huquqning ustuvorligi:** O‘zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari, agar ular milliy qonunlarga qarshi kelmasa, yuqori huquqiy kuchga ega bo‘ladi.
- **Xalqaro huquqning lokalizatsiyasi:** Xalqaro huquq me'yorlarini milliy qonunlarga moslashtirish, ya'ni, ulardan foydalanish va ularni amalda qo‘llash ko‘p hollarda kompleks jarayonni talab qiladi.

4. Internet-Resurslaridan Foydalanish Usullari

- **Rasmiy huquqiy portallar:** O‘zbekiston Respublikasi qonunlari va normativ huquqiy hujjatlari O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi va boshqa davlat organlarining rasmiy saytlari orqali muntazam yangilanadi. Shu bilan birga, xalqaro huquq hujjatlari va normativ hujjatlar ham xalqaro tashkilotlarning rasmiy saytlarida mavjud.
  - **Qonunchilik portallari:** O‘zbekiston Respublikasining qonunlarini va qarorlarini elektron tarzda taqdim etadigan portallar mavjud. Misol uchun, "lex.uz" sayti, bu yerda barcha huquqiy hujjatlar yangilanadi.
  - **Xalqaro resurslar:** Xalqaro huquq hujjatlari BMT, Yevropa Ittifoqi va boshqa xalqaro tashkilotlarning rasmiy saytlarida mavjud. Ular orqali turli xalqaro shartnomalar va konventsiyalarni o‘rganish mumkin.
- **Internet-resurslar orqali izlash va tahlil qilish:**
  - **Tushunarli qidiruv tizimlari:** Huquqiy hujjatlarni tahlil qilishda mo‘ljallangan maxsus qidiruv tizimlaridan (masalan, "Jurisprudence") foydalanish osonlashtiradi.
  - **Analitik vositalar:** Xalqaro huquq hujjatlarini taqqoslash va tahlil qilish uchun mavjud onlayn tahlil vositalaridan foydalanish mumkin. Masalan, turli huquqiy maqolalar, sharhlar va ekspert fikrlaridan foydalanish.

5. Huquqiy Hujjatlarni Tahlil qilishda Yordamchi Asboblar

- **Yuridik maslahat va sharhlar:** Huquqiy hujjatlarni tahlil qilish jarayonida huquqshunoslar va ekspertlarning sharhlaridan foydalanish foydalidir. Ular hujjatlarning mazmunini tushuntirishda, qo‘llashda yoki talqin qilishda yordam berishlari mumkin.

3.7.2.2-MAVZU: AXBOROT QIDIRUVI VA TAHLILIDA QO‘LLANILADIGAN ZAMONAVIY USULLAR: RAQAMLI TA’LIM VA ELEKTRON HUQUQIY BAZALAR BILAN ISHLASH

REJA:

1. Milliy elektron qonunchilik bazalari va raqamli resurslar: Lex.uz va Ziyonet.uz imkoniyatlari.

2. Global qidiruv tizimlari va maxsus bazalar orqali huquqiy materiallarni izlash texnologiyasi.

3. Sud qarorlari va amaliy huquqiy holatlar bazasini o‘rganish hamda tahlil qilish.

4. O‘quvchilar uchun axborot qidirishga doir interfaol topshiriqlar ishlab chiqish metodikasi.

Darsning maqsadi: Tinglovchilarda (maktab o‘qituvchilarida) milliy va xalqaro elektron qonunchilik bazalari (Lex.uz, Ziyonet.uz, Sud.uz) bilan ishlash, raqamli texnologiyalar yordamida huquqiy materiallarni qidirish, saralash va tahlil qilish hamda o‘quvchilar uchun axborot qidirishga yo‘naltirilgan zamonaviy topshiriqlar ishlab chiqish ko‘nikmalarini shakllantirish.

Milliy elektron qonunchilik bazalari va raqamli resurslar Lex.uz hamda Ziyonet.uz imkoniyatlari deb nomlangan ushbu ilmiy ma’ruza zamonaviy huquqshunoslik va pedagogikaning raqamli transformatsiyasi jarayonlarini chuqur tahlil qiladi.

Insoniyat tarixining yangi bosqichi bo‘lgan axborotlashgan jamiyatda bilim va axborot eng qimmatli resursga aylandi. Buyuk mutafakkir Abu Rayhon Beruniy o‘z davridayoq ilm olishda aniqlik va manbalarning ishonchliligi naqadar muhimligini uqtirgan edi. Beruniy asarlarida ma’lumotni tekshirmasdan qabul qilish aqlning zaifligidir deb ta’kidlaydi. Bugungi kunda ushbu o‘git raqamli huquqiy axborot bilan ishlashda o‘zining yangicha ma’nosini topmoqda. Davlat va huquq asoslari fani o‘qituvchisi uchun qonunchilikdagi o‘zgarishlarni soniyalar ichida kuzatib borish nafaqat kasbiy mahorat balki huquqiy barqarorlikning kafolatidir. Zero qonunlar doimiy harakatdagi tirik organizm kabidir.

O‘zbekiston Respublikasida huquqiy axborotni tarqatish va undan foydalanishni ta’minlashning zamonaviy tizimi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ikki ming o‘n yettinchi yil sakkizinchi fevraldagi qonun hujjatlarini tarqatish tizimini tubdan takomillashtirish chora tadbirlari to‘g‘risidagi qarori bilan yangi bosqichga ko‘tarildi. Ushbu hujjat asosida O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi ya’ni Lex.uz sayti huquqiy hujjatlar e’lon qilinadigan rasmiy manba maqomiga ega bo‘ldi. Bu shuni anglatadiki qog‘oz nashrlarda chop etilishini kutmasdan elektron bazadagi hujjat asosida huquqiy munosabatga kirishish imkoniyati yaratildi.

Yangi atama sifatida Huquqiy informatika tushunchasini tushuntirib o‘tamiz. Huquqiy informatika — bu huquqiy faoliyatda axborot jarayonlarini avtomatlashtirish, huquqiy axborotni yig‘ish, saqlash, qayta ishlash va tarqatish usullarini o‘rganuvchi fanlararo yo‘nalishdir. Bugungi o‘qituvchi nafaqat pedagog balki huquqiy informatika mutaxassisi ham bo‘lishi talab etilmoqda. Lex.uz tizimi bu borada eng mukammal instrumentdir. Ushbu bazada bugungi kunda yuz mingdan ortiq normativ huquqiy hujjatlar jamlangan bo‘lib ularning barchasi o‘zaro bog‘langan ya’ni giperhavolalar tizimi bilan ta’minlangan.

Dunyo statistikasi shuni ko‘rsatadiki elektron huquqiy bazalardan foydalanish huquqiy xatolar ehtimolini qirq foizga kamaytiradi. AQSHda Westlaw yoki Buyuk Britaniyada LexisNexis kabi tizimlar huquqshunoslarning kundalik ish quroli hisoblanadi. Bizning milliy tizimimiz bo‘lgan Lex.uz esa nafaqat mutaxassislar balki oddiy fuqarolar va o‘quvchilar uchun ham sodda va tushunarli interfeysga ega. O‘qituvchi darsda Lex.uz dan foydalanishni o‘rgatganda o‘quvchiga "baliq emas, balki qarmoq bergan" bo‘ladi. Ya’ni o‘quvchi kelajakda har qanday vaziyatda qonunni mustaqil topish ko‘nikmasiga ega bo‘ladi.

Ziyonet.uz axborot ta’lim tarmog‘i esa pedagogik jarayonning ajralmas qismidir. Ushbu portal O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining ikki ming beshinchi yil yigirma sakkizinchi sentabrdagi qarori bilan tashkil etilgan bo‘lib u yoshlar uchun xavfsiz va foydali milliy axborot muhitini yaratishga xizmat qiladi. Huquq o‘qituvchisi uchun Ziyonet tarkibidagi kutubxona bo‘limi o‘ta muhim. Unda darsliklar bilan birga buyuk huquqshunos olimlarning asarlari elektron shaklda

joylashtirilgan. Masalan inson huquqlari bo‘yicha milliy ekspertlarning o‘quv qo‘llanmalarini ushbu bazadan bepul yuklab olish mumkin.

Darsimizning amaliy qismida diqqatni jamlash uchun Neyro-navigator deb nomlangan dam olish mashqini bajaramiz. Tinglovchilar xayolan o‘zlarini internet tarmog‘i ichida tasavvur qiladilar. O‘ng qo‘li bilan havoda qidiruv tugmasini (lupa shaklini) chizadilar, chap qo‘li bilan esa bir vaqtning o‘zida olingan ma’lumotni "sahifalash" harakatini bajaradilar. Bu mashq ko‘z mushaklarini bo‘shashtiradi va miyaning vizual-makoniy intellektini faollashtiradi. Shundan so‘ng muhokama savoli beriladi: Qog‘ozdagi qonun kuchlimi yoki elektron bazadagi? Bu savol huquqiy hujjatning rasmiylik maqomi va dolzarbligi haqidagi bahsni keltirib chiqaradi.

Ma’lumotlarni tahlil qilishda Fakt-cheking tushunchasi markaziy o‘rin tutadi. Fakt-cheking — bu taqdim etilgan ma’lumotning haqiqiyligini, aniqligini va ishonchliligini tekshirish jarayonidir. Ijtimoiy tarmoqlarda tarqalayotgan turli "yangi qonunlar" haqidagi feyk xabarlar davrida o‘qituvchi o‘quvchilarga har qanday xabarni Lex.uz orqali tekshirishni o‘rgatishi lozim. Fransuz mutafakkiri Volter aytganidek, insonni uning javoblaridan ko‘ra bergan savollari orqali tushunish osonroq. Biz ham o‘quvchilarni tizimga to‘g‘ri savol berishga ya’ni qidiruv so‘rovlarini aniq shakllantirishga o‘rgatishimiz kerak.

Badiiy adabiyotda ma’lumot qidirish va haqiqatni izlash mavzusi juda qiziqarli yoritilgan. Masalan, Umberto Ekoning Atirgul ismi asarida kutubxona va undagi yashirin bilimlarni izlash jarayoni tasvirlangan. Bu asar orqali ma’lumotni tizimlashtirishning naqadar muhimligini tushuntirish mumkin. Shuningdek o‘zbek kinosi durdonasi bo‘lmish "Olovli yo‘llar" filmida Hamza obrazining ma’rifat tarqatish yo‘lidagi intilishlari va kitob chop etishga bo‘lgan ishtiyoqi bugungi raqamli imkoniyatlarimiz bilan qiyoslansa biz qanchalik ulkan boylik ustida o‘tirganimiz ayon bo‘ladi. Ilgarilari birgina qonunni topish uchun oylar davomida kutubxonalarda sarson bo‘lingan bo‘lsa bugun u birgina barmoq harakati bilan telefonimizda namoyon bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ikki ming yigirma uchinchi yil yetti fevraldagi qarorida inson huquqlari bo‘yicha ta’limda axborot resurs markazlarini zamonaviy elektron adabiyotlar bilan boyitish vazifasi qo‘yilgan. Bu jarayonda Raqamli gigiyena qoidalariga rioya qilish ham o‘rgatiladi. Raqamli gigiyena — bu internetdan foydalanishda shaxsiy xavfsizlikni ta’minlash, axborot hujumlaridan himoyalanish va vaqtni to‘g‘ri taqsimlash ko‘nikmalaridir. Huquq o‘qituvchisi darsda nafaqat qonunni balki raqamli dunyoda xavfsiz harakatlanishni ham o‘rgatishi shart.

Lex.uz tizimining yana bir o‘ziga xosligi — bu hujjatlarning "O‘z kuchini yo‘qotgan" yoki "O‘zgartirishlar kiritilgan" kabi statuslari bilan ta’minlanganligidir. Bu huquqiy kolliziyalarning ya’ni qonunlar o‘rtasidagi ziddiyatlarning oldini oladi. Buyuk huquqshunos olimlar aytishicha, qonunni bilmaslik javobgarlikdan ozod etmaydi, ammo qonunni noto‘g‘ri bilish yanada xavflidir. Shu sababli doimo hujjatning eng so‘nggi tahriri bilan ishlash o‘qituvchi uchun oltin qoida bo‘lishi lozim.

Dunyo miqyosida raqamli huquqiy bazalar rivojlanishi statistikasi shuni ko‘rsatadiki, davlat xizmatlarining yetmish foizi raqamli formatga o‘tgan jamiyatlarda korrupsiya darajasi sezilarli darajada past bo‘ladi. Chunki inson omili kamayib, tizim shaffoflashadi. Ziyonet portali orqali o‘quvchilar nafaqat qonunni o‘qiydilar balki huquqiy viktorinalar va tanlovlarda ishtirok etib o‘z bilimlarini sinovdan o‘tkazadilar. Bu esa pedagogikada Gamifikatsiya ya’ni o‘yin orqali o‘qitish tamoyilini amalga oshirishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda Lex.uz va Ziyonet.uz kabi raqamli resurslar huquqiy ta’limning asab tizimi kabidir. Ularsiz zamonaviy huquq o‘qituvchisining faoliyatini tasavvur qilib bo‘lmaydi. O‘qituvchi o‘z ustida ishlab raqamli ko‘nikmalarini doimiy oshirib borishi yangi O‘zbekistonning intellektual salohiyatini yuksaltirishga xizmat qiladi. Zero buyuk bobomiz Alisher Navoiy aytganidek, bilim va hunar insonning eng katta boyligidir va bu boylikni hech kim tortib ola olmaydi. Raqamli dunyoda esa bu boylikka ega bo‘lish imkoniyati har qachongidan ham kengroqdir.

Axborot asrida bilimga ega bo‘lish nafaqat ma’lumotni bilish, balki uni qayerdan va qanday topishni bilish bilan o‘lchanadi. Dunyo miqyosida axborot hajmi har ikki yilda ikki barobarga ortayotgan bir sharoitda, global qidiruv tizimlaridan huquqiy materiallarni izlashda aniqlik va tezkorlik eng muhim mezon hisoblanadi. Google, Bing yoki Yahoo kabi universal qidiruv tizimlari ulkan ma’lumotlar ummoni bo‘lsa, huquq o‘qituvchisi bu ummondan kerakli durdona ya’ni aniq huquqiy normani topib olishi uchun maxsus texnologiyalarni egallashi shart. Buyuk bobomiz Abu Ali ibn Sino o‘zining tibbiy va falsafiy tadqiqotlarida manbalarni guruhlash va ularning mohiyatiga

qarab ajratish lozimligini ta’kidlagan edi. Ibn Sino o‘gitlariga ko‘ra, tartibsiz bilim bu shunchaki yukdir, tartibli bilim esa quvvatdir.

Global qidiruv tizimlarida professional huquqiy qidiruvni amalga oshirishda Boolean operatorlari tushunchasi markaziy o‘rin tutadi. Boolean operatorlari — bu qidiruv natijalarini kengaytirish, toraytirish yoki aniqlashtirish uchun ishlatiladigan mantiqiy bog‘lovchi so‘zlar va belgilardir. Masalan, inson huquqlari va ta’lim so‘zlarini qo‘shib qidirishda and (va) operatoridan foydalanish orqali tizimga faqat ikkala so‘z ham qatnashgan hujjatlarni topish buyrug‘i beriladi. Yoki aniq bir iborani qo‘shtirnoq ichiga olib qidirish orqali aynan shu tartibdagi jumlani topish mumkin. Bu usul huquqiy terminologiyani, masalan, "shaxsiy daxlsizlik huquqi" iborasini izlashda vaqtni tejashning eng samarali yo‘lidir.

Yangi atama sifatida Axborot filtrlash tushunchasiga to‘xtalamiz. Axborot filtrlash — bu ulkan ma’lumotlar bazasidan foydalanuvchining ehtiyojiga mos keladigan, ishonchli va dolzarb qismini ajratib olish jarayonidir. Huquq o‘qituvchisi uchun filtr nafaqat texnik, balki mazmuniy bo‘lishi ham kerak. Dunyo statistikasi shuni ko‘rsatadiki, qidiruv tizimlariga beriladigan so‘rovlarning sakson foizi noto‘g‘ri shakllantirilgani sababli foydalanuvchilar o‘zlariga kerakli ma’lumotni topishga uzoq vaqt sarflaydilar. Professional huquqiy qidiruvda esa "filetype:pdf" kabi maxsus buyruqlarni qo‘shish orqali faqat rasmiy hujjat formatidagi natijalarni olish mumkin.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ikki ming yigirma uchinchi yil yetti fevraldagi qarorida inson huquqlari bo‘yicha xalqaro shartnomalarning milliy bazalarini yaratish vazifasi belgilangan. Bu yo‘lda global qidiruv tizimlari orqali Birlashgan Millatlar Tashkilotining (BMT) Inson huquqlari bo‘yicha oliy komissari boshqarmasi (OHCHR) yoki YUNESKO kabi tashkilotlarning rasmiy kutubxonalariga chiqish mahorati dars sifatini oshiradi. Masalan, BMTning raqamli kutubxonasi yuzlab tillardagi huquqiy hujjatlarni o‘zida jamlagan bo‘lib, undan foydalanish o‘quvchilarda global huquqiy tafakkurni shakllantiradi.

Darsning dinamikasini oshirish uchun bir neyro-o‘yin o‘tkazamiz. Ushbu mashq "Algoritmik raqs" deb ataladi. Ishtirokchilar o‘ng qo‘li bilan "savol belgisi" shaklini chizadilar, chap qo‘li bilan esa "tasdiq belgisi"ni (ptichka) baravariga tasvirlaydilar. So‘ngra o‘qituvchi bir huquqiy mavzu aytadi, masalan, "bolalar mehnati". Tinglovchilar ushbu mavzuni qidiruv tizimiga berish uchun uchta kalit so‘zni tezkorlik bilan aytishlari kerak. Bu mashq miyaning assotsiativ fikrlash qobiliyatini va muammoni qisqa so‘zlar bilan ifodalash mahoratini oshiradi. Shundan so‘ng muhokama: Nima uchun internetdagi har bir ma’lumot qonuniy asosga ega emas? degan savol atrofida quriladi.

Badiiy adabiyotda ma’lumotning qadri haqida gap ketganda, Sherlok Xolms obrazini eslamaslikning iloji yo‘q. Artur Konan Doyl o‘z qahramoni orqali "deduksiya" metodini, ya’ni umumiy faktlardan xususiy xulosaga kelishni o‘rgatgan. Xolmsning "axborot arxivi" bugungi kundagi qidiruv tizimlarining analogidir. Huquq o‘qituvchisi ham o‘quvchilariga ma’lumotni shunchaki yig‘ishni emas, balki ularni mantiqiy zanjirga tizishni o‘rgatishi kerak. Buyuk o‘zbek yozuvchisi Pirimqul Qodirovning "Yulduzli tunlar" asarida Bobur Mirzoning kitobga, ma’rifatga va aniq ma’lumotlarga bo‘lgan ehtiromi tasvirlangan. Bobur o‘z xotiralarida har bir voqeani aniq va rost yozishga intilgani kabi, biz ham raqamli dunyoda rost va yolg‘on ma’lumotni ajratishimiz lozim.

Yangi atama sifatida Bulutli texnologiyalar (Cloud technologies) tushunchasini tushuntirib o‘tamiz. Bulutli texnologiyalar — bu ma’lumotlarni shaxsiy kompyuterda emas, balki internetdagi masofaviy serverlarda saqlash va ulardan dunyoning istalgan nuqtasidan turib foydalanish imkoniyatidir. Google Drive yoki OneDrive kabi tizimlar huquq o‘qituvchisi uchun shaxsiy huquqiy kutubxona vazifasini o‘taydi. Topilgan materiallarni qog‘ozga bosib chiqarmasdan, raqamli papkalarga saralash tabiatni asrash (ekologik huquq) hamda ma’lumotni tezkor yangilash imkonini beradi.

O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi qonunida masofaviy ta’lim va raqamli texnologiyalardan foydalanish huquqiy mustahkamlab qo‘yilgan. Bu o‘qituvchidan doimiy ravishda "Digital literacy" ya’ni raqamli savodxonlikni oshirishni talab etadi. Huquqiy materiallarni izlashda statistik ma’lumotlarga tayanadigan Statista yoki World Bank bazalaridan foydalanish darsning ilmiy nufuzini ko‘taradi. Masalan, inson huquqlari bo‘yicha dunyo reytinglarini tahlil qilishda ushbu manbalar eng ishonchli hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, global qidiruv tizimlari huquq o‘qituvchisi uchun cheksiz imkoniyatlar eshigidir. Biroq, bu eshikdan kirish uchun kalit — qidiruv texnologiyalarini bilish va axborotni

saralay olish qobiliyatidir. Buyuk faylasuf Sokrat aytganidek, "Men hech narsani bilmasligimni bilaman, lekin boshqalar buni ham bilishmaydi". Bizning maqsadimiz o‘quvchilarga hamma narsani yodlatish emas, balki hamma narsani qayerdan va qanday topishni o‘rgatishdir. Raqamli dunyoda huquqiy navigatsiyani egallagan o‘qituvchi zamonaviy ta’limning haqiqiy yetakchisidir. Huquqiy ta’limda nazariya va amaliyot o‘rtasidagi ko‘prik bu — sud qarorlaridir. Qonun moddasi qanchalik mukammal yozilmasin, u hayotiy vaziyatga tatbiq etilmaguncha o‘lik harf bo‘lib qolaveradi. Sud qarorlarini o‘rganish o‘qituvchiga qonunning "qanday ishlashini" ko‘rish imkonini beradi. Buyuk mutafakkirimiz Abu Ali ibn Sino o‘zining ilmiy tadqiqotlarida tajriba va kuzatishni har qanday xulosaning asosi deb bilgan. Uning fikricha, ming marta eshitgandan bir marta ko‘rib, tahlil qilgan afzaldir. Huquqshunoslikda ham sud amaliyotini o‘rganish — bu huquqiy hayotni laboratoriya sharoitida kuzatish demakdir.

O‘zbekiston Respublikasida sud tizimining shaffofligini ta’minlash va sud qarorlaridan jamoatchilikning xabardorligini oshirish maqsadida Sud.uz portali va Oliy sudning elektron bazalari shakllantirilgan. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ikki ming yigirma uchinchi yil o‘n oltinchi yanvardagi "Odil sudlovga erishish imkoniyatlarini yanada kengaytirish va sudlar faoliyati samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi Farmoni sud qarorlarining ochiqligini yangi bosqichga ko‘tardi. Bugungi kunda sud qarorlarini anonimlashtirilgan holda (shaxsiy ma’lumotlarni yashirgan holda) elektron e’lon qilish amaliyoti yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, bu pedagoglar uchun "jonli" darslik vazifasini o‘taydi.

Yangi atama sifatida Huquqiy ekzegeza tushunchasini tushuntirib o‘tamiz. Huquqiy ekzegeza — bu qonun matnini uning yaratilish tarixi, grammatik ma’nosi va sud amaliyotidagi qo‘llanilishini inobatga olgan holda chuqur sharhlash san’atidir. Sud qarorlarini tahlil qilish jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchi aynan ekzegetik tahlil bilan shug‘ullanadi. Sud qarori tarkibida Kirish, Bayon, Asoslantiruvchi va Qaror qismlari bo‘ladi. O‘quvchilar uchun eng qiziqarli qism — bu Asoslantiruvchi qismdir, chunki unda sudya nima uchun aynan shu moddani qo‘llaganini mantiqiy isbotlab beradi.

Dunyo miqyosida Anglosakson huquq tizimida (AQSH, Buyuk Britaniya) sud pretsedenti ya’ni avvalgi sud qarori qonun darajasida amal qiladi. Bizning kontinental huquq tizimimizda esa sud qarori qonun bo‘lmasa-da, u qonunni bir xilda qo‘llash uchun namuna vazifasini o‘taydi. Statistika shuni ko‘rsatadiki, sud qarorlari asosida o‘tilgan darslarda o‘quvchilarning huquqiy xulosalash qobiliyati an’anaviy darsga qaraganda yetmish foizga yuqori bo‘ladi. Germaniya va Fransiya kabi davlatlarda huquq maktablarida darslarning asosiy qismi "Kazus-metod" ya’ni sud hujjatlarini yechishga asoslangan.

Darsning amaliy ruhini saqlash uchun "Sudya bolg‘achasi" deb nomlangan neyro-metoddan foydalanamiz. Ishtirokchilar o‘ng qo‘li bilan "savol" (so‘roq belgisi) shaklini havoda chizadilar, chap qo‘li bilan esa baravariga "nuqta" qo‘yish harakatini bajaradilar. Bu mashq miyaning tahliliy va qat’iy qaror qabul qilish markazlarini muvofiqlashtiradi. Shundan so‘ng muhokama uchun savol beriladi: "Sudya qonun bandiga qul bo‘lishi kerakmi yoki adolat ruhigami?". Ushbu savol o‘quvchilarni huquq va axloq o‘rtasidagi nozik munosabatni tahlil qilishga undaydi.

Badiiy adabiyotda sud jarayonlari ko‘pincha jamiyatning og‘riqli nuqtalarini ko‘rsatib beradi. Masalan, Cho‘lponning "Kecha va kunduz" asaridagi sud sahnasi va qahramonning himoyasiz qolishi, o‘sha davrdagi huquqsizlikning achchiq tasviridir. Bu misolni bugungi kundagi Advokatura va Sud hokimiyati mustaqilligi bilan qiyoslaganda, biz erishgan yutuqlar qadri yanada yorqinroq ko‘rinadi. Shuningdek, jahon adabiyotida Frans Kafkaning "Jarayon" romani insonning murakkab byurokratik sud mashinasi oldidagi fojiasini tasvirlaydi. Biz darsda o‘quvchilarga Sud.uz platformasini ko‘rsatar ekanmiz, zamonaviy sud tizimi byurokratiya emas, balki shaffof xizmat ekanligini isbotlashimiz lozim.

Yangi atama sifatida Jurisprudentsiya (Huquqshunoslik) so‘zining etimologik ma’nosiga to‘xtalamiz. Bu lotincha "jus" — huquq va "providentia" — oldindan ko‘ra bilish, ehtiyotkorlik so‘zlaridan olingan. Demak, sud qarorlarini o‘rganish o‘quvchiga huquqiy oqibatlarni oldindan ko‘ra bilish mahoratini beradi. Sud qarorlari bazasidan foydalanib, dars uchun "Sitseron metodi"ni qo‘llash mumkin. Bunda o‘quvchilar bir sud qarorini olib, undagi ayblovchi va himoyachi nutqlarini qayta tuzadilar. Bu orqali ularda notiqlik san’ati va argumentatsiya (dalillash) ko‘nikmasi shakllanadi.

O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi qonunida ta’lim mazmunini hayotiylik bilan boyitish talabi qo‘yilgan. Sud hujjatlari bazasi bilan ishlash aynan mana shu hayotiylikni ta’minlaydi. O‘qituvchi Sud.uz dan bitta ma’muriy huquqbuzarlik (masalan, yo‘l harakati qoidasi yoki ekologik zarar) haqidagi qarorni olib, uni darsda tahlil qilishi — yuzta quruq ma’ruzadan afzaldir. Bunda "Analitik qiyoslash" metodi qo‘llaniladi: bir tomonga qonun moddasi, ikkinchi tomonga sudning ushbu moddaga bergan talqini qo‘yiladi.

Xulosa qilib aytganda, sud qarorlari bazasi huquq o‘qituvchisi uchun tuganmas faktologik boylikdir. Bu bazadan foydalanish darsning ilmiyligini, hayotiyligini va jozibadorligini oshiradi. Buyuk hakam bo‘lgan Sohibqiron Amir Temur aytganidek, "Ishbilarmon, mard va qat’iyatli kishi tahlilni to‘g‘ri qila oladi". Bizning maqsadimiz o‘quvchilarni huquqiy tahlilga o‘rgatish orqali ularda adolat tuyg‘usini va qonun oldidagi mas’uliyatni yuksaltirishdir.

Inson huquqlari va huquqiy bilimlarni o‘qitishda olingan nazariy ma’lumotlarni amaliy ko‘nikmaga aylantirish darsning samaradorligini belgilovchi asosiy omildir. Axborot qidirish va tahlil qilish bo‘yicha topshiriqlar ishlab chiqish — bu shunchaki savollar to‘plamini yaratish emas, balki o‘quvchini izlanishga, mantiqiy fikrlashga va raqamli dunyoda mustaqil harakatlanishga o‘rgatuvchi metodik dizayndir. Buyuk mutafakkirimiz Abu Rayhon Beruniy o‘zining “Hindiston” asarida har qanday bilish izlanish va taqqoslashdan boshlanishi haqida yozgan edi. Beruniy metodologiyasi bugungi kunda “Tadqiqotchilikka asoslangan ta’lim” (Inquiry-based learning) shaklida o‘zining zamonaviy ko‘rinishini topmoqda.

Topshiriqlar ishlab chiqishda birinchi navbatda “Huquqiy skavenger-xant” (Legal Scavenger Hunt) metodini qo‘llash mumkin. Skavenger-xant bu — ma’lumotlarni izlab topish poygasi demakdir. O‘qituvchi o‘quvchilarga bir nechta huquqiy savollar beradi va ularning javobini faqat Lex.uz yoki Sud.uz bazalaridan topish shartini qo‘yadi. Masalan: “O‘zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksida o‘n olti yoshli o‘smir uchun haftalik ish vaqti qancha qilib belgilangan va ushbu moddaga oxirgi o‘zgartirish qachon kiritilgan?”. Bunday topshiriq o‘quvchini nafaqat javobni topishga, balki hujjatning dolzarbligini tekshirishga ham o‘rgatadi.

Yangi atama sifatida “Axborot kuratsiyasi” (Information Curation) tushunchasiga to‘xtalamiz. Axborot kuratsiyasi — bu ulkan ma’lumotlar oqimidan eng muhimlarini tanlab olish, ularni tizimlashtirish va yangi ma’noda taqdim etish san’atidir. O‘quvchilarga “Mening raqamli huquqiy portfoliom” kabi topshiriqlar berish orqali ularni muayyan mavzu (masalan, “Bola huquqlari”) bo‘yicha eng yaxshi maqolalar, sud qarorlari va infografikalarni yig‘ishga yo‘naltirish mumkin. Bu jarayonda o‘quvchi shunchaki iste’molchi emas, balki axborotning tahlilchisiga aylanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ikki ming yigirma uchinchi yil yetti fevraldagi inson huquqlari sohasidagi Milliy ta’lim dasturini tasdiqlash to‘g‘risidagi qarorida yoshlarning huquqiy ongini oshirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Shu maqsadda topshiriqlar tarkibiga “Raqamli fakt-cheking” mashqlarini kiritish lozim. Bunda o‘quvchilarga ijtimoiy tarmoqlardagi bitta shov-shuvli (lekin feyk bo‘lishi mumkin bo‘lgan) huquqiy xabar beriladi va ular rasmiy manbalar (Lex.uz yoki davlat organlarining rasmiy saytlari) orqali ushbu xabarning rost yoki yolg‘onligini isbotlab berishlari kerak bo‘ladi.

Darsning ushbu bosqichida diqqatni jamlash uchun “Kibernetik mantiq” deb nomlangan neyro-o‘yin o‘tkazamiz. Tinglovchilar o‘ng qo‘li bilan havoda internet brauzerining “qidiruv” belgisini, chap qo‘li bilan esa bir vaqtning o‘zida “yuklab olish” (pastga qaragan strelka) belgisini chizadilar. Bu mashq miyaning kognitiv moslashuvchanligini oshiradi. Shundan so‘ng muhokama: “Nima uchun Google bergan birinchi javob har doim ham eng to‘g‘ri javob bo‘lmaydi?” degan savol atrofida quriladi. Bu orqali o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash (Critical thinking) rivojlantiriladi.

Badiiy adabiyotda bilimga erishishning qiyin yo‘llari ko‘p tasvirlangan. Masalan, Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” asarida Otabekning xat va xabarlarni tahlil qilishi, har bir so‘z ortidagi haqiqatni izlashi bugungi kundagi axborot tahlilining o‘ziga xos ko‘rinishidir. Bugungi raqamli asrda esa ma’lumot topish osonlashgan bo‘lsa-da, uni tahlil qilish murakkablashdi. O‘qituvchi o‘quvchilarga “Huquqiy detektiv” topshirig‘ini berishi mumkin. Bunda biror-bir hayotiy keys (muammo) beriladi va o‘quvchi internetdan ushbu muammoni hal qiluvchi 3 ta turli manbani (masalan, 1 ta qonun, 1 ta sud qarori va 1 ta ekspert maqolasi) topib, ularni birlashtirgan holda yechim taklif qilishi kerak.

Yangi atama sifatida “Gidrid ta’lim” (Hybrid learning) tushunchasiga to‘xtalamiz. Gidrid ta’lim — bu an’anaviy sinfdagi darslarni onlayn resurslar va masofaviy topshiriqlar bilan uyg‘unlashtirishdir. Huquq o‘qituvchisi Ziyonet.uz portalidagi videodarslardan foydalangan holda “Teskari sinf” (Flipped classroom) metodini qo‘llashi mumkin. Bunda o‘quvchi mavzuni uydagi raqamli resurslar orqali o‘rganib keladi, darsda esa faqat amaliy topshiriqlar va qidiruv natijalari muhokama qilinadi. Dunyo statistikasi shuni ko‘rsatadiki, bunday yondashuv o‘quvchilarning mustaqil ishlash qobiliyatini ellik foizga oshiradi.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonunining yigirma yettinchi moddasida ta’lim jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish pedagogning majburiyati sifatida ko‘rsatilgan. Axborot qidirish topshiriqlari ishlab chiqishda o‘qituvchi “Veb-kvest” (WebQuest) texnologiyasidan ham foydalanishi maqsadga muvofiq. Veb-kvest — bu o‘quvchilar tomonidan internetdan ma’lumot qidirishga yo‘naltirilgan ssenariy asosidagi muammoli topshiriqdir. Masalan, “Inson huquqlari bo‘yicha xalqaro sayohat” veb-kvestida o‘quvchilar turli davlatlarning inson huquqlari bo‘yicha hisobotlarini qidirib topib, ularni O‘zbekiston tajribasi bilan solishtiradilar.

Xulosa qilib aytganda, axborot qidirish va tahlil qilish bo‘yicha topshiriqlar ishlab chiqish metodikasi o‘quvchini axborot asrida yashab qolishga va o‘z huquqlarini himoya qilishga o‘rgatadi. Buyuk mutafakkir Alisher Navoiy aytganidek, “Hunar va bilim — bu bitmas-tuganmas boylikdir”. Raqamli dunyoda ushbu boylikka erishishning kaliti — axborotni to‘g‘ri qidirish va tahlil qila olish mahoratidir. Bizning maqsadimiz o‘quvchilarni shunchaki qonunni biladigan emas, balki qonunni topa oladigan, uni tahlil qila oladigan va amalda qo‘llay oladigan raqamli avlod sifatida tarbiyalashdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. **O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.** – Toshkent: O‘zbekiston, 2023. (Axborot olish huquqi va erkinligiga oid moddalar).
2. **O‘zbekiston Respublikasining “Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi Qonuni.** – Toshkent, 2003 (yangi tahrirlari bilan).
3. **O‘zbekiston Respublikasining “Ochiq ma’lumotlar to‘g‘risida”gi Qonuni.** – Toshkent, 2019.
4. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 8-fevraldagi “Qonun hujjatlarini tarqatish tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2766-sonli Qarori.** (Lex.uz ning rasmiy maqomi haqida).
5. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-sonli Farmoni.**
6. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 7-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasida Inson huquqlari sohasidagi Milliy ta’lim dasturini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-46-sonli Qarori.**
7. **Saidov A.X.** Inson huquqlari: darslik. – Toshkent: Inson huquqlari milliy markazi, 2021.
8. **Abu Rayhon Beruniy.** Hindiston. – Toshkent: Fan, 1963. (Axborotni tahlil qilish metodologiyasi bo‘yicha).
9. **Castells M.** The Information Age: Economy, Society and Culture. – Oxford: Blackwell, 2010. (Axborot asri falsafasi va ijtimoiy tahlili).
10. **Dodge B.** WebQuests: A technique for Internet-based learning. – Distance Educator, 1995. (Veb-kvest metodikasi asoschisi).
11. **Gulyamov S.S. va boshqalar.** Huquqiy axborot tizimlari: O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: TDYU, 2019.
12. **Umberto Eco.** Atirgul ismi (Il nome della rosa). – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015. (Ma’lumot izlash va tahlil qilish badiiy talqini).
13. **Ziyonet.uz** axborot-ta’lim portali materiallari.
14. **Lex.uz** – O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.
15. **Sud.uz** – O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudining interaktiv xizmatlari portali.